

ADI DESTAN OLAN ŐAIR
MAHTUMKULU

(Hakkındaki Rivayetler, Görüşler ve Şiirler)

Soner Sağlam

Rahimmmmet Kürenov

Mahtumkulu'nun Doğumunun 300. Yılına Armağan

Kitabın Adı : ADI DESTAN OLAN ŞAİR MAHTUMKULU
(Hakkındaki Rivayetler, Görüşler ve Şiirler)

Redaktör : Kakacan CANBEKOV, Tahir AŞIROV, Zülal SÖĞÜT

Hazırlayanlar : Soner SAĞLAM, Rahimmemmet KÜRENOV

Çeviri Redaktörü : Soner SAĞLAM, Betül MÜFTİLER

Çeviri : Berfu Ceren ÖZTÜRKER, Cemile ARSLAN, Demet ERDEMİR, Eda AYKO,
Emre TUNÇKIN, Ezgi YIKMIŞ, Fatmanur TAŞYOL, Hatice Kübra KELEŞ,
Hilal YILDIZ, İlke SÜCÜLLÜ, Mehtap SOLAK SAĞLAM, Samet ÖNDER,
Sena ERDEM, Sibel AŞKAR, Soner SAĞLAM, Şeyma AYDIN, Yağmur ÖZÇETİN

Mizanpaj : Yağmur ARDUÇ

1. Baskı : Kasım 2024 / ANKARA

ISBN : 978-625-99376-1-8

EkoAvrasya Vakfı Yayın No : 2024 / 1

EKOAVRASYA VAKFI YAYINLARI

Estergon Türk Kültür Merkezi No: 12 Keçiören / ANKARA
Tel: +90 (312) 358 94 49 / bilgi@ekoavrasya.com.tr
www.ekoavrasya.com.tr

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67
www.uzundijital.com
uzun@uzundijital.com

Türkiye’de Türkmenistan kültürü ve edebiyatı araştırmalarının yolbaşçısı,
Türkmen bilgesi,
hocam Prof. Dr. Fikret Türkmen’e ithafen...

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	ix
TAKDİM.....	xi
ÖN SÖZ.....	xiii
MAHTUMKULU'NUN HAYATI	1
MAHTUMKULU'NUN ŞİİR DÜNYASI.....	15
MAHTUMKULU'NA İTHAFEN YAZILAN ŞİİRLER.....	33
PÄHİM-PAÝHAS UMMANY MAGTYMGULY PYRAGY	34
AKIL, BILGELİK UMMANI MAHTUMKULU FIRAKI	35
“AKIL, BILGELİK UMMANI MAHTUMKULU FIRAKI” ŞİİRİ ÜZERİNE BİR İNCELEME.....	37
ŞAHYRYM.....	44
ŞAİR İM.....	45
HALYPAM.....	46
HALİFEM (ÜSTADIM).....	47
POEZİÝA BAÝRAMÇYLYGYNDA	
OKALAN GOŞGY.....	48
ŞİİR BAYRAMINDA	
OKUNAN ŞİİR	49
DAGLAR.....	54
DAĞLAR	55
ŞAHYRYM.....	56
ŞAİRİM	57
MAGTYMGULY HAKYNDY ROWAÝATLAR.....	61
MAHTUMKULU HAKKINDAKİ RİVAYETLER	63
ADY GARRY MOLLA BOLSUN.....	64
ADI GARRIMOLLA OLSUN.....	65
ADAMY YER EKLÄR.....	66
AÝYŞ ÝER.....	66
İNSANI TOPRAK BESLER	67
EKİLECEK TOPRAK	67
PARASATLY YNSAN	68
MÄŞİ BİŞİŞMEDİ.....	69
FERASETLİ İNSAN	70
ANLAŞMAZLIK	71
GADYRY BİLİNJEK DÄL.....	72
KADRI BİLİNMEYECEK	73
ÝAKMA – BİŞERSİŇ, GAZMA –	
DÜŞERSİŇ!.....	76
MEN HAJA GOWUŞDYM.....	76
YAKMA PİŞERSİN, KAZMA	
DÜŞERSİN.....	77
BEN HACCA KAVUŞTUM.....	77
IL HEMDEMI	78
MAGTYMGULY – HALKYŇ GULY	79
HALK DOSTU	80
MAHTUMKULU, HALKIN KULU.....	81
DERLEMELI BOLÝAR.....	84

Bu kitap “Magtymguly hakyndaky rowaýatlar, Aşgabat: Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Milli gollýazmalar instituty, Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2014”, Köňül nagyşlary, Aşgabat: TDN Gullugy, 2014” ve “Sözüm Sana Piragy, Aşgabat: TDN Gullugy, 2014” adlı eserler esas alınarak hazırlanmıştır.

SEN ATAÑDAN OZDURYPYŇ.....	84	HİVE YOLUNDA	125
TERLİYORUM.....	85	HIVA SOKAĞINDA	125
SEN BABANI GEÇTİN.....	85	ILE YARAYAN ADAM.....	128
JÜLGEDÄKI SES.....	90	YURDA FAYDALI ADAM	129
VADİDEKİ SES	91	HYWA HANYNYŇ HUZURYNDA.....	130
ZEHINLI OKUWÇY	96	HİVE HANININ HUZURUNDA.....	131
NAHARYMYZ BIR BOLSUN.....	96	PAŞMADYK PIRIM	132
ZEKİ ÖĞRENCİ	97	BAŞARAMADIK PİRİM.....	133
YEMEĞİMİZ BİR(LİKTE) OLSUN.....	97	MEN HAK SÖZİ YAZDYM	138
AJY AÇ, DOKY DOK EKEN	98	BEN HAKİKATİ YAZDIM.....	139
AÇI AÇ, TOKU TOKMUŞ	99	LEBİZ HALAL BOLMALYDYR	142
BIR GEZEK «ATA» DIÝSEŇ, BES.....	100	SÖZ HELAL OLMALIDIR	143
BİR KERE "BABA" DESEN YETER	101	BEÝLEKI KITAPLARY HIÇ KIM	
SENI ÝEŇJEK ÝOKDUR.....	102	OKAMAZ.....	144
SENI YENECEK YOKTUR	103	DİĞER KİTAPLARI KİMSE OKUMAZ.....	145
DOGRY JOGAP	106	PITIWASYZ GALAN KITAP	148
DOĞRU CEVAP	107	İZİN VERİLMEYEN KİTAP	149
MAGTYMGULYNYŇ SAÝASYNDA		MENİŇ KITABYMY IL OKAR.....	152
OTURAN ÇYNARY.....	110	BENİM KİTABIMI İL OKUR.....	153
MAHTUMKULU'NUN GÖLGESİNDE		ŞYGYR BÄSLEŞİGI.....	154
OTURDUĞU ÇINAR.....	111	ŞİİR YARIŞMASI.....	155
ÝARY ÝARDAN AYRANYŇ.....	114	SAN BOLSAM	156
BOLMADY BIZGE NESIP	114	SAYILSAM	157
YARI YARADAN AYIRAN	115	ÝERLIKLI JOGAP.....	160
OLMADI BİZE NASİP	115	YERİNDE CEVAP.....	161
BIR GOÝNA SALAN ISLÄRİN.....	118	HERNE GALSA, ADAT GALSYN	162
KOYUN KOYUNA (SARILIP)		HER NE KALIRSA ADET KALSIN.....	163
UYUMAK İSTERİM.....	119	NE PEÝDA.....	166
HESRET BILEN DÖRÄN GOŞGY	120	NE FAYDA.....	167
KEDERDEN DOĞAN ŞİİR	121	AKYL HAZYNASY	172
ULY ILE WELI BOLJAK	122	AKIL HAZİNESİ.....	173
GÖRME- GÖRÜŞ.....	122	ÝAT BOLAR.....	176
BÜYÜK MEMLEKETE VELİ OLACAK	123	BIZI RYSWA EDER.....	176
ZİYARET	123	HATIRA OLUR	177
HYWA ÝOLUNDA.....	124	BİZİ REZİL EDER.....	177
HYWA KÖÇESİNDE.....	124		

ÖKÜNÇ.....	178	BELADAN KURTULAN KIZ	219
YLMY MAGTYMGULY ÄKITDI.....	178	TERSAKAN	219
PİŞMANLIK.....	179	TEBIGAT KÖMEK ETDİ.....	220
İLMİ MAHTUMKULU GÖTÜRDÜ.....	179	MENİŇ PENDİM ALMADY.....	220
NÄBILSIN.....	180	TABIAT YARDIM ETTİ.....	221
NE BİLSİN?.....	181	BENİM ÖĞÜDÜMÜ TUTMADI	221
MAGTYMGULY WE NURY KAZYM.....	182	HATLY ÝONALAR	224
MAHTUMKULU VE NURİ KADI.....	183	YAZILI KEÇELER.....	225
DOGRY ÝOL.....	184	TOTUGUŞ DILLI DESSAN	226
DOĞRU YOL.....	185	TUTİ DİLLİ DESTAN.....	227
GAÝGYLY HABAR.....	186	BİR DÜYE ÝÜKİ KITAP	228
KAYGILI HABER.....	187	BİR DEVE YÜKÜ KİTAP.....	229
HOŞA BUGDAÝY ARASSA BOLÝAR....	190	BÄŞ ÝYLDA BİR KİTAP EDEN İŞİMİZ... 230	
HOŞA BUĞDAYI TEMİZ OLUR.....	191	BEŞ YILDA BİR KİTAP OLAN İŞİMİZ..... 232	
GOŞGYNYŇ GUDRATY	192	ZAMAN GASSAP	234
ŞİİRİN KUDRETİ.....	193	KASAP ZAMAN.....	235
SYRLY TORBA.....	200	DELALAT ÝAGŞY	236
SIRLI TORBA.....	201	YOL GÖSTERMEK İYİDİR	237
HİLE HEM BİR BATYRLYKDYR		GÖZEL TEBIGATYŇ AŞYGY	240
ÝERİNDE.....	206	GÜZEL TABİATIN AŞIĞI.....	241
HİLE DE CESURLUKTUR YERİ		DAŞY SYNDYRAR.....	244
GELDİĞİNDE.....	207	TAŞI KIRAR.....	245
ASLYMDAN DÄNMEM.....	210	BIEDEPLERDEN ÖWRENDİM.....	246
GUDRAT.....	210	SÄHRA BITEN BOÝ DEREK... ..	246
ASLIMDAN DÖNMEM.....	211	EDEPSİZLERDEN ÖĞRENDİM	247
GÜÇ.....	211	ÇÖLDE YETİŞEN AĞAÇ	247
ÝURDY BİLİNMEZ	214	GUŞY GONANDA TUT	248
YURDU BİLİNMEZ.....	215	KUŞU KONDUĞUNDA TUT	249
OGURLANAN ÇAGA.....	216	KYRKGYZ BÖWÜR	252
BOLJAK OGLAN BOLŞUNDAN		KIRKGIZ BÖĞÜR.....	253
BELLİ.....	216	ORAZMEŇLİ ŞAHYR.....	256
KAÇIRILAN ÇOCUK.....	217	ORAZMEŇLİ ŞAİR.....	257
OLACAK OĞLAN OLUŞUNDAN		İKİ ŞAHYRYŇ DOSTLUGY	262
BELLİ.....	217	İKİ ŞAİRİN DOSTLUĞU.....	263
HALAS EDİLEN GYZ.....	218	ÜÇ DOST	264
TERSAKAN	218		

ÜÇ DOST.....	265	ÖLÜM DÖŞEĞİNDE.....	279
GARAGUŞY TUTUP, ODA SALDYM.....	266	JAHANDA NÄLER GÖRÜNER.....	280
SOÑUDAG.....	266	YNHA, ODUN HEM TAPYLAR.....	280
SARA HASTALIĞINI TUTUP ATEŞE ATTIM.....	267	DÜNYADA NELER GÖRÜNÜYOR.....	281
SONUDAĞ.....	267	ODUN DA BULUNUR.....	281
YKBALLY BENDÄNIÑ PAÝY GÖZEL SEN!.....	268	HORMATLY MYHMAN.....	282
ŞANSLI KULUN PAYI OLAN GÜZELSİN!.....	270	KIYMETLİ MİSAFİR.....	283
HYZMAT ETSEÑ, HARA DÖNER.....	272	MYNASYP ŞÄGİRTLER.....	286
HİZMET ETMEK ZOR GELİR.....	273	MÜNASİP ÖĞRENCİLER.....	287
MAGTYMGULY WE BEGALY.....	274	MAGTYMGULYNYÑ NEBERELERİ.....	288
ORUP GITDI.....	274	ADYNA HAÝRULLA GOÝDUK.....	288
MAHTUMKULY VE BEGALI.....	275	MAHTUMKULY'NUN AKRABALARI.....	289
BIÇİP GİTTİ.....	275	ADINI HAYRULLA KOYDUK.....	289
ÖLÜM ÝASSYGYNDA.....	278	MAGTYMGULY HAKYNDAKY MAGLUMATLAR.....	292
SON SÖZ.....	315	MAHTUMKULY HAKKINDAKİ MAĞLUMATLAR (s. 141-154).....	293
KAYNAKÇA.....	321		
EKLER: MAHTUMKULY İLE İLGİLİ GÖRSELLER.....	323		

TAKDİM

EkoAvrasya Vakfı, kuruluşundan bugüne kadar ülkemizin geleceğinin inşasına katkı sağlamak amacıyla; gerek yurt içinde, gerekse yurt dışında ortaya koyduğu hedefler doğrultusunda faaliyetler göstermekte ve STK'nın etkin gücüne inanarak çeşitli bilimsel-akademik ve mesleki çalışmalar gerçekleştirmektedir. Bu düşünce ve gaye ile Türkmenistan'ın Milli Şairi, Türk dünyasının ortak değerleri Mahtumkulu Firaki'yi Doğumunun 300. Yılında anmak ve anlamak için EkoAvrasya Vakfı olarak biz de katkı sağlamayı arzu ettik.

Milletlerin köklü bir medeniyete sahip olmaları ve bunun devamlılığını sağlayabilmeleri hususunda, o toplum içinden çıkan abide şahsiyetlerin çok önemli bir rolü bulunmaktadır. Yusuf Has Hacıp, Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Mahtumkulu, Abay, Cengiz Aytmatov vb. gibi şahsiyetler Türk kültür ve medeniyetinin yaşatılması, muhafaza edilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasında çok önemli bir işleve sahip oldukları gibi kültürel kimliğin de sürekliliğini sağlar. Mahtumkulu Firaki, sadece Türkmen edebiyatının değil Türk dünyası edebiyatının zirve şahsiyetlerinden biridir. O, sanatçı kimliğinin yanında mütefekkir ve kanaat önderi olma özellikleriyle dikkat çeker. İlk eğitimini babası Azadi'den alan Mahtumkulu, mensubu olduğu Türk-İslam medeniyet dairesinin oluşturduğu kültürel birikimi başarıyla kullanmasının yanında yenilikçi yönüyle de öne çıkar. Özellikle Türkmencenin bir edebiyat dili kimliği kazanması noktasında onun çok büyük hizmetleri vardır.

Mahtumkulu, üyesi olduğu topluma karşı taşıdığı sorumluluğun gereği olarak, yaşadığı dönemde toplumdaki çözümleri ve diğer sıkıntıları görmüş ve bunlara çözümler aramış, yönetici kesimden sıradan halka kadar herkese hitap ederek, toplumdaki yozlaşmanın önüne geçmeye çalışmıştır. Başka bir ifadeyle eleştirileriyle halkına rehberlik etmeye çalışan Mahtumkulu'nun en büyük gayesi mensubu olduğu halkın refah ve huzur içinde yaşamasıdır.

Türk Dünyası edebiyatının büyük yazarı Cengiz Aytmatov: "18. Asır, Türkistan'da Mahtumkulu'nun asrıdır." diyerek büyük şaire olan saygısını dile getirmiştir. Gerçekten de Türkmen demek Mahtumkulu demektir, Mahtumkulu demek Türkmen demektir. Bu bakımdan Mahtumkulu, şiirleriyle Türkmenleri tarif edebilmeyi başardığı gibi, aynı zamanda halkının feryadına da ses olmuştur. "Bir devlete kulluk etsek beşimiz!" diyerek Türkmen boylarını birlik içinde olmaya davet etmiştir. Nitekim

1991’de Türkmenistan bağımsızlığına kavuşmuştur. Türkmenistan bayrağına baktığımızda orada beş halı motifi görürüz. İşte o beş motif, Mahtumkulu’nun yıllar önce söylediği “beşimiz” ifadesinin bugünkü karşılığıdır. Bu nedenle Mahtumkulu için “düşü/hayali gerçekleşen şair” ifadesini kullanabiliriz.

Bilindiği üzere Mahtumkulu, “Firakî” yani ayrılık anlamına gelen bir mahlas taşır. Ancak bütün Türkmenler onun bu ayrılık mahlasıyla söylediği şiirlerinin altında ortak bir sevda uğruna birleşip Bağımsız Türkmenistan’ı kurmuşlardır. Dolayısıyla Mahtumkulu geçmişte olduğu gibi, bugün de gönülleri bağlayan ortak sevdanın adıdır. Bugün bizi burada bir araya getiren ortak değerlerimizin bir sembolüdür.

Uzun yıllar Rusların egemenliği altında yaşamak zorunda kalan Türkmenler, nihayet 1991’de bağımsızlığa kavuşmuşlardır. Mahtumkulu geçmişte olduğu gibi bugün de halkının sesi olmaya devam etmektedir. Şiirleriyle bizlerin Türkmenistanlı kardeşlerimizle olan gönül bağına daha da güçlendirmektedir. Umuyoruz ki bu kitap Türkiye ve Türkmenistan arasındaki ilişkilerin daha da ileri gitmesine katkı sağlayacaktır.

Saygılarımla.

Hikmet EREN
EkoAvrasya Vakfı
Mütevelli Heyeti Başkanı

TAKDİM

Türk dünyasının dil ve edebiyat sahalarının, kendilerini temsil etme vasfı kazanmış “âbide şahsiyetler”i vardır. Çağatay/Özbek sahası denince Nevâyî’nin, Kazak sahası denince de Abay’ın akla gelmesi, mensup oldukları dil ve edebiyat sahalarını temsil etme kazanmış olmalarının sonucudur. Türkmenistan sahasını temsil eden âbide şahsiyet de, “Pıragı” mahlasıyla şiirler kaleme almış olan Mahtumkulu’dur.

Mahtumkulu’nu büyük yapan pek çok özelliği vardır. Bunların başında, “Vagz-ı Azat” gibi dönemine göre mükemmel sayılabilecek bir eseri kaleme almış olan babası Azadı’dan almış olduğu fikrî ve edebî terbiye gelmektedir. Azadı’nın dört bölümde niteliklerini tek tek saydığı, fakat ismini telaffuz etmediği “Türkmen devleti” fikri, Mahtumkulu’nda ete kemiğe bürünmüştür.

“Teke, Yomut, Göklen, Yazır, Alili

Bir devlete kulluk etsek beşimiz.”

mısraları, Azadı’nın toprağa saçtığı tohumun yeşermiş halidir.

Mahtumkulu’nu büyük yapan ikinci özelliği, bir “bâdeli âşık” olmasıdır. O, temsil ettiği Türkmen sahasının birkaç bâdeli âşığından biri ve muhtemelen de ilkidir. Kendi ifadesiyle “... dört atlı tarafından yatağından alınıp bilmediği bir mekâna götürülmüş, orada Hz. Muhammed’i, dört halifeyi, on iki imamı, Baba Selman ve Veysel Karanî’yi görmüştür. Kurulan geniş halkada bulunan herkese olduğu gibi, sırası geldiğinde, kendisine de bâde sunulmuştur. Nazarı, gök tabakalarına ve yerin damarlarına yetmiştir. Daha da önemlisi, aşkın gönlünü almış ve diline de sözün verilmiş olmasıdır. Bâdeli âşıkların şiirleri, gönüllerinde beliren ilhamın eseridir... Kısaca Mahtumkulu, bâde sunulmaya ve gönlüne ilham gönderilmeye değer bulunmuş bir şahsiyettir.

Şairin üçüncü büyük özelliği, eğitimi ve eğitim yoluyla sahip olduğu bilgi birikimidir. Burada, “birikim” yerine “derinlik” kelimesini kullanmak, muhtemelen daha doğru olacaktır. Babası Azadı’dan sadece fikrî ve edebî terbiye almamış, ilk eğitimi de almıştır. Daha sonra medrese eğitimi almış, hatta kısa bir süre için de olsa, med-

rese hocasıdır. Medresede, temel İslamî ilimler yanında Arapça ve Farsçayı da öğrenmiştir. Ayrıca, Arap ve Fars edebiyatını da yakından tanımıştır. Mahtumkulu'nun sahip olduğu bilgi birikiminin önemli bir kısmını da “tasavvuf bilgisi” oluşturmaktadır. Şairin bu yönü üzerinde özel olarak durmakta yarar vardır.

Mahtumkulu, şiirlerinde çok açık bir biçimde görülen Yunus etkisi yanında, Ahmed Yesevî'nin ve Şâh-ı Nakşibendî'nin isimlerini de –derin bir saygı be bağlılık duygusuyla- anmaktadır. Ondaki tasavvuf bilgisi veya kültürünün, bütün bilgi birikiminin “maya”sı durumunda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bilindiği gibi, büyük mutasavvıf şairlerde, “milliyet fikri” ya hiç yoktur ya da yok denecek kadar azdır. Mahtumkulu'nda ise, kabarık olan millî duygularının bir ifadesi olarak “Türkmen kimliği” ya da “Türkmencilik”, hâkim temalardan biridir. O, millî kimlik veya milliyet fikri/duygusu ile tasavvufu bir bütün halinde sunmayı başaramıştır. Kanaatimizce, edebî şahsiyetinin en belirgin özelliklerinden biri olan bu yönü, “Türk Müslümanlığı”nın temelini atmış olan Ahmed Yesevî'nin etkisiyle izah edilebilir. Bunu da, Mahtumkulu'nu farı ve büyük yapan unsurlardan biri olarak değerlendirmek lâzımdır.

Son olarak, şairin, okuyucunun ruhunu okşayan mısralarının kaynağı veya daha doğru bir ifadeyle “pota”sı olan “olgunluk”u üzerinde de durmak gerekir. Çiğ bir kaynaktan olgun mısralar çıkmaz. Olgun olmayan mısralar da, insan ruhunu okşamaz. İnsanı ve özellikle de şairi, her şeyden önce çektiği acı ve ıstırap olgunlaştırır. Meşhur filozof Konfüçyüs, olgunlaştırıcı özelliği bakımından elmasın yontulmasıyla insanın çektiği acıyı bir görür. Acı ve ıstırapın kaynağı da çok önemli değildir. Hz. Mevlânâ'nın “Hamdım, piştim, yandım.” demesi de, bütün büyük insanların “gözü yaşlı, bağı başlı” olmayı idealleştirmelerinin sebebi de, büyük ölçüde acı çekme ile olgunlaşma arasındaki yakın ilişkidir. Mahtumkulu, kısa sayılabilecek ömründe derin acılar yaşamıştır. Bir günde birden fazla yakınını kaybetmiştir. Kendi ifadesiyle “Hz. Nuh, bin yıl yaşayıp bir tufan gördüğü halde, kendisi kısacık ömründe bin tufan görmüştür.”

Mahtumkulu'nun şiirleri; babasından almış olduğu fikrî ve edebî terbiyenin, sahip olduğu engin bilgi birikiminin, samimi dinî ve millî duygularının, gönlünde beliren ilhamın, şair yaratılışının ve acılarla olgunlaşmış bir şahsiyetin ürünüdür. Başta Türkmenler olmak üzere Oğuz dairesine mensup olanların ve bütün Türk dünyasının Mahtumkulu'nu tanımada yarar vardır. Elimizdeki eserin Mahtumkulu'nun ve onun şahsında Türkmen edebiyatının tanınmasına yardım edeceği gayet açıktır. Onu tanıtmak üzere kaleme aldıkları bu eser dolayısıyla, Dr. Rahimmemmet Kürenov ve Dr. Soner SAĞLAM'ı tebrik ediyor, benzer çalışmaların devamını beklediğimizi ifade etmek istiyorum.

Prof. Dr. Mehmet TEMİZKAN

ÖN SÖZ

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Türkmenistan bağımsızlığına kavuşmuş ve onun bağımsızlığını ilk tanıyan dost ve kardeş ülke Türkiye olmuştur. Oğuz'un bu iki yiğit evladı 1991'den bu yana eğitim, kültür, ticaret gibi birçok alanda iş birliği içerisinde bulunmuş ve bulunmaya da devam etmektedir. Türkiye'deki Türkoloji çalışmalarında Türkmenistan sahası üzerine yapılan tarih, dil, kültür ve edebiyat araştırmaları önemli bir yer tutmaktadır. Bu araştırmalar içerisinde Mahtumkulu üzerine yapılan çalışmalar oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Mahtumkulu'nun şiirlerinden müteşekkil divanı Türkiye Türkçesine aktarılmış, onun adına birçok toplantı düzenlenmiş, makeleler kaleme alınmış, tebliğler sunulmuş, akademik tezler yapılmıştır. Bu çalışmalarda Mahtumkulu'nun edebî şahsiyeti, şiir dünyası, dil ve uslubu akademik bir bakış açısıyla ele alınarak ilgililerin istifadesine sunulmuştur.

2014 yılında Türkmenistan İlimler Akademisi Milli Elyazmalar Enstitüsü tarafından Mahtumkulu'nun doğumunun 290. yılına ithafen gerçekleştirilen çalışmalardan biri de *Mahtumkulu Hakkındaki Rivayetler* adlı kitaptır. Türkmen Devlet Neşiryat Merkezi tarafından yayımlanan bu eserde halk arasından derlenen rivayetler bir araya getirilmiştir. Bu rivayetler bize Mahtumkulu'nun hayatı, ailesi, yaşadığı devir ve şiir dünyası hakkında çok özel bilgiler sunmaktadır. Ayrıca kitabın ilerleyen bölümlerinde *Mahtumkulu Hakkında Malumatlar* başlığı altında şairin hayatına dair oldukça önemli bilgiler paylaşılmıştır. Biz de büyük Türkmen şairi hakkındaki rivayetleri Türkiye Türkçesine aktararak Türkiye'deki Türkmen edebiyatı çalışmalarına katkı sağlamayı amaçladık.

Ayrıca bu çalışmanın Türkiye'deki *Mahtumkuluşinasların* da ilgisini çekeceğini düşündük. Çoğunluğu Pamukkale Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü lisans ve lisansüstü öğrencilerinden oluşan bir aktarma ekibi kurduk. Bu aktarma ekibi içerisinde bölümümüzden öğretim üyeleri ve araştırma görevlisi arkadaşlarımız da yer aldı. Büyük bir keyifle Mahtumkulu hakkındaki rivayetleri ve çeşitli malumatları Türkiye Türkçesine aktardık. Aktarmada orijinal metindeki anlamdan uzak kalmamak şartıyla serbest aktarmayı tercih ettik. “Mahtumkulu Firaki” dışındaki özel adların yazımında orijinal metne sadık kalmayı tercih ettik. Bu durumu

bir dipnotla da açıkladık. Rivayetlerin orjinal hali ile aktarmasını yan yana vermeyi uygun gördük. Böylece hem Türkmencenin anlatım gücü ve zenginliğini hem de Türkiye Türkçesindeki karşılığını okurların istifadesine sunmak istedik. Bazı kelimelerin anlamlarını dipnot ile verdik. Yine dipnotlar aracılığıyla bazı yerlerde açıklamalar yaptık. Aktarma ekibinde görev alan tüm öğrencilerime ve çalışma arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Türkmenistan İlimler Akademisi Mahtumkulu Dil, Edebiyat ve Millî Milli Elyazmalar Enstitüsü öğretim üyesi Dr. Rahimmemmet Kürenov'la birlikte *Mahtumkulu'nun Doğumunun 300. Yılına* armağan olarak hazırladığımız bu eser, Türkiye ve Türkmenistan'daki akademisyenlerin müşterek çalışmasıdır. Dr. Kakacan Canbekov ve Dr. Tahir Aşirov hocalarımız Türkmençe metinlerin redaktörlüğünü yaparak bize destek olmuştur. Türkmenistan İlimler Akademisi Mahtumkulu Dil, Edebiyat ve Millî Milli Elyazmalar Enstitüsü Müdürü Dr. Dawud Orazshedov'a bu çalışmanın ortaya çıkmasında gösterdikleri yardımlardan dolayı teşekkürü bir borç biliriz. Doç. Dr. Maral Taganova ve Tıllagözel Hocahanova hocalarımız da her çalışmada olduğu gibi bu eserin ortaya çıkmasında da bizlere destek olmuştur. Mahtumkulunun hayatı ile ilgili elde edilen son bilgileri bizimle paylaşan Dövmirrat Yazkulyev'e de teşekkür ediyoruz. Yine değerli basın mesubu arkadaşımız Meretgılıç Yagmırov'a da yardımları için teşekkür ederiz. Rivayetleri aktarmada görev alan öğrencilerim ve çalışma arkadaşlarıma çok teşekkür ediyorum. Türkiye Türkçesine aktarılan metinlerin son halinin verilmesinde ve aktarma ekibi arasındaki görev paylaşımının sağlanmasında çok önemli katkıları olan Dr. Betül Müftiler'e de teşekkür ederiz.

Mahtumkulu hakkındaki rivayetler ve malumatları vermeden önce şairin hayatı hakkında güncel kaynaklardan da yararlanarak bilgi verdik. Berdi Sarıyev hocamızla birlikte Mahtumkulu'nun şiir dünyası hakkında genel bir değerlendirme yaptık. 2014 yılında neşredilen *Gönül Nakışları* adlı eserden aktarmalar yaptık. Bu eserde Mahtumkulu hakkında görüş bildiren birçok sanatçı ve akademisyene ait sözler bulunmaktadır. Biz de bu sözleri rivayetlerin aralarına serpiştirerek vermek istedik. Böylece Mahtumkulu'nun tanınırlığı ve bilinirliğinin de daha iyi anlaşılacağına düşündük.

Türkmenistan'ın ikinci cumhurbaşkanı, Türkmenistan'ın Millî Lideri ve şu anda Türkmenistan Halk Meclisinin Başkanı olan Sayın Gurbangulı Berdimuhamedov'un kaleme aldığı "Pehim-Payhas Ummanı Magtımğulı Pıragı" adlı şiirini de Türkiye Türkçesine aktardık ve tahlil ettik. Böylece hem sayın Arkadağ'ın sanatçı kişiliğini göstermek hem de Türkmen halkının en küçüğünden en büyüğüne Mahtumkulu'na verdiği değere dikkat çekmeyi amaçladık.

Ayrıca *Sözüm Sana Pıragı* adlı eserde bulunan Mahtumkulu'na ithafen yazılan şiirlerden de aktarmalar yaptık. "Son Söz" adlı bölümde de rivayetlerden yola çıkarak Türkmen halkının Mahtumkulu algısı hakkında değerlendirmelerde bulunduk.

Türk dünyası edebiyatının zirve şahsiyetlerinden biri olan *Mahtumkulu Fırakı'nın Doğumunun 300. Yılına* büyük bir coşku ile kutlarken onun yıllar öncesinden hayalini kurduğu Bağımsız Türkmenistan'ın ilelebet payidar kalacağına olan inancımızı dile getirmekten onur duyuyoruz. Sözlerimizi Sayın Gurbangulı Berdimuhamedov'un "Devam Olsun" adlı şiirinden bir dörtlülle son vermek istedik:

Geniş cihanda dostluk artsın,
Mutlu, neşeli sesler çoğalsın,
Türkmenin Devletli yolu,
Ak geleceğe devam olsun!

MAHTUMKULU'NUN HAYATI

Türk dünyası edebiyatının zirve şahsiyetlerinden biri olan Mahtumkulu Firaki, edebî şahsiyeti ve eserleri ile Türkmen halkının manevi atası olmuş, Türkmencenin edebiyat dili kimliği kazanmasında büyük hizmetlerde bulunmuştur. Yaşadığı dönem olan 18. yüzyıl, Türkmenlerin sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel yaşamlarında önemli gelişmelerin görüldüğü bir devirdir. Yüzyılın başlarından itibaren konargöçer yaşam tarzını sürdüren Türkmenlerin gruplar halinde yerleşik yaşama başladığını görürüz. Ahmet Bekmiradov'un da belirttiği gibi, bir yere bağlı olarak yaşamak Türkmenler arasında mülkiyet kavramını ve ikamet ettikleri yeri vatan edinme düşüncesini doğurmuştur. Bunun neticesinde Türkmen millî kimliğini tesis etmek, dağınık Türkmen boylarını birleştirip merkezi bir otorite oluşturmak bu dönemin aydın ve tefekkürlerinin birincil amacı olmuştur. Şüphesiz bu noktada 18. yüzyılda Türkmenler arasından çıkan baba ve oğulun, yani Dövmämmet Azadı ve Mahtumkulu Firaki'nin çok önemli katkıları bulunmaktadır. Gerek Azadı gerek Mahtumkulu söylemleriyle hem Türkmen kimliğinin hem de ideal toplum düzenin teşekkülünde birer aksiyoner ve kanaat önderi olarak topluma yön vermiştir. Bu nedenle her iki şahsiyet bugün Türkmenlerin manevi ataları hükmündedir.

Merkezi bir otoritenin olmadığı ve Türkmenlerin dağınık boylar halinde yaşam sürdüğü bir dönemde dünyaya gelen ve ömrünün tamamını bu sıkıntılı dönemde geçiren Mahtumkulu'nun hayatı ile ilgili çok net bilgiler, tarihi belgeler maalesef günümüze ulaşmamıştır. Söz konusu devirde Türkmen boylarının birbirleriyle olan çekişmeleri, çapul veya talan geleneği gibi nedenlerle Türkmen topraklarında iç karışıklıklar hat safhada olmuş, bu iç karışıklar aynı zamanda dışarıdan gelecek saldırılara da zemin hazırlamıştır. Böylesi karışık bir ortamda maalesef Mahtumkulu'nun şiirlerinin orijinal yazmaları da kaybolmuştur. Bu konu ile ilgili birkaç rivayet de bulunmaktadır. Dolayısıyla Mahtumkulu'nun hayatı ile ilgili bilgilerin büyük çoğunluğu halk arasından toplanan rivayetlere dayanır. Bu konuda gerek yabancı -Hodzko, Uspenski,

Samoyloviç vb. - gerek Türkmenistanlı -M. Köseyev, B. Garrıyev, A. Bekmiradov, A. Aşırov vb - akademisyenler birçok araştırma ve incelemelerde bulunmuştur. Özellikle Türkmenistan'ın 1991'de bağımsızlığını elde etmesiyle birlikte Mahtumkulu üzerine yapılan çalışmalar hız kazanmış, *Magtumgulusi-naslık* Türkmenistan'da ayrı bir uzmanlık alanı olmuştur. Bu konuda Türkmenistan İlimler Akademisi Milli Elyazmaları Enstitüsünde çalışan bilim insanlarının bilimsel metotlar çerçevesinde yürüttüğü akademik tezler ve araştırmalar kaleme alınmıştır. Bu bağlamda 2014 yılı Mahtumkulu'nun doğumunun 290. yılı olarak Türkmenistan'da özel etkinliklerle kutlanmış, ulusal ve uluslararası birçok toplantılar düzenlenmiştir. Prof. Dr. Annagurban Aşırov başkanlığında Mahtumkulu Divanı 2 cilt olarak neşredilmiştir. Bu eser, o güne kadarki en kapsamlı neşir olma özelliğini göstermektedir.

Mahtumkulu'nun doğum ve ölüm tarihleri hakkında sağlıklı bilgiler verebilmek için şairin atalarının yaşadığı döneme ve onların biyografilerine değinmek bizi daha doğru sonuçlara ulaştıracaktır. Mahtumkulu'nun babasına Dövlətmämmet Azadı, onun babasına Magtımğulı Yonaçı¹, onun babasına da Dövlətmämmet Garrı Molla adı verilmiştir. Kesin olmamakla beraber halk arasından derlenen rivayetler ve Türkmenistanlı araştırmacıların incelemeleri ışığında Mahtumkulu Firaki'nin dedesi Magtımğulı Yonaçı'nın tahminen 1672 yılında doğup 1720 yılının başlarında 48 yaşında, Dövlətmämmet Azadı'nın da 1695/1696 yıllarında doğup 1760 yılının 22 Mart'ında vefat ettiği kabul edilmektedir. Mahtumkulu Firaki, bir şiirinde babasının bir Nevruz günü hayata gözlerini kapadığını şöyle dile getirmiştir.

¹ Türkiye'de tanınan ve bilinen Türkmen şairi Mahtumkulu Firaki'dir. Onun ismi Türkmencede Magtımğulı mahlası da Piragı olarak yazılır. Ancak Türkiye'deki yaygın kullanımda Mahtumkulu Firaki tercih edilmektedir. Biz de şairin ismini bu yaygın kullanıma uyarak yazdık. Fakat dedesinden bahsederken Magtımğulı Yonaçı ifadesini kullanmayı uygun gördük.

“Altmyş bäsde, nowruz günü, luw ýyly, Altmyş beşte, Nevruz günü, balık yılı,
Turdy ajal, ýolun tusdy atamyň. Kalktı ecel, yolunu kesti atamın.
Bu dünýäniň işi beýlemiş, beli, Bu dünýanın işi böyleymiş, evet,
Ömrüniň tanapyn kesdi atamyň. Ömrünün ipini kesti atamın.
(Aşırov, 2013: 41)

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi halk arasından derlenen rivayetler ve saire ait şiirlerden yararlanarak onun hayatı hakkında bilgi edinmek mümkündür. Mahtumkulu'nun büyük dedesi Dövlətmämmet Garrı Molla hakkında pek bir bilgi yoktur. Halk arasından edinilen malumatlara göre Etrek civarında ikamet eden Dövlətmämmet Garrı Molla eğitilmiş biri olup köyde çocuklara ders vermekteymiş. Eşi Mama Ece Türkmenlerin Gışıklar tiresinden olup Gerkez hanı Ata Nıyaz Kadir Han'ın çok yakın akrabasıymış. Halk, Dövlətmämmet'in ilmi bilgisine duyduğu saygıdan ona Garrı Molla diye hitap edermiş. Bu da onun yaşadığı devirde İslami ilimlere vakıf, halk arasında itibar sahibi biri olduğunu göstermektedir. Dövlətmämmet Garrı'nın ilk iki çocuğu yaşamamış, ardından bir oğlu olmuş. Bunun üzerine toy düzenlenmiş. Dövlətmämmet, toya gelen yakın dostu Selim Magtım'ın kucığına oğlunu bırakıp “Al İşan ağa, bu senin kulun (Türkmenlerde kul sözü oğul evlat anlamına da gelir) olsun. Kabul edersen bu çocuğun adını Magtımğulı koyacağız.” demiş. Selim Mahtum da bunu kabul etmiş ve çocuğun adını Magtımğulı koymuşlar. Bu olay rivayetlerin birinde Azadı'nın oğlu için anlatılmaktadır. Dolayısıyla bazı vakaların dede-baba-oğul arasında birbirinin yerine geçerek rivayetleştiği anlaşılmaktadır.

Magtımğulı Yonaçı yedi sekiz yaşlarında annesi Mama Ece, 17-18 yaşlarında da babası Garrı Molla vefat eder. Dövlətmämmet ölmeden önce oğluna Gerkez hanı Atanıyaz Kadir Han'ın yanına gitmesini tavsiye etmiştir. Atanıyaz'ın dayısı sayıldığını ve onun tavsiyelerini dinlemesinin iyi olacağını öğütlemiştir. Mahtumkulu Yonaçı babasını defnedip hayrını da yaptıktan sonra köydeki akraba ve eş dostu ile vedalaşıp Gerkez'e gider. Atanıyaz Kadir Han, Magtımğulı Yonaçı'yı en sevdiği dayısı Annagurban'ın yanına göndermiş. Çok çalışkan bir genç olan Magtımğulı Yonaçı, atlar için keçe diker, uyan, çeki, kamçı gibi eşyaları yaparmış. Hatta kadınların işi olarak görülen tulum ve kırba dikimi, onarımı da yapabilmekteymiş. Ayrıca kuyumculuk sanatı ile de uğraşıyormuş. Bunların yanında babası Garrı Molla'dan da İslamî

ilimleri öğrenerek çocukları okutacak kadar bilgi sahibiymiş. Sonradan geldiği Gerkez köyüne ve yanlarına yerleştiği Gışıklar tiresinden Annagurban ve ailesine çokça faydası dokunan Yonaçı herkes tarafından çok sevilen biri olur. Annagurban Aga onu evlatlık edinir ve ağabeyinin kızı ile evlendirir. Evlendikten üç dört yıl sonra oğlu olan Yonaçı, çocuğuna babası Dövlətmäm-met’in adını koyar. Yonaçı’nın yeni doğan çocuğunu kucağına alarak şöyle dediği rivayet edilir: “Dostlar, benim atamın adı Dövlətmäm-met’ti, oğluma onun adını veriyorum. Yine babamın lakabı Garrı Molla idi. Oğlumun babamın bu lakabına layık olup olmayacağını zaman gösterecek. Ben oğlumun onun gibi eğitimi, ilim sahibi bir olmasını arzuluyorum.” Adı Garrı Molla Olsun adlı rivayette geçen bu bilgilere göre “Garrı Molla” lakabı Mahtumkulu Yonaçı’nın hem babası Dövlətmäm-met hem de oğlu Dövlətmäm-met Azadı için kullanılmaktaymış.

Magtım-gulı Yonaçı 1720’de 48 yaşında vefat etmiştir. Yonaçı’nın oğlu Dövlətmäm-met Azadı’nın doğum ve ölüm tarihi ile ilgili en net bilgiyi oğlu Mahtumkulu Firaki’nin “Atamın” adlı şiirindeki “Altmyş başde, nowruz günü, luw ýyly.” mısralarında görmekteyiz. Şair babasının 65 yaşında vefat ettiğini söylüyor ve onun ölüm tarihi hakkında bilgi veriyor. Buna göre 1760 yılının nevruz günü luv (balık) yılı (22 Mart 1760) vefat eden Azadı 65 yıl yaşadıysa, onun doğum tarihi 1695/1696 olarak kabul edilmektedir. Mahtumkulu Firaki’nin de doğum tarihi hakkında net olmamakla birlikte 1721, 1724 ve 1733 yılları zikredilmektedir (Aşırov, 1984: 6). Araştırmacıların büyük çoğunluğu 1724 yılını doğru kabul etmektedir. Bu tarih şairin eğitim için gittiği Şirgazi medresesinde üç yıl okuyup 1741 yılının ortalarında köyüne dönmesi ile de uyum göstermektedir.

Magtım-gulışinaslar, şairin biyografisi ile ilgili olarak ilk başvurulacak kaynağın yine ona ait olan şiirler olduğunu ifade etmektedirler. Firaki’nin özellikle “Cana Geldim”, “Atamın”, “Çovdur Han”, “Abdilla”, “Arş-ı Alaya”, “Ali Sizindir” gibi şiirleri onun hem kendisi hem de babası ve yaşadığı devir hakkında çok kıymetli bilgiler içerir. Mahtumkulu “Bad-ı Sabahı Görsem” adlı şiirinde de seyahat etme arzusunun en lirik şekilde mısralara dökmüştür. Yazkulıyev (2017:68), şairin bu şiirini 20 yaşından önce yazmış olma ihtimalinin oldukça yüksek olduğunu belirtir ve “Gana Geldim” adlı şiirinde de onun hayatına dair önemli bilgiler bulunduğuna dikkat çeker. Mahtumkulu’nun ne zaman âşık olduğu ve evlendiği, çok sevdiği eşini kaybettiği ile bilgilerin bu-

lunduğuna dikkat çeker. Bu şiir *yaşname* türünün özelliklerini gösterir. Yaşnameler, eldeki bilgilere göre 11. yüzyıldan günümüze kadar edebî bir gelenek olarak devam eden ve örneklerine daha çok halk şiirinde rastlanılan bir nazım türüdür. Genellikle bu tür eserlerde insan ömrü ana rahmine düşmesinden ölüm kadar, safhalar hâlinde ve yıllara göre anlatılır. Bu tür eserler için yaşname dışında; yaş destanı, ömür destanı, yaş türküsü, hayat destanı, vücudname, mahresname gibi terimler de kullanılmıştır (Çe-lebioğlu, 1998:367). Hoca Ahmed Yesevî’nin 88 dörtlükten oluşan hikmeti, edebiyatımızda ilk yaşname örneği sayılmaktadır. Âşık edebiyatındaki ilk yaş destanı örneğinin XVI. yüzyıl Azerbaycan sahasının önde gelen temsilcisi Âşık Kurbanî’ye ait olduğu kabul edilir. Aşağıdaki mısralarda Mahtumkulu’nun ne zaman âşık olduğu ve evlendiği, çok sevdiği eşini kaybettiği ile bilgileri görülmektedir:

...
On yedige baramda, yşk söwdasyn göterdim, On yedimde bir sevdaya düştü gönlüm,
Yşkyň söwdasy bilen sürüp, meýdana geldim. Aşkın sevdası ile sürüp meydana geldim.
On yediden geçen soň, şöhrat öyüne girdim, On yedimden sonra şöhret evine girdim
Aldym bir näzenini, zowk ile sapa sürdüm, Aldım bir nazlı yâri, zevk ile sefa sürdüm
Bu gunçaýy-gülzaryň elwan gülünü tirdim, O gülbahçesinin rengin gülünü derdim
Ýigrimiye ýetende, pelek jebriňi gördüm, Yirmi olunca feleğin cebrini gördüm
Pelek aldy ýarymy, ejel gamhana geldim. Felek aldı yârimi, elem yurduna geldim.
(Aşırov 2013: 149)

Buna göre şair on yedi yaşına girince âşık olduğunu ve on yediyi bitirince de evlendiğini ve yirmi yaşında da eşini kaybettiğini söylemektedir. Yine “Oglum-Azadım” şiiri de şairin babasının rızasını alarak seyahate çıkması hakkında bilgiler içerir. Bu şiirde geçen “Meger şonda gamgyn könlüm hoş bola,” mısraı da şairin yaşadığı trajik olaylardan sonra yapacağı seyahatin kendisine iyi geleceğini dile getirmesidir ki bu da şairin 20’li yaşlarının başında (1740-1741. yıllarda) seyahate çıktığı görüşünü bildiren araştırmacıların düşünceleriyle paralellik gösterir.

Şairin nerde ve ne zaman eğitim aldığı konusu da Magtım-gulışinasların kafa yorduğu meselelerden biridir. Genel kabul onun dönemin iyi medreselerinden birinde eğitim aldığı ve eğitimi tamamlayamadan köyüne döndüğü şeklindedir. Bu konuda hemfikir olunan yer Şirgazi medresesidir. Türkmen

kültürü ve müziğini dünyaya tanıtan bilim insanı Uspenskiy'nin 1926'da Mahtumkulu'nun Hive'deki Şirgazi medresesinde okuduğu odanın kendisine gösterildiğini ifade etmesi de bu görüşü destekler. (Uspenskiy 1928: 189).

18. yüzyılda Türkmenlerin sosyal yaşamına bakacak olursak çocuğunu okutmak isteyen ailelerin 7-8 yaşlarında onları okula gönderdiği bilinmektedir. Mahtumkulu'nun "Nahana geldiñ" adlı şiirinde "Ýedi-sekiz ýaşynda atañ mollaga berdi," mısraları da bu bilgiyle örtüşmektedir. Köy okulundaki eğitim yedi yıl sürer. On dört yaşında buradan mezun olan çocuk İslami ilimler açısından belirli seviyede eğitim almış olur. Yine imkânı olan ailelerin çocukları 14 yaşından 20 yaşına kadar medrese eğitimi alır. Toparlayacak olursak Mahtumkulu'nun doğduğu yıl 1724 olarak kabul edildiğinde, on dört on beş yaşlarında Şirgazi medresesine okumaya gittiğini söyleyebiliriz. Mahtumkulu burada üç yıl eğitim almış ve 1741 yılının ortalarında eğitimini tamamlayamadan köyüne dönmeye mecbur kalmıştır. Meretmuhammet Aga'dan derlenen malumata göre 1740-1742 yıllarında büyük bir kıtlık, kuraklık yaşanmış ve Gürgen, Balkan ve Köpetdağ eteklerinde yaşayan Türkmenlerin arasında salgın nedeniyle binlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Mahtumkulu'nun ailesinden de yengesi Bayramsoltan, eşi Hanmenli ve kardeşi Canesen ölmüştür. Şair "Veyrana Geldi" adlı şiirinde

Bayram gelin, Hanmeñli gyz, Janesen,

Bu dertleriñ haýsy birne ýana sen

diyerek ailesinden üç kişiyi aynı anda kaybettiğini dile getirmiştir. Bu üç ölüm Mahtumkulu'nun annesine ağır gelmiş ve birkaç ay sonra o da vefat etmiştir. Magtımğulışınaslar, şairin Şirgazi'deki eğitimini tamalamadan geri dönme sebebinin bu acı olaylar olduğunu söylemektedirler. Şair "Veyrana Geldi" adlı şiirinde "ölüm darbesi üç taraftan vurdu" diyerek bu acısını şöyle dile getirmiştir:

Magtymguly, elip bilim buruldy,

Damarym dartyldy, ganym duruldy,

Ölüm zarby üç tarapdan uruldy,

Akylm dagylyp, hayrana geldi.

(Aşırov 2013/1: 43).

Mahtumkulu, elif belim büküldü,

Damarım çekildi, kanım kurudu,

Ölüm darbesi üç taraftan vuruldu,

Aklım başımdan gitti, hayrana geldi.

Yaklaşık 20-21 yaşlarındayken böylesine üzücü olaylardan sonra babası Azadı'dan *Ak Pata*² alan Mahtumkulu seyahate çıkar. Seyahatin amacı şairin hem farklı memleketler görmek hem de o devrin meşhur pirllerinden Yazır Han'dan Ak Pata almaktır (Yazkulyev 2017: 64-67,87).

Māti Kösäyev, Mahtumkulu'nun biyografisi hakkında bilgi verirken onun hakkındaki rivayetlerden yola çıkarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Kösäyev'e göre Mahtumkulu, Suriyeli âlim Nuri Kazım ile birlikte 1753-1757 yılları arasında yaklaşık üç yıllık bir sürede Afganistan ve Hindistan'a seyahat edip Penjap ve Keşmir'de bir buçuk yıl kalmış ve daha sonra Özbekistan'ın Magelan, Andican ve Semerkant şehirlerine ve nihayet Türkistan vilayetine varmış, orada Hoca Ahmet Yesevi'nin türbesini ziyaret etmiştir (Kösäyev 1972: 67). Yazkulyev, Mahtumkulu hakkındaki rivayetlerin şairin hayatı üzerine yapılan çalışmalarda elbette çok önemli bir yer tuttuğunu belirtmekle beraber, bunların tarihi belge olarak kabul edilemeyeceği gerçeğine dikkat çekerek Kösäyev'in verdiği bilginin bilimsel gerçeklikten uzak olduğunu belirtir. Ayrıca 1740'lı yılların başındaki siyasi durum da seyahat etmeye daha elverişlidir. Mahtumkulu'nun gidip görmek istediği yerlerden Hindistan, Orta Asya, Afganistan, ve Kafkasların büyük bölümü Nadir Şah'ın kurduğu devletin sınırları içerisinde kalıyordu. Yine Rumistan olarak söylediği yerler de Osmanlı Devleti topraklarıydı. Dolayısıyla siyasi otoritenin olduğu bu bölgelerde güvenli bir şekilde yolculuk etmek mümkündür. Kösäyev'in verdiği tarihler ise Nadir Şah'ın vefatından sonraki karışıklıkların yaşandığı devirlere denk gelmektedir. Nitekim aynı yıllarda şairin ağabeyi Abdilla ile Çovdur Han, Ahmet Şah'tan yardım istemek için yola çıkmışlar ama bir daha kendilerinden haber alınamamıştır. Mahtumkulu'nun 1724 yılında doğduğu kabul edildiğine göre şairin seyahate çıktığı tarih de onun 20, 21 yaşlarına denk gelen 1744/1745 tarihleri olarak söylenebilir. Bu seyahatin sonunda Mahtumkulu, Yazır Han Pirin/Begdurdı İşan'ın müridi olup İslami ilimlerdeki yetkinliğinin tasdiklenmesi adına ondan *Ak Pata* almıştır. Böylece devrinin yüksek eğitim veren medreselerinden birini tamamlayamasa da dönemin meşhur piri tarafından Ak Pata verilen âlim ya da işan hükmünde kabul görmüştür. Şüphesiz halkın onu bu şekilde görmesinde babası Azadı'nın tedarikatından geçmiş olmasının da önemli bir payı bulunmaktadır.

² Ak Pata: Hayır duası. Aynı zamanda babasının rızasını da almış anlamında.

Magtımğulışınasların üzerinde durduğu meselelerden biri de Mahtumkulu'nun ilk eşinin kim olduğu ve şairin hangi nedenle eşinden ayrı kaldığıdır. Genel kabule göre Mahtumkulu'nun ilk eşinin adı Meñli'dir. Meñli, şairle evlendikten sonra esir alınıp götürülmüştür. Şair, eşinin nereye ve kimler tarafından esir edildiğini öğrenememiştir. Bazı rivayetlerde Meñli'nin Şıhım adlı biriyle yüksek başlık parası için evlendirildiği söylenir. Ancak araştırmacılar artık başkasının eşi, namusu olan birine Matumkulu gibi birinin şiirler yazmasının mümkün olmayacağı görüşünde birleşirler. (Yazkulıyev 2017: 103-104).

Mahtumkulu'nun yengesi Akgız ile evlendiği hakkında halk arasında rivayetler bulunmaktadır. Şairin “Benden Elini Çek Dünya” adlı şiirinin son dördünlüğünde “beni yengemle evlendirdiler” ifadesi de de bunu tasdiklemektedir:

<i>Kerbelada uruş teblin kakdylar,</i>	Kerbela'da savaş davulunu çaldılar,
<i>Garyby agladyp, baýy bakdylar,</i>	Garibi ağlatıp zengini güldürdüler,
<i>Magtymguly, meni yeñnä dakdylar,</i>	Mahtumkulu, beni yengemle everdiler,
<i>Köp ýalbarýan menden eliñi çek dünýä.</i>	Yalvarıyorum benden elini çek dünya.

Yine şairin “Cenk Sesini duysa adlı şiirinde geçen şu mısralardan yola çıkarak “Bitkin kalır gam evinde yıkılan, // Hali kötüdür yengeye dakılan.” sözleriyle de yengesiyle evlendirilme durumuna gönderme yapmaktadır diyebiliriz. B. Garrıyev, M. Kösäyev ve G. Kulıyev gibi araştırmacılar şairin ağabeyi Abdilla'nın Çovdur Han ile birlikte Ahmet Şah'ın yanına gitmek için yola çıktıktan sonra bir daha kendilerinden haber alınmadığını, başka bir ifadeyle akıbetlerinin belli olmadığını söylemektedirler. Ancak bu husustaki görüşlerini tarihi bir belgeye dayandırmadan Firaki'nin şiirlerini referans göstererek yapmaktadırlar. Yazkulıyev (2017:106) ise Gılıç Mülliye'ın kiril harflerle neşrettiği şiirlere bakıldığında Mämmetsapa ve Abdilla'nın Çovdur Han ile birlikte gitmediği anlaşılmaktadır dedikten sonra, şairin kardeşlerinin ne zaman öldüğü ve hangi kardeşinin eşiyle evlendirildiği hakkında şu tespitlerde bulunur. Şiirlerden anlaşıldığı üzere önce Abdilla sonra da Mämmetsapa'dan bir şekilde haber alınamamış ve onlar ölmüş olarak kabul edilmiştir. Bu olaylar yaşandığı vakit her iki kardeşin de genç yaşta olduğu şiirlerden anlaşılmaktadır.

<i>Enesinden aýry ýatmaz oganlar,</i>	Anasından ayrı yatmaz çocuklar,
<i>Ýa, Rep, gören barmy bulardan,</i>	iller; Ya Rab, gören var mı bunları, iller,
<i>Aýlanyýar aýlar, dolanyp ýyllar,</i>	Geçip gidiyor aylar, dolanır yıllar,
<i>Aýlar-ýyllar geldi, bular gelmedi.</i>	Aylar, yıllar geldi bunlar gelmedi.

Firaki, aylar, yıllar geçti ama hala kardeşlerim geri dönmedi diyerek onların akıbetinin belirsiz olduğunu dile getirmiştir. Yine şair “Abdilla, Bular Gelmedi, Terk Eyleme Bu Mekân” gibi şiirlerinde de kardeşlerinden haber alamadığını, başlarına neler geldiğini bilmediğini, babasının bu durum sebebiyle büyük üzüntü çektiğini söyler:

<i>Sen gideliñ dokuz ýyldyr öteni,</i>	Sen gideli dokuz yılmiş geçen,
<i>Kayıda watan tutduñ, gardaş Abdýlla?</i>	Nerde vatan tuttuñ, kardeşim Abdilla?
<i>Dolanmazmy ynsanýetiñ gideni,</i>	Dönmez mi hiç gidenlerin hiçbiri,
<i>Kayıda watan tutduñ, gardaş Abdýlla?</i>	Nerde vatan tuttuñ, kardeşim Abdilla?

<i>Üstümize hijran ody sepildi,</i>	Üstümüze hicran ateşi serpildi,
<i>Kuwwatym gidipdir, dyzym epildi,</i>	Takatim kalmadı, dizim çözüldü,
<i>Gan ýyglap, atamyñ bili büküldi,</i>	Kan ağladı, atamın beli büküldü,
<i>Kayıda watan tutduñ, gardaş Abdýlla?</i>	Nerde vatan tuttuñ, kardeşim Abdilla?

(Aşırov 2013/1: 49)

Aşağıdaki dördlüklerden anlaşılacağı üzere Abdilla'dan haber alınamamış ve ona yardım etmek amacıyla yola çıkmış fakat ondan da haber alınamamıştır:

<i>Göçi-gony birle göçdi Abdýlla,</i>	Ailesi ve tüm eşyasıyla göçtü Abdilla,
<i>Hemme giden geldi, bular gelmedi.</i>	Tüm gidenler geldi, bunlar gelmedi.
<i>Mämmetsapa gitdi kömek bermäge,</i>	Mämmetsapa gitti yardım etmeye
<i>Uzadanlar geldi, bular gelmedi.</i>	Uğurlayan geldi, bunlar gelmedi.

(Aşırov 2013/1: 50)

Şairin “Bunlar Gelmedi” adlı şiiri, onun hangi kardeşinin eşiyle evlendiği hakkında bizlere bilgi vermektedir. Şiirden anlaşıldığı üzere Abdilla “hocalık”ı ile yani sahip olduğu hayvanlar ve mal mülk ile bir yere göç etmiştir.

Yukarıdaki mısralarda geçen “*Göçü-gony birle*” ifadesi ile bu durum anlatılmaktadır. Mâmmetsapa da ona yarım maksadıyla -“hocalık”ı olmadan, yani eşini ve sahip olduğu malı mülkü yanına almadan- kısa bir süre sonra yola çıkmıştır. Bu nedenle eğer Mahtumkulu yengesi ile evlendiyse onun Mâmmetsapa’nın eşi Akgız olduğu söylenebilir. (Yazkulyev 2017:108)

Mahtumkulu’nun biyografisine baktığımızda onun 1740’lı yılların başından itibaren ailesinde birçok ölümün yaşandığını, ilk eşinin ve iki ağabeyinin akıbetinin belli olmadığını görmekteyiz. Şairin ifadesiyle babası Azadı’nın kan ağlamaktan beli bükülmüştür. Türkmen geleneklerine göre öldüğü kesin olmayan birinin eşinin başkasıyla evlenmesi doğru değildir. Bu nedenle araştırmacılar şairin “sen gideli dokuz yıl oldu” ifadesinden de yola çıkarak Mahtumkulu’nun yengesi ile kardeşlerinin ortadan kaybolmasından yaklaşık 10 yıl sonra 1755/1756 yıllarında evlenmiş olabileceğini ifade ederler. Firaki’nin Akgız’dan iki çocuğu olduğu hakkında bilgiler mevcuttur. Yine şairin Mollabâbek adında bir oğlu varmış ve küçük yaşta ölmüştür. Bununla ilgili anlatılan rivayete göre şair medresede bulunduğu sırada oğlunun hastalandığı haberini alır. Köyüne geldiğinde çocuk ölmek üzeredir ve şairin kollarında can verir. Bunun üzerine Mahtumkulu “Mollabâbek” adlı şiirini söyler.

Mahtumkulu’nun ne zaman öldüğü ile ilgili araştırma yapanların başvuracağı ilk kaynak yine şairin şiirleridir. Mollanepes’in şiirleri arasında verilen “Pıragı” adlı şiirin aslında Mahtumkulu’na ait olduğu hakkında A. Meredov, H. Göroglı ve G. Geldiyev gibi akademisyenler görüş bildirmiştir. Bu şiirde şair: “Hoş galyň, watanyň, eý gözeli ilim, / Mâmmetjuma dostum, molla Zelilim,” diyerek yeğeni şair Zelili’nin ismini anmaktadır. Zelili 1800’de doğduğuna göre ona Molla demesinden yola çıkarak bu şiirin yazıldığında Zelili’nin 15-16 yaşından küçük olmadığı anlaşılıyor. O zaman 1815/1816 yıllarında Mahtumkulu hala hayattadır diyebiliriz. Yine şairin “Baş Bolman” adlı şiirinin sonunda “Ömrüň uzak, ýüzden aşa ýaşyň bar” mısraı da bize şairin yüz yaşına yaklaştığını kendi ifadeleriyle ortaya koymaktadır (Yazkulyev 2017:118-120).

Mahtumkulu’nun hayatı hakkında bilgi verdiğimiz bu bölümde dikkat çekmek istediğimiz diğer bir hususta şairin doğduğu ve ömrünün büyük bölümünde yaşadığı yerin neresi olduğudur. Mahtumkulu’nun doğduğu yer hakkında çeşitli görüşler vardır. 1941’de yayımlanan eserin ön sözünde Ruhı Ali-

yev “Mahtumkulu Etrek’te Gincay denilen bölgede Akdepe yakınlarında doğmuştur.” demektedir. Mezarı da İran sınırı içerisinde bulunan Türkmenistanda’dır. Sonuç olarak genel kabule göre Mahtumkulu 1724’te dünyaya gelmiş, 1807 yılında da vefat etmiştir. Nitekim 2014 yılı, büyük şairin doğumunun 290. yılı olarak Türkmenistan’da büyük bir coşkuyla kutlanmış, ülkenin pek çok şehrinde birçok önemli etkinlik gerçekleştirilmiştir. Bunlardan biri de 14-16 Mayıs tarihlerinde Türkmenistan İlimler Akademisi Milli Golyazmalar Enstitüsü tarafından Aşgabat’ta düzenlenen “Magtımğulı Pıragı ve Umumadamzat Medeni Gımmatlıkları” adlı uluslararası sempozyumdur. Yurt içi ve yurt dışından çok sayıda akademisyen ve araştırmacının katıldığı bu toplantı Mahtumkulu’nun bilimsel metotlar ile araştırılıp incelenmesi bakımından çok önemlidir. Aynı zamanda kutlamalar bünyesinde Mahtumkulu’nun Divanından seçilen şiirler kitap halinde pek çok yabancı dile çevrilip yayımlanmıştır.

Mahtumkulu Firaki, UNESCO’nun 10-24 Mayıs 2023 tarihleri arasında Paris’te düzenlediği toplantıda “Dünya belleği” listesine dâhil olmuştur. 2024 yılı da Mahtumkulu’nun doğumun 300. Yılına denk gelmektedir. Umuyoruz ki gerek Türkmenistan’da gerek Türkiye ve diğer Türk cumhuriyetlerinde büyük şair adına pek çok etkinlik düzenlenecek ve Adı Destan Olan Şair Mahtumkulu en güzel şekilde anılacaktır.

Soner Sağlam, Rahimmâmmet Kürenov

Türki halklaryň özgesiniň munuň ýaly bitewi milli şahyry ýok. Magtymgulynyň şahsyýeti barada eýýäm köp rowaýat aýdylyar.

* * *

Magtymgulyny ähli türkmenler aýratyn sylaýarlar... Magtymgulynyň öwliýä mukaddesligi türkmenleriň arasynda şek-şübhe döretmeýär. Türkmenler: «Onuň ähli ýazan we aýdan zatlary irugiş berjaý bolmalydyr» diýýärler.

Fýodor Bakulin, rus alymy

* * *

Magtymguly ýaly milli şahyrlaryň halk türk halklaryň arasynda diňe türkmenlerdir.

Wladimir Bartold, rus alymy

* * *

Türkmen halky ençeme şahyrlary döretdi, emma şolaryň arasynda söz ussady, deňtaly bolmadyk beýik Magtymguly birinji orunda durýar. Magtymguly türkmeniň poeziýasynda gymmatbaha daşlaryň biri bolup, ol biziň zamanamyzda täze ýüzügiň gaşynda gözüni gamaşdyryjy şöhesi bilen lowurdaýar.

* * *

Magtymguly – Jemşidiň jamydyr.

Ýewgeniý Bertels, rus alymy

* * *

Türk boyları arasında Mahtumkulu gibi milli şairi olan halk sadece Türkmenlerdir. Mahtumkulu'nun şahsiyeti hakkında bugüne kadar birçok rivayet söylenmiştir.

* * *

Mahtumkulu'na bütün Türkmenler özel bir saygı duyarlar. Mahtumkulu'nun veliliği ve mukaddes kabul edilişi Türkmenler arasında şüphe götürmez. Türkmenler: "Onun yazdığı ve söylediği her şey er geç gerçekleşecektir." derler.

*Fedor Bakulin,
Rus akademisyen*

* * *

Mahtumkulu gibi milli şairi olan halk, Türk boyları arasında sadece Türkmenlerdir.

*Viladimir Bartold,
Rus akademisyen*

* * *

Türkmen halkı birçok şair yetiştirdi, ama onların arasında söz ustası büyük Mahtumkulu birinci sırada yer alır. Mahtumkulu, Türkmen şiirinin en kıymetli taşlarından biri olup, o bugün bile yeni yapılmış yüzük kaşı gibi göz kamaştırıcı ışıği ile parlıyor.

* * *

Mahtumkulu, Cemşid'in kadehidir.

*Bertels,
Rus akademisyen*

* * *

MAHTUMKULU'NUN ŞİİR DÜNYASI

Sanatçının bakış açısını şekillendiren etkenler arasında bireysel nitelikler ile birlikte yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve iktisadi şartları son derece önemli rol oynar. Bu nedenle, Mahtumkulu'nun şiir dünyası hakkında bilgi vermek için yaşadığı devirde Türkmenlerin durumuna kısaca temas etmek faydalı olacaktır. On yedi ve on sekizinci yüzyıllar Asya'daki Türk boylarıyla birlikte Türkmenlerin de sıkıntı çektiği bir asırdır. Bu asırda Orta Asya'daki Türk boylarının hemen hepsinin tabi oldukları büyük bir devlet yoktur. Bunun yerine muhtelif hanlıklar vardır. Merkezî bir otoritenin olmaması çeşitli bölgelerdeki beylerin, hanların başlarına buyruk hareket etmelerine zemin hazırlamıştır. Sürüp giden bu durum, bütün Türk halklarını rahatsız etmiş, aralarında savaşa kadar varan mücadelelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Biray,1992: 1). On sekizinci yüzyılın ilk yarısında İran hükümdarı Nadir Şah, Afganistan emiri Ahmet Dürdani, Buhara'da emir olan Muhammet Rahim Türkmenlere rahat yüzü göstermemiştir. Türkmen kabileleri arasındaki iç çekişmeler de bu dış saldırılara zemin hazırlamıştır. Türkmen halkı huzurlu bir sosyal hayat sürmek, iktisadi faaliyetlerini devam ettirmek yerine sürekli baskın yapmaya ve baskına uğramaya hazır olmak mecburiyetinde olmuşlardır. Bu nedenle bu yıllarda eser veren sanatçıların eserlerinde “Türkmen birliği” en önde gelen konulardan biri olmuştur.

On sekizinci yüzyılda Türkmenleri yıpratın hususlardan biri de siyasi, sosyal ve iktisadi alandaki bozukluklardır. Türkmenler kendi idarecilerinden kötü muamele görmüşlerdir. Yöneticiler halkı refaha kavuşturmak ve onların güvenliğini sağlamak yerine aksi yönde icraatta bulunmuşlardır. Sosyal hayatta kurumlar yozlaşmış, işlevlerini yapamaz hâle gelmişlerdir. Rüşvetçi kadılar ve sahte din adamları Türkmenlerin manevi inancını sarsmakla birlikte adalete olan inançlarını da zedelemiştir (Biray, 1992: 2-3). İktisadi alanda ise Türkmenler doğa şartlarına göre geçim alanı seçmiş, bitki örtüsünün yoğun olduğu yerlerde hayvancılık, sulanabilen alanlarda

ise çiftçilikle uğraşmışlardır (Dinç ve Çakır, 2008: 103). Ancak maddi zenginliğin belirli ellerde toplanması ve halkın ağır vergiler altında ezilmesi toplumsal refah yerine sefaletе neden olmuştur. Dolayısıyla “sosyal adaletsizlik” bu yüzyılın edebiyatında işlenen önemli temalardan bir diğeridir. Azadı, Andalıp, Mahtumkulu, Şeydayı, Gayıbı gibi bu yüzyılın önde gelen şairleri, eserlerinde sosyal adaletsizlikten şikâyetle bulunmuşlardır. Yaşanan bu gelir dengesizliğinin toplumsal huzura büyük zarar verdiğini dile getirmişlerdir.

On sekizinci yüzyıla kadar tam bir göçebe hayatı yaşayan Türkmenler artık yerleşik hayata geçmeye; dolayısıyla çiftçilik, balıkçılık, avcılık, el sanatları ve ticaret işleriyle uğraşmaya başlamışlardır. Çiftçilik ile uğraşan yerleşik halk Köpetdağ eteğindeki su kaynaklarının etrafında, Etrek, Gürgen, Sumbar, Çendir, Tecen, Murgap ırmaklarının kenarlarında yerleşmişlerdir (Atayev, 1988: 11). On sekizinci yüzyıl Türkmen şairlerinin eserlerinde de bu yerleşik kültürün unsurlarını bulabiliriz. Bilhassa Mahtumkulu’nun birçok şiirinde, Azadı’nın “Vagz-ı Azat” adlı eserinde, Andalıp’ın “Cıkır” ve Gayıbı’nın “Otuz İki Tohum Kıssası” gibi şiirlerinde yerleşik hayata geçişin izlerini görmek mümkündür. Yaşadığı yüzyılda, halkın yaşadığı bu meşakkatli günlere bizzat şahit olan, halkla birlikte bu sıkıntıları yaşayan Mahtumkulu, eserlerinde bu sorunlara değinmiş ve çözüm önerileri ortaya koymuştur. İlk eğitimini babasından alan Mahtumkulu ondan öğrendiği birçok fikri, kendi kabiliyeti ile daha da geliştirmiş ve mısralarını büyük ölçüde Türkmence kelimelerden oluşturarak Türkmenenin edebî dil seviyesine gelmesinde büyük bir rol oynamıştır.

Mahtumkulu’nun şiirlerini incelediğimizde, onun Türkmen halkına iyiyi, doğruyu, güzeli göstererek ideal Türkmen tipini oluşturmaya çalıştığını görmekteyiz. Mahtumkulu, ilk derslerini babasından almış daha sonra da Şirgazi’de medrese eğitimine devam etmiştir. Türkmenistan’ın doğusundan batısına, sonra da Afganistan, Hindistan ve Özbekistan’ın birçok şehrine seyahat eden şairin dünya görüşünün oluşmasında ve edebî şahsiyetinin gelişmesinde bu seyahatlerin önemli bir yeri vardır. Mahtumkulu’nun “Azadım Hanı”, “Atamın”, “Oğlum Azadım” adlı şiirlerini okuduğumuzda, şairin babasına olan derin sevgisini, bağlılığını ve aynı zamanda babasının kendisi üzerindeki etkisini görebiliriz. Şair, “Azadım Hanı” şiirinde bu etkiyi lirik bir şekilde şöyle ifade eder:

“*Ymamsyz galandyr metjit-mährabym,* İmamsız kalmıştır mescit-mihrabım,
Dogmady nur saçyp ol mahy-tabym, Doğmadı nur saçan ol mah-i tâbım,
Ýowuz galdym, sil alypdyr etrabym, Zorda kaldım, sel almış hep etrafım,
Göwnümiň ummanı – Azadym kany?” Gönlümün ummanı Azadı’m hani?
 (Aşırov, 2013: 42-43)

Mahtumkulu bu şiirinde babasına “gönlümün ummanı, şehrimin sultanı, minberin ezanı, ilmin lisanı, Göklen’in pehlivanı, bağımın reyhanı” diye seslenerek sevgi ve hürmetini göstermiştir. Mahtumkulu, “Atamın” adlı şiirinde babasının ölümün tarihini vermiş, ona olan derin sevgisini ve saygısını mısralara nakşetmiştir:

“*Altmys başde, nowruz günü, luv ýyly,* Altmış beşte, Nevruz günü, luv yılı,
Turdy ajal, ýolun tusdy atamyň. Kalktı ecel, yolunu kesti atamın.
Bu dünýäniň işi beýlemiş, beli, Bu dünyanın işi böyleymiş, evet,
Ömrüniň tanapyn kesdi atamyň. Ömrünün ipini kesti atamın.

Agyr döwletlere köňül goýmady, Güçlü devletlere gönül vermedi,
Bu jahanyň eşretini söýmedi, Bu cihanın işretini sevmeydi,
Eski şaldan artyk puşeş geýmedi, Eski şaldan başka örtü giymeydi,
Ahret öýi boldy kasdı atamyň. Ahiret eviydi kastı atamın.

Diýrdi: “Dünya durmaz, ömre baky ýok”, Derdi: Dünya durmaz, ömre baki yok,
Gündiz roza, gije bolsa uky ýok, Gündüz oruç, gece ise uyku yok,
Müňküir bilmez, muhlyslaryň şeki ýok, İnkârı bilmez, ihlasından şüphe yok,
Pygamber destidir desti atamyň.” Peygamber elidir eli atamın.
 (Aşırov, 2013: 41)

Azadı’nın hem oğlu hem de talebesi olan Mahtumkulu, babasından -âdet- miras olarak aldığı “devlet” fikrini işlemiş ve olgunlaştırmıştır. Şaire göre yapılması gereken ilk şey, boylar arasındaki çekişmelere son vermek ve onların bir ideal etrafında birleşmelerini sağlamaktır. (Temizkan, 2010: 175). Türkmenlerin birlik olmasına çok önem veren Mahtumkulu “Türkmenin” redifli şiirinde Türkmenlerden övgüyle bahseder, Türkmenlerin ikbalinin iyi olacağını söyler; ancak bu durum şaire göre göntüllerin ve yüreklerin “bir” olmasıyla mümkündür:

“Göwünler, yürekler bir bolup başlar,
Tartsa ýygyn, erär topraklar – daşlar,
Bir suprada taýýar kylýnsa aşlar,
Göteriler ol ykbalý Türkmeniň.”
(Aşırov, 2013: 41)

Gönüller, yürekler bir olup başlar,
Toplansa herkes, erir topraklar taşlar,
Bir sofrada hazır edilse aşlar,
Yükselir ikbali Türkmen’in.

Mahtumkulu, bağımsız bir Türkmen devleti kurma yolunda mücadele eden Çovdur Han için, üç şiir yazmıştır. Çok şey beklediği Çovdur Han’ın vefatı üzerine yazılan bu şiirler, şairin, bağımsızlığını kazanmış bir Türkmenistan idealine ne kadar bağlı olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir (Temizkan, 2010: 175). Mahtumkulu, boyların birbirleriyle olan mücadelelerinin ve Türkmenler arasında bir birlik olmamasının Türkmen halkına zor günler yaşattığını sıklıkla ifade etmiştir. Dolayısıyla “Türkmen Birliği” onun şiirlerinde önemli bir yer tutar. Şair “Döker Bolduk Yaşımız” adlı şiirinde tek bir devlet düşüncesini şöyle dile getirir:

Türkmenler baglasa bir ýere bili,
Gurudar Gulzумы, derýaýy-Nili,
Teke, gökleň, ýomut, ýazır, alili,
Bir patyşa gulluk etsek başımız.
(Aşırov, 2013: 19)

Türkmenler bağlasa bir yere beli
Kurutur Kızıl Deniz’i, Derya-yı Nil’i
Teke, Yomut, Göklen, Yazır, Alili,
Bir şaha kulluk etsek beşimiz.

Yukarıdaki mısralar Mahtumkulu’nun şairlik gücünü ve şiirlerinde halk kültüründen ustalıkla yararlanmasını göstermesi bakımından önemlidir. “Bel bağlamak” deyimini; birisinin kendisine yardımcı olacağına inanmak, güvenmek anlamlarına gelmektedir. Şair, bu deyimini kullanarak, eğer Türkmenler bir düşünceye, bir ideale inanırlarsa Kızıl Deniz’i, Nil Irmağı’nı dahi kurutabilirler diyerek şiirinin anlam gücünü artırır. Bu düşünce şüphesiz ki “bir olmak”, “birlik içinde olmak”tan başka bir şey değildir. Mahtumkulu’na göre, eğer Türkmenlerin gönlü, yüreği, akli bir olursa; bir sofrada yemekler yenirse, işte o zaman Türkmenlerin ikbali düzelecek ve hiçbir engel onların önünde duramayacaktır. Mahtumkulu, “Türkmeniň” şiirindeki “Bir suprada taýýar kylýnsa aşlar, // Bir sofrada hazır edilse aşlar, mısraında “sofra” kelimesini bir imge olarak kullanmış ve “Türkmen birliği” düşüncesini daha güçlü vurgulamayı başarmıştır. Nitekim “sofra”; Türk İslam kültüründe öteden beri kaynaşmanın, birlik, beraberlik içinde olmanın, dostluğun ve barışın ifadesi olmuştur. Başka bir ifadeyle

bir sofrada toplanıp yemek yemek, toplumsal bütünleşmenin ve dayanışmanın araçsallaştırılmış bir hali olarak karşımıza çıktığı gibi birliktelilere de meşruiyet sağlamaktadır. İşte bu kültürü çok iyi bilen Mahtumkulu, Türkmenlerin birlikte hareket etmeleri için duyduğu arzuyu; “Bir sofrada beraber, birlik içinde yemekler yense!” diyerek dile getirmiş ve “birlik” düşüncesini somutlaştırmıştır. Bu da onun şairlik kuvvetinin önemli bir göstergesidir. Mahtumkulu hakkında anlatılan rivayetlerin özellikle halkın belleğinde var olan Mahtumkulu algısını göstermesi bakımından büyük önem taşıdığını söylememiz gerekir. Nitekim “Sırlı Torba” adlı rivayete baktığımızda şairin vatan toprağını kutsal sayması, gücünü cesaretini ondan aldığını söylemesi ve Türkmenlerin birlik içinde olduklarında önlerinde hiçbir gücün duramayacağını ifade etmesi oldukça manidardır. Rivayete göre Yomut ve Göklen tayfaları baskın yemiş ve yurtları talan edilmiştir. Halkın ileri gelenleri fidye karşılığında yakınlarını talancıların elinden almak için yola çıkar. Mahtumkulu da onlarla gider. Şairin “Bağışla Bizi” adlı şiirini okuması üzerine hayran kalan talancıların reisi Türkmenlere istediklerini verir. Sonra da Mahtumkulu’nun kendi şairleriyle atışmasını ister. Mahtumkulu hepsini yener. Onun şiir okurken hep bir beygir torbası üzerinde oturduğunu gören reis, şaire bunun nedenini sorar. Mahtumkulu’nun cevabı şöyle olur: “*Bu torbanın içinde her hengi bir keramet yok. Bunun içinde sadece kendi ata vatanımın toprağı var. Ben o toprağın üzerinde oturduğum vakit, oturduğum yer sağlam, güçlü ve arkamda tüm halkım varmış gibi oluyor, hiçbir şeyden korkmuyorum ve hiç kimseye yenilmiyorum.*”

Bu cevaptan sonra reis, şaire kendisinin yanında kalmasını, onu ömür boyu rahat ettireceğini söyler. Ancak Mahtumkulu ben halkımla beraberim, onlardan ayrılamam, der. Bu cevabı duyan reis, alaycı bir tavırla “Halkım, halkım diyorsun, hani nerde halkın, onda ne baş var ne ayak!” deyince şair aşağıdaki mısralarla başlayan şiirini söyler:

Yomut, Göklen, täsip edip özünden,
Çekdi goşun, öňi-ardy bilinmez.
Sıgmay çykdy Deşti-Dahan düzünden,
Yörän ýolu, gonan ýurdy bilinmez.
(Aşırov, 2013: 25)

Yomut, Göklen birlik olup,
Kursa ordu, önü ardy bilinmez.
Sıgmayıp çıksa çölün içinden,
Yürüdüğü yolu, konduğu yurdu bilinmez.

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız rivayet bizlere Mahtumkulu’nun sahip olduğu birlik ve beraberlik içinde yaşama düşüncesinin halkın

ortak belleğinde ne şekilde tazahür ettiğini göstermesi bakımından kıymetlidir. Yine şairin beygir torbasının içindeki vatan toprağına yaptığı göndermenin de 18. yüzyılın başlarından itibaren konargöçer yaşamdan yerleşik düzene geçmeye başlayan Türkmen halkının düşünce dünyasında vatan kavramının iyice yerleşmeye başladığının bir göstergesi olduğunu söyleyebiliriz. Tabi burada hatırlatmakta fayda var ki o da, Mahtumkulu'nun babası Azadı da “Vagz-ı Azad” adlı eserinin birinci bölümünde, dağılık yaşayan Türkmen boylarının birleşerek Türkmen birliğinin oluşturulması gerektiğini söylemiş ve merkezî bir otoritenin gerekliliğini ortaya koymuştur:

Azaşar yol ehli rehbersiz ola Şaşırır yol ehli rehbersiz ola,
Daglar leşger ki serdarsız ola. Dağılır asker ki serdarsız ola.

Padışası bolmasa bir ülkeniň, Padişahı olmasa bir ülkenin,
Bolmaz ermiş hayr-u ihsanı anıň. Olmaz imiş hayrı ihsanı onun
(Azadı, 1982: 41).

Dolayısıyla baba oğul, bu iki Türkmen aydını merkezî bir otoritenin olmamasından kaynaklanan sıkıntıların farkında olarak, “Türkmen birliği”nin gerekliliğini eserlerinde vurgulamışlar ve kendi dönemlerinden iki asır sonra kurulacak olan bağımsız Türkmenistan Devletini’ni işaret etmişlerdir. Nitekim 27 Ekim 1991 tarihinde Türkmenistan bağımsız devlet olmuştur. Böylece, 18.yüzyılda “başleriň bir döwlete gulluk etme” arzusu ancak 20. yüzyılda kendi meyvesini vermiştir. İşte bu nedenle Bağımsız Türkmenistan’ın devlet sembolü olan Bayrakta Türkmen halısının beş motifi yerleştirilmiştir. Bu motifler ise 18.yüzyıldaki “Teke, ýomut, gökleň, ýazyr, alili” denilen en büyük Türkmen boylarının arasındaki millî birlik ve beraberliğin sembolüdür. Bu motifler birleştirici özelliğe sahiptirler. O zaman biz Mahtumkulu için hayali gerçek olan şair diyebiliriz. Çünkü hayalini kurduğu ve “Bir şaha kulluk etsek beşimiz” dediği Türkmen halkı, 1991’de bağımsız bir devlete sahip olmuştur. Bu nedenle Bağımsızlık devrinde Türkmen halkının millî kültürü için en önemli referans kaynaklarının başında büyük şair Mahtumkulu gelmektedir. Nitekim Türkmen halkı bağımsızlık devrinde manevi ataları olan Azadı ve Mahtumkulu’nu her zaman büyük bir saygı ve sevgi ile anmaktadırlar. Bugün Türkmenistan Devletinin başkenti Aşkabat’taki iki üniversiteden biri babası

Döwletmämmet Azadı’nın, diğeri ise oğlu Mahtumkulu’nun adını taşımaktadır. Bu durum bize, Azadı ile Mahtumkulu’nun “Atalı oğul mektebi” oluşturduğunu da göstermektedir.

Mahtumkulu ülkenin iyi yönetilmesi ve halkın refah seviyesinin yükselmesi için adaletli bir şahın olması gerektiğinin farkındadır. Şiirlerinde de bu düşüncesini ortaya koyar:

“Ýurtda bolsa adyl soltan, Yurtta olsa adil sultan,
Agyr döwleti bellidir.” Güçlü devleti bellidir.
(Aşirov, 2013: 348)

Adaleti ile hükmedecek bir şahın özlemi içinde olan Mahtumkulu, bu arzusunu şöyle dile getirmiştir:

“Bady-saba, geler bolduň, Bâd-ı sabah gelir oldun,
Her jaýda bir galar bolduň, Her bir yerde kalır oldun,
Şaha nazar salar bolduň, Hükümdarlara bakar oldun,
Adalatly soltan barmy?” Adaletli sultan var mı?
(Aşirov, 2013: 184)

Yaşadığı dönemde adaletsiz ve zalim beylerin, kötü idarecilerin zulmüne bizzat şahit olan Mahtumkulu, şiirlerinde bu zalim ve acımasız beyleri keskin bir dille eleştirmiştir:

Gömüldi deryalar, ýyklydy dağlar, Gömüldü deryalar, yıkıldı dağlar,
Ýetimler gözyaşyn döke başlady. Yetimler gözyaşını dökmeye başladı,
Orramsydan bolan haramhor begler, Ahlaksızdan olan haramzade beyler,
Ýurdy bir ýanyndan ýyka başlady. Yurdu bir yandan yıkmaya başladı.
(Aşirov, 2013: 41)

Bu örneklere baktığımızda, şairin yaşadığı dönemde Türkmenlerin siyasal bir birlik oluşturmaları için büyük gayret gösterdiğini görmekteyiz. Çünkü halkın yaşadığı sıkıntıların başlıca sebebi, merkezi bir otoritenin olmayışıdır. Mahtumkulu ve babası Azadı bu durumun farkında olduklarından, buna çözüm yolu olarak “Türkmen birliği”ni işaret etmişlerdir.

Şiirlerinde yaratılan her canlıya hoşgörülü davranılmasını dile getiren Türk dünyasının büyük şairi Yunus Emre “Bir gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil” diyerek her insanın Allah’ın sevgili bir kulu olduğunu ifade etmiştir. Aynı anlayışı, Azadî’nin şu dizelerinde görmek mümkündür:

<i>Kâbe weýran etmeden müñ mertebe,</i>	Kâbe’yi viran etmekten bin mertebe,
<i>Bir köñül ýykamak yamandyr; eý dede.</i>	Bir gönül yıkmak kötüdür, ey dede.
...	
<i>Kim köñülleri ymarat etdi ol,</i>	Kim gönülleri imaret etti o,
<i>Öz günäsine keffarat etdi ol</i>	Kendi günahına kefarett etti o.

(Godarov, 2012: 53–54)

Bu beyitler bizlere Ahmet Yesevi’yi, Yunus Emre’yi ve onlardaki insan sevgisini hatırlatmaktadır. Gerek Anadolu sahasının gerek Türk dünyasının zirve isimlerinden olan Yunus Emre’nin mısraları ile kendinden yaklaşık beş yüzyıl sonra yaşayan Türkmen sahası şairlerinden Azadî’nin mısralarındaki ortak düşünce ve ifade kalıpları (Türkmen, 2009: 84), Türk dünyası edebiyatının müşterek değerlerinin bir tezahürüdür. İşte böyle bir babanın gözetiminde büyüme Mahtumkulu’nun şiirlerinde de insan sevgisinin en önde yer almasını sağlamıştır. Mahtumkulu’nun şiirlerinin ana temalarının neredeyse üçte ikisi iyilik kavramıyla örülüdür. Onun şiirlerinde iyilik; adalettir, şefkattir, fazilettir, zarafettir, güzelliştir (Söylemez, 2002: 104).

Mahtumkulu’nun en büyük isteği Türkmen boylarının adaletli bir hükümdar etrafında birleşmesi, halkın maddi refaha kavuşması, sosyal adaletsizliğin yok edilmesi ve insanî ilişkilerin gelişmesidir. Şair, halka hizmet etmeyi hayatının en önemli gayesi olarak görmüştür. Şiirlerinde iyi insanla kötü insan mukayesesine geniş yer veren Mahtumkulu, bunu “mert” ve “namert” kavramlarıyla anlatmıştır. Mahtumkulu, şiirlerinde iyilerle kötülerin, mertle namerdin mukayesesini yapmış, Türkmen halkını sağlam bir inanca, iyiliğe ve doğruluğa çağırmıştır. Mahtumkulu’na göre Türkmenler mert oğlu merttir. Mert kişi, savaştan ve kavgadan korkmayan kişidir. Yine mert kişi, sır tutan, adaletli, özü sözü bir, çalışkan, yardımsever, misafirperver, yurdu-na ve halkına yararı dokunan kişidir:

<i>“Mertler jeñde – toý içinde,</i>	Mertler cenkte, toy içinde
<i>Aç börüdir – koý içinde,”</i>	Aç kurttur, koyun içinde.
...	
<i>“Söweşde mert başdan geçer,</i>	Savaşta mert baştan geçer,
<i>Namart akyl-huşdan geçer.”</i>	Namerdin akli başından gider.
...	
<i>“Mert çykar myhmana güler yüz bile,</i>	Mert çıkar misafire güler yüz ile,
<i>Namart özün gözläär myhman ýoluksa.”</i>	Namert kendini gizler, misafir görünse.
...	
<i>“Mertden dileg edilen namut öwrülmez,</i>	Mertten dileyen ümitsiz çevrilmez,
<i>Namarda düşen iş, mälim, gaýrylmaz.”</i>	Namerde düşen iş, malum çözülmez.

(Aşırov, 2013: 287, 315, 463, 483)

Namert ise, yurduna hayrı dokunmayan, sır tutmayan, riyakâr, tembel, güvenilmez, cenkten korkan, muhannes kişidir. Dolayısıyla Mahtumkulu olumsuz davranışların tümünü namert kavramıyla açıklamıştır. Hayatı boyunca halkına faydalı olmayı kendine şiar edinen Mahtumkulu, eserleriyle Türkmen halkını aydınlığa çıkarmaya çalışmıştır. Adaletli bir hükümdarın yönetiminde sosyal adaletsizliğin yok edilmesini, zenginlerin fakirleri ezmemesini, din adamlarının ve idarecilerin görevlerini dürüstçe yapmalarını belirtmiştir. Görevini gerektiği gibi yapmayıp, halkı mağdur eden idarecileri ve din adamlarını keskin bir dille eleştirmiştir. Şairin “Ahir Zamane” adlı şiirinde bu durum gözler önüne serilmektedir:

<i>Mollalar etmedi ylmyna amal,</i>	Mollalar etmedi ilmiyle amel,
<i>Şerigat işine eýlemeý jedel,</i>	Şeriat üzerine tartışmadılar,
<i>Müftüler pul alyp, rowayat berer,</i>	Müftüler para alıp kıssa anlatır,
<i>Nähak pul yalar, haky köydürer</i>	Haksız para yalar, hakkı yakar,
...	
<i>Sopular nebs için mele don geýip,</i>	Sofular nefis için sarı cübbe giymiş,
<i>Şüheli tagamy halal diýp iyip,</i>	Şüheli yiyeceği helal deyip yemiş,
...	
<i>Kethüda bolanlar dogry sözlemez,</i>	Kethüda olanlar doğru söylemez,
<i>Para alar, leýken dawa düzlemez,</i>	Para alır ama dava görmez.

(Aşırov, 2013: 77-78)

Mahtumkulu'nun şiirleri Türkmen hayatının bütün yönlerini kapsamaktadır. Şair, mısraları ile esasen o devirde yaşayan Türkmen halkının hislerine tercüman olmuştur. Onun yaşadığı devirde iktisadi açıdan Türkmen halkı sıkıntılı bir yaşam sürmektedir. Halka hizmet etmeyi kendine gaye edinen şair, şiirlerinde her zaman geçim sıkıntısı çeken halkın savunucusu olmuş, zenginlere ve hâli vakti yerinde olanlara zekât vermelerini, yoksullara yardımcı olmalarını ve aç olanların karnını doyurmayı öğütlemiştir. Aşağıdaki mısralarda şair, karnı aç bir kişiyi doyurmanın sevabının hacca gitmek ile eşit olduğunu söyleyerek muhataplarının dikkatini bu konuya çekmiştir:

“Magtymguly, ger doýursan bir aýy, Mahtumkulu eğer doyurursan bir acı,
Mälindir, tapar sen bu ýerde hajy,” Malumdur, bulursun bu yerde haccı.
(Aşirov, 2013: 468)

Mahtumkulu'nun şiirlerinin büyük çoğunluğunun iskeletini din ve tasavvuf meydana getirmektedir. Şair şiirlerinde on sekizinci asırda oldukça sıkıntılı günler geçiren Türkmen halkına nasihatlerde bulunurken söylemlerini dinî bir hava içinde vermiştir (Türkmen, 1996: 11). Mahtumkulu, sürekli iyiliksever, adaletli ve kanaatkâr olmayı öğütlemiştir; namaz kılmak, oruç tutmak gibi dinî vazifelerin de yerine getirilmesini öğütlemiştir.

“Zynhar; kast etmegil ýýdiğiñ nana, Zinhar, kastetme yediğin ekmeğe,
Köñlün hayra bagla, sydkyñ – imana, Gönlünü hayra bağla, sıdkını imana,
Hiç azar bermegil bir musulmana, Huzursuzluk verme bir Müslümana,
Ogry ärden, bir dogry it ýagşydyr.” Uğru erden bir doğru it iyidir.
(Aşirov, 2013: 487)

Dolayısıyla şairin edebî kişiliğinin oluşmasında tasavvufun da derin etkisi olmuştur. Türkmenler Mahtumkulu için “Haktan içen şair” ifadesini kullanırlar. Bunun nedeni şairin kendi rüyasında dokuz defa bade içmesi ile ilişkilidir. Bu durum Türkmence bir ifadeyle “Dokuzu tam” olarak söylenmektedir ki tastamam, eksiksiz, dört dörtlük gibi anlamlara gelmektedir. Böylece Mahtumkulu'nun şiir âleminde önemli bir meretebeğe sahip olduğu da anlaşılmaktadır. Türk dünyası halk şiirinde ve halk hikâyelerinde sıkça görü-

len bade içme motifini şairin “Turgıl Dediler”, “Uyan Dediler”, “Uçtum Yaranlar”, Boldum Giryane”, “Bize Doğru”, “Seyran İçinde”, “Divana Geldi”, “Bir Ekmek Getirdi”, “Külahlı Geldi” adlı şiirlerinde görmekteyiz.

“Turgıl Dediler” şiirinde, şair bir gece yarısı uyurken dört atlı gelip onu alır. Hz. Muhammet, yüz yirmi dört bin enbiya, dört halife, Selim Hoca, Veysel Karanî gibi ulu şahsiyetlerle tanıştırılan Mahtumkulu bazı sırlara vakıf olur. Şaire piyale sunulur ve daha sonra peygamberin emriyle dört atlı onu evine geri getirir. “Uçtum Yaranlar”da ise bir Cuma gecesini çiltlenlerin (kırklar) elini öpen şair, onların meclisine katılır, kendisine sunulan kadehi içer ve böylece gönlünü aşk, dilini söz ile doldurur. “Boldum Giryana” adlı şiirde de sabah namazından sonra Hızır, Hz. İsa ve Hz. Ali’yi görür, onlardan “dilinin açılması” için yardım ister. Üç erden biri şairin göğsüne vurur, diğeri bıçklı yüreğini yarar, üçüncüsü de ağzına nefes koyar. Böylece Mahtumkulu'nun dili açılır, kana kana şarap içer, manzum olarak sorulan yedi soruya yine manzum olarak yedi cevap verilir. En sonunda “Biz üç kişi olarak senin üstadın olduk, âlemde adın daima destan olarak yaşasın.” derler ve gözden kaybolurlar.

Türkmen varyantında, kibleye doğru gözden kaybolan atının peşinden giden Köroğlu, yorulunca bir ağacın altında uyuyakalır. Rüyasında kırk çiltlenler ve Hz. Ali’yi gören Köroğlu’na üç isteği sorulur ve ardından Hz. Ali tarafından kılıç kuşandırılır. Böylece Köroğlu kahramanlık bakımından ruhsat almış olur. Mahtumkulu da rüyasında dokuz kere bade içerek söz söyleme ruhsatı –daha güncel bir ifadeyle diploma– elde etmiştir diyebiliriz. Dolayısıyla badeler içen, öğrendiklerini, bildiklerini, gördüklerini söyleme ruhsatı alan bir şair olan Mahtumkulu “*Söyler Mahtumkulu, sözüüm âlemdir; nasihatim yüce halka ilimdir.*” diyerek kendi sanatını ortaya koymuştur.

Şairin “Gidici Bolma” adlı şiir toplam 32 beyitten ve 128 mısradan oluşmaktadır. Bu şiir adeta 18. yüzyılda hazırlanmış bir Türkmen anayasası hükmündedir. Şairin bu şiirinde yaptığı tavsiyelerin hepsi günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. “*Türküstandır hayalim, Tanrım aç benim yolumu*” diyen Mahtumkulu, kendi devrinin bilgini, “iklim sahibi” olarak adlandırdığı Hoca Ahmet Yesevi’ye büyük saygı duymaktadır. “Kamil koç yiğitler hakkını yemez.” diyen Mahtumkulu, insanları her zaman insana yakışır bir olgunlukla davranmaya davet etmiştir. Dünyanın fâniliği meselesi Mahtumkulu'nun da şiirlerinde sıkça işlediği temalardandır. Mahtumkulu

birçok şiirinde dünyanın gelip geçici olduğunu, dünyaya bağlanmanın kişiye mutluluk getirmeyeceğini belirtip önemli olanın ahireti kazanmak olduğunu vurgulamıştır:

“*Bu pany dünyadır, tutmaz binany,
Ger tutsa, dargadar ýeli pelegiň,
Ençeler ýüwürip, ýygar dünýäni,
Jana bir jepadyr maly pelegiň.*”
(Aşırov, 2013: C.2, 457)

“*Geç köňül, dünýäden, eýleme höwes,
Panydyr, hiç kime peýany bolmaz.*”
...
“*Pany dünýäge ynanmaň,
Altyn-kümüşe guwanmaň,*”
(Aşırov, 2013: 492, 263)

Mahtumkulu’na göre bu dünya geçici bir menzildir. Şair, Süleyman, İskender, Karun, Cemşit, Rüstem, Nuşirevan gibi şahsiyetleri örnek göstererek bu dünyanın onlara bile kalmadığını, bu nedenle dünyanın malına mülküne tamah edilmemesi gerektiğini belirtir:

“*Dünýäge ygtymat etmäň ýaranlar,
Kime gelip, kimden gidip baradır.
Mysaly Isgender şalyk sürenler,
Bir-bir nobatynda ötüp baradyr.*”
(Aşırov, 2013: C.2,88)

Mahtumkulu, dünyevi hırslara aşırı bağlanmanın kişiye ve topluma zarar vereceğini bildiğinden, halkını bu konuda sürekli uyarmıştır. Maddi durumu iyi olanlara, fakir ve kimsesizlere yardım etmelerini tavsiye etmiştir. Özellikle ticaretle uğraşanları haksız kazanç elde etmemeleri hususunda ikaz etmiştir. Bunu yaparken de -yukarıdaki mısralarda olduğu gibi sürekli bu dün-

yanın geçici bir menzil olduğunu vurgulamış ve dünyaya gereğinden fazla itibar edilmemesi gerektiğini öğütlemiştir.

Şiirleri ana hatlarıyla millî Türkmen geleneğine dayanan Mahtumkulu, kendinden sonra gelen pek çok Türkmen şairini hem şekil hem de muhteva yönüyle etkilemiştir. Şairin kullandığı dil dönemine göre sade bir Türkmencedir. Şiirlerinde Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmıştır ancak bunlar o dönemde halkın konuştuğu kelimelerdir. Kendinden önce yaşayan Bayramhan, Vepayı ve babası Azadı gibi Türkmen aydınları eserlerini Türkistan’ın edebî dili olan Çağatayca ağırlıklı yazarken, o bu yolu izlemeyip Çağatayca unsurlardan yararlanmakla birlikte şiirlerini Oğuzcayla yazmıştır (Kara, 1998: 132). Nitekim Mahtumkulu’nu Türkmenlerin büyük şairi yapan özelliklerin başında da Türkmen yazı dilinin temelini atması gelmektedir. Dolayısıyla Mahtumkulu, babası Azadı’dan daha sade bir dil kullanmıştır. Ancak burada vurgulamamız gereken bir husus da Azadı’daki dil bilincidir. Azadı’nın “Behiştname” adlı eserinin son bölümündeki şu beyitler bize, Ali Şir Nevayî’nin sahip olduğu Türkçe yazma bilincini hatırlatmaktadır. Azadı, bu mesnevisinin hatime bölümünde eserin yazılış amacını açıklarken “*Türkler için Türkçe yazdım*” der ve yaşadığı dönemde Türkçeye itibar gösterilmemesinden şikâyet eder. Bu, onun sahip olduğu dil bilincinin bir göstergesidir:

“*Arab, parsy diline danyşym ýok,
Araplar, parsylar birlen işim yok*”
Arap, Farsî dilinde bilgim yok,
Araplar, Farsîler ile işim yok.

“*Bu türkî ýarlara nazm düzetdim,
Doga birle aňarlar diýb göz etdim.*”
Bunu Türkî dostlara nazım düzdüm,
” Dua ile anarlar deyip göz ettim
(Godarov, 2012: 327)

Dolayısıyla Azadı’nın 18. yüzyıl Türkmen yazılı edebiyatında kendinden önce asırlardır devam edip gelen Arapça ve Farsça yazma geleneğini ilk olarak bilinçli bir şekilde reddettiğini söyleyebiliriz. Ancak Azadı, bu düşüncesinin o dönemde eleştirildiğini belirtmektedir. Bu nedenle şair okuruna seslenerek kendisine kızmamalarını, elinden geldiğince bildiği öğütleri Türk dostlarına açıklamaya çalıştığını söyler. Ayrıca Türkçe yazdığı bu eserini “çöldeki az suya” benzetmiştir ki gerçekten de o dönem için çok doğru bir benzet-

medir. Ve bu suyun kıymetini ancak susayanlar bilir diyerek Türk dostlarının bu eserin kıymetini bileceğini söylemiştir:

Maña ayb etmäñiz, ey türki ýaran, Bana ayıp etmeyiniz, ey Türki yaran,
Çykar ot kemter-u kem düşse baran. Çıkar ot eksik ve az düşse de baran.

Bu laýyk halymyza sözledik biz, Bu münasip hâlimizle söyledik biz,
Bu tagna naýzasyna gözlendik biz. Ki yergi süngüsünde eleştirildik biz.

...

Suwı köp ýerde az suwlarňy göze, Suyu çok yerde az suyu göze,
Kişi almaz, gulak goýgıl bu söze. Almaz kimse, kulak ver bu söze.

Taky çöl ýerde hem ol suw bolarmyş, Ta ki çölde ise o su olurmuş,
Ony suwsuz kişi gaba alarmyş. Onu susuz kişi kaba almış.
(Godarov, 2012: 327–328)

Azadı'nın sahip olduğu bu dil bilincini, onun talebesi ve oğlu Mahtumkulu'nda da görmekteyiz. Nitekim Mahtumkulu, Türkmenceyi edebî dil seviyesine çıkarmış ve Türkmen yazı dilinin teşekkülünde büyük bir rol oynamıştır.

Türkmen halkının milli varlığını, gelenek göreneklerini, hoşgörüsünü, insani değerlerini halk dilinde şiirsel bir şekilde ortaya koyan Mahtumkulu'nun adı Türkmenler için kutsal bir addır. Bundan dolayıdır ki Türkmenistan Devleti, bağımsızlığına kavuşunca Türkmen Devlet Üniversitesine, Türkmen Dili ve Edebiyatı Araştırma Enstitüsüne, Türkmen Devlet Uluslararası ödülüne ve onun doğduğu ilçeye büyük şairin adını verip bu adı yaşatmaktan büyük gurur duymaktadırlar.

Soner Sağlam, Berdi Sarıyev

Magtymgulynyň eserleri türkmen halkynyň durmuşyndaky tutuş bir taryhy döwri hayran galdyryjy çeper gözellik bilen, ebedilik, ölmezýitmez şahyranalyk bilen şöhlendirdi.

*Şamyrat Täşliýew,
türkmen alymy*

* * *

XVIII asyır Türkmenistanda Magtymgulynyň poeziýasynyň asyrydyr.

* * *

Magtymguly – bütindünýä poeziýasynyň genjihazynasyna giren şahsyýet, goşgy bilen gürlän akyldar.

*Çingiz Aýtmatow,
gyrgyz ýazyjysy*

* * *

Magtymguly meniň hem şahyrym, onuň dili meniň hem dilim... Men Magtymguludan köp zatlar öwrenýärin, ol meniňde ussady. Ýöne onuň öwreden bir zadyny has nygtasym gelýär: olda öz halkyň azatlygy üçin göreşmek.

* * *

Aslynda, Magtymguly meniň hem şahyrymdyr. Men şahyr hökmünde Magtymguludan köp zatlary öwrenýärin. Magtymguly meniňde atamdyr, ussadymdyr. Ol maňa we meniň bilen birlikde şu ýerde bolan ençeme şahyrlara hem iň beýik zady, iň uly zady öwretti. Şahyr özüniň her bir şygryny halk dilinde ýazyp, halkyň azatlygy hemde özbaşdaklygy ugrunda söweşipdir hem göreşipdir. Şeýle etmeýän şahyr, şahyr hem dälidir.

*Nazym Hikmet,
türk şahyry*

* * *

Mahtumkulu'nun eserleri Türkmen halkının hayatındaki tarihî bir devri şaşırtıcı bir ustalık yanında ebedi ve unutulmaz bir şairanelikle aydınlattı.

*Şamurat Taşliýew,
Türkmen Akademisyen*

* * *

18. asyır Türkmenistan'da Mahtumkulu şairinin asyrydyr.

* * *

Mahtumkulu, bütün dünya edebiyatının hazinesine giren şahsiyet, şiir ile gürlenen düşüner.

*Cengiz Aytmatov,
Kırgız Yazar*

* * *

Mahtumkulu benim şairim, onun dili benim dilim... Ben Mahtumkulu'ndan çok şey öğreniyorum, o benim de üstadım. Yine onun bana öğrettiği bir şeyin altını çizmek istiyorum: O da kendi halkının bağımsızlığı için savaşmak.

* * *

Aslında Mahtumkulu benim de şairimdir. Ben şair olarak Mahtumkulu'ndan çok şey öğreniyorum. Mahtumkulu benim de atamdır, üstadımdır. O bana ve benimle birlikte burada olan birçok şaire de çok önemli bir şey öğretti. Şair kendine ait olan her bir şiirini halk dilinde yazmış, halkın bağımsızlığı ve özgürlüğü uğrunda savaşmıştır. Böyle yapmayan şair, şair değildir.

*Nazım Hikmet,
Türk Şair*

* * *

MAHTUMKULU'NA İTHAFEN YAZILAN ŞİİRLER

Mahtumkulu Firaki, Türkmenistan'da her yıl düzenlenen çeşitli etkinliklerle anılmaktadır. Özellikle büyük şairin Doğumunun 250, 270, 290 gibi anma yıllarında birçok şiir yarışması düzenlenmiş, bu yarışmalarda şaire ithafen onlarca şiir kaleme alınmıştır. 2014 yılında yayımlanan *Sözüm Sana Pıragı* adlı eserde Mahtumkulu'na ithafen yazılan 60 şiir bulunmaktadır. Bu çalışmada sadece Türkmenistanlı şairlerin değil dünyanın birçok ülkesinden şairin şiirlerine yer verilmiştir. Biz de çalışmamızda *Sözüm Sana Pıragı* adlı eserden birkaç şiiri sizlere sunmak istedik. Tamamını vermek kitabın hacmini artıracığından daha azıyla yetinmeyi uygun gördük. Ancak *Sözüm Sana Pıragı* adlı eserdeki tüm şiirlerin Türkiye Türkçesine aktarılarak “Şairlerin Dilinden Mahtumkulu” adıyla 2024 yılında tarafımızdan neşredileceğini de sizlerle paylaşmak isteriz.

Ayrıca Türkmenistan'ın ikinci Cumhurbaşkanı ve şu anda Halk Meclisinin Başkanı olan Sayın Gurbangulı Berdimuhamedov, Mahtumkulu'nun doğumunun 300. yılına ithafen “Pähım-Paýhas Ummany Magtymguly Pyragy” (Akıl Bilgelik Ummanı Amahtumkulu Firaki) adlı bir şiir kaleme almıştır. Biz çalışmamızda bu şiire yer vermek istedik.

Sayın Gurbangulı Berdimuhamedov, siyasetçi kimliğinin yanında aynı zamanda sanatçı yönüyle de Türkmen halkına liderlik etmekte, yazdığı birçok eseri ile Bağımsızlık devri Türkmen edebiyatına yön veren isimlerin başında gelmektedir.³ Kaleme aldığı eserlerinde Türkmen millî kimliğini oluşturan temel değerleri öne çıkarmayı başaran Gurbangulı Berdimuhamedov, aynı hassasiyet ile Türkmenlerin akılları, adı destan olan şair Mahtumkulu için de “Akıl, Bilgelik Ummanı Mahtumkulu” adlı şiiri yazarak Türkmen halkının Mahtumkulu Firaki'ye olan büyük sevgi ve hürmetini lirik bir anlatımla mısralara nakşetmiştir.

3 Bk. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/gurbanguli-berdimuhamedov>

PÄHİM-PAÝHAS UMMANY MAGTYMGULY PYRAGY

Ähli şygyr äleminiň wepaly hyzmatkäri –
Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy.
Mizemez binalaryň peýmany-ygtybary –
Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy.

Uly-kiçi her bir işde kaýyldyr ol gullugyna,
Küllü türkmen halky üçin ömür janly tildigine,
Alynmyşdyr asmanlaryň keramatly belligine,
Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy.

Baş egip külli türkmeniň eziz jana-janyňa,
Müň togap bilen biz barýaryz ýanyňa.
Barymyzy şarik edýär ägirt şöhrat-şanyňa,
Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy.

Müňýyllykdyr asyrlaryň nurana rowaýaty,
Kömegine mätäçlere – Taňrynyň hemaýaty,
Ähli mekan-zamanlaryň çyn-hakyky raýaty –
Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy.

Hormat goýýas päk ruhunyň baýramyna-toýuna,
Tagzym edýäs zer ýalkymly pikirine-küýüne.
Köpetdagyň eteginde galdy bu gün örboýuna,
Onuň Alyjenaby Magtymguly Pyragy.

Üç asyryň dowamynda geçen ýoly uludyr,
Halkynyň hem adamzadyň sadyk-sytdyh guludyr,
Hemişe we hemme ýerde şol bir Magtymguludyr,
Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy.
Onuň Alyjenaby Magtymguly Pyragy.

Gurbanguly Berdimuhamedow

AKIL, BILGELIK UMMANI MAHTUMKULU FIRAKI

Bütün şiir aleminin vefalı hizmetkari,
Akıl, bilgelik ummanı Mahtumkulu Firaki.
Sarsılmaz binaların kuvveti, itibarı,
Akıl, bilgelik ummanı Mahtumkulu Firaki.

Büyük küçük her işte hazırdır o kulluğa,
Bütün Türkmen halkı için canlı dildir o.
Alınmıştır göklerin kerametli yerlerine,
Akıl, bilgelik ummanı Mahtumkulu Firaki.

Baş eğip tüm Türkmen halkının aziz cananına,
Bin kez eğilerek biz gidiyoruz yanına
Hepimizi ortak eder büyük şöhret ve şanına
Akıl, bilgelik ummanı Mahtumkulu Firaki.

Bin yıllıktır yüzyılların nurlu rivayeti,
Yardıma muhtaçlara –Tanrının himayeti,
Bütün zaman ve mekanın gerçek yaşayanı,
Akıl, bilgelik ummanı Mahtumkulu Firaki.

Saygı duyarız pak ruhunun bayramına, toyuna,
Altın gibi parlak fikirlerinin eğiliriz önünde,
Köpetdağ'ın eteginde kaldı bugün hepsi,
Onun şanlı mirası Mahtumkulu Firaki.

Üç yüz yıl boyunca kat ettiği yol uludur,
Halkının, insanlığın sadık sıddık kuludur,
Her zaman ve her yerde hep aynı Mahtumkulu'dur,
Akıl, bilgelik ummanı Mahtumkulu Firaki.
Onun şanlı mirası Mahtumkulu Firaki.

“AKIL, BILGELİK UMMANI MAHTUMKULU FIRAKI” ŞİİRİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Osman Öde, Bağımsızlık devri Türkmen edebiyatı hakkında değerlendirme yaparken, “Bu devir, her yönüyle millî bir edebiyattır.” ifadesini kullanmıştır. Gerçekten de Bağımsızlık devrine kadar Türkmen şair ve yazarlar uzun yıllar boyunca milli ve manevi değerlerini serbestçe eserlerinde işleyememiş, her zaman Sovyet yönetiminin baskısını üzerlerinde hissetmişlerdir. Bu nedenle Bağımsızlık elde edilince güzel sanatların tümünde olduğu gibi edebiyatta da Türkmen millî kimliğini öne çıkaran unsurlar işlenmeye başlamıştır. Bilhassa şair ve yazarlar halkın uzun yıllar boyunca duymaya hasret kaldığı şanlı tarihinden, abide şahsiyetlerinden, gelenek ve göreneklerden faydalanarak lirik yönü güçlü eserler kaleme almıştır. Bu, oldukça doğal bir durumdur. Bunun aksi zaten düşünülemez. Zira dil ve kültür arasında sınıksız bir bağ vardır. Dil, tıpkı akıp duran bir nehir gibi çıkış noktasından döküldüğü denize kadar ait olduğu milletin kültürünü taşır. Böylece geçmişle gelecek arasında bir köprü vazifesi görür. Henüz anne karnındayken ninnilerle tanışan çocuk, üyesi olduğu halkın kültürel öğelerini öğrenmeye ve benimsemeye başlar. Atasözleri, deyimler, maniler, masallar, halk hikayeleri ve destanlar ile büyüyen çocuk, Türkmeni Türkmen yapan değerleri bebekliğinden itibaren içselleştirir ve toplumun bir bireyi olur. Bu noktada sözlü ve yazılı ürünleriyle edebiyat, bireyin üyesi olduğu toplumun değer ve kabullerini öğrenmesinde oldukça önemli bir işleve sahiptir.

Türkmen halkının millî varlığını, gelenek göreneklerini, hoşgörüsünü, insani değerlerini halk dilinde şiirsel bir şekilde ortaya koyan Mahtumkulu'nun adı Türkmenler için kutsaldır. Bundan dolayıdır ki Türkmenistan Devleti, bağımsızlığına kavuşunca Türkmen Devlet Üniversitesine, Türkmen Dili ve Edebiyatı Araştırma Enstitüsüne, Türkmen Devlet Uluslararası Ödülüne büyük şairin adını verip bu adı yaşatmaktan büyük gurur duymaktadırlar. Yine büyük şairin adına her yıl şiir günleri düzenlenmektedir. Bu etkinliklerde tiyatro ve opera

gösterileri sahnelenmekte, şiir ve öykü yarışmaları düzenlenmektedir. Böylece Türkmenin manevi atası olan Mahtumkulu, büyük küçük her yaşta insanın katılımıyla tüm Türkmenistan’da bir festival havasında kutlanmaktadır.

Şiirin incelenmesine geçmeden, Sayın Arkadağ’ın edebiyatçı yönü hakkında kısa bir bilgi vermeyi uygun gördük. Türkmenistan’ın millî lideri Sayın Gurbangulu Muhamedov, siyasetçi kimliğinin yanında aynı zamanda sanatçı yönüyle de Türkmen halkına liderlik etmekte, kaleme aldığı birçok eseri ile Bağımsızlık devri Türkmen edebiyatına yön veren isimlerin başında gelmektedir. Gurbangulu Berdimuhamedov, iktisat, sağlık, kültür ve medeniyet konularında “Garaşsızlığa Guvanmak, Vatanı, Halkı Söymek Bagtdır”, “Ösüşin Teze Belentliklerine Tarap”, “Türkmenistanda Saglığı Gorayşı Ösdürmenin Ilmı Esasları”, Türkmenistan – Sagdınlığın, Ruhubelentliğin Yurdu”, “Ahal-teke Bedevi – Bizim Buysanjımız ve Şöhratımız”, “Türkmenistanın Dermanlık Ösümlikleri”, Canlı Rovayat”, “Barış Müziği, Dostluk Kardeşlik Müziği, “Türkmenistan Büyük İpek Yolu’nun Kalbi” gibi kitaplar ile üniversite öğrencileri için “Türkmenistan’ın Durmuş-Ikdıadı Ösüşünün Dövlət Kadalaşdırılışı” adlı ders kitabını kaleme almıştır. Ayrıca “İnsan Kalbının Öçmecek Nuru”, “Medeniyet Halkın Kalbidir”, “Bagtıyarlık Saglıktan Başlanyar” adlı düşünce, mantık konulu kitaplar ile “Alem İçre At Gezer”, “Dövlət Guşı” gibi romanları yazmıştır.

Alem İçre At Gezer (Alem İçre Ad Gezer) romanın konusunu Gurbangulu Berdimuhamedov’un dedesi, ömrünü çocukları eğitmeye, onlara ilim öğretmeye adanmış Berdimuhammet Annayev’in hayatını oluşturur. Öğretmen ve İkinci Dünya Savaşı’nda cephe savaşan bir gazi olan Berdimuhammet köy halkının büyük saygı duyduğu biridir. Romanda, onun hayat yolu gerçek olaylardan ve arşiv belgelerinden yararlanarak hikayeleştirilmiştir. Roman “Ozal Akan Yerden Akarmış Arık”, “Yagşy Niyet – Yarım Dövlət”, “Okañ, Adam Boluñ!”, “İlkinci Yol”, “Hakdan İçen Mugallım”, “Front Yolları”, “İkbala Övrülen Hünär”, “Beyik Halıpa”, “Nuranalık” adlı bölümlerden oluşur.

Dövlət Guşı (Devlet Kuşu) adlı roman “Âlem İçre At Gezer” adlı eserin devamı niteliğinde olup Gurbangulu Berdimuhamedov’un babası Melikgulu’nun İkinci Dünya Savaşı’na denk gelen çocukluk/gençlik dönemini kapsar. Dolayısıyla romanda vaka zamanı, 1943-1944 arası yani İkinci Dünya Savaşı yıllarıdır. Tecen’in üç kolhozdan oluşan Harcağaz köyü ise romandaki en önemli mekândır. Eser mantıksal bir kurgu ile birbiriyle bağlantılı olan

“İnam-Güyç (Güven-Güç), İnam-Söygi (Güven-Sevgi) ve İnam-Ganat (Güvenç-Kanat) adlı üç bölümden oluşur. Çocukluk yılları 1941-1945 yıllarındaki İkinci Dünya Savaşına denk gelen Melikgulu, babası savaşta vatanı için mücadele ederken, ailenin bütün yükünü üzerine almış ve köydeki insanlara da her zaman yardımcı olmuştur. Romanda, savaş sırasında cephe gerisindeki halkın zorlu mücadelesi, vatanseverliği, birlik ve beraberlik içinde sıkıntıların üstesinden gelmeleri gibi konular yazar tarafından başarıyla işlenmiştir.

Romanın başkahramanı olan Melikgulu’nun şahsiyetinde Türkmen gençlerinin bu zor yıllarda cephe gerisinde ne kadar büyük işler başardıkları işlenir. Dövlət Kuşu adlı romanı ile Türkmen millî kimliğini oluşturan temel değerleri ele almış ve bunları ustalıklarla romanın sayfalarına yerleştirmiştir. Gurbangulu Berdimuhamedov bu eserinde, atalara saygıya dayalı kültürel mirasa verdiği değerlerin bir göstergesi olarak babasının yaşamını satırlara dökmüştür. Romanın başında yer alan tanıtım yazısında Sayın Cumhurbaşkanı, babası hakkındaki düşüncelerini şöyle anlatır: “Şefkatli kıblemin ömür yolu, bana örnek yol; onun asil, büyük ahlakî sıfatları benim idealim, benim hayat üniversitemdir.” (Berdimuhamedov, 2013: 5)

Sayın Arkadağ, “Annem – Mukaddesliğe Bağlılığım “ eserinde de annesi Oğulabat Ece’yi anlatır. Onun özellikle günümüzdeki genç kızlar için nasıl örnek bir şahsiyet olduğunu ortaya koyar. Onun üzerinden Türkmen kadınına özgü saflık, temizlik, kanaatkarlık, devletli olmak, insana duyulan sevgi, aile ocağına bağlılık, hünerli ve becerikli olmak gibi hususiyetler dile getirilmiştir.

Sanatçı kimliği ile kaleme aldığı eserlerinde Türkmen millî kimliğini oluşturan temel değerleri öne çıkarmayı başaran Gurbangulu Berdimuhamedov, aynı hassasiyet ile Türkmenlerin akılları, adı destan olan şair Mahtumkulu için de “Akil, Bilgelik Ummanı Mahtumkulu” adlı şiiri yazmıştır. Bilindiği üzere 2024 yılı Mahtumkulu’nun doğumunun 300. Yılıdır. Bu vesileyle başta Türkmenistan’da olmak üzere Türk dünyasının tamamında ve diğer bazı yabancı ülkelerde Mahtumkulu ile ilgili birçok önemli etkinlik gerçekleştirilecektir. Gurbangulu Berdimuhamedov’un şiiri bu bağlamda oldukça kıymetlidir. Altı bentten oluşan şiirin ilk beş bendi dörtlük, son bendi beşlik şeklindedir. Şiirin kafiye düzenine baktığımızda Türk dünyası halk edebiyatının en bilinen nazım türlerinden “koşma”nın kafiye örgüsüne uygun olduğunu görmekteyiz. Şiirin kafiye düzeni şöyledir: *abab cccb dddb eeb fffb*. İlk

dörtlükte çapraz kafiye düzeni olup, diğer dörtlüklerde düz kafiye düzeni kullanılmıştır. Aliterasyon, asonans, kafiye ve rediflerle ahenk yönünden oldukça zengin olan şiir, sanatçının lirik dünyasını başarıyla yansıtmaktadır.

Akıl, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerin başında gelir. İnsan, aklı sayesinde hayatta yaşamını sürdürür. Türk dilinin birçok lehçesinde akıl ile ilgili pek çok atasözü ve deyim vardır. Türkmen atasözlerinden birkaçını örnek verecek olursak: *Akyl – adamzat ýaşayşyň uslybydyr. Akyl – gutarmaýan baýlykdyr. Akyl ylmyň şinesidir, zehin – tohumydyr.* Örneklerden de anlaşıldığı üzere akıl, bireyin ve toplumun huzuru, başarısı ve refahı için çok önemli bir konumdadır. Gurbangulı Berdimuhamedov’un “Pähim-Paýhas Ummany” ifadesi bu bağlamda çok anlamlıdır. Bu ifade bir isim tamlamasıdır. Türk dilinde isim tamlamalarında esas unsur sonda bulunur: *Serdar’ın kitabı, okul defteri* gibi tamlamalarda kitap ve defter esas unsurdur. Bu nedenle “umman” kelimesi üzerinde biraz yoğunlaşmakta fayda var. Umman diğer bir adıyla okyanus bize neyi çağırıyor? Türkçede “dünyanın çevresini saran sınırsız deniz” anlamına gelen okyanus/umman, *büyüklik, genişlik, derinlik* gibi kavramları çağırılmaktadır. Dolayısıyla şair, umman kelimesini kullanarak Mahtumkulu’nun akıl ve bilgelik yönünden ucu bucağı olmayan büyük bir okyanusa benzetiyor. Akıl ve bilgelik, soyut kavramlardır. Sanatçılar soyut kavramların daha iyi anlaşılması için onları somut ifadelerle benzeterek anlatmayı tercih ederler. Buna Mahtumkulu’nun babası Azad’ın ilim hakkında söylediği birkaç güzel ifadeyle örnek verebiliriz:

*Misli togmışdur içinde afitab,
Görinur rahı-hata, rahı-sovab.*

*Eyesi bolsa beden, oldur yürek,
Hana bolsa eyesi, oldur direk.*

*Sahıby gündiz ise dur ılım gün,
Açuk eyelär görmäge batın gözün.*

*Gövre bolsa eyesi, ol canıdur,
Eyesi il diyseň, ol soltanıdur.*

*Sahıby gıce bolursa aydur ol,
Rövşen olgay hem yaman, hem yahşı yol.*

*Eye bolsa hepte, ol cumga günü,
Eyesi yıl bolsa, ol gadriň tüni.*

*Eyesi ger gıce diyseň ol çırag,
Çölge ohşatsaň eyesiň, ol bulag.*

*Eyesi can bolsa, ol imanıdur,
Eyesi derd bolsa, ol dermanıdur.”*

(Vagzi Azat 1923-1933. beyitler)

Görüldüğü üzere Azad’ın ilmi; güneş, ay, çerağ (meşale), pınar, kalp, direk, can, sultan, Cuma günü, Kadir Gecesi, iman, derman gibi kelimelerle anlatmıştır.

İşte Gurbangulı Berdimuhamedov da akıl ve bilgelik ummanı diyerek, akıldar şair Mahtumkulu’nun bu yönüne dikkat çekiyor. Mahtumkulu’nun şiirlerini okuyan herkes için alınacak bir ders vardır. Her kes bu şiirlerden kendi nasibince faydalanabilir. Bu gerçekliği ifade eden “akıl ve bilgelik ummanı” ifadesi hem şiirin başlığı hem de her bendin sonunda tekrar edilen mısralarla adeta okuyucunun düşünce dünyasına nakış gibi işlenmektedir. İlk dörtlükte Mahtumkulu, şiir sanatının hizmetkarı olarak betimleniyor. Ömrünü halkının daha iyi bir yaşam sürmesine adayan Mahtumkulu şiirin, başka bir ifadeyle sözün vefalı hizmetkarı olarak tanımlanıyor. Ardından sarsılmaz yani sağlam binaların kuvveti şeklinde bir betimleme yapılıyor. Burada şair, Türkmen halkının büyük şair Mahtumkulu’ndan güç aldığına gönderme yapılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün bir sözü vardır: “Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır.” Atatürk, bu söz ile çocuklarımızın tarihimizi iyi öğremesini, tarihimizde büyük işler başarmış, Mete Han, Attila, Bilge Kağan, Sultan Alparslan vb. gibi büyük devlet adamlarından, Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacı, Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Ali Şir Nevayi vb. gibi edebî şahsiyetlerden, İbn-i Sina, Uluğ Bey, Ali Kuşçu, Harezmi vb. gibi bilim insanlarından haberdar olması gerektiğini vurgulamıştır. Böylesi şahsiyetler, çocuklarımız ve gençlerimizin kendilerine referans alabilecekleri abide şahsiyetlerdir. Mahtumkulu da böyle bir abide şahsiyettir. Sadece Türkmenler için değil Türk dünyasının tamamı için büyük bir şahsiyettir. İşte bu nedenle Gurbangulı Berdimuhamedov, onun için *sarsılmaz binaların kuvveti ve itibarı* ifadesini kullanmaktadır.

İkinci dörtlükte Mahtumkulu’nun karakter özelliklerini ele alan şair, onun büyük küçük demeden her işte vazife almaya hazır biri olduğunu söyler. Burada “büyük küçük” ikilemesi önemlidir. Şairin bu ikilemeyi kullanmasının bir nedeni vardır. Bazı insanlar vardır, iş seçer. Küçük, önemsiz gibi görünen işleri yapmaktan kaçınır, kendini gösterebileceği ya da öne çıkabileceği işleri yapmak ister. Ancak önemli olan bir vazifeyi hakkıyla yerine getirmektir. Sorumluluk sahibi insan böyle yapar. Mahtumkulu da ömrü boyunca halkına hizmet etmiş biridir. Onun şiirleri söylendiği günden bugüne halkına kılavuz

olmuştur. Bu nedenle şair “canlı bir dil” ifadesini kullanmıştır. Her okuduğunuzda sizinle konuşur, sizi doğru yola, adalete, sevgiye, güzelliğe sevk eder. Bundan dolayı onun sözleri göğün en yüksek katlarında yer bulmuştur. Şair, görüldüğü üzere ikinci dörtlükte önce Mahtumkulu’nun karakter özelliklerine değinmiş, sonra da onun sözlerinin ne kadar kıymetli olduğunu gökyüzünü kullanarak ortaya koymuştur.

Üçüncü dörtlükte Türkmenlerin Mahtumkulu’na duyduğu saygı dile getirilir. Baş eğmek ifadesi burada önemlidir. Baş eğmek; “saygı göstermek için baş eğerek selamlamak.” anlamına gelir. Şair, günümüzde Türkmen halkının akılda şairlerini her daim büyük bir saygıyla andığını ve tüm Türkmenlerin onun şöhretiyle gurur duyduğu gerçeğini dile getirmektedir.

Geçmişten günümüze Türk milletinin tarihine ve kültürüne bakıldığında, yardıma ve himâyeye muhtaç olanların himaye edilmesine yönelik telkinlerle karşılaşmaktayız. Bildindiği üzere Göktürk Yazıtları bütün Türk halklarının tarihteki en eski edebî ürünleridir. Bu yazıtlardan Kültigin yazıtında Bilge Kağan, “çıplağı giydirdim, aç doyurdum” ifadesini kullanır. Bu anlayış İslamiyet sonrasında da devam etmiştir. Türk İslam düşüncesinde Allah, kimsesizlerin kimsesidir. Yani, onların koruyucusudur, anlayışı söz konusudur. Şair, dördüncü ve beşinci dörtlükte bu anlayışa bin yıllık rivayettir diyerek gönderme yapar ve daha sonra son bentte Mahtumkulu’nun sözlerinin alemde her daim yankılanacağını dile getirir.

Anadolu sahasının büyük şairlerinden Baki, bir beyitinde şöyle der: “Âvâzeyi bu âleme Davud gibi sal / Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş.” Ne kadar anlamlı bir söz. İnsanoğlu fanidir, ölümlüdür. Ancak kişi öldükten sonra bu dünyada onun yaptıkları kalacaktır. Hepimiz yaptıklarımızla anılacağız. İşte Mahtumkulu, ardında öyle büyük bir miras bırakmıştır ki, 300 değil bin yıl da geçse onun sözleri bu alemde yankılanmaya devam edecektir. O, her zamanda ve her yerde Mahtumkulu olarak anılacak ve bilinecektir. Bu nedenle o, Adı Destan Olan Şair olarak isimlendirilmektedir.

Son bentte şairin doğumundan bugüne geçen 300 yıllık sürede, onun halkının sadık bir kulu olduğu ifade edilmiştir. Gerçekten de Mahtumkulu’nun yaşamına baktığımızda onun her zaman halk ile birlikte yaşadığı görülür. İsteseydi o, beylerin, şahların saray ve köşklerinde çok rahat bir yaşam sürebilirdi. Ama o bunu tercih etmedi. Tüm varlığını Türkmen halkına adadı. Bu nedenle onun ağızdan dökülen sözler şiir aleminin birer inci tanesidir.

Çünkü her birinde büyük bir samimiyet ve içtenlik vardır. Her birinde yaşamışlık vardır.

Türkmen halkı 18. yüzyılda çok büyük zorluklar yaşamıştır. Ancak kader Türkmen halkına bu zorluklar içerisinde çok büyük bir armağan vermiştir. Bir evden iki alim, bir evden iki şair, bir evden iki mütefekkir çıkmıştır. Onlar “Atalı Oğul”, Azadı ve Mahtumkulu’dur. Dünyada bunun örneği çok azdır. İncelemeye çalıştığımız bu şiirde Türkmen Halk Meclisinin Başkanı Sayın Gurbangulı Berdimuhamedov, Türkmen halkının Mahtumkulu Firaki’ye olan büyük sevgi ve hürmetini lirik bir anlatımla mısralara nakşetmiştir. Mahtumkulu’nun edebî mirası sadece Türkmen edebiyatı değil, bütün dünya edebiyatı için bir hazinedir. Onun şiirlerini okuyan her insan bu hazineden nasibini alır. Çünkü o bitip tükenmez bir akıl ve bilgelik ummandır!

Soner Sağlam

ŞAHYRYM

Meňli gyzyň menek-menek halyny
 Çykarmadyň, Magtymguly, ýadyňdan.
 Ýazaňda söýgüliň şum ykbalyny,
 Kagyzlar tutaşdy ýürek odundan.

Pelek tumşugyny asmana dikip,
 Geçdi seniň ýüregiňe dag çekip.
 Sen nala çekeňde daglara bakyp,
 Daglar paralandy seň perýadyňdan.

Gam badasyn noş edeňde armanly,
 Pelek bir bakmady eli dermanly,
 Zamana zalymdy goly permanly,
 Çaknyssaň-da, çagşamady badyňdan.

Ýandyň sen garyplaň agyr halyna,
 Ýandyň ilin-günüň kör ahwalyna,
 Her sözüň deň tutup dünýä malyna,
 Il umyt gözledi seniň adyňdan.

Şahyrym, sen dünýäň bir akyldary,
 Dünýämiz dürdäne söz hyrydary,
 Görsediň Watanda bu gün gülzary,
 Dörärdi dessorlar göwün şadyňdan.

Çagy, gelsin Meňli gyz hem messana,
 Etregiň boýuna çykyň seýrana,
 Guwanyň gül açan Türkmenistana,
 Gaýgy-gamlar çykyp gitsin ýadyňdan,
 Setirlem söz açsyn seň şöhratyňdan.

Gara Seýitliýew

ŞAİRİM

Menli kızın benek benek halını
 Çıkarmadın, Mahtumkulu, yadından.
 Yazdığında sevgilinin kötü bahtını,
 Kağıtlar tutuştu yürek ateşinden.

Felek yüzünü semaya dikip
 Geçti senin yüreğine dağlayıp,
 Sen inlediğinde dağlara bakıp,
 Dağlar parelendi feryadından.

Gam badesini içince armanlı⁴,
 Felek bir bakmadı eli dermanlı,
 Devir zalimdi eli fermanlı,
 Çarpışsan da dağılmadı rüzgarından.

Yandın sen gariplerin ağır haline,
 Yandın yurdun kör ahvaline,
 Her sözünü denk tutup dünya malına
 Halk umut bekledi senin adından.

Şairim, sen dünyanın bir akıldarı,
 Dünyamız inci tanesi sözlerin alıcısı
 Görseydin bugün vatanımızdaki gülzarı
 Çıkardı destanlar şad olan gönlünden.

Çağır, gelsin Menli kız mestane,
 Etrek boyunca çıkın gezmeye,
 Övünün çiçek açan Türkmenistan'la,
 Kaygı-tasalar çıkıp gitsin yadından,
 Dizelerim söz açsın senin şöhretinden.
 Gara Seyitliye

HALYPAM

(Gysgaldylyp alyndy)

Göwnüm islär gezsem dünýä-älemi

–Ganatym ýok, uça bilmen, neýläýin?!

Magtymguly

Eý, halypam, ýüze çykdy arzuwyň,

Täzeledik köne-lagşan dünýäni.

Altyna gapladyk seniň her sözüň,

Milliona ser urýar kitabyň sany.

Her bir nesliň deňýär özün bir hana,

Topragyňy bezýär, gyşam ýazlarça.

Türkmenistan öwşün atýar jahana,

Zehinli şägirdiň bu gün yüzlerçe.

Döwrüm maňa ganat berdi, uçýaryn,

Baryp bilýän göwnüm islän ýerine.

Beýik okeanlardan asan geçýärim,

Aýlanýan men ýer yüzüniň baryna.

Gaýduwym ýok, her zat ýüregme düwsem,

Ülkäm maňa islän zadym eçilýär.

Aziýa, Afrika, Ýewropa barsam,

Hezzet-hormat bilen gujak açylýar.

Myhman boldum dünýäň dürli künjünde,

Gözel ülkäm deýin görmedim ülke.

Söýýän öz ülkämi şonuň üçin-de,

Adalatyň altyn köşgüdür, belkä.

Berdi Kerbabayev

HALİFEM (ÜSTADIM)

(Kısaltılıp alındı)

Gönlüm ister gezsem dünýa alemi,

-kanadım yok, uçamam, neyleyim?!

Mahtumkulu

Ey halifem, gerçekleştirdi arzun,

Yeniledik köhnemiş dünyayı.

Altına kapladık senin her sözünü,

Milyona ulaştı kitaplarının sayısı.

Her ferdin denk görür kendini bir hana,

Toprağını süslüyor, kışta baharda,

Türkmenistan ışık saçıyor cihana,

Başarılı öğrencin bu gün yüzlerce.

Devrim bana kanat verdi, uçuyorum,

Gidebiliyorum gönlümün dilediği yere,

Okyanuslardan güvenle geçiyorum,

Gidebiliyorum yer yüzünün tamamına.

Endişem yok, her ne dilersem,

Ülkem bana istediğimi veriyor.

Asya, Afrika, Avrupaya gitsem,

İzzet hürmet ile kucak açılıyor.

Misafir oldum dünyanın farklı köşelerinde

Ülkemden güzel görmedim ülke

Bu yüzden sevgili ülkem

Belki adaletin altın saraydır.

Berdi Kerbabayev

POEZIÝA BAÝRAMÇYLYGYNDA OKALAN GOŞGY

Pyragyň gaşynda goşgy okamak –
Aňlaýanlar üçin iň agyr hormat.
Ol diňe hoşasyn çöplemeklik däl,
Erkek kişi kimin
Ekeniň ormak.

Pyragyň gaşynda goşgy okamak –
Ynsabyň gaşynda goşgy okamak.
Üm bilen, söz bilen aýdyp bolmajak
Hasabyň gaşynda goşgy okamak.

Pyragyň gaşynda şygyr sanamak –
Dünýäden utulyp,
utulman durmak.
Öz beýik ataňdan
has beýik bolmak,
Bakylyk gaşynda
utanman durmak.

Pyragyň önünde goşga synanmak –
Bir gyzyň ugrunda özüň köýdürmek.
Meňlini aldyryp,
onsoň ol gyzy
Ýene gaýdyp alyp,
Dünýä söýdürmek.

ŞIİR BAYRAMINDA OKUNAN ŞIİR

Firaki'nin önünde şiir okumak –
Anlayanlar için en büyük şereftir.
Bu sadece buğday toplamak değil
Adam gibi
Ekin biçmektir.

Firaki'nin önünde şiir okumak –
Vicdanın karşısında şiir okumaktır.
İşaret veya sözle söylenmez
Hesabın önünde şiir okumaktır.

Firaki'nin karşında şiir saymak –
Dünyada yenilip,
Yenilmeden durmaktır.
Kendi atalarından
daha büyük olmak
Bakilik önünde
utanmadan durmaktır.

Firaki'nin önüne şiir okumaya çalışmak –
Bir kızın uğruna kendi yakmaktır.
Menli'yi kaybedip,
Sonra o kızı
Tekrar geri alıp,
Dünyaya sevdirmektir.

Pyragyň gaşyna silkinip çykmak –
 Iň görkli zada-da görk berip bilmek.
 Bugdaýyň,
 keteniň öňki reňkine
 Bagryňdan ýene-de
 Reňk berip bilmek.

Pyragyň gaşynda seresap gerek,
 Hökman däl elimiz göge göstermek.
 (Ýöne bir elimiz göteräýsek-de,
 Hökmandyr
 birini Ýere ýetirmek)

Pyragyň gaşynda dymmagmyz gerek,
 Söz berilse weli
 sözlemek ýagşy.
 Ýöne her sözlenen pelsepä derek
 Pyraga ýüz sapar gözlemek ýagşy.

Has pesde bolsa-da eginlerimiz,
 Nazarna deň gelsin nazarlarymyz...
 Bu gün goşgy diňläp,
 tirsegne galsyn
 Halyllarymyz,
 Gurbannazarlarymyz.

Firaki'nin önüne silkinip çykmak –
 En güzel şeye güzellik katabilmektir.
 Buğdayın,
 ketenin eski rengine
 Bağrından yine
 Renk verebilmektir.

Firaki'nin önünde dikkatli olmak gerek,
 Şart değil elimizi göge kaldırmak
 (Fakat bir elimizi kaldırıyorsak,
 Şarttır
 Diğerini toprağa koymak.)

Firaki'nin önünde sessizce durmak gerek,
 Söz verilirse eğer
 konuşmak iyidir.
 Fakat her söylenen söz yerine
 Firaki'ye yüz kere bakmak iyidir.

Çok kısa olsa da boyumuz,
 Bakışına denk gelsin bakışlarımız ...
 Bugün şiir dinleyip
 dirseğine yaslansın
 Halillerimiz,
 Gurbannazarlarımız.

Pyragyň gaşynda akyl okamak –
 Iň beýik nazara
 baryp okamak.
 Hem-ä ol nazardan
 gorkman okamak,
 Hemem sandyr-sandyr
 gorkup okamak.

Pyragyň önünde setir okamak –
 Üç güýjüň önünde özüň synamak:
 Ýyldyzyň başynda,
 Dagyň döşünde,
 Ak ýagşyň gaşynda
 Goşgy okamak.

Pyragyň ýagyşdan bir tapawudy –
 Ýagyş hemme goşga el çarpar durar,
 Pyragy çarpmaz.
 Pyragyň ýyldydan bir tapawudy –
 Ýyldyz hemme goşga ýylgyrar durar,
 Pyragy beýtmez.

Pyragyň daglardan bir tapawudy –
 «Men!» diýip gygyrsaň, dag hem «men» diýer,
 Pyragy diýmez.

Kerim Gurbannepesow

Firaki'nin önünde şiir okumak –
 En büyük bakıştan
 ilham alıp okumaktır.
 Hem o bakışlardan
 korkmadan okumak,
 Hem de titreye titreye
 Korkarak okumaktır.

Firaki'nin önünde mısra okumak –
 Üç gücün önünde kendini sınamaktır:
 Yıldızın başında,
 Dağın bağrında,
 Yağan karın önünde,
 Şiir okumaktır.

Firaki'nin yağmurdan bir farkı –
 Yağmur hep şiire alkış tutar,
 Firaki tutmaz.
 Firaki'nin yıldızdan farkı –
 Yıldız hep şiire gülümser durur,
 Firaki böyle yapmaz.

Firaki'nin dağlardan bir farkı –
 “Ben!” diyerek bağıırırsan, dağ da “ben” der,
 Firaki demez.

Kerim Gurbannepesov

DAGLAR

Garrygala myhman barsaň,
Gujagyny geren daglar.
Soňu dagy, Çendir, Hasar –
Müň hasraty gören daglar.

Kellesine ak don geýip,
Arkasyna gök don geýip,
«Salam!» diýsem «Salam!» diýip,
Jogabymy beren daglar.

Her kemeriň her bir ýoly
Müň asyryň ömür ýoly.
Magtymgulyň şygry ýaly,
Kökün ýere uran daglar.

Gatbar-gatbar daşyňyz bar,
Galkan-galkan döşüňiz bar,
Bilmen, nije ýaşıňyz bar,
Dünýe döräp duran daglar.

Daşyňyzdan aýlanaýyn,
Daşyňyzdan aýlanaýyn,
Başyňyzdan aýlanaýyn,
Pyragyny gören daglar.

Kerim Gurbannepesow**DAĞLAR**

Garrıgala'ya misafir olsan,
Kucağını geren dağlar.
Sonu dağı, Çendir, Hasar –
Bin keder görmüş dağlar.

Başına beyaz sarık takıp
Sırtına mavi hırka giyip,
“Selam!” desem “Selam” deyip,
Bana cevap veren dağlar.

Her kuşağın her bir yolu
Bin asrın ömür yolu
Mahtumgulu'nun şiiri gibi
Kökünü yere vuran dağlar

Katmer katmer taşınız var,
Kalkan kalkan bağrınız var,
Bilmem, nice yaşınız var,
Dünya yaratıldığından beri olan dağlar

Etrafınızdan dolanayım,
Etrafınızdan dolanayım,
Başınızdan dolanayım,
Firaki'yi gören dağlar.

Kerim Gurbannepesov

ŞAHYRYM

Meňli gyzyň menek-menek halyny
 Çykarmadyň, Magtymguly, ýadyňdan.
 Ýazaňda söýgüliň şum ykbalyny,
 Kagyzlar tutaşdy ýürek odundan.

Pelek tumşugyny asmana dikip,
 Geçdi seniň ýüregiňe dag çekip.
 Sen nala çekeňde daglara bakyp,
 Dağlar paralandy seň perýadyňdan.

Gam badasyn noş edeňde armanly,
 Pelek bir bakmady eli dermanly,
 Zamana zalymdy goly permanly,
 Çaknyssaň-da, çagşamady badyňdan.

Ýandyň sen garyplaň agyr halyna,
 Ýandyň ilin-günüň kör ahwalyna,
 Her sözün deň tutup dünýä malyna,
 Il umyt gözledi seniň adyňdan.

Şahyrym, sen dünýäň bir akyldary,
 Dünýämiz dürdäne söz hyrydary,
 Görse diň Watanda bu gün gülzary,
 Dörärdi dessorlar göwün şadyňdan.

ŞAİRİM

Menli kızım benek benek benini,
 Çıkarmadın Mahtumkulu aklından.
 Yazdığında sevgilinin kötü kaderini,
 Kağıtlar tutuştu yüreğinin ateşinden.

Felek burnunu göğe kaldırıp,
 Geçti senin yüreğini dağlayıp,
 Sen inerken dağlara bakıp,
 Dağlar parçalandı feryadından.

Gam badesini içtiğinde pişmanlıkla,
 Felek bir kez bakmadı elinde dermanla,
 Devir zalimdi hep eli fermanlı,
 Kavga etsen de kaybetmedi rüzgarından.

Yandın sen gariplerin haline,
 Yandın yurdun halkın kör talihine,
 Her sözünü denk tutup dünya malına,
 Halk umut bekledi senin adından.

Şairim sen dünyanın bilgesisin
 Dünyamız inci (tanesi gibi) sözlerinin alıcısı,
 Görseydin Vatanımızın bugünkü gülbahçesini,
 Çıkardı destanlar şad olan gönlünden.

Çagy, gelsin Meňli gyz hem messana,
Etreğiň boýuna çykyň seýrana,
Guwanyň gül açan Türkmenistana,
Gaýgy-gamlar çykyp gitsin ýadyňdan,
Setirlem söz açsyn seň şöhratyňdan.

Gara Seýitliýew

Çağır, gelsin Menli kız nazlanarak,
Etrek boyunca çıkın seyrana,
Övünün çiçekler açan Türkmenistan'la
Kaygılar, kederler çıkıp gitsin yadından,
Mısrarların söz açsın senin şöhretinden.

Gara Seyitliyev

MAGTYMGULY HAKYND A ROWAYATLAR

MAHTUMKULU HAKKINDAKİ RİVAYETLER

ADY GARRY MOLLA BOLSUN⁵

Magtymguly Ýonaçy Gerkez iline Atanyýaz Kadyryň hanlyk süren döwründe gelipdir.

Ol Atanyýaz Kadyr hanyň ýanyna baryp:

– Obaňyzda men daýhan durar ýaly maljanly adam barmy? – diýip sorapdyr. Atanyýaz Kadyr:

– Adamlaryň köpüsi gyşyklar, şolara bar – diýip, gyşyklaryň oturdyran ýerini salgy beripdir. Magtymguly Ýonaçy gyşyklaryň biriniň öýünde boluberişdir. Öý eýesi ony özüne ogul edip alypdyr. Onuň akylly, parasatly ýigitdigi-ne göz ýetirenden soň, «Hiç ýere gitmez» diýen niýet bilen agasynyň ýetişen gyzyny toý edip beripdir.

Magtymguly Ýonaçy öýli– işikli bolandan soň, atlara ýona, uýan, çeki, adamlara köwüş, mesi tikip, özbaşdak güzeran geçirip başlapdyr. Boş wagtlary bolsa, kümüşden aýallaryň şaý– seplerini ýasapdyr.

Ýonaçy gaty salyhatly adam bolupdyr. Gelin–gyzlara göz galdyрман, diňe öz işini bilipdir. Şoňa görä ony gaýyn topary, tutuş il gowy görüpdir. Magtymguly Ýonaçydan garran döwründe bir ogul bolupdyr. Olar çaga näme at goýjaklaryny bilmändirler.

Şonda biri:

– Magtymgulyňyň orta ýaşdan agansoň ogly boldy.

Çaganyň ady Garry bolsun! – diýipdir.

Bu söz Magtymguly Ýonaça ýarapdyr. Ol:

– Dogry aýdýarsyňyz, bu ogul garran wagtynda boldy. Meniň atamyň ady Döwletmämmetdi. Çaga okadansoň, oňa Garrymolla diýipdirler. Goý, çaganyň ady Garrymolla bolsun! – diýipdir.

Şeýlelikde, Magtymguly Ýonaçynyň maşgalasynda ýene Döwletmämmet – Garrymolla dünýä inipdir.

5 Asyl nusgasy Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynyň 842e -nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Gazak Agajyk ogly. 52 ýaşynda. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1940-njy ýylyň 23-nji iýuly.

ADI GARRIMOLLA⁶ OLSUN

Mahtumkulu Yonaçy Gerkez iline Atanyýaz Kadyr⁷ in hanlygy zamanında gelmiş ve hanın yanına gidip:

– Obanızda benim gibi çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan birileri var mı?, diye sormuş.

Atanyýaz Kadyr:

– Şuradakilerin çoğu Gışıklar⁸, onların yanına git, deyip Gışıkların oturduğu yeri işaret etmiş. Mahtumkulu Yonaçy Gışıklardan birinin evinde kalmaya başlamış. Ev sahibi onu kendine evlat edinmiş. Onun akıllı, ferasetli bir yiğit olduğunu anladıktan sonra “Hiçbir yere gitmeyecek.” diyerek ağabeyinin kızını ona nikâhlanmış.

Mahtumkulu Yonaçy evli barklı olduktan sonra atlar için keçe, deri başlık, eyer takımı; insanlar için de ayakkabı ve mes dikerek kendi geçimini sağlamaya başlamış. Boş kaldığı zamanlarda da kadınlar için gümüş takılar ve süs eşyaları yapmış.

Yonaçy, oldukça edepli, terbiyeli biriymiş. Genç kızları rahatsız etmeden, onlara kötü gözle bakmadan işini yaparmış. Bu nedenle hem eşinin ailesi hem de tüm halk onu çok sevmiş. Mahtumkulu Yonaçy yaşlılığında bir evlat sahibi olmuş. Onlar çocuğa ne isim koyacaklarını bilememişler.

O sırada biri:

– Mahtumkulu yaşlı iken evlat sahibi oldu. Çocuğun adı Garri⁹ olsun, demiş.

Bu söz Mahtumkulu'nun hoşuna gitmiş ve:

– Doğru söylüyorsunuz, bu evlat yaşlılık dönemimde oldu. Benim atamın adı Döwletmämmet'ti. Okuduktan sonra ona Garrimolla demişler. Tamam, çocuğun adı Garrimolla olsun' demiş.

Böylelikle, Mahtumkulu Yonaçy'nın ailesinde tekrar Döwletmämmet/ Garrimolla dünyaya gelmiş.

6 Garrimolla, Döwletmämmet Azadı'nın halk arasında zikredilen isim ya da unvanlarından biridir. Aynı zamanda Garrişahr olarak da anılmıştır.

7 Türkmençe özel isimler orijinal yazımlarıyla verilmiştir. Sadece Türkiye'de yaygın bir kullanımı olan Mahtumkulu Firaki, bu şekliyle yazılmıştır.

8 Gışık: Mahtumkulu'nun tiresinin adı.

9 Garri: Türkmencede yaşlı, ihtiyar demek.

ADAMY YER EKLÄR¹⁰

Magtymguly Ýonaçy açlyk döwründe birnäçe atla goşulyp, gün–güzeranyň dolamak üçin argyşa gidipdir. Emma ep– esli ýoly geçenlerinden soň, Magtymgulynyň argyş maly ýaramandyr. Onuň ýoldaşlary:

– Magtymguly aga, arkaýyn zzyňa gaýdyber. Biz argyşdan sag– aman gelsek, seni hem hor etmeris. Her haýsyzymyz on, ýigrimi gadak däne bersek, açlykdan çykarsyň – diýipdirler.

Magtymguly Ýonaçy oba gaýtmaga mejbur bolupdyr. Oba ýetiberende ýaramadyk düýesini otluk meýdana goýberip otyrka, gezip yören bir syçana gözi düşüpdür. Ol hininin töweregindäki ot– çöpleri sermelekläp tapyp, hinine daşayar ekeni. Magtymguly muňa täsin galyp, syçana üns bilen syn edipdir. Görse, ol syçan kör eken. Şonda Magtymguly Ýonaçy argyşa gitmedim diýip, gyanyp oturmagyň biderekdigine göz ýetiripdir. Ol:

«Kör syçan iýmitini tapyp, gün görýär. Men gaýgy etmäýin. Gözüm bar, elim bar, janym sag. Öz ýurdumda, öz ýerimde zähmet çeksem hor bolmaryn. «Adamy ýer ekleyär» diýen pähim bar ahyry» diýip pikir edipdir. Ol oba gelip, azajyk suwly ýer tapypdyr. Onuň daş– töweregini joýalap, kadi ekipdir. Magtymgulynyň kädisi oňat bitipdir. Olar kädini bugdaý bilen çalşyp, azygyny bol tapyp, açlykdan sag– aman çykypdyrlar.

AÝYŞ ÝER¹¹

Magtymguly Ýonaçynyň ýaşan döwründe Gürgende bir dul aýalyň ogly ýaga ýesir düşüpdür. Ol aýalyň ogluny Magtymguly Ýonaçy gidip, ýesirlikden boşadypdyr. Şonda dul aýal:

– Magtymguly aga, saňa at bersem öler, don bersem tozar, onuň üçin saňa hemişelik aýyş ýer bereýin – diýip, bir bölek ýer beripdir. Magtymguly Ýonaçy aýyş berlen ýerde ekin ekip, bir nije döwran sürüpdür. «Adyny çykarýn arşa Gerkeziň» diýen goşgusyny hem ol şol ýerde ýazypdyr.

¹⁰ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1091e-nji bukjasynda saklanýar. Kimden ýazylandygy görkezilmändir. Ýazyp alan: A. Pälwanow. 1937-nji ýylyň 9-njy ýanwary.

¹¹ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 851e-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Bajygül Tagandurdy aýaly. 52 ýaşynda. Balkan weleýatynyň Magtymguly etrabynyň Magtymguly obasy. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1940-njy ýylyň 28-nji iýuly

İNSANI TOPRAK BESLER

Mahtumkulu Yonaçy kıtlık zamanında birkaç atı yedekleyip yiyecek bir şeyler bulmak amacıyla alışverişe gitmiş. Fakat epey yol gittikten sonra Mahtumkulu'nun alışverişte kullanacağı devesi hastalanmış. Onun yoldaşları:

Mahtumkulu ağa, sen geri dön. Biz alışverişten sağ salim dönersek seni de mağdur etmeyiz. Her birimiz sana onar yirmişer gram tane¹² versek açlıktan kurtulursunuz demişler.

Mahtumkulu Yonaçy obaya dönmeye mecbur kalmış. Obaya varınca bir işe yaramayan devesini otluk meydana koyverip otururken gezip dolaşan bir fareye gözü takılmış. Fare yuvasının etrafındaki ot ve çöpleri toplayıp yuvasına taşıyormuş. Mahtumkulu bu durumdan etkilenip fareyi dikkatlice izlemiş. Bakmış ki fare körmüş. O zaman Mahtumkulu Yonaçy alışverişe gidemedim deyip boş boş oturmanın bir fayda getirmeyeceğini idrak etmiş. O:

“Kör fare bile rızkını bulup yaşıyor. Ben kaygılanmayayım. Gözüm var, elim var, canım sağ. Öz yurdumda, kendi köyümde zahmet çeksem de bir şey olmaz. ‘İnsanı toprak besler.’ diye bir söz var sonuçta. ” diye düşünmüş. Obaya gelip azıcık sulak bir yer bulmuş. Oranın etrafını çapalayıp kabak ekmiş. Ektiği kabaklar güzelce yetişmiş. Böylece kabağı buğday ile karıştırıp azık yapmış ve açlıktan kurtulmuşlar.

EKİLECEK TOPRAK

Mahtumkulu Yonaçy'nın yaşadığı devirde Gürgen'de dul bir kadının oğlu düşmana esir düşmüş. Bu kadının oğlunu Mahtumkulu Yonaçy gidip esirlikten kurtarmış. O zaman dul kadın:

Mahtumkulu ağa, sana at versem ölür, elbise versem tozlanır, onun için sana sürekli ekip biçebileceğin bir yer vereyim, deyip bir parça toprak vermiş. Mahtumkulu Yonaçy kendisine verilen yerde ekin ekip bir müddet devran sürmüştü. “Adımı Çıkarırım Arşa Gerkez'in” adlı şiirini de orada yazmış.

¹² Arpa, buğday, mısır vb. tanesi kastediliyor.

PARASATLY YNSAN¹³

Döwletmämmet oba oğlanlaryny okadar eken. Ol mundan başga– da, az–owlak çarwaçylyk, daýhançylyk bilen meşgul bolupdyr. Munuň ekin– dikiň, hojalyk işlerine uly ogullary Muhammetsapadyr Abdylly kömek eder eken.

Ol gözi kör bolan bir çeşmäni arassalap, ýanynda ekmäge ýer edinipdir. Suw bol bolansoň, munuň mes ýere eken gawuny, garpyzy, kädisi, jöwenni gowy bitipdir. Azady ekin ekmekde ilata göreldä görkezipdir. Şondan soň beýleki çarwalar hem çeşmeleri bejerip, ekin ekip başlapdyrlar.

Bir ýyl açlyk bolupdyr. Döwletmämmet öz eken ýerinden önen ähli hasyly jemagata paýlapdyr. Başga bir ýyl Döwletmämmediň hem eken ýerleri hasyl bermändir. Jemagat öz alan gallalaryndan eltip, onuň öýüni bugdaýdan doldurypdyr.

Döwletmämmet elmydama halk bilen gatnaşykda bolup, olara dürli maslahatlar berer eken. Azady argyş bahanasy bilen köp ýeri gezipdir. Garakçylar hem onuň kerwenini talamakdan çekiner eken.

MÄŞI BIŞIŞMEDI¹⁴

Döwletmämmet daýylarynyň kömegi bilen, ärsarylaryň arasyndan Etrege göçüp gelen Nyýaz Salyh diýen ulamanyň elinde okapdyr. Zehinli çaga sowatly bolup ýetişipdir. Bir gün obanyň hany Hanaly Döwletmämmedi molla – ulama tutmak üçin ýanyna çagyrypdyr. Ol hanyň çakylygyna irinmän barypdyr. Emma Hanaly Döwletmämmediň önünden çykyp, habaryny almandyr. Ol görşüp– salamlaşman, «Myhman jaýa barybersin» diýipdir.

Döwletmämmet diňe bir Hanaly hanyň çagalaryny okatman, ol mekdep açyp, beýleki garyp– gasarlaryň çagalaryna– da ders beripdir. Öň «Hanaly han gowy adam bolara çemeli» diýip ýören şahyr hanyň öýünde bir– iki hepde bolandan soň, onuň bütin pygyllaryna belet bolup, hanyň duzundan datmandyr. Bir günden bir gün, muna aňan han Döwletmämmedi ýanyna çagyryp:

– Ýeri ulamamyz, sen näme üçin meniň tagamymdan datmaýarsyň? – diýip sorapdyr.

Şonda Döwletmämmet şeýle jogap beripdir:

¹³ Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 863e -nji we 1739e -nji bukjalarynda saklanýar. Kimden we haçan ýazylandygy görkezilmändir. Birinji nusgany ýazyp alan: P. Agalyýew. Ikinji nusganyň göçürmesi 1756e -nji bukjada bar

¹⁴ Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 863e -nji we 1739e -nji bukjalarynda saklanýar. Kimden we haçan ýazylandygy görkezilmändir. Birinji nusgany ýazyp alan: P. Agalyýew. Ikinji nusganyň göçürmesi 1756e -nji bukjada bar.

FERASETLİ İNSAN

Döwletmämmet köy çocuklarını okutuyormuş. O, bunun yanında hayvancılık ve çiftçilikle de uğraşıyormuş. Onun ekim, dikim ve tarım işlerine büyük oğlu Muhammedsapa ve Abdilla yardım ediyormuş. O, kaynağı kurmuş bir pınarı temizleyip onarmış ve etrafına bir şeyler ekip dikmek için bostan yapmış. Su çoğalınca onun bu verimli toprağa ektiği kavun, karpuz, kabak ve mısırlar güzelce yetişmiş. Azadı ekin ekme konusunda da halka örnek olmuş. Bundan sonra diğer haneler de benzer su kaynaklarını onarıp ekin ekmeye başlamışlar.

Bir yıl açlık olmuş. Döwletmämmet kendi ektiği yerden yetişen mahsülünü tüm halka paylaşmış. Başka bir yıl Döwletmemmet'in ektiği yerler hasat vermemiş. Köy halkı da hasat ettiği başaklardan gönderip onun evini buğdayla doldurmuş.

Döwletmammet her zaman halk ile iç içe olup onlara türlü öğütler verirmiş. Azadı alışveriş bahanesiyle de çok yer gezmiş. Yağmacılar, onun kervanını talan etmekten çekinirmiş.

ANLAŞMAZLIK

Döwletmemmet dayılarının yardımı ile Ersarıların¹⁵ arasından Etrek'e göçüp gelen Niyaz Salih adındaki hocanın elinde okumuş. Akıllı çocuk tahsilli biri olarak yetişmiş. Bir gün obanın hanı Hanalı, Döwletmemmet'i molla/hoca olarak tutmak için yanına çağırılmış. O, hanın davetine erinmeden gitmiş. Fakat Hanalı Döwletmemmet'i karşılayıp ona hal hatır sormadan, selamlaşmadan "Misafir, kalacağı yere gidiversin." demiş.

Döwletmemmet sadece Hanalı Han'ın çocuklarını okutmakla kalmamış, mektep açıp fakir ve yoksul ailelerin çocuklarına da ders vermiş. Önceleri "Hanalı Han iyi birine benziyor." diyen şair, hanın evinde bir iki hafta kaldıktan sonra, onun bütün yaptıklarına şahit olup hanın sofrasında yemek yememeye başlamış. Bu duruma bozulan han bir gün Döwletmemmet'i yanına çağırıp:

– Yahu hocam, sen niçin benim yemeğimden tatmıyorsun? diye sormuş. Döwletmemmet şöyle cevap vermiş:

– Eý, han aga, Döwletmämmet we Döwletmämmedemeñzeşler seniň tagamyňa el uzatmaz! Hanaly han gahar– gazaba münüpdür:

– Náme üçin? Meniň tagamymyň zäheri barmy? Döwletmämmet ýumşak ses bilen:

– Han aga, men seniň dürs malyňy göremok. Sen maly gamçynyň ujundan ýygnapsyň. Seniň ýygnan malyň ýetim– ýesirdir duluň, pahyr– biçäreleriň gözyaşdyr. Şeýle mala şarik bolup, seniň bilen tabakdaş bolup bilmen! – diýipdir.

– Eý, ulama! Seni ugurdaş bolarmykaň diýip çagyrdypdym – diýip, han haýkyrypdyr. – Ol– a boljak däl. Sen meniň bilen ugurdaş bolmajak bolsaň, ýoluň açyk!

Döwletmämmet:

– Han aga, meniň isleýänim hem şoldy. Düýn rugsat beren bolsaň, bu gün iki gün bolardy – diýip, Hanaly hanyňkydan çykyp gidipdir.

15 Ersarı: Türkmen boylarından biri.

GADYRY BILINJEK DÄL¹⁶

Magtymguly dünýä inmezden öň, atasy bir düýş görüpdir. Düýşünde Döwletmämmedin gapysynda bir daragt gögerip otyrmyş. Onuň ýetmiş şahasy bar eken. Şonda Döwletmämmed «Bä, men bu daragty haçan ekenimi bilemok. Ýetmiş şahasynyň her birinde yetmiş dürli miwe bar. Her miweden hem bir hili owaz çykyp dur» diýip pikir edipdir.

Ol gören düýşüni özi ýorup bilmän, halypasynyň ýanyna gidip, oňa düýşüni aýdypdyr. Halypasy:

– Senden bir ogul dörejek. Onuň yetmiş hünäri boljak. Emma öz döwründe gadyry bilinjek däl – diýipdir.

– Hanım, Döwletmämmed ve Döwletmämmed gibiler senin yemeğine el uzatmaz!

Hanalı Han çok öfkelenmiş: – Niçin? Benim yemeğimde zehir mi var?

Döwletmämmed yumuşak bir ses ile:

– Hanım, ben senin doğru bir işini görmedim. Sen malını kamçının ucuyla topluyorsun. Senin topladığın mal yetimin, esirin, dulun, fakir biçarelerin gözyaşındır. Böyle mala ortak olup seninle aynı tabaktan yemek yiyemem! demiş.

– Ey hoca! Seni bize yoldaş olur mu diye çağırtmıştım, diye han haykırış. Olacak iş değil. Sen benimle yoldaş olmayacaksan, yolun açık olsun!

Döwletmämmed:

– Han ağa, benim istediğim de buydu. Dün izin verseydin, bugün iki gün olacaktı, deyip Hanalı Han’ın evinden çıkıp gitmiş.

KADRI BİLİNMEYECEK

Mahtumkulu dünyaya gelmeden önce babası bir rüya görmüş. Düşünde Döwletmämmed’in kapısında bir ağaç yeşerip büyümüş. Onun yetmiş dalı varmış. O sırada Döwletmämmed “Hayret, ben bu ağacı ne zaman diktiğimi bilmiyorum. Yetmiş dalının her birinde yetmiş türlü meyve var. Her meyveden de bir türlü ses çıkıyor.” demiş. O, gördüğü düşü kendisi yorumlayamamış, hocasının yanına gitmiş, ona düşünüy sormuş. Hocası:

– Senden bir oğul türeyecek. Onun yetmiş hünere olacak. Ama kendi devrinde kadri bilinmeyecek, demiş.

¹⁶ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynyň 3822e-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Nejep Annamuhammedow, 1917-nji ýylda doglan, sowatly. Daşoguz welaýatynyň Gurbansoltan eje etrabynyň Sapyş Çerkezow adyndaky daýhan birleşigi. Ýazyp alan: N. B. Halymow. 1976-njy ýyl.

Men Magtymgulynyň sygyrlarynyň täsiri bilen duýgulanyp, «Şahyr Magtymguly» atly saz eserini döretdim. Magtymguly meniň ýürek törümde ýaşayar, ol – ylham çeşmäm.

Gilberg Biberýan, iňlis kompozitory

* * *

Magtymguly dünýä örän seýrek gelyän akyl we talant pälwanlarynyň biridir.

Zylyha Muhammedowa, türkmen alymy

* * *

Türkmen Magtymguly, gazak Abaý, garagalpak Berdak – bular Orta Aziýa sähralarynyň üç sany parlak ýyldyzy...

Gapur Gulam, özbek şahyry

* * *

Magtymgulynyň goşgularyny özbek doganlarymyz dillerinden düşürmeýärler; aýdym edip aýdýarlar...

Askat Muhtar, özbek ýazyjysy

* * *

Magtymguly Pyragy türkmen halkynyň ruhy hemaýatkäridir; dayanjydyr; goşgulary halkyň ynsap ölçegidir.

Öde Abdyllyayew, türkmen alymy

* * *

Ben Mahtumkulu'nun şiirlerinin tesiri ile duygulanıp “Şair Mahtumkulu” adlı müzik eserini besteledim. Mahtumkulu benim kalbimin baş köşesinde yaşıyor, o benim ilham kaynağım.

Gilberg Biberyan, İngiliz Kompozitör

Mahtumkulu dünyaya nadir gelen akıl ve istidat pehlivanlarından biridir.

Ziliha Muhammedova, Türkmen Akademisyen

Türkmen Mahtumkulu, Kazak Abay, Karakalpak Berdak; onlar Orta Asya bozkırının üç parlak yıldızı...

Gapur Gulam, Özbek Şair

...Magtymgulynyň täsirli sözleri asyrlar boýy saklanyp galar. Häzirki wagtda men şol sözleri Şekspiriň, beýik ukrain kobzary Taras Şewçenkonyň ölmez-ýitmez döredijiligi bilen deň derejede deňeşdirip bilerin.

Iwan Draç, Ukraynalı Şair

* * *

Mahtumkulu'nun şiirlerini Özbek kardeşlerimiz dillerinden düşürmüyor, türküler olarak söylüyorlar.

(yakıp) Askavt Muhtar, Özbek Yazar

Mahtumkulu Firâkî, Türkmen halkının manevi koruyucusudur, dayanağıdır; şiirleri halkın insaf ölçüsüdür.

Öde Abdillayev, Türkmen akademisyen ve yazar.

Mahtumkulu'nun tesirli sözleri asırlardır korunuyor. Ben, bugün bu sözleri Şekspir'in, büyük Ukrayna kopuzcusu Taras Şevçenko'nun ölümsüz yaratıcılıkları ile karşılaştırıp eşleştirebilirim.

Iwan Draç, Ukraynalı Şair.

«ÝAKMA – BIŞERSIŇ, GAZMA – DÜŞERSIŇ!»¹⁷

Garrymolla obanyň sylagly adamlarynyň biri eken. Şol wagt bütin gökleňň hanyna Hanaly han diýer ekenler. Günlerde bir gün, Hanaly han bismil diýen kesele uçrapdyr. Oňa bir tebip:

– Han aga, seniň keseliň emi bir tokly ganydyr. Ony aýagyňa çalsaň bismilden dynarsyň, bolmasa ondan saňa dynma ýok – diýip aýdýar. Hanaly han tebibiň aýdyşy ýaly edip, Garrymollanyň obasyndan bir garybyň toklusyny alyp, keselinden saplanýar.

Şol zamanda talaňçylar Hanaly hanyň obasyna çozup, ýurtda uly bosguncylyk bolýar. Han şonda obasyny, öýüni taşlap, üç atly bilen gaçyp gidýär. Gaçyp gelişlerine, olaryň güzeri gerkezleriň üstünden düşýär.

Hanaly han:

– Gerkezleriň üstüne dogry barsak günämizi geçerler – diýip aýdýar.

Döwletmämmet dagy hem Hanaly hanyň gelýänini görüp:

– Adam ýaly salam berip gelse, toklymyzyň ganyny geçeliň – diýýärler.

Hanaly han gerkezleriň üstüne baranda, olardan biri:

– Han geldi, iner geldi – diýip, hany magtaýar. Hanaly han bolsa bular gorkandyr öýdüp, öňki pikirinden dänýär. Şol wagt ýigitleriň biri Hanaly hanyň yzyndan ýetip, onuň temmisini berýär.

MEN HAJA GOWUŞDYM¹⁸

Garrymollanyň ýaşayan obasyna Şagurbat diýen haja barýan diwana gelipdir. Ol Garrymolla bilen gürleşipdir. Şagurbat Garrymolla ýaly ylymly adama duşandan soň:

– Men haja gitjek däl. Bu obada hakyky haja gowuşdym – diýip aýdypdyr.

Ine, şundan soň şol obanyň ady Hajagowşan – Hajygowşan bolup galypberipdir.

¹⁷ » Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 809e -nny we 863e -nji bukjalarynda saklanýar. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1940--nny ýyl.

¹⁸ Asyl nusgasy TYA- -nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1613e -nji bukjasyna saklanýar. Kimden ýazylandygy görkezilmändir. Ýazyp alan: D. Nuralýýew. 1957-nji ýylyň awgust aýy.

YAKMA PIŞERSİN, KAZMA DÜŞERSİN

Garrymolla obanın hürmetli adamlarından biriymiş. O zamanlar bütin Göklen'in¹⁹ hanına Hanaly Han diyorlarmış. Günlerden bir gün Hanaly Han bismil²⁰ denilen hastalığa yakalanmış. Ona bir tabip:

– Hanım senin hastalığının ilacı bir toklu²¹ kanıdır. Onu ayağına sürersen bismilden kurtulursun, yoksa bu hastalıktan kurtuluşun yok, demiş. Hanaly Han tabibin söylediği gibi yapmış, Garrymolla'nın obasından bir garibin toklusunu alıp hastalığından kurtulmuş.

O vakitler talancılar Hanaly Han'ın obasına saldırmış, yurt büyük bir talana maruz kalmış. O sırada Han da obasını, evini terk edip üç atlı ile kaçıp gitmiş. Kaçıp giderken onların güzergâhı Gerkezlilerin olduğu yere rastlamış. Hanaly han:

– Gerkezlerin olduğu yere doğru gidelim belki günahımızı bağışlarlar, demiş. Döwletmämmet ve yanındakiler de Hanaly Han'ın geldiğini görüp:

– Adam gibi selam verip gelirse, toklumuzun kanının hesabını sormayalım, demişler.

Hanaly Han Gerkezlilerin olduğu yere varınca, onlardan biri:

– Han geldi, iner²² geldi, diye hanı övmüş. Hanaly Han da bunlar benden çekiniyor diye düşünüp önceki fikrinden vazgeçmiş. O zaman yiğitlerin biri Hanaly Han'ın arkasından yetişip onun cezasını vermiş.

BEN HACCA KAVUŞTUM

Garrymolla'nın yaşadığı obaya Şagurbat adında hacca gitmeye niyetlenen bir divane gelmiş. O, Garrymolla ile sohbet etmiş. Şagurbat, Garrymolla gibi ilim sahibi biriyle karşılaştıktan sonra:

– Ben hacca gitmeyeceğim. Bu obada hakiki hacca kavuştum, demiş. İşte, o zamandan sonra o obanın adı Hacagovşan– Hacıgovşan olarak kalmış.

¹⁹ Göklen: Türkmen boylarından biri.

²⁰ Bismil: Kemik rüptürü.

²¹ Toklu: Bir yıllık kuzu.

²² İner/ner: Erkek deve. Burada bir benzetme unsuru olarak kullanılmış. Han'ın gücü ve kudretine gönderme yapılmış.

IL HEMDEMI²³

Garrymollanyň ýaşan döwründe Buzlypolat on ýaşly oğlan eken. Ol elmydama eli taýakly tüwdürme oýnar eken. Köp wagtyny Garrymollanyň we beýleki garrylaryň gürrüňini diňläp geçirer eken.

Bir gün bir märekede Garrymolla onuň ýanyp duran mawy gözlerine seredip:

– Şü– hä halkyň agzyny aşa ýetirjek bir sary iner eken. Arman, ýeke özi çöküp otыр– da! – diýipdir.

Garrymollanyň aýdyşy ýaly, Buzlypolat soň il hemdemi bolupdyr. Ol gerkeziň Atanyýaz Kadyrdan soňky hanydyr.

23 Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynyň 1754e -nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Muhammetberdi Neжебaly, 50 ýaş, sowatly. Balkan welaýatynyň Serdar etrabynyň merkezi. Ýazyp alan: D. Nuralýew. 1959-njy ýylyň ýanwar aýy

MAGTYMGULY – HALKYŇ GULY²⁴

Magtymgulynyň atasy Döwletmämmet Azady magtym tiresinden Selim magtym diýen bir adam bilen kyýamatlyk dogan okaşypdyr. Ol wagtal–wagtal Döwletmämmediň öýüne gelip, birküç gün myhman bolar ekeni.

Magtymguly Pyragy eneden bolanda, şol Selim magtym diýen adam Döwletmämmediň öýünde myhmançylykda ekeni. Döwletmämmet ýaňy bolan çagany Selim magtymyň öňüne berip:

– Şu çaga seniň guluň bolsun! – diýipdir. Onda Selim magtym: – Goý, bu çaga halkyň guly bolsun! – diýip aýdypdyr.

Şondan soň ol çaganyň ady kem– kemden Magtymguly bolup gidipdir. Magtymguly özüniň bir goşgusynda atasy Döwletmämmet Azadynyň Selim magtym atly doganynyň bolandygyny ýatlap geçýär. Şol goşgynyň iň soňky bendi şeýle gutarýar:

Pyragy diýr, görseň jahyl wagtymyň,

Säbilik saýasy gara bagtymyň,

Atamyň dogany Selim magtymyň,

Goýsalar geçerin ýany biläni .

24 Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynyň 772e -nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Mätjan şahyr. Daşoguz welaýatynyň Köneürgenç etraby. Ýazyp alanlar: N. Hojaýew bilen N. A. Garryýew. 1940-njy ýyl. Şu rowaýatyň tapawutlanýan nusgasy 360e -nji bukjada saklanýar. Aýdan: Aşyr Myrat oğly, 59 ýaş. Ahal welaýatynyň Kaka etrabynyň Artyk obasy. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1940-njy ýylyň 15-nji marty.

HALK DOSTU

Garrımolla'nın yaşadığı devirde Buzlıpolat²⁵ on yaşında bir oğlan imiş. O her zaman elinde değnekle tüvdürme²⁶ oynarmış. Çoğu vaktini Garrımolla'nın ve diğer yaşlıların sohbetlerini dinleyerek geçirirmiş. Bir gün kalabalıkta Garrımolla onun parlayıp duran mavi gözlerine bakıp: – Bu çocuk, halkın ağzını yemeğe kavuşturacak bir sarı deveymiş. Vay be, tek başına çökmüş oturuyor, demiş.

Garrımolla'nın söylediği gibi, Buzlıpolat büyüyünce “halk dostu” olmuş. O Gerkez'in Atanıyaz Kadir'dan sonraki hanıdır.

MAHTUMKULU, HALKIN KULU

Mahtumkulu'nun babası Döwletmemmet Azadı, Magtım aşiretinden Selim Magtım diye bir adamla ahretlik kardeş olmuşlar. O, zaman zaman Döwletmemmet'in evine gelip birkaç gün misafir olurmuş.

Mahtumkulu Firaki dünyaya geldiğinde, Selim Mahtum adındaki adam da Döwletmemmet'in evinde misafirlikteymiş. Döwletmemmet yeni doğan çocuğu Selim Magtım'ın önüne koyup:

– Bu çocuk senin kulun olsun!, demiş.

O zaman Selim Magtım:

– Bırak, bu çocuk halkın kulu olsun!, diye söylemiş.

Ondan sonra o çocuğun adı zamanla Magtımgulı (Mahtumkulu) olmuş gitmiş. Mahtumkulu kendisinin bir şiirinde babası Döwletmemmet Azadı'nın Selim Magtım adında bir kardeşinin olduğunu zikretmiştir. O şiirin en son bendi şöyle biter:

Firaki der, görsen cahil vaktimi,

Sabilik gölgesi kara bahtımı,

Babamın kardeşi Selim Magtımı,

Bıraksalar giderim yan yana.²⁷

²⁵ Buzlıpolat: Bu şahsın adına rivayetlerde Bozpolat, Buzpolat, Bulıpolat gibi şekillerde rastlanır. Biz şairin yaşlıları ve edebiyatçıların değerli tavsiyelerinden sonra, Buzlıpolat olarak almayı yerinde bulduk. (Yazarın notu)

²⁶ Tüvdürme: Dikilmiş bir şeyi, koşarak elindeki sopa ile vurup yere düşürmek şeklinde oynan bir oyun.

²⁷ Rivayetlerdeki şiirler rivayetçilerin söylediği gibi yazıldı. (Yazarın notu)

Biziň halklarymyzyň däbi boýunça, iň belent zatlar Elbrus dagy bilen deňeşdirilýär. Meniň Magtymgulyny we onuň poeziýasyny şol belent dag bilen deňeşdiresim gelýär. Magtymgulyny biz diňe türkmen poeziýasynyň däl, eýsem, dünýä poeziýasynyňda Elbrusy hasaplaýarys.

Kaýsyn Kulyýew, balkar şahyry

* * *

Magtymgulynyň goşgularyny öz dilimize terjime etmek bilen, poeziýa äleminde şeýle ägirt adamyň türkmenleriň arasynda bardygyna göz ýetirdim.

Resul Gamzatow, awar şahyry

* * *

Magtymguly öz ene dili bolan türkmen dilini çeper edebîyat diliniň derejesine çenli ýokary göteripdir. Şeýlelikde, ol ilki öz halkyny edebi dile ýetiripdir.

* * *

... Mistiksufistik poeziýadan tapawutlylykda, Magtymgulynyň dö reden keşbi-munuň özi bütinleý dünýewi adamdyr; folklordan tapawutlylykda bolsa, ol ertekileýin dälde, durmuşdyr; hakykydyr; ýönekeý adam üçin hem düşnüklidir. Şu ýerden hem Magtymgula bütin halk ykrary, oňa bolan aýratyn söýgüsi syzylp çykýar; mundan baş gada, onuň diňleýjileriniň we okyjylarynyň göz önüne getirmelerinde şahyr öz döreden keşbi bilen gatysyp ýaşayar. Magtymgulynyňaýratyn ýakymlylygynyň syry hem şundadyr.

Iosif Braginskiý, rus alymy

* * *

Bizim halklarımızın adet ve geleneğine göre büyük şeyler Elbruz dağıyla karşılaştırılır. Ben Mahtumkulu'nu ve onun şiirlerini bu yüksek dağla karşılaştırmak istiyorum. Mahtumkulu'nu biz sadece Türkmen şiirinin değil, dünya şiirinin Elbruz'u saymaktayız

Kaysın Kuliyev, Balkarlı Şair

Mahtumkulu'nun şiirlerini dilimize tercüme edince Türkmenlerin şiir âleminde böyle çok değerli bir şahsiyetin varlığını fark ettim.

Resul Gamzatov, Avar Şairi

Mahtumkulu ana dili olan Türkmen dilini, edebî dil seviyesine yükseltmiştir. Böylece, o halkın dilini edebî dile ulaştırmıştır.

Mistik ve sufistik şiirden farklı olarak Mahtumkulu'nun önümüze serdiği manzaranın özü tamamen dünyevi insandır, folklordan farklı olarak ise masal gibi değil de hayatın kendisidir, gerçektir, sade bir insan için de akıllılıktır.

Burada bütün halkın Mahtumkulu'na olan inancı ve ona karşı duyduğu özel sevgi hissedilir. Bununla beraber şair, kendine has tarzı ile oluşturduğu şiirleriyle dinleyici ve okuyucuları arasında yaşayıp gider. Mahtumkulu'nu özel yapan şey de budur.

Iosif Braginski, Rus Akademisyen

* * *

DERLEMELİ BOLÝAR²⁸

Garrymolla hemişe derläp oturar eken. Soňra Magtymguly ýetişip:

– Ata, sen näme üçin elmydama derläp otýrsyň. Edýän agyr işiň ýok? – diýip sorapdyr. Garrymolla:

– Oglum, seniň ýaly telim oglan daglardan odun ýygyp: kimi dagdan çykyp bilmän, kimsi ýükläp bilmän, kimsiniň eşegi ýüküni ýykyp, hemmesi «Ýa, Garrymolla!» diýýärler. Menden medet dileýänleriň haýsyna ýetişjek. Eger ýetişjek bolsaň, derlemeli bolýar – diýipdir.

SEN ATAŇDAN OZDURYPYŇ²⁹

Döwletmämmet tomus günleri Töreýit takyrlygynda harman alýar eken. Ol wagt Magtymguly owlak– guzy bakyp ýören oglan eken. Ol çopan bolup gezip ýören ýerinde goşgy goşup, olary aýdym edip hiňlenip aýdar eken. Käwagtlar düzen goşgularyny çopanlara okap berip, olaryň maslahatyna gulak asar eken.

Bir gün Magtymguly bilen bile çopançylyk edip ýören kakabaş ýoldaşlarynyň biri oba gidýär. Ol Garrymollanyň ýanyna baryp:

– Magtymgula birneme «Haý!» diýiň. Ol mal bakyp ýören ýerinde bolar– bolmaz warsakyny aýdyp, görene gülki bolup ýör – diýip, Magtymgulyny ýamanlapdyr. Şondan soň Döwletmämmet oglunyň näme aýdýandygyny bilmeği ýüregine düwüpdür. Bir gün ýaşajyk Magtymguly owlak– guzyny ýataga sürüp, atasynyň ýanyna kömege sowlupdyr. Harman jaýda atasy ýok eken. Magtymguly ýeke özi bolansoň, işläp ýörkä hiňlenmäge başlapdyr. Şol wagt çay içip, öýden çykan Döwletmämmet oglunyň sesini eşidip, ayak çekipdir. Çopanyň kinaýaly sözünü gaty gören şahyr oglunyň şygyr okaýşyna diň salypdyr. Magtymgulynyň goşgulary Döwletmämmede ýarapdyr. Onuň oglundan göwni hoş bolupdyr. Soňra Magtymgulynyň ýanyna gelip:

²⁸ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynyň 809e -njy bukjasynda saklanýar. Aýdan: Ataturdy Mämmeddurdyýew, 1917-nji ýylda doglan, mugallym. Balkan welaýatynyň Serdar etrabynyň Jejirs obasy. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1940-njy ýyl.

²⁹ Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynyň 766e -njy (1-nji depder) we 1754e -nji bukjalarynda saklanýar. Aýdanlar: 1. Sähetguly Taňryguly ogly, 86 ýaş, sowatsyz. Aşgabat şäheriniň Ruhabat etrabynyň Gökje ýaşayş toplumy. Ýazyp alan: B. Dolyhanow. 1941-nji ýylyň 12-nji ýanwary. 2. Nuraly Sary ogly, 67 ýaş, sowatsyz. Balkan welaýatynyň Serdar etraby. Ýazyp alan: D. Nuralyýew. 1954-nji ýyl. Rowaýatçy şol ýylyň 27-nji iýulynda aradan çykypdyr. D. Nuralyýewiň ýazyp alan nusgasy «Magtymguly. Beýik şahyryň 225 ýyllygyna bagyşlanan makalalar ýygyndysy» (Aşgabat, 1959)1 diýen kitabyň 302-nji sahypasynda çap edilipdir

TERLIYORUM

Garrymolla her zaman terli olurmuş. Bir gün Mahtumkulu gelip:

– Baba, sen niçin her zaman terlisin? Yaptığın ağır bir iş de yok, diye sormuş.

Garrymolla:

– Oğlum senin gibi birçok oğlan dağlardan odun toplarken kimi dağa çıkamıyor, kimisi yükleyemiyor, kiminin eşeği yükünü deviriyor, hepsi de “Ey Garrymolla!” diyorlar. Benden medet dileyenlerin hangisine yetişeyim. Onlara yetişeyim derken işte böyle terliyorum, demiş.

SEN BABANI GEÇTİN

Döwletmemmet yaz günleri Töreýit kırılgında harman yapıyormuş. O zamanlar Mahtumkulu oğlak kuzu bakan bir çocukmuş. O, çobanlık yaptığı yerlerde şiir yazıp onları türkü şeklinde mırıldanarak söylemiş. Bazı zamanlar yazdığı şiirleri çobanlara okuyup onların nasihatlerini dinlermiş.

Bir gün Mahtumkulu ile birlikte çobanlık yapan görgüsüz yoldaşlarından biri obaya gitmiş ve Garrymolla'nın yanına varıp:

Oğlunuzu biraz uyarın. O, hayvanları otlatırken geçtiği yerlerde olmaz gevezelik yapıp kendini gülünç duruma düşürüyor, diyerek Mahtumkulu'nu kötölemiş.

Bu duyduklarından sonra Döwletmemmet oğlunun neler söylediğini öğrenmeyi kafasına koymuş.

Bir gün küçük Mahtumkulu, oğlağı kuzuyu ağıla koyup babasının yanına yardıma gelmiş. Harman yerinde babası yokmuş. Mahtumkulu sadece kendisi olunca, çalışırken mırıldanmaya başlamış. O sırada elinde çayla evden çıkan Döwletmemmet oğlunun sesini duyunca durmuş. Çobanın iğneleyici sözlerine içerleyen şair oğlunun şiir okuyuşunu dinlemeye başlamış. Mahtumkulu'nun şiirleri Döwletmemmet'in hoşuna gitmiş. Oğlundan memnun kalmış. Sonra Mahtumkulu'nun yanına gelip:

– Oglum, sen «şahyr bolupsyň» diýip eşitdim. Hany, ataň haky üçin bir hoş söz aýdyp ber bakaly – diýipdir.

Magtymguly şonda atasyna minnetdarlyk bildirip, «Atam Döwletmäm-
met molla haky çün» diýen setirler bilen gutarýan goşgusyny aýdyp beripdir:

Ýa, Ýaradan, myradyma ýetirgil,
Ýa, jemalyň Jelililla haky çün.
Keremiňden ykbalyma dest bergil,
Owwal Adam Safyulla haky çün.

Edebi– ekramy, şermi– haýasy,
Delili– burhandyr – onuň güwäsi,
Älemi gark etdi onuň dogasy,
Dostuň Nuhy Nebiulla haky çün.

Beýtil– Mukaddesde, Ymran ilinde,
Atasyz bar bolan ene bilinde,
Gudratyň meşhurdyr Merýem oglunda,
Ýa, Rep, Isa Beruhulla haky çün.

Kapyrlar beslegen oğlan çagynda,
Bir oda ýolugan dost pyragynda,
Baryp, raz aýdyşan Sina dagynda,
Tury– Musa Kelimulla haky çün.

Otlaýyp– suwlagan arşy– aglada,
Goçgarlar gönderip, kyldyň azada,
Ysmaýyl gurbanyň boldy Minada,
Ýa, Ybraýym Halylulla haky çün.

– Oğlum sen “şair olmuşsun” diye işittim. Hani, baba hakkı için güzel
bir söz söyleyiver bakalım, demiş.

Mahtumkulu o zaman atasına minnetarlık bildirip, “Babam Döwlet-
memmet hakkı İçin” diye biten şiirini söyleyivermiş:

Ey, Yaradan, muradıma yetir,
Ey, cemalin Celilullah hakkı için.
Kereminden ikbalıma el ver,
Evvel Hazret-i Âdem hakkı için.

Edebi erkânı, utancı hayâsı,
Delili burhandır onun kefilisi,
Âlemi gark etti onun duası,
Dostun Nuh-ı Nebiyullah hakkı için.

Beyt’ül Mukaddes’te, İmran ilinde,
Babasız var olan ana belinde,
Kudretin meşhurdur Meryem oğlunda,
Ya Rab, İsa Ruhullah³⁰ hakkı için.

Kâfirler beslemiş çocuk çağında,
Bir ateşe rastlamış dost firakında,
Varıp, rıza dileyen Sina dağında,
Tur-ı Musa Kelimullah hakkı için.

Otlayıp sulanan arşı alada
Koçlar gönderip ettin azade,
İsmail kurbanın oldu Mina’da,
Ey, İbrahim Halilullah hakkı için

30 Ruhullah: Hz. İsa’ya verilen unvanlardan biri “rûhullah”: (en-Nisâ 4/171).

Bu ýolda parh etmez begler, soltanlar,
 Ýa, gaýyplar, dogry ýola eltenler,
 Onki ymam, ýedi weli, çilteler,
 Hydyr– Ýlýas Nebiulla haky çün.

Düşdi luv ýyly magraç gallesine,
 Byrag münüp çykdy arş pellesine,
 Paşmagy täç olmuş arş kellesine,
 Ýa, Muhammet Resululla haky çün.

Ezber eýläp okydylar Gurhany,
 Taha– ýu Ýasyny, Alham süräni,
 Abu Bekr Syddyk – resul ýarany,
 Omar, Osman, Esedulla haky çün.

Magtymguly, çagyr Repbul– ybady,
 Bu dünýä, ahyret bergil myrady,
 Resululla goýmuş adyn Azady,
 Atam Döwletmämmet molla haky çün.

Döwletmämmet goşgyny ünsli diňläp:

– Berekella, oglum, sen ataňdan ozup, öz mertebäňe ýetipsiň. Arkaýyn
 şahyrcylygyňy ediber – diýip, ogluna ak pata beripdir.

Bu yolda fark etmez beyler, sultanlar,
 Ey gaipler, doğru yola iletenler,
 On iki imam, yedi veli, çilteler³¹,
 Hızır İlyas Nebiyulllah hakkı için.

Geldi luv³² yılında miraç yerine,
 Burak'a binip çıktı arşın üstüne,
 Ayağı taç olmuş arşın tepesine,
 Ya Muhammed Resullullah hakkı için.

Ezber edip okudular Kur'an'ı,
 Taha ve Yasin'i, Elham Suresi'ni,
 Ebubekir Sıddık, resul yareni,
 Ömer, Osman, Esedullah³³ hakkı için.

Mahtumkulu çağır Rabbü'l İbad'ı,
 Bu dünya, ahirette ver muradı,
 Resulullah koymuş adını Azadı,
 Babam Döwletmemmet molla hakkı için.

Döwletmemmet šiiri dikkatle dinlemiş:

– Maşallah oğlum sen babanı geçmiş, kendi mertebene erişmişsin. Ra-
 hatça şairliğini yap, diyerek oğlu için iyi dileklerde bulunmuş.

31 Çilteler: Kırklar.

32 Luv: on iki hayvanlı Türk takviminde balık yılı.

33 Esedullah: Allah'ın arslanı; Hz. Ali'nin bir lakabı.

JÜLGEDÄKI SES³⁴

Magtymguly ýaş wagtlarynda dag aralarynda mal bakar eken. Ol bir gün günortan uklap ýatyrka düýş görüpdür. Düýşünde Magtymguly bir topar adamyň jülge tarapdan gelyän sesini eşidýär. Ol:

«Meniň mal bakýan ýerimde kim ses edýärkä?» diýip, ses çykan tarapa bakypdyr. Görse, bir topar garry adam namaza duran eken. Şahyr bulary görüp, aňk bolup durka, olaryň biri Magtymgulyň adamlaryň ýanyna alyp barypdyr.

Duran adamlaryň ýaşulusy:

– Oglum, islegiň bolsa aýt? – diýip ýüzlenipdir.

Magtymguly:

– Ile ýarar ýaly şahyr bolasym gelyär – diýipdir.

Duran adamlaryň her haýsy Magtymgula ylham şerabyny içirip, oňa şahyrylyk patasyny beripdirler.

Şol wagt Magtymguly oýanypdyr. Görse, ne adamlar bar, ne– de öý. Hiç zat ýok. Jülgede mallary otlap ýör. Ine, şundan soň Magtymgulyň seri üýtgäpdir. Ol:

Ata sulbundan indim men, ene rehmi de jan gördüm,
Dokuz aý– u dokuz günde gelip ýagty jahan gördüm.
Zemin– u ab– u ataş, bad– u häki, agşam gördüm,
Fasyh dil berdi Rahmanym kelimeýi– iman gördüm,
Gezip, yklym ýörip, alym bolup müň dessan gördüm.

³⁴ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1862e-nji bukjasynynda saklanýar. Aýdan: Hudaýberdi Yzbasty, 80 ýaş, sowatsyz. Garagalpagystan Respublikasynyň Dörtgöl etrabynyň Kelteminar obasy. Ýazyp alan: S. Arazgulyýew. 1960-njy ýyl.

VADİDEKİ SES

Mahtumkulu küçüklüğünde dağ aralarında hayvan bakarmış. O bir gün, ögle wakti uyuklarken bir rüya görmüş. Rüyasında Mahtumkulu bir grup insanın vadi tarafından gelen seslerini işitmiş. O:

“Benim hayvan güttüğüm yerde kim ses çıkarıyor ki?” diye, sesin çıktığı tarafa bakmış. Görmüş ki, bir grup yaşlı adam namaza durmuş. Şair bunlara şaşkınlıkla bakarken onlardan biri Mahtumkulu’nu alıp adamların yanına götürmüştü.

Oradakilerin en yaşlısı:

– Oğlum bir isteğin var ise söyle, diyerek seslenmiş.

Mahtumkulu:

– Halkıma, yurduma yararlı bir şair olmak istiyorum, demiş.

Oradakilerden her biri Mahtumkulu’na ilham şarabını³⁵ içirip ona şairlik icazetini vermişler.

O zaman Mahtumkulu uyanmış. Bakmış ki, ne adamlar var ne de başkası. Hiçbir şey yok. Vadide hayvanları otlamaktaymış. İşte, bundan sonra Mahtumkulu’nun fikriyatı değişmiş. O:

Baba sulbundan indim³⁶ ben, ana rahminde can gördüm,
Dokuz ay dokuz günde gelip gün ışığını gördüm,
Yeri, suyu, ateşi, bad u haki³⁷, akşam gördüm,
Fasih³⁸ dil verdi Rahman’ım kelime-i iman gördüm,
Yedi iklim gezip, âlim olup bin destan gördüm.

³⁵ Rüya âşık olma motifi. Türk dünyası âşıklık/ozanlık geleneğinin en önemli unsurlarından biri âşık veya ozanın rüya yolu ile bu yeteneğini elde etmesidir. Türk dünyasında badeli âşık, Hak’tan içen âşık gibi şfadelerle bu durum kastedilir.

³⁶ sulbünden gelmek: bir kimsenin öz evladı olmak.

³⁷ Bad u hak: Hava ile toprak.

³⁸ Fasih: Açık ve düzgün (anlatış).

Halal ile haram– u şübhâni men köp ýene parh etdim,
 Ki ondan soň özümi yşk derýasynda gark etdim,
 Özümi Arş üzre men bişek– u hem bigüman gördüm,
 Tamamy ýagşy ýerde hem ýörip men jawydan gördüm,
 Hemmesi Çaryýary– basapaýy– ryzwany gördüm.

...

Hudaýa ýüz tümen – müň şükür tapdym faýzy– Suhany,
 Salam berdi gelip tagzym eýläp hüýr– u gulmany,
 Baryban aldyma getirdiler nygmaty– ferawany,
 Uzadyp elim oňa tutdular hezret oşol ony,
 Diýdiler taňla gelseň bu seniňdir kim nahan gördüm.

İki ýüz ýyl seýir eýledim jenneti men hâlâ,
 Nesip etse men öz jaýymy gördüm barçadan agla,
 Diýdim: «Mundan öter jaý barmy?» Hezret diýdiler: «az– la»,
 Şunuň dek çadyry her kimde bolsa ýagşy nagma– la,
 Weli, dowzahy kapyrlara bir mary– içýan gördüm.

Neteý Magtymguly ötdi, jahandan köp suhanwerler,
 Guçup häki– mezelleti ýatdylar köp nâzperwerler,
 Galypdyr maňa ogşaş akly kem bipaý– biserler,
 Keşufat– u makamat islemäň menden byraderler,
 Çenançe men özümi pitneýi– ahyrzaman gördüm.

– diýip, dünýäniň owalyndan ahyryna çenli boljak sözleri goşgy bilen aýdypdyr.

Helal ile haram ve şüpheyi ben çok kere fark ettim,
 Ki ondan sonra kendimi aşk deryasına gark ettim,
 Kendimi arş üzre ben şeksiz ve şüphesiz gördüm,
 Tamamı güzel yerlerde yürüyüp cavidan gördüm,
 Hepsini Çehar-ı yarı, bâ-sefa-yı rıdvani gördüm.

...

Hüda'ya yüz binlerce şükür ki buldum feyz-i sühani³⁹,
 Selam verdi gelip taksim eyledi huri ve gilmanı,
 Varıp önüme getirdiler nimet-i feravani⁴⁰,
 Uzatıp elimi ona tuttular hazret işte bu,
 Dediler tan vakti gelsen bu senindir ki nihan⁴¹ gördüm.

İki yüz yıl seyir eyledim cenneti ben hâlâ,
 Nasip etse ben kendi canımı gördüm hepsinden âlâ,
 Dedim: “Bundan başka yer var mı?” Hazret dediler: “azdır”
 Bunun gibi çadır her kimde olsa yahşi nağmedir,
 Fakat cehennemî kâfirlere bir yılan, çiyân gördüm.

Mahtumkulu geçti cihandan çok suhanverler⁴²,
 Sarılıp zillet toprağına yattılar çok nazperverler,
 Kaldı bana benzeyen akli az ayaksız ve başsızlar,
 Manevi sırlar istemeyin benden kardeşler,
 Anca ben kendimi ahir zaman gününde gördüm.

-diyerek dünyanın evvelinden ahirine kadar var olacak sözleri şiir ile söylemiş.

39 Sühan: Söz, kelâm. Kavl, lâfz.

40 Ferevan: Kaynayış, fişkırış anlamına gelir.

41 Nihan: gizli, örtülü, saklı.

42 Sühanver: Fasih bir şekilde ve düzgün konuşan.

*Biz her sapar ýüzlenenimizde, Magtymguly biziň üçin ähtibarly maslahatçy,
halypa bolup durýar.*

Aleksandr Aborskiý, rus ýazyjysy

* * *

İňlislerde meşhur Wilyam Şekspire deňelen ýekeje şahyr bar. Ol – Magtymguly.

Brayan Oldis, iňlis alymy

* * *

*Magtymguly diňe bir kümüşçi ussa dälde, öz asylyly, uly ýüregi bilen hak
sözlerden göwher ýasan zergärdir.*

Ata Atajanow, Türkmenistanyň halk ýazyjysy

* * *

*Beýleki türk dilli halklar bilen bir hatarda azərbayjan halky hem türkmeniň
beýik akyldar şahyry Magtymgulynyň da na setirlerini tüýs ýürekden söýüp
okayar. Şol söýgi, şol guwanjam meniň onuň eserlerini ene dilimize terjime
etmegime sebäp boldy. Ilkinji gezek 1968nji ýylda onuň «Gülzardan aýryldym»
atly goşgusyny terjime etdim. Soňra Magtymguly meniň iň ýakyn hemrama
öwrüldi, kitaplary stolumyň üstünden aýrylmady. Ony gaýtagaýta okap, ruhy
dünyäsine has ýakynlaşdym. Onuň täsirine düşüp, özümem eňeme nezire
ýazdym.*

Fahreddin Alyýew, azərbayjan şahyry

* * *

*Biz her yüzümüzü ona döndüğümüzde, Mahtumkulu bizim için güvenilir bir
danışman ve halife olarak yanımızda duruyor.*

Aleksandr Aborskiy, Rus yazar

*İngilizlerin ünlü Villiam Şekspir 'ine denk olan bir tek şâir vardır. O da
Mahtumkulu 'dur.*

Brayan Oldis, İngiliz akademisyen

*Mahtumkulu, sadece bir gümüş ustası değil, asil ve yüce yüreği ile hak olan
sözlerden mücevherler yapan bir kuyumcudur.*

Ata Atacanov, Türkmenistan halk yazarı

*Diğer Türk dilli halklar ile birlikte Azerbaycan halkı da Türkmenlerin büyük
düşünür şairi Mahtumkulu 'nun ilim dolu mısralarını samimi bir şekilde ve
severek okur. Bu sevgi ve bu inanç benim onun eserlerini dilimize tercüme
etmemi sağladı. İlk defa 1968 yılında onun "Gülzardan Ayrıldım" şiirini
tercüme ettim. Sonra da Mahtumkulu en yakın dostum oldu, kitapları masamın
üstünden ayrılmadı. Onu tekrar tekrar okuyup ruh dünyasına nüfuz etmeye
çalıştım. Onun tesiriyle ben de birçok nazire yazdım.*

Fahreddin Aliyev, Azerbaycanlı Şair

* * *

ZEHINLI OKUWÇY⁴³

Magtymguly Soňudagyň ilersinde Gürgen diýen ýerde bir ulamadan sapak alypdyr. Gürgen ulamasynyň öwreden sapagyny Magtymguly şol wagt bilip, beýleki okuwçylar ýaly ony gaýtalap oturmaz eken.

Bir gün ulama:

– Magtymguly, sen näme üçin dersini az okaýarsyň? – diýip soranda, ol:

– Men dersimi pugta okaýandyryn, halypam – diýip, Gürgen ulamasynyň geçip duran sapagyny oňa aýdyp beripdir.

Magtymguly Gürgen ulamasyndan öwrenen sapagyny öýünde bolsa-da, oýnaýan ýerlerinde– de ýadyndan çykarmandyr. Ol sapagyny pugta bilýän örän zehinli okuwçy bolupdyr.

NAHARYMYZ BIR BOLSUN⁴⁴

Gijara nahar taýýar bolubere, Magtymgulyny öýlerinden tapmaz ekenler. Soň onuň gelerine garaşyp, nahar hem iýmez ekenler. Ol bu ikarada goňşy– golamlaryna baryp, «Atam size gelsin diýýär» diýip aýdyp çykar eken. Ol yzyna dolanýança, öýleri goňşy– golamdan dolar eken.

Bir gün Magtymguly adamlary öýlerine çagyryp ýörkä, gijä galypdyr. Şonda atasy:

– Oglum, nahar wagty nirä gitdiň? – diýip sorapdyr.

Magtymguly hem:

– Ata, şu gezek ähli obadaşlarymy çagyrdym. Öýlerimiz aýry bolsa-da, goý, naharymyz bir bolsun! – diýip jogap beripdir.

Bu gepe atasy bilen birlikde, goňşy– golamlar hem begenipdir. Olar gijäniň bir wagtyna çenli şahyryň öýünde ötenden– geçenden gürrüň edip oturypdyrlar. Şeýle aňşamlar olarda hemişe bolýar eken.

ZEKİ ÖĞRENCİ

Mahtumkulu, Sonudağı'nın ilerisinde bulunan Gürgen'de bir hocadan eğitim almış. Mahtumkulu, Gürgen'deki hocanın öğrettiği dersleri diğer öğrencilerden daha çabuk öğreniyormuş. Bir gün hoca:

– “Mahtumkulu, sen niye bu kadar az çalışıyorsun?” diye sorduğunda, o:

– “Ben dersime sıkı çalışıyorum hocam.” diyerek Gürgen'deki hocalarından öğrendiklerini ona tekrar edivermiş.

Mahtumkulu, Gürgen'deki hocalardan öğrendiklerini gerek evinde gerek oyun oynarken bile aklından çıkarmazmış. O, derslerini çok dikkatli takip eden zeki bir öğrenciymiş.

YEMEĞİMİZ BİR(LİKTE) OLSUN

Kimi zaman, akşam yemeği hazır olduğunda Mahtumkulu evde bulunmazmış. O, eve gelene kadar yemek yenmez, beklenirmiş. Mahtumkulu bu vakitlerde komşularına gidip “Babam sizi çağırıyor.” deyip komşularını yemeğe davet edermiş. O geri döndüğünde evleri komşuları ile dolup taşarmış.

Mahtumkulu bir gün komşularını eve çağırmak için gittiğinde yemeğe geç kalmış. Bunun üzerine babası:

– “Oğlum yemek zamanı nereye gittin böyle?” diye sormuş.

Mahtumkulu da:

“Baba bu defa bütün köy halkını çağırdım. Evlerimiz ayrı ayrı olsa da yemeklerimiz bir olsun.” diye cevap vermiş.

Mahtumkulu'nun bu sözü babası ve komşularının hoşuna gitmiş ve onlar hep beraber gecenin geç saatlerine kadar geçmişi yad edip söylemişler.

Böyle akşamlar onların evinde her zaman sürüp gitmiş.

⁴³ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 809e-njy bukjasynda saklanýar. Aýdan: Gazak Agajyk ogly, 52 ýaş, sowatsyz. Balkan welaýatynyň Magtymguly etraby. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1940-njy ýylyň 14-nji dekabry

⁴⁴ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1862e-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Gurban Annaýew, 70 ýaş, könedan sowatly. Garagalpagystan Respublikasynyň Dörtgöl etrabynyň Kelteminar obasy. Ýazyp alan: S. Arazgulyýew. 1960-njy ýyl. Rowaýat ilkinji gezek «Edebiýat we sungat» gazetiniň 1960-njy ýylyň 1-nji sentýabryndaky sanynda çap edilipdir

AJY AÇ, DOKY DOK EKEN⁴⁵

Magtymguly ýaşka: «Ýurt görjek, adamlaryň nähili ýaşayandygyny bilmeği ýüregim

küseyär» diýip, bir adam bilen Owganystana gitmek isläpdir. Onda atasy:

– Oglum, sen entek ýaş. Ýol gatnawlary hem ýagşy däl. Ogry– jümri, garakçy köp. Zamana bulaşyk – diýip, Magtymgulyňnyň syňahata gitmegine razy bolmandyr. Magtymgulyňnyň hem gitmese ýüregi ynjalmandyr. Şol ýerde ataly– ogul ikisi aýdyşmaga durupdyr:

Azady:

– Paş eýle syryňny, saklama pynhan,
Emma ki sözümden çykmagyl, oglum.
Günde yüz köý geler– geçer bu başa,
Agyrtma, sözümi ýykmagyl, oglum.

Magtymguly:

– Utanardym, syrym paş eýlemezdin,
Paş ederin, habar alsañ, Azadym.
Ýüz köý geler– geçer her gün bu başa,
Islärin bir sapar kylsak, Azadym.

Azady şundan soň Magtymgulyňnyň kämillage gadam basandygyny bilip, oňa rugsat beripdir.

Magtymguly ilki Owganystanyň Hyrat diýen ýerine barýar. Ol ýerde şahyrcylyk sungaty, hyratlylaryň dilleri, döp– dessury bilen tanyş bolýar. Hyratda birnäçe gün bolandan soň, owganlaryňam garyp ýaşayandygyna göz ýetiren şahyr Mara gaýdyar. Ol döwürde Marynyň adamlaram hor– homsy ýaşayan eken. Şahyr Maryda bir husyt baýyň öýüne myhman bolup:

– Sen şu mallaryň bir bölegini garyp– gasarlara paýlap berseň, sogap gazanarsyň – diýip aýdyar. Baýa şahyryň sözi ýaramandyr. Ol myhmanyna hezzet– hormat hem etmändir.

45 Asyl nusgalary TYA- -nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 772e -nji, 809e -nji we 1510e -nji bukjalarynda saklanýar. Aýdanlar: 1. Kimden we haçan ýazylandygy görkezilmändir. Daşoguz welaýatynyň Köneürgenç etraby. Ýazyp alanlar: N. Hojaýew bilen N. A. Garryýew. 2. Taňryberdi Tagan ogly, 57 ýaş, sowatsyz, daýhan. Balkan welaýatynyň Magtymguly etrabyňnyň Daýna obasy. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1940-njy ýylyň 7-nji dekabry

AÇI AÇ, TOKU TOKMUŞ

Mahtumkulu gençken: “Memleket göreçeğim, oradaki insanların nasıl yaşadığını görmeyi arzuluyorum.” diyerek bir arkadaşıyla Afganistan’a gitmek istemiş. O vakit babası:

– “Oğlum sen daha çok gençsin, yollar da güvenli değil. Eşkıya ve hırsızlar var.” diyerek Mahtumkulu’nun yolculuğuna razı olmamış. Mahtumkulu ise babasının bu sözüne darılmış ve bunun ardından baba ile oğul arasında atışma başlamış.

Azadi:

Açık eyle sırrını, saklama pinhan⁴⁶,
Ama sözümden de dışarı çıkma oğlum.
Günde yüz zorluk gelir geçer bu baştan,
İncitme, sözümü çiğneme, oğlum.

Mahtumkulu:

Utanırdım, sırrımı söyleyemezdim,
Şimdi söylerim, dinlersen, Azadim.
Günde yüz zorluk gelip geçer bu baştan ama,
Ben bir yolculuk etmek isterim.

Azadi bu cevaptan sonra Mahtumkulu’nun olgunlaştığına ikna olup ona rıza göstermiş.

Mahtumkulu ilk olarak Afganistan’ın Herat şehrine doğru yola çıkmış. Oradaki şairlerle tanışmış, Heratlıların kültür ve geleneklerini yakından tanıma imkânı bulmuş. Herat’ta bir süre kaldıktan sonra ayrılıp Afganistan’ın batısında bulunan Merv şehrine geçmiş. O günlerde Merv şehrinin insanları sıkıntı içerisinde yaşıyormuş. Şair, Merv’de bir zenginin evine konuk olmuş ve gözlemleri neticesinde ona şöyle demiş:

– “Sen mallarının bir bölümünü fakir fukaraya dağıtırsan çokça sevap kazanırsın.” Zengin ise şairin bu sözünü doğru bulmadığı gibi ona saygı ve hürmet de göstermemiş.

46 Pinhan: sır.

Magtymguly baýa:

– Haram– halaly ýygnanyňdan, bir aýy doýranyň sogap işdir – diýip, onuň öýünden çykyp, Tejene gelýär.

Tejende «Magtymguly diýilýän şahyr gelipdir» diýen habary eşiden adamlar salamlaşmak we gazal eşitmek üçin, onuň myhman bolan ýerine ýygnanyşypdyrlar. Şahyr olara gazal okap beripdir. Gören– eşiden zatlary hakynda gürrüň edipdir. Şol ýerde Magtymguly bilen bir şahyr hem aýdyşypdyr. Magtymguly ol şahyry ýeňipdir. Şahyr Tejende bir– iki gün bolandan soň, öz obasyna gaýdypdyr.

Atasy Magtymguludan:

– Oglum, ajaýyp– garaýyp nämeleri gördün? – diýip sorapdyr. Magtymguly oňa:

– Hyrat diýen ýurt pisselik eken. Onuň ýaly pisseligi hiç ýerde görmedim. Olara tomaşa edip, göwnüm açyldy. Emma ähli ýeriň gün– güzerany birmeňzeş eken. Aýy aç, doky bolsa, dok ekeni – diýip jogap beripdir.

BIR GEZEK «ATA» DIÝSEŇ, BES⁴⁷

Magtymgulynyň atasy takwa dindar eken. Ol hemişe «Alla! Alla!» diýip, Hudaýa alkyş eder eken. Günlerde bir gün, Magtymguly atasynyň ýanyna baryp:

– Ata! – diýip gygyrýar. Azady ses bermeýär. Magtymguly ýene gygyrýar. Azady:

– Oglum, «Ata! Ata!» diýip, kellämi çişirdiň. Gulagym ker däl. Bir gezek «Ata!» diýseň bes – diýip gatyrganýar. Magtymguly:

– Ata, men iki gezek «Ata!» diýdim welin, gaharyňyz geldi ... – diýýär. Azady oglunyň näme diýjegine düşünip, oňa hiç hili jogap bermändir. Ol oglunyň ýönekeý adam daldigine göz ýetirip, oňa pata beripdir.

Şundan soň Magtymguly gazal aýdyp başlaberenmiş.

⁴⁷ Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 661e-nji, 809e-nji we 1737e-nji bukjalarynda saklanýar. Aýdanlar: 1. Hezretguly Peleň ogly, 47 ýaş, sowatsyz. Aşgabat şäheri. Ýazyp alan: B. Dolyhanow. 1940-njy ýylyň 28-nji oktyabry. 2. G. Meretgulow. Balkan welaýatynyň Magtymguly etrabynyň merkezi. 1940-njy ýylyň 17-nji dekabry. 3. Gutlymyrat Kary, 63 ýaş. Garagalpagystan Respublikasynyň Hojaili şäheri. Ýazyp alanlar: K. Seýitmyradow bilen G. Garryýew. 1959-njy ýylyň 12-nji maýy. 4. Gölli bagşy, 72 ýaş. Daşoguz welaýatynyň Köneürgenç etrabynyň «Ak bugdaý» daýhan birleşigi. Ýazyp alan: A. Nursähadow.

Bunun üzerine Mahtumkulu zengine:

– “Helal haram toplamaktansa, bir aç doyurmak daha sevaptır.” diyerek zengininden ayrılmış ve Tecen’e gelmiş.

Daha sonra “Şair Mahtumkulu Tecen’e geldi.” haberini duyan halk onunla tanışmak, selamlaşmak ve onun şiirlerini dinlemek üzere konuk olduğu eve toplanmışlar. Şair, gelen misafirlere şiirler okumuş, gördüğü ve işittiği şeyler hakkında bilgiler aktarmış. Orada Mahtumkulu bir şair ile söyleşip onu atışmada yenmiş. Tecen’de bir iki gün bulunduktan sonra yurduna geri dönmüş.

Babası Mahtumkulu’na:

– “Oğlum farklı olarak neler gördün, yaşadın anlat bakalım?” diye sormuş, Mahtumkulu ona:

– “Herat şehrinde bolca fıstık ağacı varmış. Bu kadar çok fıstık ağacını başka hiçbir yerde görmedim. Onları seyrettim gözüm gönlüm açıldı. Fakat her yerin yaşayışı birbirinden farklıymış. Aç olanı aç, tok olanı tokmuş.” diye cevap vermiş.

BİR KERE “BABA” DESEN YETER

Mahtumkulu’nun babası oldukça dindar biriymiş. O, her zaman “Allah Allah!” diyerek yaradana dua edermiş. Günlerden bir gün Mahtumkulu babasının yanına varmış ve “Baba” diye seslendikten sonra, Azadı ona cevap vermemiş. Mahtumkulu tekrar seslenmiş.

Azadı:

“Oğlum, baba baba diyerek kafamı şişirdin. Kulağım sağır değil, seni duyuyorum. Bir kere seslensen yeter.” diyerek kızmış.

Mahtumkulu:

“Baba ben sadece iki kere baba dedim ama sen hemen sinirlendin.” demiş.

Azadı oğluna ne cevap vereceğini bilememiş ve oğlunun başkaları gibi olmadığını fark ederek onun için dua etmiş.

Sonrasında Mahtumkulu bir gazel okuyuvermiş.

SENI ÝEÑJEK ÝOKDUR⁴⁸

Türkmenleriň ata urugyndan bolan Durdy şahyr Magtymguludan ulurak bolup, ol Etrek sebitlerinde ýaşapdyr. Günlerde bir gün, Durdy şahyryň at–owazasyny eşiden ýaş Magtymguly atasy Azadydan rugsat alman, onuň bilen aýdyşmaga gidipdir. Saglyk–amanlyk soraşanlaryndan soň, iki şahyr sorag–jogaply goşgy aýdyşmaga başlapdyrlar. Magtymguly Durdy şahyryň soraglarynyň köpüsine jogap beripdir. Ýöne iň soňunda onuň bir soragyna jogap berjek bolanda ýalňyşypdyr.

Şonda Durdy şahyr:

– Magtymguly sen zzyňa gaýdyber. Pylan setire beren jogabyň ýalňyş boldy – diýip aýdypdyr. Lapykeç bolan Magtymguly atasynyň ýanyna gelip, Durdy şahyryň soragyna jogap berip bilmändigini aýdýar. Atasy:

– Oglum, Durdy şahyr zehinli şahyrdyr. Indi onuň bilen aýdyşmaga gitseň, maňa öňünden duýdurgyn – diýýär. Magtymguly atasyndan şygry düzmeğiň tilsimlerini pugta öwrenip, ýañadandan Durdy şahyr bilen aýdyşmaga gidipdir. Olar «Habar ber! şeýledir» diýen aýdyşyk şygryny aýdypdyrlar.

Durdy şahyr:	Durdy şahyr:
– O nämedir, ýaşyl–gyzyl öwüsýän?	– O nämedir, ýakasy bar, ýany ýok?
O nämedir, aýagy ýok, towusýan?	O nämedir, ganaty bar, gany ýok?
O nämedir, ýedi derýa böwüsýän?	O nämedir, adam ýuwdar, jany ýok?
Şahyr bolsaň, şondan bize habar ber!	Şahyr bolsaň, şondan bize habar ber!

Magtymguly:	Magtymguly:
– Ol ekindir, ýaşyl–gyzyl öwüsýän,	– Ol kependir, ýakasy bar, ýany ýok,
Ol ýylandyr, aýagy ýok towusýan,	Kebelekdir, ganaty bar, gany ýok,
Ol balykdyr, ýedi derýa böwüsýän,	Gara ýerdir, adam ýuwdar, jany ýok,
Bizden salam bolsun, jogap şeýledir.	Bizden salam bolsun, jogap şeýledir.

⁴⁸ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 772e-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Hümmet Ýusup oğly, 78 ýaş, könedan çala sowatly, daýhan. Daşoguz welaýatynyň Köneürgenç etraby. Ýazyp alanlar: N. Hojaýew bilen N. A. Garryýew. 1940-njy ýylyň 28-nji noýabry. Rowaýat «Durdy şahyr» ady bilen gysgaldyp, ilkinji gezek «Magtymguly hakynda halk rowaýatlary» diýen kitabyň 28-nji sahypasynda neşir edilipdir. Şu kysymly başga bir rowaýatda Durdy şahyr erbet häsiýetli adam hökmünde görkezilipdir. Seret: 1754e bukja, 8 sah.

SENI YENECEK YOKTUR

Türkmenlerin Ata aşiretinden olan Durdı Şair, Mahtumkulu'ndan yaşça büyük olup Etrek şehrinde yaşamıştır. Günlerden bir gün Durdı Şair'in atının sesini işiten genç Mahtumkulu babası Azadı'dan izin almadan onunla atışmaya gitmiş. Hâl hatır sorduktan sonra iki şair soru cevap tarzında atışmaya başlamış. Mahtumkulu, Durdı Şair'in sorduğu soruların çoğuna cevap vermiş ama son sorduğu soruya cevap verirken bir hata yapmış.

Bunun üzerine Durdı Şair:

“Mahtumkulu sen geri dönebilirsin, filan mısraya verdiğin cevap yanlış oldu.” demiş. Bu söze üzülen Mahtumkulu, babasının yanına gelip Durdı Şair'in sorusuna cevap veremediğini anlatmış. Babası:

- “Oğlum, Durdı Şair yetenekli bir şairdir. Birdaha onunla atışmaya gittiğinde bana haber ver.” demiş.

Mahtumkulu şiir yazmanın usullerini iyice öğrenip tekrar Durdı Şair ile atışmaya gitmiş. Onlar “Haber ver, şöyledir.” isimli şiiri söylemişler:

Durdı şair:	Durdı Şair:
O nedir ki yeşil kızıl salınan?	O nedir ki yakası var kolu yok,
O nedir ayağı yok sürünen?	O nedir kanadı var kanı yok,
O nedir yedi nehri ayıran?	O nedir insan yutar canı yok,
Şair isen bize ondan haber ver.	Şair isen bize ondan haber ver.
Mahtumkulu:	Mahtumkulu:
O ekindir yeşil kızıl salınan,	O kefendir, yakası var kolu yok.
O yilandır ayağı yok sürünen.	Kelebektir, kanadı var kanı yok.
O balıktır yedi deryayı ayıran.	Topraktır insan yutar, canı yok.
Bizden selam olsun, cevap böyledir.	Bizden selam olsun, cevap böyledir.

Durdy şahyr: Durdy şahyr:
 – O nämedir, derwezesiz galadyr? – O nämedir, ýedi ülkäni gezýän?
 O nämedir, penjiresiz binadyr? O nämedir, bilini bir zat ezyän?
 O nämedir, bir– birinden aladyr? O nämedir, adam mysaly syzýan?
 Şahyr bolsaň, şondan bize habar ber! Şahyr bolsaň, şondan bize habar ber!

Magtymguly: Magtymguly:
 – Ol köňüldir, derwezesiz galadyr, – Ol çopandyr, ýedi ülkäni gezýän,
 Ol gabrydyr, penjiresiz binadyr, Ol goýundyr, taýak bilini ezyän,
 Ol Aý– Gündür, bir– birinden aladyr, Bedew atlar adam mysaly syzýan,
 Bizden salam bolsun, jogap şeýledir. Bizden salam bolsun, jogap şeýledir.

Durdy şahyr: Durdy şahyr:
 – O nämedir, iýmediler, doýdular? – O nämedir, toprak üste süýrenmez?
 Ol nämedir, kyýamata goýdular? O nämedir, adamlara görünmez?
 Ol kim idi, dabanyndan soýdular? O nämedir, hiç bir dona bürenmez?
 Şahyr bolsaň, şondan bize habar ber! Şahyr bolsaň, şondan bize habar ber!

Magtymguly: Magtymguly:
 – Ol didardyr, iýmediler, doýdular, – Erenlerdir, zelil bolup süýrenmez,
 Ol namazdyr, kyýamata goýdular, Ol beladyr, gelse, göze görünmez,
 Nesimini dabanyndan soýdular, Ýalan gürrüň hiç bir dona bürenmez,
 Bizden salam bolsun, jogap şeýledir. Bizden salam bolsun, jogap şeýledir.

Bu gezek Magtymguly Durdy şahyryň ähli soraglaryna dogry jogap beripdir. Muňa Durdy şahyr begenip:

– Bar, kârdeş, sen arkaýyn gidiber. Seniň bilen sorag– jogap aýdyşyp ýeňjek ýokdur – diýipdir. Magtymguly Durdy şahyryň ýanyndan begenip gaýdypdyr.

Durdı Şair: Durdı Şair:
 O nedir, kapısız kaledir? O nedir, yedi ülkeyi gezen,
 O nedir, penceresiz binadır? O nedir, belini bir şey ezen,
 O nedir, birbirinden üstündür? O nedir, insan gibi hissedeni,
 Şair isen bize ondan haber ver? Şair isen bundan bize haber ver.

Mahtumkulu: Mahtumkulu:
 O, gönüldür, kapısız kaledir. O çobandır, yedi ülkeyi gezen.
 O, mezardır penceresiz binadır. O koyundur, sopa belini ezen.
 O, ay gündür birbirinden üstündür. Bedev⁴⁹ atlardır, insan gibi hissedeni,
 Bizden selam olsun cevap böyledir. Bizden selam olsun cevap böyledir.

Durdı Şair: Durdı Şair:
 O nedir, yemeden doydular, O nedir, toprak üstünde sürünmez?
 O nedir, kıyamete bıraktılar, O nedir, insanlara görünmez?
 O kimdir, tabanından soydular, O nedir, hiçbir örtüye bürünmez?
 Şair isen ondan bize haber ver. Şair olsan bize bundan haber ver.

Mahtumkulu: Mahtumkulu:
 O, sevgidir yemediler, doydular. Erenlerdir ziyan olup sürünmez,
 O, namazdır kıyamete bıraktılar. O beladır, gelse göze görünmez,
 O, Nesimi'dir tabanından soydular. Yalan sözler hiçbir şekle bürünmez,
 Bizden selam olsun cevap böyledir. Bizden selam olsun cevap böyledir.

Bu defa mahtumkulu Durdı Şair'in bütün sorularına doğru cevap vermiş ve Durdı Şair onun bu sözlerini beğenip:

– “Var olası, melektaşım, sen gidebilirsin. Bundan sonra seni soru cevap atışmasında yenecek yoktur.” demiş. Mahtumkulu, Durdı Şair'in yanından sevinerek geri dönmüş.

DOGRY JOGAP⁵⁰

Goşgy ýazmaga hyjuwly Durdy şahyr ýaş Magtymgulyny synamak üçin: – Ata menem öz gezegimde sowaldan goşgy düzüp, Magtymgula iberýin– le! – diýip sorapdyr. Onda atasy:

– Oglum, sen öz ugruňa geziber. Magtymguly saňa jogap berer. Senem utanja galarsyň – diýip, onun Magtymguly bilen aýdyşmagyny göwnemändir.

Emma Durdy şahyr «Şahyr şahyry synasa utanjy bolmaz» diýip, şeýle sowally sygryny Magtymgula iberýär:

Bizden salam Magtymguly ussada, Bil, nirde ýaratdy sekiz jenneti,
Atamyz Adamyň donun kim biçdi? Niçe binasy bar, niçe kümmeti,
Dumanly seriňe gurban bolaly, Niçe arygy bar, nämendir ady,
Bilmedik, melaýyk meýin kim içdi? Taýran ebäbiller kime gowuşdy?

Älemiň degresi ne reňli dagdyr? Bil, nirde ýaratdy Sakar dowzahy?
Ol ne guşdur, daýym onda tussagdyr? Niçe guýusy bar, niçe bulagy?
Aşyklar söwdügi bu ne bulagdyr? İçinde bir ýylan, nedir soragy?
Heftaýyl ebwabyň baryp kim açdy? Gudrat bilen ol mar kime dolaşdy?

Taglamun dagynda kimdir, gezenler? Durdy şahyr aýdar, ýollar uzakdyr,
Mömin munda, kimdir onda ýazanlar? Men bilmenem, pany kime duzakdyr?
Şamyhatda feragaty düzenler? Özüni bilmeşen, jaýyň dowzahdyr,
Niçe ýylda ýerden göge ýetişdi? Togsan dokuz müň är nirde gowuşdy?

Taňrynyň jahanda, bil, dagy niçe,
Behiştde Tubynyň pudagy niçe,
Ýüzüniň maşkynyň waragy niçe,
Behiştin kilidi kime gowuşdy?

Halypasy Durdy şahyryň sowallaryna Magtymguly şeýle jogaplary ýolapdyr:

⁵⁰ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 903e-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Mämmed Annaweli ogly, 61 ýaş, çala sowatly, ussa. Ahal welaýatynyň Tejen etrabynyň Bagsymiriş obasy, «Bilim» daýhan birleşigi. Kimiň, haçan ýazandygy görkezilmändir

DOĞRU CEVAP

Şiir yazmaya hevesli olan Durdy Şair, genç Mahtumkulu’nu synamak istemiş ve babasına: – “Baba ben kendim sorulardan oluşan bir şiir yazıp Mahtumkulu’na göndereyim mi? diye sorunca babası:

“Oğlum sen kendi işine bak. Mahtumkulu senin sorularını cevaplar. Sen de mahcup olursun, diyerek onun Mahtumkulu ile atışmasını istememiş. Fakat Durdy Şair, “Şairin şairi sınaması utanca neden olmaz.” diyerek sualli şiirini Mahtumkulu’na göndermiş:

Bizden selam Mahtumkulu üstada Bil, nerede yarattı sekiz cenneti?
Âdem babamızın cübbesini kim biçti? Nice binası var, nice kümbeti.
Dumanlı başına kurban olalım, Nice arığı var, nedir onun adı?
Bilemedik, melâik⁵¹ şarabını kim içti? Uçan ebabiller kime kavuştu?

Alemin çevresi hangi renk dağdır? Bil, nerede yarattı cehennem dibini?
O nasıl bir kuştur, hep orda tutsaktır? Nice kuyusu var, nice pınarı?
Âşıkların sevdiği pınar hangisidir? İçinde bir yılan var, nedir sorusu?
Yedi kapıyı gelip kim açtı? Kudret ile o yılan kime dolandı?

Taglamun dağında kimdir gezenler? Durdu şair söyler, yollar uzaktır.
Mümin burada, kimdir oradakiler? Ben bilmem, fani kime tuzaktır?
Şamihat’ta yüz çevirenler? Kendini bilmezsen yerin cehennemdir.
Kaç yılda yerden göge ulaştı? Doksan dokuz bin yiğit nerde kavuştu?

Tanrı’nın dünyada bil, dağı nice?
Cennette Tuba’nın dalı nice?
Yüzünün meşkinin⁵² sayfası nice?
Cennetin kilidi kime ulaştı?

Üstadı Durdy şairin sorularına Mahtumkulu şöyle cevap vermiş:

⁵¹ Melâik: melekler.

⁵² Meşk: Yazı örneği. Öğretici yazı.

Bizden jogap bolsun Durdy şahyra,
 Jebraýyl getirdi, ryzwanlar biçdi.
 Gudrat bilen şol şeytanyň şerbetin,
 Adam ata bilen How ene içdi.

Asmanda ýaratdy sekiz jenneti,
 Alty müň binadyr, birdir kümmeti,
 İçinde dört aryk, Musawwar ady,
 Ebäbil eshabyl– pile gowuşdy.

Kap dagy zeberjet reňbe– reň dagdyr,
 Kaknus bir guş, daýym onda tussagdyr,
 Mukasat diýerler ajap bulagdyr,
 Heftaýyl ebwabyň aşyklar açdy.

Ýedi gat ýerde kylmyş Sakar dowzahy,
 Weyildir guýusy, Syjjyn bulagy,
 Haryş ýylan, gybatkeşdir soragy,
 Ýalançy, zynahor, ogra dolaşdy.

Taglamun dagynda zahyt gezdiler,
 Mömin munda, berat onda ýazdylar,
 Şamyhatda feragaty düzdüler,
 Her kyrk ýyldan Zöhre göge ýetişdi.

Magtymguly, yşk meýdany uzakdyr,
 Pany dünýä möminlere duzakdyr,
 Alla biler, kimiň jaýy dowzahdyr,
 Togsan dokuz müň är surda gowuşdy.

Ýedi yklym bardyr, ýedidir dagy,
 Ýetmiş müňdür şol Tubynyň pudagy,
 «Lä ilähe» bolar maşkyň waragy,
 Behişt kildi Resulalla gowuşdy.

Şu aýdyşykdan soň, Magtymgulynyň Durdy şahyra, Durdy şahyryňam
 Magtymgula göwni ýetipdir.

Bizden cevap olsun Durdu şaire,
 Cebrail getirdi, Rıdvanlar⁵³ biçti,
 Kudret ile o şeytanın şerbetini.
 Âdem ile Havva birlikte içti.

Gökte yarattı sekiz cenneti,
 Altı bin binadır, birdir kümbeti.
 İçinde dört arık, Musavver adı.
 Ebabil, ashab-ı file kavuştu.

Kafdağı zebercet⁵⁴ rengârenk bir dağdır,
 Kaknüs⁵⁵ kuşu daima orda tutsaktır.
 Mukaset derler görkemli pınardır
 Yedi kapısını âşıklar açtı.

Yedi kat yerde kılmış Sekar⁵⁶ cehennemini,
 Veyil⁵⁷ kuyusu ile Siccin⁵⁸ pınarı.
 Hariş⁵⁹ yılan, gıybetkeştir sorusu,
 Yalancı, hırsız, zina yapanlara dolaştı.

Taglamun dağında zahitler gezdi.
 Mümin burda, berat orda yazıldı.
 Şamihat'ta feragatı tamamlandı.
 Her kırk yılda Zühre göge yetiştı.

Mahtumkulu aşk meydanı uzaktır,
 Fani dünya müminlere tuzaktır.
 Allah bilir kimin yeri cehennemdir
 Doksan dokuz bin yiğit surda kavuşur.

Yedi iklim vardır, yedidir dağı
 Yetmiş bindir şu Tuba'nın dalları
 “La ilahe” olur meşkin varağı,
 Cennetin kilidi Resullah'a ulaştı.

Bu atışmadan sonra Mahtumkulu'nun Durdu Şair'e, Durdu Şairin de
 Mahtumkulu'na olan muhabbeti daha da artmış.

- 53 Rıdvân: Kur'ân-ı Kerîm'de “rızá” anlamında yer alan bir terim; cennetin muhafızı kabul edilen melek. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ridvan>
- 54 Zebercet: Sarı renkte ve cam parlaklığında.
- 55 Kaknüs: Rüzgâr estikçe çok delikli gagasından nağmeler çıktığına ve sesinin verdiği şevk ile kendisini yaktığına inanılan çok iri bir masal kuş
- 56 Sakar/Sekar: Cehennemın Katlarından Biri.
- 57 Veyl: Çeşitli Sürelerde Yirmi Yedi Defa Geçen Veyl, Bir Kötülük Ve Musibetin Vukuu Halinde, “Yazıklar Olsun, Vay Haline!” Anlamında Kullanılan Bir Ünlem Olmakla Birlikte Bir Kısım Müfessirler Bunun Cehennemdeki Bir Kuyunun, Vadinin Veya Dağın Adı Olduğunu Söylemişlerdi. <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Cehennem>
- 58 Siccin: Fâsık Ve Fâcirlerin Amel Defterlerinin Konulduğu Yer. Cehennemde Bir Vâdi'nin Adı. Fâcirlerin Ruhunun Gittiği Yer.
- 59 Hariş: Bir Cins Yılan.

MAGTYMGULYNYŇ SAÝASYNDA OTURAN ÇYNARY⁶⁰

Ömrüniň otuz bäs ýylyny Azadydyr Magtymguly Pyragynyň edebi mirasyny öwrenmäge bagyş eden Eýran Yslam Respublikasynyň Jelgelan– Gerkez obasynda ýaşap öten şahyryň ýedinji arkasy Gara Işan Muhammedi bir gezek şeýle gürrüň beripdir:

«Garrynohur obasynyň ýaşajylarynyň haýyş edip çagyrmagy boýunça Magtymguly bir gezek ol ýere gidipdir. Ýaz aýlary eken. Daş– töwerek gül– gülälek, çymylanly baýyrlar baharyň bark urup duran howasyndan dem alýar eken.

Şol günleriň birinde dagda goýun bakyp ýören Isaguly atly ýaş çopan taýagyna söýenip durka, günbatar tarapdan onuň ýanyna ýüz– gözleri nurana iki sany adam gelipdir. Olaryň biriniň egninde gyrgyz horjun hem bar eken. Salam– helikden soň, ol adamlaryň biri Isagula:

– Ogul, seniň gulagyňda ýara bar – diýipdir– de, onuň sag gulagyny sypalapdyr. Isagulyň ýaraly gulagy agyrmasyny goýupdyr. Soň ýaşulular Isaguludan salgy alyp, daglaryň arasy bilen obany nazarlap gidiberipdirler. Aradan az salym geçensoň, Isagulyň gulak ýarasy görmetin bitipdir. Muňa haýran bolan Isaguly ol adamlaryň yzyny yzlap, oba dolanypdyr.

Gelse, bütin oba «Obamyza Magtymguly bilen Durdy şahyr geldi» diýip begenişýär eken. Şol günüň öýlän uçurlary, oba kethudalary bir ýere ýygnanypdyrlar. Onsoň olaryň arasyndaky hormatly ýerde hälki horjunly nurana adam gelip oturypdyr. Şonda Isaguly ýanyna gelip, gulagyny sypan adamyň Magtymguludygyna haýran galypdyr.

Örän köp adamyň ýygnanan ýerinde Magtymguly ynsanperwerlik, dogan– gardaş, dost– ýar, agzybirlik hakda söz sözläpdir, şygyrlaryny okapdyr. Şygyrlar halkyň könlüne siňipdir.

Şondan bir– iki gün geçensoň, ir säher Söýün Hoja diýen oğlan deň– duşlary bilen Magtymguly şahyryň obanyň ortasynda seleňläp oturan goýry kölegi çynaryň aşagynda bir kitaby waraklap oturanyny görüpdir.

Ýöne ol kitabyň haýsy kitapdygyny bilmändirler. Magtymguly orta boýly, saryýagyz, goýun göz, kakçekge, gulagy otagaly, selçeňräk sakgally, nurana adam eken».

Garrynohur obasynda Magtymguly Pyragynyň şol saýasynda oturan gojaman çynary şu günler hem seleňläp, saýa salyp otyr. Oba adamlary ol çynary mukaddes hasaplaýarlar.

MAHTUMKULU'NUN GÖLGESİNDE OTURDUĞU ÇINAR

Ömrünün otuz beş yılını Azadı ve Mahtumkulu'nun edebî mirasını öğrenmeye adanan İran İslam Cumhuriyeti'nin Jelgelan/Gerkez köyünde yaşamış olan şairin yedinci kuşaktan torunu Gara Işan Muhammed bir keresinde şöyle bir şey anlatmış:

“Garrynohur köyünün sakinlerinin daveti üzerine bir gün Mahtumkulu oraya gitmiş. Bahar aylarımış. Her taraf çiçek açmış, yemyeşil bayırlar baharın tertemiz havasıyla nefes almaktaytmış. O günlerin birinde dağda koyun otlatan İsağulı adlı genç çoban sopasına dayanıp dururken, batı yönünden yanına nur yüzlü iki kişi gelmiş. Selamlaştıktan sonra gelenlerden biri İsağulı'na :

– Oğul senin kulağında yara var diyerek sağ kulağını okşamış. İsağulı'nın yaralı olan kulağı oracıkta iyileşivermiş. Sonra ihtiyarlar İsağulı'ya yol sorarak iki dağın arasında bulunan köye doğru yola koyulmuşlar.

Kulağını iyileştiren ihtiyara hayran olan İsağulı, yaşlı adamı takip ederek köye dönmek istemiş ve yola koyulmuş.

Onlar köye geldikten sonra halk “Durdy Şair ile Mahtumkulu geldi.” diyerek sevinmişler, o gün köyün Aksalları ve mollaları toplanmış. Sonra toplanılan yerin başköşesine deminki nur yüzlü adam gelip oturmuş. O anda İsağulı, yanına gelip kulağını sıvayıp iyileştiren kişinin Mahtumkulu olduğunu anlamış.

Mahtumkulu orada bulunan halka misafirperverlik, vatan sevgisi, dost, birliktelik gibi konularda öğütler verip şiirler okumuş. Şiirler halkın gönlünü mest etmiş.

Birkaç gün geçtikten sonra sabahın erken saatlerinde Söyün Hoca isminde bir genç Mahtumkulu'nu köyün ortasında bulunan koca çınarın gölgesinde kitap okurken görmüş. Fakat o kitabın hangi kitap olduğunu bilmiyormuş. Mahtumkulu orta boylu, sarışın, koyun gözlü, nur yüzlü ve seyrek sakallı biriymiş.”

Garrynohur köyünde Mahtumkulu Firaki'nin gölgesinde oturduğu çınar ağacı bu gün de tüm heybetiyle gölgesini salmaktadır. Köy halkı o çınar ağacının kutsal olduğuna inanmaktadır.

⁶⁰ Rowaýat «Türkmen dili» gazetinde çap edilipdir. Kimiň neşire taýýarlandygy görkezilmändir. Rowaýat ýazyjy Goçy Annasähedowyň şahsy arhiwinden alyndy.

Türkmen halkynyň akyldar ogly Magtymgulynyň eserlerini öz gürji dilimize terjime etmek maňa şahyr hökmünde uly döredijilik şatlygyny berdi. Sebäbi hakyky suratkeş bilen gatnaşykda bolmak şatlygyň we ylhamyň çeşmesidir.

Armon Aminzade, gruzin edebiyatçysy

* * *

Magtymgulynyň döredijiliginde ähli şahyrana žanrlaryň özara baglanyşyandygyny bellemek gerek. Şahyryň sygyrlarynda garyp bilen baýyň, barly bilen ýoksulyň arasyndaky özara gatnaşyklar hakyndaky mesele hem gozgalýar. Onuň ýaşan döwründen köp wagt geçeninden soňra, edil şeýle garaýşy biz Hindistanyň beýik ogly Mahatma Gandiniň dünýä garaýşyndan tapýarys.

Amar Kumar Basu, hindi edebiyatçysy

* * *

Magtymgulynyň döredijiligindäki yşkyliriki goşgular ýokary derejededir. Onuň döredijiligi köp taraplylygy bilen türkmen halkynyň durmuşynyň ähli ugurlaryny öz içine alýar. Ol öz aýdyma öwrülen sygyrlarynda türkmen halkynyň taryhyny, medeniyetini, däpdessurlaryny beýan edýär.

Oljas Süleýmenow, gazak şahyry

* * *

Magtymgulynyň edebi mirasy, atabraýy Özbekistanyň beýleki ýerlerine garanynda Horezm topragynda has ýokary derejede hatyralanýar. Bu ýerde ol halkyň kalbyna ymykly ornaşypdyr. Munuň esasy sebäpleriniň biri Magtymgulynyň goşgularynyň Horezm özbekleriniň diline golaýlygy, şahyryň Şirgazy medresesinde okap, bilim alanlygy we eserleriniň bir bölegini şu toprakda ýazanlygy bolsa gerek. Şeýle bolansoň, meşhur aýdymçy hem kompozitor Kamiljan Atanyýazow aýtmýşlaýyn, Horezmi şahyryň ikinji bir ýurdy hasaplamak bolar.

Ergeş Açylow, özbek edebiyatçysy

* * *

Türkmen halkının düşünür evladı Mahtumkulu'nun eserlerini Gürcüce'ye tercüme etmek bana şair olarak büyük bir yaratıcılık mutluluğu verdi. Çünkü hakiki ressamla gönül irtibatı kurabilmek mutluluk ve ilhamın kaynağıdır.

Arman Aminzade, Gürcü Edebiyatçı

Mahtumkulu'nun yaratıcılığında bütün şairâne türlerin kendi aralarında bağlantısı olduğunu bilmek gerekir. Onun şiirlerinde garip ile beyin, fakir ile zengin arasındaki ilişkiler de ele alınır. Yaşadığı devrin üzerinden çok zaman geçse bile daha sonra buna benzer bir bakış açısını, Hindistan'ın ulu evladı Mahatma Gandhi'nin dünyaya bakış açısında buluruz.

Amar Kumar Basu, Hindistanlı Edebiyatçı

Mahtumkulu'nun yaratıcılığında aşkla ilgili lirik şiirler oldukça fazladır. Onun yaratıcılığı çok yönlülüğü ile Türkmen halkının hayatının bütün yönlerini kapsar. O türküye dönen şiirlerinde Türkmen halkının tarihini, medeniyetini, gelenek göreneklerini gözler önüne serer.

Olcas Süleymanov, Kazak şair

Mahtumkulu'nun edebî mirası, adı sanı, ünü Özbekistan'ın diğer bölgelerine göre Harezm'de oldukça fazla bilinir ve anılır. O, halkın gönlüne sonsuza kadar yerleşmiştir. Bunun asıl sebebi, Mahtumkulu'nun şiirlerinin Özbeklerin diline yakın olması, şairin Şirgazi medresesinde okuyup ilim öğrenmesi ve eserlerinin bir kısmını bu topraklarda yazması olmalıdır. Bu sebeple de meşhur bestekâr ve güfte yazarı Kamilcan Atanyozov'un söylediği gibi Harezm'i şairin ikinci yurdu saymak mümkündür.

Ergeş Açıllov, Özbek Yazar

ÝARY ÝARDAN AÝRANYŇ⁶¹

Magtymguly şahyr obadaşy Meňli diýen gyzy ýaşlygyndan söýüp, onuň uğrunda köp ýyllar gezipdir. Şyhym diýen bir baý adam hem Meňlini göz astyna alýan eken. Ol baý gyzyň ata– enesine köp pul berip, Meňlini satyn alypdyr. Magtymgulynyň muňa örän jany ýanyp, Şyhymy näletläp:

Şyhym saňa duşmandyr,
Ýary ýardan aýranyň.
Soňy saňa puşmandyr,
Ýary ýardan aýranyň.
– diýip başlanýan şygryny düzüpdir.

BOLMADY BIZGE NESIP⁶²

Magtymguly obadaş gyzy Meňlini söýüpdür. Magtymguly Idris babanyň medresesinde okap ýörkä, Meňliniň ata– enesi gyzy Şyhym harpyk diýen birine beripdir. Magtymgulynyň zyndandan oba adamlary elharjlyk elter ekenler. Şonda olaryň biri şahyra Meňliniň Şyhym harpyga berlendigini aýdypdyr. Magtymguly hüjresine baryp: – Biz nowruza çenli wadalaşypdyk welin, nesip däl eken – diýip, gamgyn bolupdyr. Şol pursatda Magtymguly «Nowruzdan seni» diýen goşgyny düzüpdir:

Bolmady bizge nesibiň, istedim güýzden seni,
Diýdiň: «Ötsün gyş, tapar men täze nowruzdan seni».
Saýladym, seçdim, sonam, bir bölejik gyzdan seni,
Neçün biliňni guçmadym men tapyp düzden seni,
Isterem Hakdan, gowuşdyrğay maňa tizden seni.

61 Asyl nusgasy TYA- -nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1743e-nji bukjasynynda saklanýar. Aýdan: Abdýrahman Saparow, bilim işgäri. Balkan welaýatynyň Magtymguly etrabynyň merkezi. Ýazyp alanlar: K. Jumaýew bilen M. Hudaýgulyýew. 1958- -nji ýylyň oktýabry. Rowaýat «Garaçomak» ady bilen gysgaldylyp, ilkinji gezek «Magtymguly hakynda halk rowaýatlary» diýen kitabyň 41-nji sahypasynda neşir edilipdir

62 Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1754e-nji bukjasynynda saklanýar. Aýdan: Nuraly Sary ogy, 67 ýaş, sowatsyz. Balkan welaýatynyň Serdar etraby. Ýazyp alan: D. Nuralyýew. 1954-nji ýylyň bahary. Rowaýat «Biz Nowruza çenli wadalaşypdyk» ady bilen ilkinji gezek «Magguly–225» diýen kitabyň 302–303-nji sahypalarynda neşir edilipdir

YARI YARADAN AYIRAN

Şair Mahtumkulu, köyünde ýaşayan Menli ismindeki kıza çok küçük yaşlardan itibaren sevdalıymış. Şihim isminde zengin bir kişi de Menli ile evlenmeye niyetlenmiş. Zengin olan Şihim kızın babasına ve annesine fazlaca para teklif edip kızı ailesinden satın almış. Mahtumkulu bu duruma çok üzülüp Şihim’i kınayarak:

Şihim sana düşmandır.
Yarı yardım ayıranın,
Sonu sana pişmanlıktır,
Yarı yardım ayıranın
diye başlayan şiirini söylemiş..

OLMADI BİZE NASİP

Mahtumkulu kendisi ile aynı köyde yaşayan Menli’yi seviyormuş. O, İdris Baba medresesinde okurken Menli’nin annesi babası kızlarını, Şihim Harpık adlı birine vermiş. Bu haberi öğrenenler Mahtumkulu’nun yanına giderek Menli’nin Şihim Harpık’a verildiğini şaire söylemişler. Mahtumkulu kaldığı odaya gidip:

– Biz Nevruz’a kadar süre vermiştik birbirimize, ancak nasip değilmiş – diyerek kederlenmiş. Bunun üzerine Mahtumkulu «Nevruzdan Seni» adlı şiirini yazmış:

Olmadın sen bize nasip, istedim güzden seni,
Dedin “Geçsin kış, bulurum Nevruz’da seni”.
Ayırdım, seçtim, sunam, bir parça kızdan seni,
Ne için belini sarmadım ben bulup düzde seni,
İsterim Hak’tan kavuştursun, bana tezden seni.

Hak katynda sözüüm ötmez, men kibi awara ýok,
 Il– gün rehim eýlemezler, men kibi biçäre ýok,
 Ýüregim set para dekdir, hiç tenimde ýara ýok,
 Sen garyp sen, men pakyr men, sende– mende çäre ýok,
 Söwdüğim, takdyry– Hakdyr aýyrgan bizden seni.

Söwdüğim, sen günde bir gez ýadyňa salsaň meni,
 Günde yüz katla tilär men ýaradan Hakdan seni,
 Başky gün sen oda saldyň men parahat bendäni,
 Hak götersin aradan, şeýle rakyp– şermendäni,
 Kyl behil bizden ýaňa ynjytsalar sözden seni.

Bagyňa girsem säher, bilbil bolup salsam oýun,
 Gaflata galsa rakyp, bir dem salyşsak gol boýun,
 Hakdan özge çäre ýokdur, ne kylaý men, neýleýin,
 Inçe bil, şirin zyban, kepder topuk sen, gaz boýun,
 Saklasyn Taňry penahynda ýaman gözden seni.

Haýryňy düşman görer, dostuň çeker jebri– jepañ,
 Ýar– a, dildarlık bolarmy sürmeýin zowky– sapaň,
 Salsalar mizana Balkan dagy bolmazdyr päheň,
 Aýdadyr Magtymguly ähdiň ýalan, ýokdur wepaň,
 Biwepalar hup sowutmyşlar, sonam, bizden seni.

Soňra Magtymguly bu goşgusyny kagyza geçirip, obadaşlarynyň birin-
 den ony Meňlä gowşurmagyny sargapdyr.

Hak katında sözüüm geçmez, benim gibi avare yok,
 Halkım merhamet etmez, benim gibi biçäre yok,
 Yüregim paramparçadır, tenimde hiç yara yok,
 Sen garipsin, ben fakirim, sende bende çare yok,
 Sevdüğüm, takdir-i Hak'tır ayıran bizden seni.

Sevdüğüm, sen günde bir kez hatırına alsan beni,
 Günde yüz kez dilerim ben yaradan Hak'tan seni,
 İlk gün sen ateşlere attın, ben gibi rahat bendeyi,
 Hak kaldırsın aramızdan bu çaresizliği,
 Af oluna bizden yana, incitseler sözle seni.

Bağına girsem seherde, bülbül olup oyunlar yapsam,
 Gaflete düşse rakip, bir an sarılıp kucaklaşsak,
 Hak'tan başka çare yoktur, ne yapayım, ne edeyim,
 İnce bel, tatlı ziban, güvercin topuksun, kaz boyun,
 Korusun yüce Tanrı yaman gözden seni.

Hayrını düşman görür, dostun çeker cevr ü cefanı,
 Ey yar, böyle dildarlık olur mu, sürmesin zevk ü sefanı
 Koysalar teraziye Balkan dağı bile olmaz, heyhat,
 Söyler Mahtumkulu ahdin yalan, yoktur vefan,
 Vefasızlar çok soğutmuşlar sunam, bizden seni.

Ardından Mahtumkulu bu şiirini kâğıda geçirip köyden birinin onu
 Menli'ye ulaştırmasını istemiş.

«BIR GOÝNA SALAN ISLÄRİN...»⁶³

Şol döwrüň adatyňa görä Magtymgula ýeňnesi Akgyzy dakýarlar. Şonda Magtymguly:

Ýigrim baş ýaş ötdi menden,
Hezil etmedim dünýe senden,
Şirin sözli, lebi handan,
Bir goýna salan islärin.
– diýip aýdypdyr.

Magtymguly bilen Akgyz gara öýde tukat bolup, dymşyp oturlarlar eken. Ol käýarym kümüşçilik, şahyrçylyk edip wagtyny geçirjek bolýar eken. Bolmasa– da, öz meslekdeşleriniňkä syr alyşmaga, dostlukly gürrüň edişmäge gider eken.

Bir gün Magtymguly:
– Bütün ömrüme bir nazlı ýara duşmadym – diýip, şu goşgyny aýdypdyr:

Myhman gelir alys ýerden,	Gyz– u juwan uz ýöreýip,
Garşylasaň söwüş bile.	Göz gider, bagryň ereýip,
Mert ýigitler geçer serden,	Köle guba gaz ýöreýip,
Al meýdanda döwüş bile.	Suw seslener gamyş bile.

Ýüwürük ýetmez uzagyna,	Magtymguly, ýarytmadym,
Düşdüm pelek duzagyna,	Perzent pohun arytmadym,
Meňli gyzyň yüzügene,	Sedirime darytmadym,
Gaşlar goýsam kümüş bile.	Mydam işim symyş bile.

KOYUN KOYUNA (SARILIP) UYUMAK İSTERİM

O zamanın âdetine göre Mahtumkulu'nun abisi ölünce yengesi Akgız'ı Mahtumkulu ile evlendirmişler. Bunun üzerine Mahtumkulu:

Yirmi beş yaş geçti benden,
Murat almadım, dünya senden,
Dili tatlı, lebi handan,
Koyun koyuna uyumak isterim.

diye söylemiş. Mahtumkulu ile Akgız kara çadırda konuşmadan mutsuz bir şekilde yaşıyorlarmış. Mahtumkulu, bazen gümüşçülük, bazen de şairlik yaparak vaktini geçirirmiş. Bunları yapmadığı zamanlarda da meslektaşlarıyla dostça sohbet etmeye gidermiş.

Bir gün Mahtumkulu:

– Koca ömrümde nazlı bir yar ile karşılaşmadım.” diyerek şu şiirini söylemiş:

Mihman gelir uzak yerden,	Genç kızlar güzel yürüyüp,
Karşılansa sövüş ⁶⁴ ile,	Göz gider bağrın eriyip,
Mert yigitler geçer serden,	Gölde güzel kaz yürüyüp,
Al meydanlarda dövüş ile.	Su seslenir kamış ile.

Yürüyen yetmez uzağına,	Mahtumkulu yorulmadım,
Düştüm felek tuzağına,	Evlat kirin arıtmadım,
Menli kızın yüzüğüne,	Sedirime uzanmadım
Taşlar koysam gümüş ile,	Daim işim yiyiş ile.

⁶³ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1754e-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Ene Berdinyýazowa, 54 ýaş, sowatsyz. Balkan we-laýatynyň Serdar etrabynyň merkezi. Ýazyp alan: D. Nuralýew. 1959-njy ýylyň 12-nji maýy. Rowaýat «Hezil etmedim dünýä senden» ady bilen «Magtymguly–225» atly kitabynyň 307-nji sahypasynda çap edilipdir. Muhammetberdi Nejebaly oglunyň (50 ýaş, 1959-njy ýylyň 16-njy marty) aýdan nusgasy «Magtymguly hakynda halk rowaýatlary» diýen kitabynyň 45-nji sahypasynda çap edilipdir.

⁶⁴ Sövüş: konuğu ağırlamak için kesilen hayvan

HESRET BILEN DÖRÄN GOŞGY⁶⁵

Magtymgulynyň özünden bir ýaş uly aýal dogany bolupdyr. Onuň adyna Hanmeňli diýer ekenler. Magtymgulynyň özünden kiçi doganyna Janesen diýer ekenler. Janeseniň aýalynyň ady Baýram bolupdyr.

Magtymgulynyň okuwa gitmeli ýyly olar bir günde aradan çykydyrlar. Şonda Magtymguly hesret bilen şu aşakdaky goşgyny aýdypdyr:

Baýram gelin, Hanmeňli gyz, Janesen,
Bu dertleriň haýsy birne ýana sen.
Çarhypelek, her gün çepe däne sen,
Kalbymyň dünýäsi weýrana geldi.

Üçün ykbalyny batyrdyň laýa,
Ömrüni gam bilen ötürdiň zaýa,
Şam– u säher golum serdim Hudaýa,
Asman ahym görüp, ýyglana geldi.

Magtymguly, elip bilim buruldy,
Damarym dartyldy, ganyň duruldy,
Ölüm zarby üç tarapdan uruldy,
Akylym dagylyp, haýrana geldi.

Şu gussadan bir ýyl geçenden soň, ýigrimi iki ýaşly Magtymguly Leba-
ba okuwa gidenmiş.

KEDERDEN DOĞAN ŞİİR

Mahtumkulu'nun kendisinden bir yaş büyük Hanmeňli adında bir kız kardeşi varmış. Mahtumkulu'nun kendinden küçük kardeşine de Canesen diyorlarmış. Canesen'in karısının adı Bayram'mış.

Mahtumkulu'nun okula gideceği sene onlar aynı günde vefat etmişler. Bu acı olay üzerine Mahtumkulu büyük bir üzüntüyle aşağıdaki şiiri söylemiş:

Bayram gelin, Hanimeňli kız, Canesen,
Bu dertlerin hangisine yanarsın?
Çark-ı felek, her gün sola dönersin,
Kalbimin dünyası virane oldu.

Üçünün bahtı da çattı belaya,
Ömrünü gam ile eyledin zayı,
Gece gündüz elim açtım Hüda'ya
Gökler ahımı duyup giryana geldi.

Mahtumkulu, elif boyum büküldü,
Damarım çekildi, kanım kurudu,
Ölümün gücü üç taraftan vurdu,
Aklım dağıldı da hayrana geldi.

Bu acı olay üzerinden bir yıl geçtikten sonra, Mahtumkulu yirmi iki yaşında Lebab'a okumaya gitmiş.

65 Asyl nusgasy TYA- -nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1754e -nji bukjasynyda saklanýar. Aýdan: Baba Neжебaly ogly, 60 ýaş, çala sowatly. Balkan we-
laýatynyň Serdar etraby. Ýazyp alan: D. Nuralyýew. 1958-nji ýylyň tomsy.

ULY ILE WELI BOLJAK⁶⁶

Garrymolla Magtymgulyny okatmak üçin, ýagsy dilegler edip, Hywa ugradypdyr. Pederinden ak pata alan Magtymguly pyýadalap, ýola rowana bolupdyr. Şonda gumak ýoldan barýan Magtymgulynyň aýak yzynyň ýoklugyny gören atasy haýran galypdyr. Ol:

«Balam geljekde uly ile belli weli boljak öýdýän» diýip begenipdir.

GÖRME– GÖRÜŞ⁶⁷

Magtymguly Buharada okaýarka medresede ders berýän halypasyna hormat bildirer eken. Ol medreseden gaýdandan soňam her iki ýyldan bir gezek, Buhara görme görşe gidip, halypasy bilen duşuşar eken.

Magtymguly bir sapar Buhara baranda şäher derwezesi bagly bolup, ertire çenli galanyň daşynda galypdyr. Ol ýerde özi ýaly gijä galan adamlar şahyryň daşyna üýşýärler. Magtymguly olara goşgularyny okap, dünýäniň geljeginden, boljagyndan gürrüň berýär. Emiriň dargalary Magtymgulynyň bu aýdan zatlaryny ahyryna çenli diňläp bolanlaryndan soň:

– Bu adam dünýäniň gurluşyny bolşy ýaly aýdyp berýär. Geljegi– boljagy hudaýdan başga adam bilmez – diýip, şahyry zyndana salýarlar. Magtymguly zyndandaka hat ýazyp, bir adamdan halypasyna iberýär. Halypasy gadyrly myhmanyny emirden diňläp, ony tussaglykdan halas edýär. Şahyr halypasynyň ýanyna baryp, saglyk– amanlyk soraşyp, birnäçe gün Buharada bolansoň, öz ýurduna gaýdýar.

BÜYÜK MEMLEKETE VELİ OLACAK

Garrymolla, Mahtumkulu’nu okutmak için, dualar eşliğinde onu Hiv’e’ye uğurlamış. Babasından hayır dua alan Mahtumkulu yürüyerek yola revan olmuş. O sırada kumlu yolda yürümekte olan Mahtumkulu’nun ayak izlerinin olmadığını gören babası buna şaşırılmış ve “Yavrum gelecekte büyük memlekete veli olacak sanırım.” diyerek sevinmiş.

ZİYARET

Mahtumkulu Buhara’da okurken medresede ders veren hocasına büyük hürmet gösterirmiş. O, medreseden mezun olduktan sonra iki yılda bir hocasını ziyaret etmiş. Mahtumkulu bir defasında Buhara’ya vardığında şehrin kapısı kapalıymış, ertesi güne kadar kalenin dışında kalmış. Orada kendi gibi geç kaldıkları için dışarıda kalan insanlar şairin etrafına toplanmış. Mahtumkulu onlara şiirlerini okuyup dünyanın geleceğinden ve olacaklardan bahsetmiş.

Emirin adamları Mahtumkulunun şiirlerini sonuna kadar dinledikten sonra:

– Bu şair dünyanın meydana gelişini olduğu gibi naklediyor. Gelecekte ne olacağını Allah’tan başka kimse bilmez, diyerek şairi zindana atmışlar. Mahtumkulu zindandayken mektup yazıp bir adamla hocasına iletmiş. Hocası kıymetli misafirinini özgürlüğüne kavuşmasını emirden dileyerek Mahtumkulu’nu tutsaklıktan kurtarmış. Mahtumkulu hocasının yanına giderek sağlığını sıhhatini sorup birkaç gün Buhara’da kaldıktan sonra kendi vatanına dönmüş.

66 Rowaýat «Balkan» gazetinden alyndy. 2012-nji ýylyň 27-nji noýabry. Taýýarlan: S. Artykow

67 Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 842e-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Durdynepes Hojanepes ogy. Ahal welaýatynyň Gökdepe etrabyňyň Gagsal obasy. 1941-nji ýylyň 8-nji maýy.

HYWA ÝOLUNDA⁶⁸

Magtymguly Hywadaky Şirgazy medresesinde okan wagty hezreti Pälwan diýen halypasy bar eken. Ondan başga şol ýerde okanda özbekden, garagalpakdan, täjikden, tataran gaty kân dostlary bolupdyr. Magtymguly Hywa argyşa gidýän kerwenleriň kerwenbaşysyndan:

– Meniň hem goş– kötelimi göterişip, şol ýana atsaňyz – diýip, haýyş edýär. Kerwenbaşyrazy bolýar. Emma Magtymgulyň ýoldaşy:

– Seni Hywa taraplarda hem şu ýerdäki ýaly tanaýarlar, hormatlaýarlar – diýip, kân azyk– suwluk götertmändir. Magtymguly kerwenler bilen Hywa ýakynlaşanda şahyryň gelýär sesini eşidip, hezreti Pälwan öz şägirtlerinden bir toparyny iberip, Magtymgulyň hormat bilen garşylaýar. Olar şahyry ondan– oňa çagyryp hezzetleýärler.

HYWA KÖÇESİNDE⁶⁹

Magtymguly Hywadaky Şirgazy medresesinde okap ýörkã, şäher köçeleriniň birinden bir ýana barýan eken. Şonda hanyň ýasawullarynyň birtopar ýesiri gamçylap, sürüp barýanyny

görüär. Magtymgulyň ýesirlere rehmi inýär. Şahyr duran ýerinde, olara göwünlik berip:

Gýmazlykdan bir söz diýdim baýakda,
Garaw bardyr ýersiz urlan taýakda,
Zalimler har bolar, galar aýakda,
Garyp, sen ýyglama, şir dek bolar sen!
– diýip başlanýan goşgusyň düzýär.

⁶⁸ Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynyň 1739e-njy we 1756e-njy bukjalarynda saklanýar. Aýdan: Çakan Kötel oğly, 70 ýaş, sowatsyz. Aşgabat şäheriniň Köşi obasy. 1941-nji ýylyň 20-nji sentýabry.

⁶⁹ .Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynyň 1739e-njy bukjasynda saklanýar. Aýdan we ýazyp alan: A. Nursähedow. Daşoguz welaýatynyň Köneürgenç etrabynyň merkezindäki 1-nji orta mekdebiň mugallymy. Rowaýat «Magtymguly hakynda halk rowaýatlary» diýen kitabyň 46-njy we «Magtymguly–225» diýen kitabyň 301-nji sahypalarynda neşir edilipdir.

HİVE YOLUNDA

Mahtumkulu Hive’deki Şirgazy medresesinde okurken Hazreti Pälwan adlı bir hocası varmış. Ayrıca orada okuyan Özbek, Karakalpak, Tacik, Tatar halklarından çok iyi dostları olmuş. Mahtumkulu Hive’ye alışverişe giden kervanın sorumlusundan:

– “Benim eşyalarımı da yükleyip götürebilir miyiz.”, diye rica etmiş. Kervancıbaşı “Tamam.” demiş ama Mahtumkulu’nun arkadaşı:

– “Seni Hive taraflarında da burada olduğu gibi tanırlar, hürmet gösterirler, bu nedenle fazla azık götürmene gerek yok.” diye onu uyarılmış.

Mahtumkulu kervanlar ile Hive’ye yaklaşınca şairin geldiğini duyan Hazreti Pälwan, kendi öğrencilerinden birkaçını gönderip Mahtumkulu’nu hürmetle karşılamış. Onlar şairi birer birer misafir edip izzeti ikramda bulunmuşlar.

HİVA SOKAĞINDA

Mahtumkulu Hive’deki Şirgazy medresesinde okurken şehrin sokaklarından birinde yürüyormuş. O sırada hanın askerlerinin birçok esiri kamçılıyıp götürdüklerini görmüş. Bunu gören Mahtumkulu esirlere acımış. Onların bu acınası halinden etkilenen şair:

Kıyamayıp bir söz söyledim demin,
Garez vardır yersiz vurulan sopada,
Zalimler yanar, kalır ayakta,
Garip, sen ağlama, aslan gibi olursun!
– diye başlayan şiirini yazmış.

Moldowan edebiyatynyň nusgawy şahyrlary ýaly, Magtymguly hem öz döredijiliginde adama we onuň arzuwhy ýallaryna esasy orun berdi. Munuň özi beýik nusgawy şahyryň Moldowanyň XVIII asyrdaky realistleri bilen bir pikirduýgudadygyny görkezýär:

Lidiya Hlib, moldowan ýazyjysy

* * *

Magtymguly hakykata gulluk etmäge berk kasam içen we ömrüniň ahyryna çenli hakykata wepaly bolan şahyrdyr. Magtymguly hakykaty çyn ýürekden söýüpdür we onuň üçin özündäki ägirt uly şahyrana zehininiň ähli güýji bilen göreşipdir:

Pawlo Tyçina, ukrain şahyry

* * *

Zakaspi oblastiýnda, Garrygalanyň golaýynda türkmenleriň arasynda XVIII asyryň belli türkmen şahyry Magtymgulynyň öz eli bilen ýazan uly bir tomluk golyazmasy saklanylýar. Bu gzykly edebi ýadygärlikde hakyky türkmen halk poeziýasynyň ajaýyp nusgalaryna duş gelinýär. Magtymgulynyň eserleri diňe Zakaspi oblastiýnda däl, eýsem, ol Aral deňziniň kenarlarynda, garagalpaklaryň arasynda hem giňden ýaýrap, örän uly söýgä eýe bolupdyr:

Wiktor Belyayew, rus alymy

* * *

Magtymgulynyň döredijiliginiň belentligi onuň aýdyň akylynyň, laçynyňky ýaly ýiti nazarynyň halk durmuşyna çuňňur aralaşanlygynda dyr.

Şükürbek Beýşenalyýew, gyrgyz şahyry

* * *

Magtymguly Pyragy türkmen edebiyatynyň iň parlak ýyllyzalarynyň biridir. Magtymguly türkmen edebi diliniň iň beýik ussadydyr. Şygrylarynyň diliniň sadalygy, halk diline ýakynlygy, okyjylar köpçüligine düşnükli bolmagy Magtymgulynyň ady bilen baglydyr.

Ebrahim Golestan, eýran ýazyjysy

* * *

Moldova edebiyatynyň örnek şairleri gibi Mahtumkulu da eserlerinde asıl konuyu insana, onun arzu ve hayallerine verdi. Bu da büyük bir örnek teşkil eden şairin, Moldova'nın 18. asırdaki realistleri ile benzer fikir ve duyguda olduğunu gösterir.

Lidiya Hlib, Moldova yazar

Mahtumkulu hakikate kulluk etmek için yemin eden ve ömrünün sonuna kadar hakikate vefa gösteren şairdir. Mahtumkulu hakikati samimi bir kalple sevmiş ve kendindeki muazzam şairane yeteneğin bütün gücüyle savaşmıştır.

Pavlo Tyçina, Ukraynalı Şair

Zakaspi'de, Garrygala yakınlarında Türkmenler arasında 18. asrın tanınmış Türkmen şairi Mahtumkulu'nun el yazması bir ciltlik büyük eseri korunmaktadır. Bu ilgi çekici edebî yâdigarda gerçek Türkmen halk şiirinin güzel örneklerine rastlanmaktadır. Mahtumkulu'nun eserleri sadece Zakaspi bölgesinde değil, ayrıca Aral Denizi kenarlarında, Karakalpaklar arasında da geniş olarak yayılmış, büyük bir sevgiye mazhar olmuştur.

Viktor Belyayev, Rus Akademisyen

Mahtumkulu'nun yaratıcılıktaki gücü, açık aklı ile bir laçın kadar keskin bakışının halkın hayatına derin bir şekilde nüfuz etmesindedir.

Şükürbek Beýşenalyýew, Kırgız Şair

Mahtumkulu Firâkî, Türkmen edebiyatının en parlak yıldızlarından biridir. O, Türkmen edebî dilinin en büyük üstadıdır. Şiirlerindeki dilin sadeliği, halk diline yakınlığı, okuyucuların çoğu için anlaşılır olması Mahtumkulu adıyla ilişkilidir.

Ebrahim Golestan, İranlı Yazar

ILE ÝARAÝAN ADAM⁷⁰

Magtymguly Hywa barýarka ýoly Gökdepe türkmenleriniň üstünden düşüpdür. Ol garaňky gatyşyberende bir obanyň çetinden baryp, bir öýe myhman bolupdyr. Öý eýesi myhmany gadyrly garşylapdyr. Onuň nireden gelip, nirä barýandygyny sorapdyr. Magtymguly özüniň şahyrdygyny, Hywa okuwa barýandygyny aýdypdyr. Öý eýesi:

– Şahyr bolsaňyz, bize birki goşgy okap beriň diýip, haýyş edipdir. Magtymguly goşgy okaýar. Şahyryň goşgusy öý eýesiniň göwnünden turýar. Ol:

– Myhman, siziň bu sözleriňiz gyzyla gaplaýmaly eken – diýip, myhmanyň ökde şahyrdygyna göz ýetiripdir. Öýe goňşy–golamlar hem üýşýär. Magtymguly şol aňsam goşgy okap, oba adamlaryna hezil berýär. Şahyr goşgy okap otyrka öý eýesiniň oglunyň bolandygyny buşlaýarlar. Öý eýesi buşluk berip, Magtymgula ýüzlenýär:

– Myhman, siz gaty döwletli, rysgally adam ekeniňiz. Siz geleňizden soň, biziň göwnümüz açyldy. Oglumyz boldy. Makul görseňiz, ýaş çaga sizin adyňyzy dakjak. Goý, oglum hem siz ýaly pähimli, paýhasly, ile ýaraýan adam bolsun! Magtymguly razylyk beripdir. Oba adamlary höwes bilen çaga Magtymgulyň adyny dakypdyrlar.

Ertesi öý eýesi Magtymgula toý paýy beripdir. Obanyň ähli adamlary şahyry gadyr bilen Hywa ugradypdyrlar.

YURDA FAYDALI ADAM

Mahtumkulu Hive’ye giderken yolu Göktepe Türkmenlerinin yaşadığı bir bölgeye düşmüş. Karanlık çökünce bir köye gelmiş ve bir eve misafir olmuş. Ev sahibi misafirini hürmetle karşılamış ve onun nereden gelip nereye gittiğini sormuş. Mahtumkulu kendisinin şair olduğunu, Hive’ye okumaya gittiğini söylemiş.

Ev sahibi:

Şairseniz, bize bir şiir okuyun, diyerek ricada bulunmuş. Mahtumkulu’nun okuduğu şiir ev sahibinin gönlünü mest etmiş. O:

– “Misafir, sizin bu sözleriniz altın ile kaplanmalı.” diyerek konuğunun usta bir şair olduğunu dile getirmiş. Eve konu komşular da toplaşmış. Mahtumkulu o akşam şiirler okuyup köylüleri mutlu etmiş. Şair şiirlerini okumaya devam ederken ev sahibi bir oğlunun olduğunu müjdelemiş. Ev sahibi bu güzel haberi müjdeledikten sonra Mahtumkulu’na doğru dönerek:

– Misafir, siz çok nasipli ve talihli bir insanmışsınız. Siz geldikten sonra, bizim gönlümüz ferahladı, oğlumuz oldu. Uygun görürseniz çocuğumuza sizin adınızı verelim. İnşallah oğlumuz da sizin gibi akıllı, sağduyulu, memlekete faydalı bir insan olsun! Mahtumkulu razı olmuş. Köylüler büyük bir heves ve istek ile çocuğa Mahtumkulu’nun adını koymuşlar.

Ertesi gün ev sahibi Mahtumkulu için toy düzenlemiş. Tüm köylüler şairi saygı ile Hive’ye uğurlamış.

⁷⁰ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1767e-nji bukjasında saklanýar. Aýdan: Welbaýram Annasähedow, 64 ýaş, sowatsyz. Ýazyp alan: B. Welbaýramow. 1959-njy ýylyň 15-nji dekabry.

HYWA HANYNYŇ HUZURYNYDA⁷¹

Magtymguly goşgularyna pitiwa almak üçin golýazmasyny Hywa hanyň ulamalaryna berýär. Olar goşgulary okap, manysyna düşünmändirler. «Magtymgulyň kitabyna pitiwa berip boljak däl» diýip, şahyry hana ýamanlapdyrlar. Han olaryň sözüne ynanyň, şahyryň golýazmasyna pitiwa bermändir. Ahyry Magtymguly şol mesele boýunça hanyň ýanyna barypdyr.

Başga adamlar hanyň ýanyna baranda, gol gowşuryp, tagzym edip barýan eken. Magtymguly bolsa tagzym etmän, eli bilen gulagyny tutup oturberipdir. Han şahyryň bolşuna geňirgenip:

– Nämе üçin gulagyňy tutup otýrsyň? – diýip sorapdyr.

Magtymguly:

– Siz uly ilin hany, ony özüňiz bilersiňiz – diýipdir.

Han köp pikirlenipdir. Emma şahyryň nämе üçin gulagyny tutup oturdygyny bilmändir. Soň ol wezir– wekillerini, ulamalaryny, gurrandazlaryny ça–gyryp, onuň sebäbini sorapdyr. Olar hem bilmändirler. Han çalasowatly emeldarlaryna gaharlanyp, ahryny Magtymgulyň özüne ýüzlenipdir:

– Hany, onda özüň düşündir!

Magtymguly:

– Siz meniň golýazmamý okaman, görmän, ulamalaryňzyň sözüne ynanyň, oňa pitiwa bermänsiňiz – diýipdir– de, «Meýdan ýoluksa» goş gusyňy aýdypdyr.

HİVE HANININ HUZURUNDA⁷²

Mahtumkulu eserlerinin neşri için izin almak maksadıyla elyazmalarını Hive hanının ulemalarına vermiş. Onlar eserleri okumuşlar lakin manalarını idrak edememişler. “Mahtumkulu’nun kitabına izin verecek değiliz.” deyip şairi hana kötülemişler. Han onların sözüne inanıp şairin elyazmalarının yayımlanmasına izin vermemiş. Neticede Mahtumkulu bu mesele ile ilgili olarak hanın yanına gitmiş.

Diğer insanlar hana yaklaştıklarında el bağlayıp saygılarını sunarmış. Mahtumkulu ise bunu yapmamış ve bir eli kulağını tutar bir şekilde oturmuş. Han, şairin bu hareketine şaşırılmış ve:

– Niçin kulağını tutup oturuyorsun? – diye sormuş.

Mahtumkulu:

– Siz bu büyük yurdun hanısınız, bunu kendiniz bilebilirsiniz, demiş.

Han çok sinirlenmiş. Ama şairin neden kulağını tutup oturduğunu bilmiyormuş. Sonra vezirlerini, ulemalarını, falcıları çağırıp sebebini sormuş. Onlar da bilememişler.

Han yarımıyamalak bilgileri olan bu hilekârlara öfkelenip sonunda Mahtumkulu’na doğru dönüp:

– Hadi şair bunu kendin açıkla! demiş.

Mahtumkulu:

– Siz benim elyazmalarımı okumadan, görmeden ulamalarınızın lafına inanıp onların basılıp çoğaltılmasına izin vermediniz, demiş ve “Meydan Rastlasa” adlı şiirini okumuş.

⁷¹ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1739e-njy bukjasynda saklanýar. Aýdan we ýazyp alan: A. Nursähedow. Daşoguz welaýatynyň Köneürgenç etrabynyň merkezindäki 1-nji mekdebiň mugallymy. Rowaýat «Magtymguly–225» diýen kitabyň 301–302-nji sahypalarynda çap edilipdir

PAŞMADYK PİRİM⁷³

Magtymguly Gerkezde doglup, Garrygalada, Lebapda, Hywada we Buharada bolupdyr. Köp ýeri gezip, pukara adamlaryň agyr durmuşyny öz gözi bilen görüpdir. Hywada, Buharada okanda, onuň käbir molla– ulamalar bile arasy saz bolmandyr. Olar bir gün Magtymgulyny masgara etmek üçin gizlin maslahat edipdirler. Sopularyň biri:

– «Magtymguly din– şerigata ters gelýän goşgy ýazýar» diýip, pirimize ýamanlalyň – diýýär.

Ýene biri:

– Ýok, Magtymgulyny garamaýak halkyň içinde– de masgara bolar ýaly bir iş etmeli. Ýogsam, halkyň arasyna biziň çykarlygymyz galjak däl. Halk onuň goşgularyny doga ýaly ýat tutup, aýdyşyp ýör. Ony bir bozuk aýalyň üsti bilen masgara etmeli – diýýär. Sopular bu teklibi makullap, Magtymgulyny masgaralamagyň ugruna çykýarlar. Şol wagt gelin– gyzlar üýşüşip, Magtymgulynyň adamkärçiligini, ahlakyny taryp edýän ekenler. Olaryň arasynda bir şerimsizräk gelin bar eken. Ol gelin– gyzlaryň sözüne pitiwa etmän:

– Şu Magtymgula hermäçe akylyly adam diýselerem, boş söz. «Gyzyl görse, Hydyr azar» diýipdirler. Asyl Magtymguly şahyr meni görenden, saýraberse nädersiň! – diýýär. Bularyň sözünü hälki sopular eşidýär. Olar şol gelniň ýanyna baryp, maslahatларыny aýdýarlar. Gelinrazy bolýar. Olar gelne gaşy gaçan bir bilezik berip:

– Sen «Şuňa gaş goýup ber» diýip, Magtymgulynyň ýanyna bar. Näz– kereşme et. Kellesi gyzyp, saňa ýapyşsa, edil masgara bolar ýaly, galmagal turuz – diýip tabşyrýarlar. Özüne göwni ýetýän gelin:

– Görelim bakaly, şol şahyr akylyndan azaşyp, dünýäni unudaýmazmyka? – diýip, öýüne gelipdir– de, geýnibilenini geýnip, dakynybilenini dakynyp, bezenip– beslenip, Magtymgulynyň ýanyna ugrapdyr.

Gün öyläne agan wagtlary şahyr kiçijik demir sandygyň ýanynda çöküne düşüp, goşgy ýazyp otyr eken. Birden bir salgym geçipdir. Magtymguly başyny çalarak göterip, gözünüň gytagy gapa tarap aýlapdyr. Görse, bir näzenin gelin müň nüz– kereşme bilen apbasyly köýnegini ýalpyldadyp içerik giripdir.

⁷³ Asyl nusgalary dürli mazmunly bolup, olar dürli wagtda, dürli adamlardan ýazylyp alny- pdyr. Rowaýat TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 614e -nji, 666e -nji, 770e -nji (1-nji depder), 842e -nji, 1613e -nji, 1739e -nji, 1743e -nji, 1766e -nji, 1777e -nji, 1791e -nji (2-nji depder) we 1864e -nji bukjalarynda saklanýar.

BAŞARAMADIK PİRİM⁷⁴

Mahtumkulu Gerkez’de doğmuş, Garrigala, Lebap, Hive ve Buhara’da bulunmuş. Çok yer gezmiş, yoksul insanların zor hayatlarını kendi gözü ile görmüş. Hive ve Buhara’da okurken bazı hocalar ve sofular ile arası iyi de- ğilmiş. Onlar bir gün Mahtumkulu’nu utandırmak için gizli gizli toplanmışlar. Sofulardan biri:

– “Mahtumkulu din ve şeriata ters düşen şiirler yazıyor.” diyerek onu pirimize kötüleyelim demiş.

Yine içlerinden bir başkası:

– Hayır, Mahtumkulu’nu halkın içinde rezil edecek bir eylem yapmalı- yız aksi takdirde bizim halkın arasına çıkacak durumumuz olmayacak. Halk onun şiirlerini dua gibi ezberleyip söylüyor. Ona ahlsız bir kadın üzerinden tuzak kuralım, demiş.

Sofular bu teklifi uygun görüp Mahtumkulu’na tuzak kurmak için ha- rekete geçmişler. Bu sırada genç kızlar toplanmış, Mahtumkulu’nun iyi bir insan oluşunu, ahlakını anlatmaktaymış. Onların arasında kötü huylu bir gelin varmış. O gelin, kızların sözüne itiraz ederek:

– Şu Mahtumkulu’na ne kadar akıllı adam deseler de, boş söz, “Altın görse, Hızır bile yoldan çıkar.” demişler. Asıl, şair Mahtumkulu beni görünce ne yapacak görmek lazım! demiş. Bu sözleri az önceki sofular işitmiş. Onlar gelinin yanına gidip planlarını ona anlatmışlar. Gelin kabul etmiş. Onlar geli- ne kelepçesi kopmuş bir bilezik vererek:

– Sen “Buna kelepçe yapıver.” deyip, Mahtumkulu’nun yanına git. Naz yap. Yüzü kızarıp senden gözünü alamazsa işte ozaman onu rezil ederiz, diye akıl vermişler. Kendine güvenen gelin:

– Görelim bakalım, bu şairin aklını şaşırtıp dünyasını unutturabilecek miyiz? diyerek evine gelmiş. Giyiniş kuşanmış, takmış takıştırmış, süsleniş püsleniş Mahtumkulu’nun yanına gitmiş. Günün öğle vakitlerine doğru şair küçücük demir sandığın yanında diz çöküp şiir yazıyormuş. O sırada sanki bir serap görmüşçesine başını kaldırıp gözünü ovalayarak kapıya doğru bakmış. Görmüş ki güzel bir gelin nazlı nazlı yürüyüp parlak gömleğini ışılatarak içeri girmekteymiş.

Hünärli bolandan soň, okuwyň gapdalyndan zergärçilik edip ýören Magtymguly gelniň bileziğini alyp galypdyr. Ertesi gelin bileziği almak üçin ýene bezenip– beslenip gelipdir.

Şahyr goşgy ýazyp otyr eken. Gelniň bezenişinden we boýnuny bir gapdala gyşardyp, göz güldürüp, gaş kakysyndan many anlan Magtymguly ýüzünü aşak salypdyr. Gelne bejerip goýan bileziğini beripdir. Ol şahyra näz edip:

– Ussa aga, bileziğ– ä gaty gowy edip oňarypsyňyz. Ýöne muzduna bermäge meniň pulum ýok... – diýipdir. Şahyr gelniň sözüne üns bermändir. Gelin maksadyna ýetjek bolup, onuň önünden şaňnyrdap, eýläk– beýläk geçse– de, epin aralaryna bägül salnyp, telim aýlap demir sandykda ýatan keteniň beýhuş ediji ysy burnuna ursa– da, şahyr oňa intipis etmändir. Ahryy Magtymgulyň has golaýjygyndan geçmekçi bolan gelniň agyr gyňajynyň uzyn seçekleri syýasy kepemedik haty zaýalapdyr. Bu gelniň gödek hereketine şahyryň aşa gahary gelipdir. Magtymguly oňa gaty–gaýrym söz diýmän, körükde gyzaryp duran köze seredip, azajyk dymyp oturandan soň, ýüzünü galdyryp:

Şeytan aýdar, şirin işdir aza goý,
Rahman aýdar, nebs umydyň üze goý,
Magtymguly, tur elini köze goý,
Eger döze bilseň, kylgyl bu işi.
– diýip.

Meslek sahibi olduktan sonara okurken bir yandan da kuyumculuk yapan Mahtumkulu, gelinin bileziğini almış. Ertesi gün gelin bileziği almak için yine süslenip püslenip gelmiş. Şair de oturmuş şiir yazmaktaymış. Gelinin süslenip püslenmesinden ve boynunu bir yana salıp göz süzüp kaşını oynatmasındaki manayı anlayan Mahtumkulu yüzünü yere eğmiş ve geline tamir ettiği bileziği vermiş. Gelin şaire nazlanarak:

Usta ağa, bileziği çok güzel yapmışsınız. Fakat bunun karşılığını verecek param yok, demiş.

Şair gelinin sözlerini önemsememiş. Gelin amacına ulaşmak için, Mahtumkulunun önünden salına salına geçse de, dört bir tarafında dolanıp tekrar tekrar salınsa da, demir sandık etrafında dolanan gelinin üzerindeki keten kumaşın insanın aklını yitirecek güzel kokusu burnuna çarpsa da şair bunların hiçbirine itibar etmemiş. En sonunda Mahtumkulu'nunun son kez yanından geçen gelinin uzun eteğinin saçakları mürekkebi kurumamış kâğıda zarar vermiş. Gelinin bu son hareketine şair çok sinirlenmiş.

Mahtumkulu ona sert bir söz söylememiş, ocakta yanıp duran köze bakarak sakinleşip sessizce düşündükten sonra başını kaldırarak,

Şeytan der, güzel şeydir azıver,
Rahman der, nefsin arzusunu kırıver,
Mahtumkulu, kalk elini köze koy,
Eğer dayanabilirsen yap bu işi.
– demiş.

Näderini bilmän duran gelne bolsa:
 Işikden gelip sen, töre geçewer,
 Ajyksañ, aç ölüm çalyn içewer,
 Uçgun syçramasyn, otdan gaçawer,
 Köýnegiň köweldip geçer sen, gelin!

Bir ujypsyz dawa üstünde bolsun,
 Görenleriň gözi kastynda bolsun,
 Ýörände gözleriň astynda bolsun,
 Isleseň dawadan gaçar sen, gelin!

Magtymguly, bu sözleri diýmesin,
 Adamyň öýkeläp nanyň iýmesin,
 Eteğne elmydam oğlan siýmesin,
 Reňniň sargaryp öçer sen, gelin!
 – diýip ýüzlenipdir.

Ýüzi çapady ýaly gyzaran gelin dodagyny dişläp, gözüne ýaş aýlapdyr.
 Hamsygyyp, özüniň telek iş edenine ökünipdir. Magtymguly:

– Bar, gelin, çyk jaýdan. Muzduňam gerek däl, beýlekiñem – diýip,
 gelni kowup goýberipdir. Şondan soň Magtymguly şahyryň durnuklylygyny
 synan adam tapylmandyr. Sopolaryň bet niýeti bolsa, paşman galypdyr.

Ne yapacağını bilemeden duran geline de:
 Eşikten girdin, baş köşeye geçiver,
 Açsan, açıp ölüm şerbetini içiver,
 Kıvılcım sıçramasın, ateşten kaçiver,
 Gömleğini kaldırıp geçersin gelin.

Bir ucuz dava peşinde koşarsın
 Görenlerin gözü kastında olsun
 Yürürken gözlerin yerde olsun,
 İstersen davadan kaçarsın gelin!

Mahtumkulu, bu sözleri demesin,
 İnsana kızıp ekmeğini yemesin,
 Eteğine daima oğlan siymesin,
 Rengin sararıp solarsın gelin.
 – demiş.

Yüzü pide gibi kızaran gelin dudağını ısırıp ağlamaya başlamış. Hıçkırarak hata yaptığını anlayıp pişman olmuş. Mahtumkulu:

Gelin, çık git buradan. İzahata gerek yok – diyip gelini kovmuş.

Bundan sonra Mahtumkulunun dürüstlüğünü sınavacak ve ona zarar verecek insanoğlu kalmamış. Sofuların kötü niyeti ise başarıya ulaşamamış.

MEN HAK SÖZİ ÝAZDYM⁷⁵

Magtymguly Şirgazy medresesinde okaýarka, ol ýerde gazally kitap-lary okamak halanmaz eken. Gazal okamagy, dessoň aýtmagy ahunlar talyp-lara gadagan eder eken. Şol kadany Magtymguly bozupdyr. Ol ahunlarynyň beren sapaklaryny çalt öwrenip, boş wagtlary beýleki kitaplary okamagy wer-zişledipdir. Onuň ýiti zehini köpi haýran galdyrypdyr. Magtymguly tiz wagt-ýň içinde Hywada iň zehinli talyp hökmünde tanalypdyr. Medresede ders ber-ýän hezreti Pälwan Magtymgulynyň ýönekeý talyplardan dældigini bilipdir. Ol medresede bir ýana gitse, talyplara sapak bermegi Magtymgula ynanypdyr. Şahyryň at-abraýynyň medresede– de, Hywa ilatynyň arasynda– da ýokary göterilmegi azgynlara, körzehin sopolara ýaramandyr. Olar öz aralarynda dil-leşip, Magtymgulyny abraýdan düşürmegiň uğruna çykypdyrlar.

Şol döwürde medresede okaýan talyplaryň kábiri ilat arasynda aýlanyp, ýalan– ýaşryk sözleri wagyz edip, iýer– iýer ýaly zat ýygnar ekenler. Soň-ra pynhan ýerde toplanan zatlary orta döküp, meýlis gurap, her hili işler bi-len meşgul bolýan ekenler. Günlerde bir gün, körzehin sopy– ulamalar özara maslahatlaşyp, «meýlislerine» Magtymgulyny hem çagyrmak isläpdirlar. Olar şahyry çagyrmak üçin Ärnazar diýen talyby iberipdirler. Ol şahyryň bolýan hujresine baryp, ulamalaryň çagyryandygyny aýdypdyr.

Magtymguly şonda bu çakylygy eşitse– de, okap oturan kitabyndan ün-süni sowmandyr. Ärnazar çagyryp gelendigini ikinji gezek aýdanda, ol ulama-laryň «meýlisine» baryp bilmejekdigini aýdypdyr. Ärnazar sebäbini soranda, ol:

– Eý, Ärnazar! Men «meýlisiňize» baryp bilmen, siziň pynhan ýerde oturyp, iýip– içýän zadyňyz biçäre dullar, ýetim– ýesirler üçin toplanan sa-dakadygyna men gowy düşüňän. Siz ol zatlary gapy– gapy aýlanyp, aldap topladyňyz. Şoňa görä siziň şol «desterhanyňyza», ondaky nazy– nygmata gol uzadyp iýebilmen – diýip, şu şygryny aýdypdyr:

Adam bolsaň, gulak goýgul öwüde,
Alymlar ýanynda söhbet ýagşydyr.
Atarman– çaparman algyr ýigide,
Ýeri gelse aman– nurbat ýagşydyr.

75 Asyl nusgalary TYA- -nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 809e -nny, 772e -nji, 1766e -nny we 3423e - -nji (3-nji depder) bukjalarynda saklanýar.

BEN HAKİKATİ YAZDIM

Mahtumkulu Şirgazy medresesinde öğrenciyken orada şiir kitapları okumak çok hoş karşılanmazmış. Gazel okumayı, destan anlatmayı hocalar öğrencilere yasaklamış. Bu kuralı Mahtumkulu bozmuş. O, hocaların anlattığı dersleri hızlıca öğrenip boş vakitlerinde bu tür kitapları okumayı alışkanlık edinmiş. Onun keskin zekâsına herkes hayran olmuş. Mahtumkulu kısa bir süre içinde Hive'deki en yetenekli öğrenci hükmüne gelmiş.

Medresede ders veren Pehlivan Hoca, Mahtumkulunun basit bir öğrenci olmadığını biliyormuş. O, medresede bir işi olunca dersini Mahtumkulu'na emanet edermiş. Şairin bu şekilde şöhretinin medresede ve Hive halkının arasında artması, kötü niyetli ve yeteneksiz sofular arasında hoş karşılanmamış. Onlar kendi aralarında anlaşarak Mahtumkulunun şöhretine kara çalmak istemişler.

O günlerde medresede okuyan öğrencilerden bazıları halkın arasında dolaşarak yalan yanlış bilgiler verip bunların karşılığında yiyecek ve içecek şeyler alıyormuş. Sonra gizli bir yerde topladıkları şeyleri ortaya döküp meclis kurup her türlü işle meşgul oluyorlarmış.

Günlerden birgün bu işe yaramaz sofular ve ulemalar kendi içlerinde istişare edip «meclislerine» Mahtumkulu'nu da çağırarak istemişler. Onlar şairi çağırarak için Ärnazar adında bir öğrenciyi göndermişler. O, şairin odasına gidip onu ulemaların çağırdığını söylemiş.

Mahtumkulu bu daveti duysa da dikkatini dağıtmadan kitabını okumaya devam etmiş. Ärnazar çağırıldığını ikinci defa söylediğinde, o ulemaların «meclisine» gitmeyeceğini söylemiş. Ärnazar sebepini sorduğunda ise, o:

– Eý, Ärnazar «meclisini» gelemem, sizin gizli bir yerde toplanıp yi-yip içtiğiniz şeylerin çaresiz dul ve yetimler ile esirler için toplanan sadakalar olduğunu ben çok iyi biliyorum. Siz o şeyleri kapı kapı dolaşarak insanları kandırarak topladınız. Bu yüzden sizin davetinize icabet edip oradaki yiyeceğe el uzatıp yemem mümkün değil deyip şu şiiri söylemiş:

Adam olsan, kulak ver son öğüde,
Âlimler yanında sohbet yahşidir.
Atılğan ve çevik cesur yiğide,
Yeri gelse aman rahmet yahşidir.

Hemra bolup oturmagyl pis bile,
Poha degseň, beýniň dolar ys bile,
Göwher daşyn ýüzük etseň mis bile,
Gymmaty egsilmez, hormat ýagşydyr.

Zynhar, kast etmegil ýydygıň nana,
Könlüň haýra bagla, sydkyň – imana,
Hiç azar bermegil bir musulmana,
Ogry ärden, bir dogry it ýagşydyr.

Käski adam bu dünýäge gelmese,
Gelenden soň ömür sürse – ölmese,
Elden gelen ýagşy işiň bolmasa,
Köňül içre ýagşy niyet ýagşydyr.

Magtymguly, niçik geçse rozygär,
Haka şükr et, barma namarda zynhar,
Ýok döwletden ýegdir, bolsa bir hünär,
Müň hünärden zerre döwlet ýagşydyr.

Ärnazar Magtymgulynyň «Söhbet ýagşydyr» şygryny diňläp, onuň hüjresinde gören– eşiden zatlaryny bolşy ýaly ýoldaşlaryna aýdypdyr. Şundan soň olaryň şahyra bolan görüpligi has– da artypdyr. Halys jany ýanan ulamalaryň iki sanysy şahyryň ýanyna gelip:

– Bizi näme üçin beýle maşgara edipsiň, bizin üstümüzden gülüpsiň – diýip, Magtymgula gyjalat beripdir. Onda Magtymguly:

– Men hak sözi aýtdym. Eger siziň bar bolşuňyz şu boljak bolsa, häli howlukmaň, siziň bet işler bilen meşgullanýandygyňyz hakda çagalaram aýdym aýdar– diýip jogap beripdir.

Yoldaş olup oturma pis ile,
Pisliğe deňsen, aklın dolar is ile,
Cevher taşın yüzük yapsan mis ile,
Değeri eksilmez, hürmet yahşıdır.

Zinhar, kast etme sen yediğın ekmeğe,
Gönlü hayra bağla, sıdkın imana,
Hiç azar verme sen bir müslümana,
Hırsız eden, bir doğru it yahşıdır.

Keşke adam bu dünyaya gelmese,
Ömrü uzun olsa, kısa olmasa,
Elden gelen yahşi işin olmasa,
Gönül içre yahşi niyet yahşıdır.

Mahtumkulu, nasıl geçse rüzgar,
Hakka şükret, varma na– merde zinhar,
Yok devletten yeğdir, olsa bir hüner.
Bin hünerden zerre devlet yahşıdır.

Ärnazar, Mahtumkulunun «Sohbet iyidir» şiirini dinleyip onun odasında gördüklerini ve dinlediklerini yoldaşlarına anlatmış. Bundan sonra onların şaire olan çekememezliği daha da artmış. Çok canı yanan ulamalardan ikisi şairin yanına gelerek:

– Bizi neden böyle rezil edip alay ediyorsun, diye Mahtumkuluna sitem etmiş.

O zaman Mahtumkulu:

– Ben hakikati söyledim. Sizi bilen biliyor. Sizin kötülükle iştigal ettiğiniz hakkında çocuklar bile türküler söylüyor, diye cevap vermiş.

LEBİZ HALAL BOLMALYDYR⁷⁶

Magtymguly örän akylyly, alym kişi bolupdyr. Ol köp ýerleri gezipdir, köp zatlary öz gözi bilen görüpdir. Medreseleriň köpüsünde okan şahyr ýatkeş bolupdyr. Hywada okamak Magtymgula kyn düşüpdür. Emma ylym almaga bolan höwesi ähli zatdan üstün çykypdyr. Ol güzeranyny dolandyrmak üçin okuwdan boş wagtlary mesidir aýakgap tıkmek bilen meşgullanypdyr. Şol döwürde hepdede iki gezek. Hywa bazary bolar eken. Şahyr her hepdede bir mes tikip, şol bazarda satar eken.

Medresedäki barly ýerlerden gelen sowatsyz talyplar şahyry erbet görüpdirler. Olar dürli bahaneler bilen şahyry ýanap başlapdyrlar. Şol döwürde Hywada bir dessur bar eken. Her ýylyň baharynda Hywadan beýle bir daş bolmadyk Garaköl diýen ýerde at çapylar eken. Bir gezek Şirgazy medresesinde okaýan ulamalar hem oňa gitmekçi bolupdyrlar. At çapyşyga Magtymgulyny– da çagyrypdyrlar. Talyplaryň ählisi Garaköle atly gidipdirler. Magtymguly hem birinden eşek alyp, ýola düşüpdür. Ol at çapylýan ýere beýleki adamlardan bir sagat çemesi giç barypdyr. Magtymgulyny nädip masgaralajagyny bilmän ýören ulamalar şahyryň öňünden çykyp:

– Şahyr, at çapyşyga gelmersiňiz öýtdük. Wada wepaly bolup, eşeklije geläýipsiňiz! – diýip, üstünden gülmekçi bolupdyrlar.

Magtymguly:

– Wadada durmak gerek. Lebiz halal bolmalydyr – diýipdir.

Ulamalar pirimleri paşmandan soň, şahyrdan şygyr okap bermegini sorapdyrlar. Magtymguly şol ýerde «Gymmat ýagşydyr» atly şygryny düzüp, ulamalara aýdyp beripdir:

Söwdagärlik kylyp, bazar gezenden,	Bir mert ýagşy muhannesiň ýüzünden,
Alsaň nesihatym, gymmat ýagşydyr.	Söweş günü sanjar ganyň gözünden,
Hatam bolup, günde gyzyl berenden,	Her kim tapylymasa aýdan sözünden,
Köňülde edilen hümmet ýagşydyr.	Dine münkür gelen – ýezit ýagşydyr.

⁷⁶ Asyl nusgasy TYA- -nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1787e-nji bukjasynynda saklanýar. Aýdan: Ataberdi Nursähedow, 31 ýaş, ýokary bilimli. Daşoguz welaýatynyň Köneürgenç etraby. Ýazyp alan: K. Berkeliýew. 1960-njy ýylyň fewraly. Rowaýat ilkinji gezek «Aýdan sözüňde durmaly bolar» ady bilen «Mugallymlar gazetiniň 1960-njy ýylyň 21-nji maýyndaky sanynda gysgaldylyp çap edilipdir.

SÖZ HELAL OLMALIDIR

Mahtumkulu oldukça akıllı ve bilgili bir kişi olmuş. Pek çok memleket gezmiş, birçok şeyi kendi gözleri ile görmüş. Medreselerin birçoğunda eğitim alan şair iyi bir hafızaya sahipmiş.

Mahtumkulu Hive’de okurken birçok zorluk yaşamış. Ama ilim öğrenme hevesi bütün her şeyden üstün gelmiş. O geçimini sağlayabilmek için eğitiminden kalan boş vakitlerinde mes ve ayakkabı dikiyormuş. O günlerde haftada iki kez Hive pazarı olurmuş. Şair haftada bir mes dikip bu pazarda satarmış.

Medresedeki varlıklı yerlerden gelen eğitimsiz öğrenciler şairi hor görürlermiş. Onlar türlü bahaneler ile şaire yanaşmaya çalışmış. O yıllarda Hive’de bir gelenek varmış. Her yılın baharında Hive’de Garaköl olarak bilinen bir yerde at yarışları olurmuş.

Bir keresinde Şirgazy medresesinde okuyan öğrenciler de oraya gitmiş. At yarışına Mahtumkulu’nu da çağırmışlar. Öğrencilerin tümü Garaköl’e atla gitmişler. Mahtumkulu da birinden eşek alıp yola koyulmuş. O at yarışının yapılacağı yere yaklaşık bir saat daha geç varmış. Ne yapsak da Mahtumkulu’nu rezil etsek diye fırsat kollayan öğrenciler şairin önüne gelip:

– Şair, at yarışına gelmeyeceğinizi düşündük. Sözüňde durup eşekle gelmişsiniz! deyip, gülmeye başlamışlar. Mahtumkulu:

– Sözünde durmak gerek. Söz helal olmalıdır, demiş. .

Öğrencilerin bu planı işe yaramayınca şairden şiir okumak isteyip istemediğini sordular. Mahtumkulu bu sırada “Kıymet İyidir” adlı şiirini öğrencilere okumuş:

Ticaret kılıp pazarda gezenden,	Bir mert iyidir, yüz nâmertten,
Alsan nasihatım, kıymet iyidir.	Savaş günü vurur düşmanı gözünden,
Hatem olup, hergün altın verenden,	Her kim dönmese verdiği sözünden,
Gönülden edilen himmet iyidir	Dine karşı gelen Yezit iyidir.

Haýr işin terk edip, bet iş yzlandan, Söz manysy çykar bir ýagşy jaýdan,
Dost bolup, dostundan syryn gizländen, Bihabarlar aýra düşer Hudaýdan,
Hudany unudyp, ýalan sözländen – Baş wagty bilmegen bihabar baýdan,
Segsen, togsan ýaşan arwat ýagşydyr. Ärsiz, pirsiz gezen loly ýagşydyr.

Kadyr Eýäm jismimizi bar eden, Magtymguly, gördüň ýagşy– ýamany,
Biakyldyr Hak işine ar eden, Ýalançynyň bolmaz anty– imany,
Bimahal salynan bozuk köprüden, Bir ak öýe barsaň, almaz myhmany,
Jähennem üstünde Syrat ýagşydyr. Her kimiň öz ili – watan ýagşydyr.

Baş wagty berjaý kyl, musulman bolsaň,
Bilip ahyretin gamyny iýseň,
Janyň barlygynda haýyr gazansaň,
Akmaga dünýäniň maly ýagşydyr.

BEÝLEKI KITAPLARY HIÇ KIM OKAMAZ⁷⁷

Hywa medreseleriniň biriniň talyplary Magtymgulynyň eserleriniň medreselerde okadylmagyny ahunlaryndan talap edipdirler. Şonda ahun Hywanyň işan– mollalaryny ýygnap, bu meseläni maslahata goýupdyr. Olar maslahatynda «Magtymgulynyň eserleri medreselerde okatmaga nälaýyk» diýen netijä gelipdirler.

Ruhanylar: «Magtymgulynyň talyplaryň yüreginden turýan eserleri medreselerde okadylsa, beýleki kitaplary hiç kim okamaz» diýip gorkupdyrlar.

Hayrı terk edip, kötülük edenden, Söz manası çykar iyi bir yerden,
Dost olup, dostundan sır gizleyenden, Habersizler ayrı düşer Hüdâ’dan,
Hüdayı unutup, yalan söyleyenden, Beş vakti bilmeyen gafil zenginden,
Seksen, doksan yaştaki kadın iyidir. Ersiz, pirsiz gezen avare iyidir.

Kadir Tanrı cismimizi var eden, Mahtumkulu, gördün iyi kötüyü,
Akılsızdır Hakk işine ar eden, Yalancının olmaz andı imanı,
Yersiz kurulan bozuk köprüden, Bir ak eve varsan, almaz mihmanı,
Cehennem üstünde Sırat iyidir. Herkesin kendi ili vatanı iyidir.

Beş vakti geçirme Müslüman isen,
Bilip ahiretin, gâmını yesen,
Canın sağ iken hayır kazansan,
Ahmağa dünyanın malı iyidir.

DİĞER KITAPLARI KİMSE OKUMAZ

Hive medreselerinden birinin öğretmeni Mahtumkulu’nun eserlerinin medreselerde okutulmasını hocalarından talep etmiş. Bunun üzerine bir hoca Hive’nin önde gelen din adamları ve mollalarını toplayıp bu meseleyi konuşmuşlar. Onlar toplantıda Mahtumkulu’nun eserlerinin medreselerde okutulmasının uygun olmadığı neticesine varmışlar.

Din adamları “Mahtumkulu’nun öğrencilerin yüreğine dokunan eserleri medreselerde okutulursa, diğer kitapları hiç kimse okumaz.” diye endişe etmişler.

⁷⁷ Rowaýat K. Seýitmyradowyň «Edebiýat we sungat» gazetiniň 1959-njy ýylyň 1-nji ýanwaryndaky sanynda çap edilen «Magtymgulynyň eserleri garagalpak halkynyň arasynda» diýen makalasyndan alyndy.

Watanyň ykbaly hakynda çyn ýürekden ejir çekmekde türkmen nusgawy şahyry Magtymguly beýik wenger şahyry Şandor Petefä örän ýakyndyr, ol hem azatlyga we hakykata çagyrypdyr. Olary bölýän taryhy menzile garamazdan, iki halkyň genilerini pikirdeşler diýip, jedelsiz atlandyrmak bolar.

Dýarfoş Endre, wenger edebiyatçysy

* * *

Mundan onlarça ýyl ozal, Wolganyň orta akymynda Magtymguly şahyry tanaýardylar we söýýärdiler. 1868nji ýyl da onuň eserleri bu ýerde ilkinji gezek çapdan çykdy. Şondan bäri Tatarystanyň Türkmenistan bilen edebi aragatnaşyklary pugtalanýar. Bu aragatnaşyklaryň düýbünü tutan beýik Pyragy öz döwrüniň sowallaryna sap ýürekden we parasatly jogap beren akylardyr.

Rawil Fayzullin, tatar şahyry

* * *

Uýgur alymy Kadyr Ekber Magtymgulyň Gündogar Türküstana ýaýran goşgularyny we ses ýazgy edilen aýdymlaryny halk arasyndan toplaýar. Onuň 13 sany goşgusy «Bulak» žurnalynyň 1993nji ýylyň 2nji sanynda «Nesihatlar» ady bilen neşir edilýär. Bu goşgularyň uýgur halk aýdymlary hökmünde olaryň milli sazynda ýerine ýetirilmegi bizi örän geň galdyrdy. Magtymgulyň goşgulary haýsy ýollar arkaly, näwagt, nähili ýagdaýlarda uýgur ede biýatyna öz täsirini ýetirip dir? Bu öwrenilmeli aýratyn meseledir.

Fikret Türkmen, türk alymy

* * *

Nemes halky Gündogar edebiyatyna uly gyzyklanma bildirýär. Meniň özüm I.W.Gýotäniň «Gündogar äheňlerini», Tomas Mannyň «Ýusup we onuň doganlary» atly ajaýyp romanyny okanymdan soň, Gündogar edebiyatyna içgin girişip ugradym. Maňa beýik türkmen şahyry Magtymgulyny okamagy maslahat berdiler. Okadym, onuň durmuşy, filosofik pikirlerine haýran galdym. Magtymguly – dünýä edebiyatynda ajaýyp bir dünýä. Ol dünýäniň esasy güýji – seni özüne bendi eýleşänliginde we ahlakly yaşaýşa ugrukdyranlygynda.

Willi Bredel, nemes ýazyjysy

* * *

Vatanın ikbali ile ilgili konularda samimî bir gönülle eziyet çekme konusunda Türkmenlerin örnek şâiri Mahtumkulu, büyük Macar şairi Şandar Petefe'yle çok benzer. İkisi de halkını azatlığa ve hakikate çağırmıştır. Onları ayıran tarihî dönem farklılığına rağmen iki halkın iki dâhisi birçok konuda fikirdaşdır desek yanlış olmaz.

Dyar foş Endre, Macar Yazar

Bundan onlarca yıl önce Volga'nın orta bölgelerinde şair Mahtumkulu'nu tanıyor ve seviyorlardı. 1868 yılında onun eserleri burada ilk defa neşredildi. O zamandan beri Tataristan'ın Türkmenistan'la edebî ilişkileri güçleniyor. Bu ilişkilerin temelini atan büyük Firâkî, kendi devrinin sorularına açık yüreklilikle ve ferâsetli cevaplar veren düşünürdür.

Rawil Fayzullin, Tatar Şair

Uygur âlimi Kadir Ekber, Mahtumkulu'nun Doğu Türkistan'da yayılan şiirleri ile ses kaydı yapılan türkülerini halk arasından derlemiştir. Şairin 13 şiiri "Bulak" dergisinin 1993 yılındaki 2. sayısında "Nasihatlar" adıyla neşredilmiştir. Bu şiirlerin Uygur halk türkeleri şeklinde onların millî saziyle icrâ edilmesi bizi çok şaşırttı. Mahtumkulu'nun şiirleri hangi yollarla, ne zaman, ne şekilde Uygur edebiyatına tesir etmiştir? Bu araştırılması gereken önemli bir konudur.

Fikret Türkmen, Türk Akademisyen

Alman halkı Doğu edebiyatına ilgi duyar. Ben, I. W. Göte'nin "Doğu Melodileri"ni; Tomas Man'ın "Yusuf ve Onun Kardeşleri" adlı muhteşem romanını okuduktan sonra Doğu edebiyatıyla daha çok ilgilenmeye başladım. Bana, büyük Türkmen şairi Mahtumkulu'nu okumam konusunda tavsiyede bulundular. Okudum, onun hayatına, felsefî fikirlerine hayran oldum. Mahtumkulu, dünya edebiyatı içerisinde muhteşem bir âlem. Bu dünyanın asıl gücü, seni kendine bağlamasında ve ahlaklı yaşamaya yönlendirilmesinde.

Willi Bredel, Alman yazar

* * *

PITIWASYZ GALAN KITAP⁷⁸

Öňki döwürde kitap çykarmak üçin Hywa kazylaryndan pitiwa almaly eken. Magtymguly hem goşgularyny kitap edip çykartmak maksady bilen, pitiwa almak üçin Hywa gelýär. Kazylar onuň bir kitaplyk goşgularyny alyp galyp: – Ertir irden gel, netijesini aýdarys – diýýärler.

Ertesi Magtymguly gelende:

– Biz seniň goşgularyňa seredip çykdyk. Sen:

Belent daglar, beýikligiňe buýsanma, Gerçe nesihatdyr illere sözüň,
Güdazda suw bolan zer dek bolar sen. Il almazdan owwal tutawer özüň,
Tereň derýa, haýбатыňa guwanma, Alymlara uýsaň, açylar gözüň,
Wagtyň ýetse, guryyp, ýer dek bolar sen. Jahyllara uýsaň, kör dek bolar sen.

Daglaryň arslany, babyr, peleňi, Lukman kibi dertli dermanyn berseň,
Muş bile deň bolar pil, peşe jeňi, Rüstem dek döwleri permana salsaň,
Mejmegul– Bahreýniň, Niliň näheňi, Isgender dek ýeriň ýüzünü alsaň,
Gulagyna urlan har dek bolar sen. Ýere ýegsan bolsaň, ýer dek bolar sen.

Kyýamatdan bir söz diýdim baýakda, Magtymguly, garap sözle daşyňy,
Garaw bardyr ýersiz urlan taýakda, Jaýyn bilip sarp et bolsa aşyňy,
Zalymlar hor bolar, galar aýakda, Kâmil tapsaň, goý ýolunda başyňy,
Garyp, sen ýyglama, şir dek bolar sen. Är ardynda gezseň, är dek bolar sen.

Ýagşy bedew münen, hup mahbup guçan,
Bile eltipmidir bakyýa göçen,
Hakykat namartdyr imansyz geçen,
Iman bile barsaň, ner dek bolar sen.

⁷⁸ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1862e-nji bukjasynynda saklanýar. Aýdan: Ş. Bäşimow, 30 ýaş, sowatly, bagsy. Garagalpagystan Respublikasynyň Dörtgöl etrabynyň Kelteminar obasy. 1960-njy ýylda Ýazyp alan: S. Arazgulyýew. Rowaýatyň gysgaldylan görnüşi «Mugallymlar gazetiniň 1960-njy ýylyň 8-nji sentýabryndaky sanynda neşir edilipdir. Şu rowaýata meňzeş waka ýordumy «Siz ele bakýarsyňyz» diýen at bilen «Magtymguly hakynda halk rowaýatlary» diýen kitabyň 25-nji sahypasynda ýerleşdirilipdir. Rowaýatyň göçürmesi TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1739e-njy we 1756e-njy bukjalarynda bar

İZİN VERİLMEYEN KİTAP

Önceki devirlerde kitap çykarmak için Hive kadılarından izin almak gerekmiş. Mahtumkulu da şiiirlerini kitaba dönüştürmek maksadıyla izin almak için Hive'ye gitmiş. Kadılar onun şiiirlerini alıp:

– Sabah erken gel, neticesini öğrenirsin, demişler. Ertesi gün Mahtumkulu geldiğinde:

– Biz senin şiiirlerine göz attık. Sen:

Yüce dağlar, büyüklüğüne güvenme, Gerçi nasihattir illere sözüň,
Eriyip su olan altın gibi olursun. İl almadan evvel tutuver özüň,
Derin derya, heybetine güvenme, Âlimlere uysan, açılır gözün,
Birgün kurur da çöl gibi olursun. Cahillere uysan, kör gibi olursun.

Dağların arslanı, babür⁷⁹, kaplanı Lokman gibi dertli dermanın versen,
Fareyle denk olur fil, sinek cengi, Rüstem gibi devleri fermana salsaň,
Mecma'ul– Bahreyn'in⁸⁰, Nil'in timsahı, İskender gibi yeryüzünü alsan,
Kulağına vurulan eşek gibi olursun. Yerle yeksan olsan, yer gibi olursun.

Kıyametten bir söz dedim evvelde, Mahtumkulu, bakıp söyle dışını,
Garez vardır yersiz atılan dayakta, Yerin bilip sarf et varsa aşını,
Zalimler hor olur, kalır ayakta, Kâmil isen, koy yoluna başını,
Garip, sen ağlama aslan gibi olursun. Er izinde gezsen, er gibi olursun.

İyi ata binen, sevgiliye sarılan,
Acep götürmüş müdür bakıye göçen,
Gerçek nâmerttir imansız giden,
İman ile varsan, ner⁸¹ gibi olursun.

⁷⁹ Babür: kaplan.

⁸⁰ Mecma'ul-Bahreyn: “İki denizin birleştiği yer” anlamındaki bu ifade Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Mûsâ ile ilgili bir kıssa sebebiyle yer almaktadır.

⁸¹ Ner: Deve. Kahramanlık ve mertlik sembolü olan deve.

– diýip, dünýäniň ozalyndan– ahyryna çenli söz açýarsyň. Heniz işan–mollalaryň aýtmadyk sözlerini aýdýarsyň. Başga bir şygryňda «Pygamber destidir desti atamyň» diýýärsiň. Dini unudypsyň. Şonuň üçin hem seniň kitabyna pitiwa berip bilmeris – diýip, golýazmasyny önüne zyňyp goýberipdirler.

Magtymguly bir kitaplyk golýazmasyny ýerden göterip, çañyny kakyp durşuna:

Zamana, zamana, niçik zamana,
Zamana neýlesin päli ýamana,
Güler ýüz bermeseň gelen myhmana,
Ele taýak alyp uran ýagşydyr.

– diýip, çykyp gidiberipdir.

Şondan soň Magtymguly kitabyna pitiwa almak üçin Buhara gidipdir. Ol Buhara baryp, kazylara kitabyny beripdir. Olar şahyryň eserlerini okap, onuň çuň manyly sözlerine haýran galypdy. Olar

Magtymgula:

– Beýle akyly sözler, dürdäne setirler senden çykjak däl. Muny kimden ogurladyň? Kitap seniňki däl. Şoňa görä eýesiz kitaba pitiwa berip bilmeris –diýýärler.

Şol wagt olaryň biri eli bilen «pul ber» diýip yşarat edýär. Magtymguly onuň yşaratyna düşünip:

Indi bildim zamananyň azany,
Ýamanlar ýagşydan gaça başlady.
Pygamber ornunda oturan kazy,
Para üçin elin aç başlady.

– diýip, olary ýazgarýar.

Şeýlelikde, Magtymgulynyň hakykaty aýdýan goşgulary Hywa we Buhara kazylarynyň «göwnünden turmandyr». Şahyryň kitabı pitiwasyz galypdy. Emma halk onuň goşgularyny ürç edip okapdyr.

– deyip, dünýanın ezelden ahirine kadar anlatmışsın. Henüz din adamlarının bile söylemediği sözleri söylemişsin. Başka bir şiirinde “Peygamber elidir, atamın eli” demişsin. Dini unutmuşsun. Bu sebepten kitabına ruhsat vermeyeceğiz, diyerek şairin elyazmasını önüne savurup atmışlar.

Mahtumkulu elyazması kitabımı yerden almış, tozunu silip ayağa kalkmış:

Zamane, zamane, nasıl zamane,
Zamane ne yapsın niyeti kötüye,
Güler yüz göstermezsen misafire,
Eline sopa alıp vuran iyidir.

– diyerek çıkıp gitmiş.

Daha sonra Mahtumkulu kitabına izin almak için Buhara’ya gitmiş. Buhara’ya gidip kitabını kadılara vermiş. Onlar şairin eserlerini okuyup onun derin manalı sözlerine hayran kalmışlar. Mahtumkulu’na:

– Böyle akıllı sözlerin, inci tanesi gibi satırların senden çıkması mümkün değil. Bunu kimden çaldın? Bu sahipsiz kitaba izin veremeyiz, demişler.

O anda içlerinden biri eliyle “para ver” diye işaret etmiş. Mahtumkulu onun işaretini anlamış ve:

Şimdi bildim zamanın azgınlığını,
Kötüler iyilerden kaçmaya başladı,
Peygamber yerinde oturan kadı,
Rüşvet için elin açmaya başladı.

– diyerek onları tenkit etmiş.

Böylelikle Mahtumkulu’nun hakikati anlatan şiirleri Hive ve Buhara kadılarının “gönlüne girememiş”. Şairin kitabı izin alamamış, ama halk onun şiirlerini büyük bir hevesle okumuş.

MENİŇ KITABYMY IL OKAR⁸²

Bir gezek Magtymguly Buhara baranda, dostlarynyň biri:

– Magtymguly, siziň kitabyňyz türküsowada salynmaýarmy? – diýip sorapdyr.

Magtymguly ol dostuna: – Men zäherli ýylanlar jynsyndan däl, adam jynsyndan. Şol sebäpdenem meniň kitabymy bu «gerçekler» türküsowada salmazlar – diýip, jogap beripdir. Dosty Magtymgulyň bu sözüne düşünmändir. Ol:

– Magtymguly, bu näme diýdigiňiz boldy. Men düşünmedim– le? – diýip sorapdyr. Magtymguly oňa şeýle düşündiripdir:

– Allaýar töre (sopy Allaýar) kyrk ýaşyna barýança Buhara emiriniň köşgünde adam ýençýän rehimsiz töre bolup oturdy. Zulum–künelikde onuň dabarasy bütün obany titretti. Bir gün ol öz zulmatynyň ýedi asmana göterilendigini bilip, köşkten gitdi. Günäsini ýuwmak üçin bir pire sopy boldy. Ol hem Allaýara süýjüden horaz ýasap, köşgüň gapysynda oturyp satmagy buýran. Allaýar töre köşgüň işiginde horazjyklary satmaga başlan.

Bir gün köşk töresiniň ol döwürde gedaýçylykdanam ýaman görülýän käre baş goşandygyny Buhara emiri eşidipdir. Ol: «Allaýar meniň köşgüme ençeme ýyllar töre bolup oturdy. Indi meniň köşgümiň gapysynda oturyp, şeýle kâr edýän bolsa, ol meni masgara etjek bolýandyr» diýip, ony ülkesiniň möý, içýan, zäherli ýylanlaryň höküm sürýän ýerine eltip taşlamagy buýurdy. Ony eltip taşlan batlaryna ýylan, içýan, möý çakyp öldürer öýtdüler. Emma zäherli ýylanlar oňa degmediler, gaýtam, Allaýar töre bilen höwürügişip, toparlanyşyp bile gez-mäge başladylar. Garga garganyň gözünü çokýarmy näme?! Allaýar töre bolsa:

Şumlugym – ryswalygym,

Degdi welaýat halkyga.

Şonuň üçin dagy– daşy –

Çöli kyldym ygtyýar.

– diýip, soňky tüýkülik bilen sakgal ezdirjek boldy.

Ynha, meniň «Zäherli ýylanlaryň jynsyndan däl ahyry» diýmegimiň manysy.

Goý, sopy Allaýaryň kitabyňy türküsowatda medresede okabersinler. Meniň kitabyňy halk okar. Men halk üçin ýazdym.

BENİM KİTABIMI İL OKUR

Bir seferinde Mahtumkulu Buhara’ya gittiğinde dostlarından biri:

– Mahtumkulu sizin kitabınıza yayın izni verilmedi mi? diye sormuş.

Mahtumkulu o dostuna: – Ben zehirli yılanlar cinsinden değil insan cinsindenim. Bu sebeple benim kitabıma bu “yiğitler” yayın izni vermiyorlar, diye cevap vermiş. Dostu, Mahtumkulu’nun dediklerini anlamamış. O:

– Mahtumkulu bu da ne demek? Ben dediğinizden hiçbir şey anlamadım, demiş. Mahtumkulu ona şöyle açıklamış:

– Allayar Töre (Sofu Allayar) kırk yaşına basınca Buhara emirinin sarayında insanları ezen, acımasız emirler veren birine dönüşmüş. Gün geçtikçe onun bu zalimliği bütün köyü titretir olmuş.

Bir gün o kendi zulmünün yedi kat semaya ulaştığını anlayınca köşkten uzaklaşmış. Günahlarından kurtulmak için bir pirin sofusu olmuş. O da Allayar’a horoz şekeri yapıp sarayın kapısında satmasını buyurmuş. Bunun üzerine Allayar Töre, sarayın kapısında horoz şekeri satmaya başlamış.

Bir gün Buhara Emiri, eski saray görevlisinin o günlerde dilencilikten de beter bir meslekle uğraştığını işitmiş ve “Allayar uzun yıllar sarayında kaldı. Şimdi sarayımın kapısına oturup böyle bir şey yaparak beni küçük düşürmeye çalışıyor.” demiş ve onu ülkesinin böcek, akrep ve zehirli yılanların hüküm sürdüğü bir yerine göndermelerini emretmiş. Onun burada yılanlar ve akrepler tarafından sokulup öleceğini düşünmüşler. Fakat zehirli yılanlar ona dokunmamış aksine onunla dost olup birlikte gezip dolaşmaya başlamışlar. Karga, karganın gözünü oyar mı hiç?! Allayar Töre ise;

Kötülüğüm, rezilliğim,

Değdi vilayet halkına.

Bunun için dağı taşı –

Çölü kıldım ihtiyar.

– demiş ve ardından bir tükürükle sakalını sıvazlamış.

İşte, benim “Zehirli yılanların cinsinden değilim.” dememin manası budur.

Boşver, Sofu Allaýar’ın kitabına izin verip medresede okuyadursunlar. Benim kitabımı da halk okur, ben bu kitabı halk için yazdım.

⁸² Rowaýat H. Derýaýewiň «Edebiýat we sungat» gazetiniň 1959-njy ýylyň 21-nji fewralyndaky sanynda çykan adybir makalasyndan alyndy. Aýdan: Magsym Akyýew. Mary welaýatynyň Mary etraby.

ŞYGYR BÄSLEŞİGİ⁸³

Magtymguly Hywada Şirgazy medresesinde okap ýörkä, hywaly şahyrlar häli– şindi şygyr bäsleşigini geçiripdirler. Şygyr bäsleşiginde şahyrlar täze ýazan şygyrlaryny okapdyrlar, şygryýet hem şahyrlar hakda edebi söhbet edipdirler. Bir gün hywaly şahyrlar Magtymguly barada eşidip, ony bäsleşige çagyrypdyrlar. Magtymguly çakylygy höwes bilen kabul edipdir. Ol hywaly şahyrlaryň şygyrlaryny üns bilen diňläp, olaryň berekellasyny ýetiripdir. Hywaly şahyrlar: – Myhman şahyr, siz hem birki şygryňyzy okap berseňiz! – diýip, Magtymgula ýüzlenipdirler.

Magtymguly:

– Baş üstüne! – diýägede, «Meýdan ýoluksa» atly şygryny aýdypdyr:

Bedew ölse, meýdan galar armanly, Ýüz namart ýerini tutmaz bir merdiň,
Hak yşkyna at sal meýdan ýoluksa, Mert çeker täsibin ilin – ýurduň,
Är ölejek, heňnam galar döwranly, Bitiren işin, gör, gedem namardyň –
Wagtyňy hoş geçir, döwran ýoluksa. Jeňdir diýip gaçar duman ýoluksa.

Yigit bardyr sözüň tapmaz, surrudar, Magtymguly, öwüt bergin söz bile,
Yigit bardyr demi daşlar erider, Eşiden deň bolmaz, gören göz bile,
Jaý yerinde gaýra galsa garrydar, Mert çykar myhmana güler yüz bile,
Goç yigidiň aty çaman ýoluksa. Namart özün gizlär myhman ýoluksa.

Işi dürs gelmez köňül çenine,
Dodagyny dişläp, «ah» diýr zenine,
Ýylan zähri bolup ýaýryr tenine,
Yigit garryr hatyn ýaman ýoluksa.

Hywaly şahyrlar Magtymgulyň şygyrlaryny diňläp, oňa aperin aýdypdyrlar. Magtymguly täze dost tapanyna begenipdir. Magtymguly hywaly şahyrlar bilen häli– şindi şygyr okaşyp, şirin söhbet edişipdir.

ŞIIR YARIŞMASI

Mahtumkulu Hive’de Şirgazy medresesinde okurken Hiveli şairler sürekli şiir yarışması düzenlermiş. Şiir yarışmasında şairler hem yeni yazdıkları şiirleri okur hem de halkla edebi sohbetler ederlermiş.

Bir gün Hiveli şairler Mahtumkulu’nun burada olduğunu duyup onu da yarışmaya çağırmişlar. Mahtumkulu daveti hevesle kabul etmiş. O Hiveli şairlerin şiirlerini dikkatle dinleyerek hepsini tebrik etmiş. Hiveli şairler:

– Konuk şair, siz de bir iki şiirinizi okuyabilir misiniz? – diye sormuş.

Mahtumkulu:

– Başüstüne! – diyerek “Meydan Rastlasa” adlı şiirini okumuş.

At ölürse, meydan kalır armanlı, Yüz nâmert yerini tutmaz bir merdin,
Hak aşkına at sal meydan rastlasa, Mert çeker yükünü il ile yurdun,
Er ölünce zaman kalır devranlı, Bitirdiği işine bak nâmerdin,
Vaktini hoş geçir, devran rastlasa. Cenktir deyip kaçır dumana rastlasa.

Yigit vardır sözüň bulmaz, mahveder, Mahtumkulu, öğüt ver söz ile,
Yigit vardır demi taşlar eritir, İşiten denk olmaz, gören göz ile,
Yerinden uzakta kalsa yaşlanır, Mert çıkar mihmana güler yüz ile,
Koç yigit tembel ata raslasa. Nâmert kendin gizler mihmana rastlasa.

Işi denk düşmez gönlünün içine,
Dudağımı dişler, «ah» der zenine,
Yılan zehri olup girer tenine,
Yigit kocar kötü hatuna rastlasa.

Hiveli şairler Mahtumkulu’nun şiirini dinleyip onu tebrik etmişler. Mahtumkulu yeni dostlar bulduğuna sevinmiş ve Hiveli şairler ile uzun süre şiir okuyup hoş sohbet etmiş.

⁸³ Aýdan: Özbekistanyň YA-nyň A. Nowaýy adyndaky Dil we edebiyat institutynyň uly ylmy işgäri, dil-edebiyat ylmlarynyň kandidaty Ergeş Açylow. Magtymgulyň şygyrlaryny özbek diline terjime eden şahyr hem alym. Ýazyp alan: A. Baýmyradow. Hywa şäheri. 2013-nji ýylyň 7-nji sentýabry.

SAN BOLSAM⁸⁴

Başga bir günü Magtymguly şygyr bäsleşiginde «San bolsam» diýen şygryny aýdypdyr. Şygyr şahyrlara düýpli täsir edipdir. Magtymgulyň höwes bilen diňläp:

– Hezreti Magtymguly, siz:
Abu Seyit, Omar Haýýam, Hemedany,
Ferdöwsi, Nyzamy, Hapyz perwany,
Jelaleddin Rumi, Jamy elwany,
Olarnyň jaýynda menem kân bolsam.

«Damegandan» ýörgen ussat Nowaýy,
«Çar diwany», «Perhat–Şirin», rubaýy,
Zahreddin Babyr «Mizan– öwzany»,
Gaşlaryna baryp, men Mejnun bolsam.

Okap bildim Sagdynyň men «Bossanny»,
Gör, ne aýap Hakanyň «Mediany»,
Islär men «Şanama», «Sakynamany»,
Halyf Omar bilen Süleýman bolsam.

– diýip, halypalara uly sarpa goýýarsyňyz. Eger siz hezreti halypamyz Nowaýy häzir diri bolanda näme ederdiňiz? – diýip sorapdyr.

Magtymguly säginmän:

– Halypam Mir Alishir diri bolanda, men ondan jylawdarlygy dilärdim. Atynyň jylawyndan tutup, üzeňisini ogşardym. Elini ýuwduryp, önüne saçak ýazsam, özümi jennetde diýip bilerdim – diýipdir.

Gündogaryň şygryýet äleminde meşhur bolan iki söz ussadyň sylag–hormatyny wasp edýän bu waka tizara rowaýata öwrülip, Hywa ýaýrapdyr.

SAYILSAM

Başka bir gün Mahtumkulu şiir yarışmasında “Sayılsam” adlı şiirini okumuş. Şiir şairleri çok etkilemiş. Mahtumkulu’nu hevesle dinlerken:

Mahtumkulu hazretleri, siz:
Ebu Said, Ömer Hayyam, Hamedanî,
Firdevsî, Nizamî, Hâfız pervanı,
Celalettin Rumî, “Camî elvanı”,
Yanlarında kalan kimse ben olsam.

Namengan’dan çıkan üstad Nevaî,
“Çar Divan’ı”, “Ferhat–Şirin”, rubai,
Zahreddin Babür, “Mizan’ül Evzanı”,
Yanlarına varıp ben Mecnun olsam.

Okumuştum Sadi’nin ben “Bostan”ını,
Gör, ne güzel Hakanî’nin, “Median”ı,
İsterim “Şahname”, “Sakiname”yi,
Halife Ömer’le Süleyman olsam.

– diyerek büyük ustalara hürmet gösterdiniz.

Eğer siz üstadımız Nevai hazretleri hayatta olsaydı ne yapardınız?, diye sormuşlar.

Mahtumkulu hiç beklemeden:

– Üstadımız Mir Alishir hayatta olsaydı, ben ondan yularını dilerdim. Atının yularından tutup, üzengisini okşardım. Ellerini okşayıp önüne örtü sersem kendimi cennette bilirdim, demiş.

Doğunun şiir âleminde meşhur olan iki söz üstadının saygısını ve hürmetini anlatan bu olay hemen söyleneceye dönüp Hive’de yayılmış.

⁸⁴ Aýdan: Özbekistan Respublikasynyň al-Horezmi adyndaky Ürgenç döwlet uniwersitetiniň professory Saparbaý Rozumbaýew. «Aşyknama» dessanlar toplumyny neşire taýýarlaýjy, özbek-türkmen folklorynyň arabaglanyşygyny öwreniji. Ýazyp alan: A. Baýmyradow. Hywa şäheri. 2013-nji ýylyň 7-nji sentýabry.

XVIII asyr türkmen halky üçin iň kyn döwürleriň biri boldy. Şol döwürde türkmen edebiyatynda we medeniyetinde düýpli özgerişlik bolup, şygryýetde önki döwürlerdäki meňzemeýän täze ugr peýda boldy. Esasan hem, bu döwürň goşgularynda watançylyk, dostdoganlyk duýgusy has ösdi we güýçlendi. Azadynyň ogly Magtymguly Pyragy şeýle häsiýetdäki goşgularyň esasyny goýan beýik şahyrdy.

Abdulkerim Bähme, owgan taryhçysy

... Kä alymlar Magtymgulyny sopy hasap edýärler; hatda türk alymy Fuad Köprülü we fransuz alymy Aleksandr Benningson ony Nagyşbendi tarykatyna bagly hasaplaýar. Dogry, Magtymguly Pyragy Bahaweddin Nagyşbendi we beýleki uly şahsyýetleriň köpüsine öz goşgularynda aňrybaş hormat goýýar. Emma, biziň pikirimize görä, Magtymgulynyň dünýägaraýşynyň maddy we ruhy taraplary şeýle bir giň hem köptaraply ýada Ý. E. Bertelsiň sözi bilen aýtsak, Jemşidiň jamy ýaly tutuş dünýäni görkezýär; ony belli bir tarykatyň cygrynda çaklendirmek mümkin däl.

Begmyrat Gereý, owganystanly türkmen alym

Ukrainler Magtymgulyny Taras Şewçenkonyň dogany hasabynda görýärler. Sebäbi öz halklarynyň belent aýdymçylaryna öwrülen ol ikisi asyrlaryň dowamynda garyndaş bolup gidipdirler. Olaryň her haýsýsý öz halkynyň iň täze edebiyatynyň başyny başlapdyr. Şoledebiyatlar bu günki gün diýseň güýçli, hemmetaraplaýyn ösen edebiyatlara öwrüldi. Dünýä poeziýasynyň parlak ýyldyzlarynyň hatarynda ýene bir parlak ýyldyzyň ady lowurdady. Ol – hupbatly, külpetli zamanda adamlaryň doganlygyny wasp eden, röwşen geljege ynam eden Magtymgulynyň ady.

Oles Gonçar, ukrain ýazyjysy

Ýüz görülyän aýna diňe aýnanyň bir bölegidir. Ýöne onda baglar, bulut ýada gözeleliň ýüzi görmende, ol has ajaýyp bolýar. Men diňe goşgularyň ýönekeý terjimeçisi, ýöne ajaýyp şahyrlaryň goşgulary meniň ýürek damarymdan geçýär, onda şekillenýär. Meniň eserini rus diline geçiren şahyrlarym Magtymguly, Zelili, Mätäji we beýlekiler üçin türkmen ili sag bolsun!

Naum Grebnew, rus terjimeçisi

18. yüzyıl. Türkmen halkı için en zor devirlerden biri oldu. Bu devirde Türkmen edebiyatı ve medeniyetinde köklü değişiklikler yaşandı. Şiir dünyasında önceki devirlere benzemeyen yeni bir yol ortaya çıktı. Aslında bu devrin şiirlerinde vatanseverlik, dostluk, kardeşlik duygusu iyice gelişti ve güçlendi. Azadı'nın oğlu Mahtumkulu Firâki bu tür şiirlerin temelini atan büyük bir şâirdir.

Abdulkerim Behme, Afgan Tarihçi

... Bazı akademisyenler Mahtumkulu'nu sufi olarak kabul ederler hatta Türkiye'den Fuat Köprülü ve Fransız akademisyen Aleksandr Benningson onu Nakşibendî tarikatına bağlı sayarlar: Evet, Mahtumkulu Firaki, Bahaveddin Nakşibendî ve diğer ulu şahsiyetlerin hepsine şiirlerinde özel bir hürmet göstererek yer verir. Ama fikrimizce, Mahtumkulu'nun dünyaya bakışının maddî ve manevî tarafları oldukça geniş ve çok yönlüdür ya da Y. E. Bertels'in sözüyle söyleyecek olursak, Cemşid'in kadehi gibi bütün dünyayı göstermektedir. Onu belli bir tarikatın içine sokarak sınırlandırmak mümkün değildir.

Begmyrat Gerey, Afganistanlı Türkmen akademisyen

Ukraynalılar Mahtumkulu'nu Taras Şevçenko'nun kardeşi olarak kabul ediyorlar. Çünkü halklarının büyük şairi olarak kabul gören bu ikisi asırlar boyunca kardeş olmuşlardır. Onlar, halklarının yeni edebiyat anlayışını başlatmışlardır. Bu edebiyatlar bugün de güçlü ve her açıdan gelişen edebiyatlara dönüşmüştür. Dünya şiirinin parlak yıldızlarının arasında yine parlak bir yıldızın adı ışıklar saçtı. O, azap dolu, külfetli zamanda insanoğlunun kardeşliğini vafededen, aydınlık geleceğe inanan Mahtumkulu'nun adıdır.

Oles Gonçar, Ukraynalı yazar.

Yüzümüzü gördüğümüz ayna sadece aynanın bir bölümüdür. Fakat orada bağlar, bulut ya da güzelin yüzü görüldüğünde, o ayna güzelleşir. Ben sadece şiirlerin basit bir aktarıcısıyım. İyi şairlerin şiirleri yüreğimin bütün damarlarından geçer; orada şekillenir. Eserini Rus diline çevirdiğim şairler Mahtumkulu, Zelili, Meteci ve diğerleri için Türkmen halkı sağ olsun!

Naum Grebnev, Rus tercüman

ÝERLIKLI JOGAP⁸⁵

Günlerde bir gün, Hywa hany ähli wezir– wekillerini ýygnap:

– Rast bilen ýalanyň arasy näçe menzil ýol? – diýip, olardan soragyň jogabyny talap edipdir. Köşk emeldarlary oýlanyp, her haýsy bir zat diýipdir. Olaryň birnäçesi: «Rast bilen ýalanyň arasy ýüz ýyl» diýen, başga biri: «Rast bilen ýalanyň arasy mün ýyl» diýen. Garaz, her kim agzyna gelen zady aýdan. Bu aýdylanlaryň hiçbiri hanyň göwnünden turmandyr. Gaýtam, onuň gahary gelip, wezir– wekillerine käýäpdir:

– Köşkte bolup, bilýän zadyňyz ýok. Baryň, medresedäki oğlanlary çagyryp gelin. Belki– de olaryň arasynda biljegi tapylar – diýipdir. «Han gaza-byndan nähili syparkak» diýip duran wezir– wekiller haýal etmän, oğlanlary hanyň ýanyna getiripdirler. Han bulara hem hälki soragyny beripdir. Oğlanlar soraga nähili jogap berjegini bilmändirler. Han:

– Häý, biderek kätipsamaklar, çykyň şu ýerden! Sizden garaşýan tamam hem şeýledi – diýip, oğlanlary köşkten kowupdyr.

Hanyň gysgysyna çdamadyk oğlanlar medresä ýakyn gelende, Magtymguly düýesini çökmekçi bolup duran eken. Handan gaty gorkan oğlanlar ýerli– ýerden ylgap gelip, Magtymguly bilen görşüpdirler. Magtymguly Etrekden getiren ir– ýemişini orta döküpdir. Obalarynda gören– eşidenleri hakda olara gyzykly gürrüň beripdir. Öňki gaýgy– gam, horluk, hemmesi ýatdan çykypdyr. Oğlanlar gaýtjak wagty, şahyr:

– Göwnüme bolmasa, ýaňy men gelemede hemmäňiz gamgyndyňyz. Men ýok wagtym näme boldy? Ölen– ýiten barmy? – diýip sorayar.

– Ýok, saglyk.

– Onda nä gep?!

– Eý gadyrdan, bolan wakanyň näsini sorayaň. Bu gün bizi han çagyrdy... – diýip, kätipleriň biri bolan wakany şahyra aýdýar. Olar:

– Şahyr, hanyň soragyna özüň jogap tapaýmasaň, biz– ä masgara bolandyrys – diýip ýüzlenýärler. Magtymguly razy bolýar. Bu habar hana ýetýär.

Han şahyry köşge çagyryar. Magtymguly:

⁸⁵ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynyň 1862e-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: G. Hojamýarow, 75 ýaş, sowatsyz. Garagalpagystan Respublikasynyň Dörtgöl etrabynyň Akbaşly obasy. Ýazyp alan: S. Arazgulyýew. 1960-njy ýyl. Rowaýat gysgaldylyp ilkinji gezek «Edebiýat we sungat» gazetiniň 1960-njy ýylyň 1-nji sentýabryndaky sanynda neşir edilipdir.

YERİNDE CEVAP

Günlerden bir gün, Hive hanı vezirlerinin hepsini toplayıp:

“Doğruyla yalanın arası kaç menzil yol?”, diyerek onlardan bunun cevabını talep etmiş. Bunlar bir müddet düşünüp taşındıktan sonra her biri bir şey demiş. Aralarından birkaçı: “Doğru ile yalanın arası yüz yıl.” demiş. Bir başkası: “Doğru ile yalanın arası bin yıl.” demiş. Kısacası her biri ağzına gelen şeyi söylemiş. Bu düşüncelerin hiçbiri hanı tatmin etmemiş. Aksine onu öfkelenirip vezirlerine bağırmasına sebep olmuş:

– Saraydakilerin hiçbir şey bildiği yok. Bari medresedeki oğlanları çağırıp gelin. Belki onların arasından bilen biri çıkar, demiş.

Hanın öfkesinden nasıl kurtuluruz diye düşünen vezirler hızlıca öğrencileri hanın yanına getirmişler. Han bunlara da aynı soruyu sormuş. Oğlanlar soruya nasıl cevap vereceklerini bilememişler. Han:

– “Hay! İşe yaramazlar, hemen çıkın buradan! Sizden beklediğim de buydu.” deyip öğrencileri sarayından kovmuş.

Hanın öfkesinden ödleri kopan öğrenciler medresenin yakınına gelince, Mahtumkulu devesini çöktürmek üzereymiş. Öğrenciler Mahtumkulu’nun yanına gelip durumu ona anlatmışlar. Mahtumkulu Etrek’ten getirdiği yemişleri ortaya dökmüş. Köyünde görüp duyduğu şeyler hakkında onlarla sohbet etmiş. Deminki kaygı endişe hepsi unutulmuş. Oğlanlar kalkacakken şair:

– Sanki ben geldiğimde hepiniz kederliyiniz. Ben yokken ne oldu? Ölen giden var mı? diye sormuş.

– Yok, hepimiz iyiyiz.

– O zaman ne oldu?

– Ey kıymetlimiz, olanları bir bilsen. Bugün bizi han çağırdı... diyerek olanları şaire anlatmışlar.

Onlar:

– Şair, hanın sorusunun cevabını bulamazsan seni de rezil eder, demişler.

Mahtumkulu kabul etmiş ve bu haber hana ulaşmış. Han şairi sarayına çağırılmış. Mahtumkulu:

– Rast bilen ýalanyň arasy uzak däl. Ol ýol bolup bilse dört barmak uzaklykdaky ýoldur – diýip, sag eliniň barmagyny gulakçekgesine ýetirýär.

Han muňa düşünmeýär. Şonda Magtymguly «Eşiden deň bolmaz gören göz bilen» diýen goşgusyny aýdyp:

– Kim– de kim eşitmedik zadyna görä iş etse, ýürek gabardar, jan awadar. Bu hakykat däl. Öz gözi bilen görüp iş etse, ýürek gabarmaz, jan hem agyrmaz. Bu hakykat bolar – diýip hana aýdýar.

Han bilen wezir– wekiller şahyryň ýerlikli jogabyny eşidip, onuň zehinine haýran galýarlar. Han:

– «Altyn daşdan çykar, akyl başdan» diýenleri– dä – diýip, tagtdan düşüp, Magtymgulynyň ýanyna gelýär. Onuň egnine kakyp:

– Berekella, beýik akyldar! Seniň bu aýdanlaryň meniň tüýs göwnümden turdy. Sen biziň köşge mynasyp adam ekeniň. Ine, sen indi biziň ýanymyzda bolmaly. Me, bu da saňa bizden serpaý – diýip, ýüpek hywa donuny onuň egnine ýapýar. Magtymguly hanyň teklibine birbada jogap berip bilmeýär, çünki bu wagtlar türkmenleriň agyr günleri, çekilen horluklar, nähak dökülen ganlar onuň göz önünden ýekän– ýekän geçip başlaýar. Ol häzir özüniň nirede durandygyny duýup:

– Men şu wagt hiç zat aýdyp biljek däl. Atama bir geňeşip göreýin. Ol göwnese, razylygymy şondan soň aýdaýyn – diýip, daşary çykýar. Ýoldaşlary onuň ýerlikli jogabyndan örän hoşal bolup, şahyry mähirli gujaklapdyrlar.

HERNE GALSA, ADAT GALSYN⁸⁶

Magtymgulynyň Şirgazy medresesini gutaryp, dogduk ýurduna gitjekdigi baradaky habar ilki Hywa ýyldyrym çaltlygynda ýaýrapdyr. Soňra Ürgenje, derýanyň gaýrasyndaky türkmen obalary Şymama, Emirabada, Kelteminara, Misgine, Akbaşla, Akgamyşa, Bezirgene ýetipdir. Ol döwürde bu ýerlerde Magtymgulyny diňlemedik adam az eken. Her kim Magtymgulyny görjek, onuň göwne melhem beriji sesini eşitjek. Şu niýet bilen adam bary eşekli, atly, düýeli Hywa tarap ýola rowana bolupdyr.

⁸⁶ Aýdan: «Magtymguly» dramasyňyň we romanynyň awtory, belli özbek ýazyjysy Kurban Muhammadrizo. Ýazyp alan: Amanmyrat Baýmyradow. Hywa şäheri. 2013-nji ýylyň 7-nji sentýabry.

Doğru ile yalanın arası uzak değil. O yol olsa olsa dört parmak uzaklıkta bir yoldur deyip sağ elinin parmağını kulağına götürmüş.

Han bunu anlamamış. Bunun üzerine Mahtumkulu “Gözün gördüğü ile işittiği aynı olmaz.” adlı şiirini okumuş ve hana:

“Kim ki duymadığı bir şey üzerine hareket ederse gönül kırar, can acıdır. Bu gerçek değildir. Kendi gözleriyle görüp hareket ederse, kalp kırmaz, gönül incitmez. İşte bu hakikattir, demiş.

Han ile vezirler, şairin yerinde cevabını duyduklarında onun yeteneğine hayran kalmışlar. Han:

“Altın taştan çıkar, akıl baştan.” diyerek tahtından inmiş, Mahtumkulu’nun yanına gelip elini omzuna koymuş ve:

“Maşallah, büyük bilge!” söylediklerinle gönlümü mest ettin. Sen bizim sarayımıza layık bir insanmışsın. Artık sen bizim yanımızda kalmalısın. İşte bu sana bizden bir hediye.” deyip ipekten bir kıyafeti omzuna bırakmış.

Mahtumkulu Han’ın teklifine hemen cevap vermemiş, çünkü bu sırada Türkmenler zor günler yaşamaktaymış, çekilen sıkıntılar, haksız yere dökülen kanlar birer birer gözlerinin önünden geçmeye başlamış. O, şu anda kendisinin nerede olduğunun farkına varıp:

Ben şimdi size bir şey söyleyemem. Atama danışayım, uygun görürse size haber vereyim, deyip dışarı çıkmış. Yoldaşları onun bu yerinde cevabından çok memnun kalmış ve şairi sevgiyle kucaklamışlar.

HER NE KALIRSA ADET KALSIN

Mahtumkulu’nun Şirgazi medresesini bitirdikten sonra memleketine döneceği haberi Hive’ye yıldırım hızıyla ulaşmış yayılmış. Sonra Ürgenç’e, ırmak boyunca yerleşen Türkmen obaları olan Şımam, Emirabad, Kelteminara, Misgin, Akbaşla, Akgamyş ve Bezirgene’ye varmış. O günlerde buralarda Mahtumkulu’nu dinlemeyen insan oldukça azmış. Herkes Mahtumkulu’nu görmek, onun gönüllere merhem olan sesini duymak istiyormuş. Halk bu niyetle eşekleri, atları ve develeriyle Hive’ye doğru yola düşmüş.

Bu habar Hywa hanyna hem baryp ýetipdir. Han Magtymgulynyň şygrylaryny köp gezek diňläpdir. Onuň bilen şirinden– şirin söhbetdeş bolupdyr. Magtymgulynyň ady şahyr Hywa gelenden rowaýata öwrülipdir. Han Magtymgulyny sylapdyr. Şahyryň at– owazasynyň, gadyr– gymmatynyň diňe türkmenleriň arasynda däl, eýsem, özbekleriň, gazaklaryň, garagalpaklaryň arasynda hem arzylydygyna belet han hezretleri wezir– wekillerini köşge çagyryp:

– Türkmen şahyry Magtymguly medresäni gutaryp, ýurduna gaýtjakmys. Magtymguly akyldar şahyr. Il içinde mertebesi belent. Biz şeýle akyldarlar bilen gatnaşykda bolsak, ýurdumyz abadan, könlümüz şat bolar. Her anna günü Magtymguly baş metjitde namaza durýarmyş. Biz hem metjide baryp, Magtymguly bilen hoşlaşaly – diýipdir.

Han hezretleriniň anna günü metjide baryp, Magtymguly bilen hoşlaşjakdygy baradaky habar tutuş Horezme ýaýrapdyr. Taňrynyň jaýynyň gapy-sy hemme üçin açyk. Magtymgulyny görmäge gelen agyr märeke, Hywanyň halky baş metjide üýşüpdir.

Metjide adam sygman, daşynda durupdyrlar. Halk Magtymgula metjidiň öňki hataryndan ýer beripdir. Anna günü han hezretleri Magtymguly bilen hoşlaşmak hem– de söhbetdeş bolmak üçin baş metjide gelipdir. Han namazdan soň, Magtymguly bilen söhbet edipdir. Han türkmen– özbek halkynyň doňan hem dost halkdygy barada aýdypdyr. Häzir halklaryň dostlugyny bozjak bolýan handyr serdarlaryň bardygyny aýdyp, Magtymgula köşkde galmagy teklip edipdir. Şahyr razylyk bermändir. Ol hanyň ýanynda duran ýerinde metjit bilen hoşlaşyp:

Magtymguly öter gider,
Maksadyna ýeter gider,
Ýalançyda bir iş biter,
Herne galsa, adat galsyn,
Yslam öýüň abat galsyn.

– diýip gutarýan şygryny aýdypdyr. Ertesi hywalylar Magtymgulyny Şabada çenli ugradypdyr.

Bu haber Hive hanına kadar gitmiş. Han, Mahtumkulu'nun şiirlerini birçok defa dinlemiş, onunla güzel sohbetler yapmış, Mahtumkulu'na da saygı duymuş. Şairin nâmı, kadir kıymeti sadece Türkmenler arasında değil, Özbekler, Kazaklar, Karakalpaklar arasında da bilinirmiş. Han hezretleri ve killerini köşke çağırarak:

– Türkmen şairi Mahtumkulu medresesini bitirip yurduna dönecekmiş. Mahtumkulu yüce bir şairdir. Halk arasında mertebesi yüksektir. Biz onun gibi böyle yüce biriyle yakın olursak, yurdumuz güvenli, gönlümüz mutlu olur. Mahtumkulu her cuma günü ulu camide namaz kılmış. Biz de o camiye gidip Mahtumkulu ile vedalaşalım, demiş.

Han hezretlerinin cuma günü camiye gidip Mahtumkulu ile vedalaşacağı haberi bütün Harezm'e yayılmış. Allah'ın evinin kapısı herkese açıktır. Mahtumkulu'nu görmeye gelen kalabalık Hive halkı, ulu camide toplanmış. O kadar kalabalıkmış ki camiye insan sığmamış, çoğu dışarıda kalmış. Halk Mahtumkulu'na ön saflardan yer vermiş.

Cuma günü han hezretleri de Mahtumkulu ile hem sohbet etmek hem de vedalaşmak için ulu camiye gelmiş, namazdan sonra da Mahtumkulu ile sohbet etmiş. Han, Türkmen ve Özbek halkının hem dost hem de kardeş olduğunu söylemiş. O halde bu halkların dostluğunu bozmayalım diyerek Mahtumkulu'nu köşkte ağırlamayı teklif etmiş, ancak şair bunu kabul etmemiş. O, hanın yanındayken mescittekiler ile vedalaşarak:

Mahtumkulu söyler gider,
Maksadına yeter gider,
Yalancıda bir iş biter,
Her ne kalsa, adet kalsın,
İslam evi abat kalsın.

– diyerek bir şiir okumuş. Ertesi gün Hiveliler Mahtumkulu'nu Şabad'a kadar uğurlamış.

NE PEÝDA⁸⁷

Magtymguly Şirgazy medresesinde okap ýörkä, Hywa hany şahyry ýanyna çagyryp, birnäçe gezek onuň goşgularyny diňläpdir we köşk şahyry bolmagyny teklip edipdir. Şahyr her gezek dürli bahanalar bilen hanyň teklibinden boýun gaçyrypdyr. Haçanda şahyryň Şirgazy medresesinden gitjek habary hana baryp ýetende, ol uly alada galypdyr. Öň Magtymgulyny ýamanlap gelen ulamalary köşge çagyryp käýäp, şahyry Hywada alyp galmagyň ýoluny ymykly agtaryp başlapdyr. Munuň esasy sebäbi– de şahyryň at– abraýynyň diňe türkmenleriň arasynda däl– de, Hywa ilatynyň – özbekleriň arasynda hem belent tutulmagy bolupdyr. Han muny aňyp, şahyrdan peýdalanmak isläpdir. Onuň üsti bilen dag etegindäki türkmen tirelerini özüne tabyn edip, günbatar serhedini pugtalandyrmagy ýüregine düwüpdür.

Ol şu niýet bilen öýüne gitmäge taýýarlyk görüp ýören Magtymgulyny ýanyna çagyryp:

– Şahyr, sen biziň köşge mynasyp adam. Bu ýerde köşk şahyry bolup gal – diýip, talap edipdir. Magtymguly hana oňat düşünişdir. Ol bu gezek bahana agtarman, Hywa medreselerinde dowam edip gelýän ýaramaz ýagdaýlary oňa aýdyp, köşkte galyp bilmejekdigini duýdurypdyr. Şahyr sözüniň soňunda atasy Döwletmämmet Azadynyň näsaglygy hakdaky Etrekden gowşan habary hem aýdyp, dogduk mekany, mähriban atasy ýadyna düşüp, «Gider sen» goşgusyny hana okap beripdir:

Panydan bakyýa göç– hä göç bolsa,	Mal üçin ynjydyp gardaş– doganyň,
Telmuryban, baka– baka gider sen.	Az bildiň tylladan satyp– sowanyň,
Ajal jamyn berip, iç– hä iç bolsa,	Paýlaşarlar halal– haram ýyganyň,
Jan ajygyn çeke– çeke gider sen.	Sen azabyn çeke– çeke gider sen.

Oglanlaryň durar zary– girýana,	Bu dünýäden barsañ, ol dünýä, gardaş,
Egsikler saç ýaýar, düşer lertzana,	Näler görejekdir bu şum gara baş,
Malyň kysmat bolup girer talaña,	Haýyr gazan, bolar ýanyña ýoldaş,
Eliň ýuwup, çyka– çyka gider sen.	Ýogsa gabra ýeke– ýeke gider sen.

⁸⁷ Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1766e -niji we 3423e -nji (3-nji depder) bukjalarynda saklanýar. Aýdanlar: 1. Allamyrat Gylyç ogy, Daşoguz welaýatynyň Köneürgenç etrabynyň merkezi. Ýazyp alan: A. Nursähedow. 2. Ataberd Nursähedow, 1929-nji ýylda doglan, ýokary bilimli. Ýazyp alan: K. Berkeliýew. 1960- -niji ýylyň fewraly. 3. Kimden we haçan ýazylandygy görkezilmändir. Toplan: Daşoguz welaýatynyň Köneürgenç etrabynyň Magtymguly köçesiniň 5-nji jaýynda ýaşayan A. Nursähedow

NE FAYDA

Mahtumkulu Şirgazi medresesinde okurken Hive hanı şairi yanına çagyryp birnäçe defa onun şiiirlerini dinlemiş ve saray şairi olmasını teklif etmiş. Şair her defasında türlü bahanelerle hanın teklifinden kaçmış. Şairin Şirgazi medresesinden gideceği haberi hana geldiğinde, o bu haber ile yakından ilgilenmiş. Sonra Mahtumkulu’nu kötöleyen ulemaları köşge çagyryp şairin Hive’de kalması için bir yol düşünmelerini istemiş. Bunun gerçek sebebi de şairin sadece Türkmenlerin arasında değil, Hive ve Özbeklerin arasında da üstün tutulmasıymış. Han bunu düşünerek şairden faydalanmak istemiş. Onun için dağ etegindeki Türkmen aşiretlerini kendine tâbi ederek batı sınırını güçlendirmeyi düşünmüş.

O, bu niyetle evine gitmek için hazırlık yapan Mahtumkulu’nu yanına çağırarak:

– Şair, sen bizim köşge layıksın. Burada köşk şairi olarak kal, demiş.

Mahtumkulu bu sefer bahanelerin arkasına saklanmadan han ile açıkça konuşmuş. Hive medreselerinde devam etmekte olan olumsuz durumlardan bahsetmiş ve köşk şairi olarak kalıp kalmayacağını bilmediğini ifade etmiş. Mahtumkulu, sözlerinin sonunda babası Azadı’nın sağlık sorunları ile ilgili Etrek’ten gelen haberi de söyleyip doğduğu toprakları ve sevgili babasını hatırlama getirip “Gidersin” adlı şiiirini hana okuyuvermiş:

Fâniden bakıye göç ha göç olsa,	Mal için incidip kardeşini dostunu,
Çırpınıp da baka baka gidersin.	Az bildin altından satıp savurduğunu,
Ecel kadeh verip iç ha iç olsa,	Paylaşarlar helal haram yıgıldığını,
Can alırsın çeke çeke gidersin.	Sen azabını çeke çeke gidersin.

Evlatların durur zarı giryana,	Bu dünyadan varsan, o dünyaya kardeş,
Eksikler saç yayar, düşer lertzane,	Neler görekdir bu zavallı baş,
Malın kismet olup girer talana,	Hayır kazan, olur yanına yoldaş,
El yıkayıp çıka çıka gidersin.	Yoksa kabre tek tek gidersin.

Adam ogly ýada salsa asylyn, Magtymguly, düşdün yşkyň güzerne,
Kaza goýmuş ajal atly masylyn, Kim bar sözletmäge eltip nazarna,
Aklyň bolsa kyýamatyň hasylyn, Hiç rowaç tapmadyň sözün bazarna,
Bu dünýäde eke– eke gider sen. Hyrydarsyz, döke– döke gider sen.

Jahanda görkezer gudrat işleri,
Ganatyň kuwwaty galdyr guşlary,
Ýigitligiň zory syndyr daşlary,
Kyrkdan aşdyň, çöke– çöke gider sen.

Magtymguly köşkten gidenden soň, han emeldarlaryny ýygnap, şahyry nähili– de bolsa, Hywada alyp galmagyň maslahatyny edipdir. Ýaşulularyň biri:

– Han hezretleri, şahyry bu ýerde alyp galmak üçin onuň Etrekdäki doňan garyndaşlaryndan birentegini öz welaýatyňyza göçürüp getirmek gerek. Şeýtseňiz, Magtymguly Hywada galar – diýip, maslahat berýär. Ýaşulyňyň maslahaty hana ýaraýar. Ol Magtymgula bildirmän, nökerlerini Etrege, Gürgene iberip, şahyryň obadaşlaryndan we oňa ýakyn adamlardan bir toparyny ýesir edip, Köneürgenç etrabyna göçürüp getirdýär. Olara ýer berýär, medrese salyp berýär. Soňra han Magtymgulyny ýene ýanyna çagyryp:

– Ine, men siz üçin ýer– suw berdim, medrese salyp berdim. Eger sen köşkte galmajak bolsaň, şol ýerde öz halkyň arasynda ýaşaber – diýip, eden «ýagşylygyny» oňa adýar. Şondan soň şahyr göçürilip getirilen gökleňleriň hal– ahwallaryny soramak üçin Hywadadan Köneürgenje gidýär. Göçürilip getirilenleriň arasynda Magtymgulyň daýylaryndan Baba gökleň bilen Myrat Körhan hem bar eken. Şahyr olaryň ýanyna baryp, gökleňleriň ýagdaýyny sorayar. Hanyň gökleňlere beren ýeri beýik bolup, suw çykman, halk gaty horlanýan eken. Olaryň hor– homsy durmuşyny gözi bilen gören şahyryň sabyr kasesi dolýar. Magtymguly şol ýerde gökleňleriň agyr durmuşyna göz aýlap:

Kerbela çölünde çöllük möwç ura,
Dağlarda şarlaşan silden ne peýda.
Bilbil ýesir galsa, Mugan çöllerde,
Baglarda açylan gülden ne peýda.
– diýip başlanýan «Ne peýda» diýen şygryny düzýär.

Magtymguly şol ýerden çalt yzyna gaýdyp, hana «Ne peýdany» okap berýär we köşkte galmajakdygyny çürt– kesik aýdýar. Şeýdip, şahyr dogduk mekanyna gaýdypdyr. Hanyň Köneürgençde saldyran Göklen medresesi häzir hem bar. Halk gürrüňlerine görä, Zelili şahyr şol medresede okapdyr.

Âdemoğlu unutmasa aslını, Mahtumkulu düştün aşkın yoluna,
Kaza etmiş ecel celladı seni, Kim var konuşacak götürüp yanına,
Aklın varsa kıyamet hâsılını, Hiç alıcı bulamadın söz pazarında,
Bu dünýäde eke eke gidersin. Alıcısız, döke döke gidersin.

Cihanda görünür kudret işleri,
Kanat gücü kaldırır şu kuşları,
Yiğitlik kuvveti kırar taşları,
Kırkı aştın, çöke çöke gidersin.

Mahtumkulu köşkten gittikten sonra han, vezirlerini toplayarak şairi Hive’de nasıl tutabiliriz diye istişare yapmış. Yaşlılardan biri:

– Han hazretleri şairin burada kalması için onun Etrek’deki kardeşlerinden birini şehrimize göç ettirmemiz gerek. Bunu yaparsanız Mahtumkulu burada kalır, diyerek tavsiye vermiş. Yaşlının tavsiyesi hana uygun gelmiş. O, Mahtumkulu’na haber vermeden askerlerini Etrek’e, Gürgen’e yollamış. Şairin köylülerini ve ona yakın bir grup insanı esir ederek Köneürgenç tarafına göç ettirmiş. Onlara yurt vermiş, medrese açmış.

Soňra han Mahtumkulu’nu tekrar yanına çağırmiş:

– Ben size toprak verdim, medrese açtım. Eger sen köşkte kalmayacaksan, burada kendi halkının içinde yaşa, diyerek ona yaptığı bu “iyiliği” anlatmış. Daha sonra şair göç ettirilen Göklenlerin halini hatırlarını sormak için Hive’den Köneürgenç’e gitmiş. Göç ettirilenler arasında Mahtumkulu’nun dedelerinden Baba Göklen ile Murat Körhan da varmış. Şair onların yanına giderek Göklenlerin vaziyetini sormuş. Hanın Göklenlere verdiği yer yüksekteymiş, su yokmuş, halk zor durumda kalmış. Onların bu gariban haldeki durumlarını gören şairin sabrı taşmış. Mahtumkulu burada Göklenlerin kötü durumunu görüp:

Kerbela çölünde çöller coşsa,
Dağlarda şarıldayan selden ne fayda.
Bülbül esir kalsa, Mugan çölünde,
Bağlarda açan gülden ne fayda.
– diye başlayan ‘Ne Fayda’ adlı şiirini yazmış.

Mahtumkulu oradan hızlıca hana giderek “Ne Fayda” şiirini okumuş ve köşkte kalmayacağını açıkça söylemiş. Daha sonra doğduğu yere geri dönmüş. Hanın Köneürgenç’te yaptırdığı Göklen medresesi bugün de mevcuttur. Halkın söylediklerine göre, şair Zelili bu medresede okumuş.

Gadym wagtlardan bäri Gündogarda kerwen ýoly jansyz çölleriň we sähralaryň arasyndaky ýaşayşyň, sessedasyz, iňňän uly giňişlikleriň, adamlaryň aragatnaşygynyň nyşany bolupdy. Häzirki wagtda söz sungaty halklary ýakynlaşdyrmagyň belent we hormatly missiýasyny, wezipesini ýerine ýetir ýär. Türkmen edebiýatynyň «kerweni» Magtymgulynyň öz halkyna wesýet eden genjihazynasy bolan iňňän köp ruhy gymmatlyklary alyp barýar.

Owanes Gukasýan, ermeni edebiýatçysy

* * *

Magtymgulynyň döredijiligi tükeniksiz şypa berýän, dünýä manysyny saçýan parasat çeşmesidir. Ol ölmezýitmez pikirleriň we asyly, adamkärçilikli duýgularyň genjihazynasydyr. Men Magtymgulynyň goşgularyny okanymda onuň ýagty ýadygärliginiň önünde tolgunman durup bilmeýärin.

Mürze İbragimow, azerbaýjan ýazyjysy

* * *

Magtymguly, hakykatdanda, türkmen halkynyň dilinden düşmeýär, ol adamlaryň ençeme we ençeme nesilleriniň ýüreklerine ornaşdy. Sebäbi ol bakylygyň şahyrydyr. Ýüz ýyllyklar geçenden soň hem akyldar şahyryň her bir sözi, oýpikiri, setirleri onuň içki oýpikirlerini, ýüreginiň urgusyny, duýgusyny, onuň ýürek tolgunmasyny biziň günlerimize çenli alyp gelyär. Ol diňe geçen eýýam hakynda pikir ýöretmäge kömek etmek bilen çäklenmän, eýsem, geljekki asyrlara hem nazar aýlamaga mümkinçilik berýär.

Ýegor Isay, rus şahyry

* * *

Eski dönemlerden itibaren Doğu'daki kervan yolu, cansız çöl ve sahralar arasındaki hayat, sessiz sedasız engin genişlikler, insanlar arası ilişkilerin izini taşımıştır. Bugün söz sanatı halkları yakınlaştırmannın yüce misyonunu ve görevini yerine getiriyor. Türkmen edebiyatının “kervanı” Mahtumkulu, halkına vasiyet etmiş, hazinesi sayılan oldukça fazla manevi değeri günümüze kadar alıp getirmiştir .

Ovanes Gukovyan, Ermeni edebiyatçısı

Mahtumkulu'nun yaratıcılığı sınırsız şifa veren, dünyaya anlam saçan ferâset kaynağıdır. O ölümsüz fikirlerin ve gerçek, insanlı duyguların hazinesidir. Ben, Mahtumkulu'nun şiirlerini okuduğumda onun aydınlık yadigarının önünde duygu seli yaşamadan, coşmadan duramıyorum.

Mürze İbragimov, Azerbaycan yazarı

Mahtumkulu, gerçekten Türkmen halkının dilinden düşmüyor, nesillerin yüreğine yerleşti. Çünkü o, bakiliğin şairidir. Yüzlerce yıl geçtikten sonra bile şairin her bir sözü, düşüncesi, mısraları, iç dünyasındaki fikirleri, yürek atışını, duygusunu, gönül dalgalarını bize kadar getiriyor. Bize sadece geçmiş dönemler hakkında fikir yürütme imkânı sunmuyor, ayrıca gelecek asırlara da göz atma imkânı veriyor.

Yegor İsayev, Rus şairi

* * *

AKYL HAZYNASY⁸⁸

Magtymguly Hywada okanda hanlygyň her hili işlerine şaýat bolupdyr. Şahyry ähli halk gowy görüpdür. Olar Magtymgulyny toý– meýlislerine çagyryp, onuň goşgularyny hezil edip diňläpdürler. Hana ýakyn käbir emeldarlar bolsa, Magtymgulyny erbet görüp, onun kastyna çykypdyrlar. «Ýamandan ýagşylyga garaşma» diýenleri. Olaryň bet niýetine hem bir gün sebäp tapylypdyr.

Günlerde bir gün, ýerli adamlar şahyry myhmançylyga çagyryp, derýanyň gaýrasyndaky gadymy Şymam obasyna getiripdirler. Oba adamlary Magtymgulyny ondan oňa myhmançylyga äkidip, hezzet– hormat edipdirler, gadymy Amyderýanyň akýan ugruny, Kyrkgyzy, Aýazgalany, Güldürsini, Ýanbaşgalany, Bezirgeni, Misgini, Kelteminary, Emirabady, Abu Reýhanyň önüp– ösen ýerlerini görkezipdirler. Şahyr medresede ders berýän halypasından iki günlük rugsat alan eken. Ýadygärliklere tomaşa edip ýörşüne bir hepde obada galmaly bolupdyr. Şu hem «Şahyrdan nädip dynyp bolarka?» diýip ýören zalym emeldarlara tutaryk bolupdyr. Olar hanyň ýanyna baryp:

– Han hezretleri, Magtymguly türkmen derýadan aňry ötüp, siziň raýat-nyzdarky halklary azdyrýarmyş. Şu şahyrdan öňde– soňda bize aklyk ýok. Oňa berk temmi bermek gerek – diýip ýamanlapdyrlar. Han myhmançylykdan ýaňy gelen şahyry köşge çagyrdypdyr. Magtymguly hanyň ýanyna barýarka, ýasawullaryň bir daýhany minaradan taşlajak bolup duranlaryny görüp, ayak çekipdir. Ol: – Bu bendäniň ýazygy näme? Günäsi agyr bolmasa, ganyna galmaň! – diýip, ýasawullara töwella edipdir. Olar:

– Bu betbagt jan salgydyny tölemändir. Han hezretleri «Göz üçin minaradan aşak taşlaň» diýip höküm etdi. Han hökümi biziň üçin kanun – diýip, daýhany minaradan aşak taşlapdyrlar.

Donuna ýel düşüp, bir sebäp bilen ol ölmän galypdyr. Ýasawullar ony ýene minaradan aşak taşlajak bolupdyrlar. Olaryň wagşy hereketine çydamad- yk şahyr ara düşüpdür:

– Han buyrugy berjaý boldy. Indi bu bendä azar bermäň!

– Ýok, muny öldürmesek, han sözüme ynanman, bizi öldürer. Magtymguly ýasawullary han duzagynda tutmakçy bolupdyr:

⁸⁸ Rowaýat dil-edebiyat ylmlarynyň kandidaty S. Arazgulyýewiň şahsy aden alyndy. Aýdan: Gaýlyýew Seyit, 55 yaş. Garagalpagystan Respublikasynyň Dörtgöl etrabynyň Kelteminar obasy. Ýazyp alan: S. Arazgulyýew. 1959-njy ýyl.

AKIL HAZİNESİ

Mahtumkulu Hive’de okurken hanlığın her türlü işlerine şahit olmuş.

Şairi bütün halk çok severmiş. Onlar Mahtumkulu’nu toy ve meclislerine çağırıp onun şiirlerini dinlemekten büyük zevk alıyorlarmış. Fakat hana yakın bazı görevliler Mahtumkulu’nu kötüleyip ona zarar vermeye çalışıyor- muş.

“Kötüden iyilik bekleme.” demişler. Onların bu kötü niyetine de bir gün bahane bulunmuş

Günlerden bir gün, Hiveliler şairi ırmağın kuzeydoğusunda bulunan ka- dim Şımama obasına misafirliğe çağırılmışlar. Köylüler Mahtumkulu’na misa- firperverlik göstermişler. Amuderya tarafındaki Kırgız, Ayazgalan, Güldürsin, Yanbaşgalan, Bezirgen, Misgin, Kelteminar ve Abu Reyhan’ın gelişmiş güzel yerlerini göstermişler. Şair medresede ders veren üstadından iki günlük izin almış. Tarihi yerleri gezip dolaşmak için bir hafta orada kalmayı planlamış. Bu da “Şairden nasıl kurtulabiliriz ki?” diye düşünen saray görevlileri için bir bahane olmuş. Onlar hemen hanın yanına gidip:

– Han hazretleri, Mahtumkulu Türkmen nehrinden öteye geçerek si- zin tebanız olan halkı size karşı isyana teşvik ediyormuş. Bu şairden hiçbir şekilde bize fayda yok. Onu sert bir şekilde uyarmak gerek, demişler. Han, misafirlikten henüz dönen şairi yanına çağırılmış. Mahtumkulu hanın yanına giderken askerlerin bir çiftçiyi minareden atacak olduğunu görüp durmuş. O:

– Bu kulun suçu ne? Kabahati ağır değilse kanına girmeyin!, diyerek askerlere seslenmiş. Onlar:

– Han hazretleri ibret-i âlem için minareden aşağı atın.’ diye hüküm verdi. Hanın hükmü bizim için kanundur deyip çiftçiyi minareden aşağı at- mışlar.

Giysisi rüzgârda uçuşan adam bir şekilde ölmemiş. Askerler onu tekrar minareden aşağı atacak olmuş. Onların bu vahşi hareketine dayanamayan şair:

– Hanın buyruğu gerçekleşti, artık bu adama zarar vermeyin! demiş.

– Ama onu öldürmezsek han sözüme inanmaz, bizi öldürür. Mahtum- kulu askerleri bu düşünceden uzaklaştırmaya çalışmış:

– Size han «minaradan taşlaň» diýipdir. Siz ony berjaý etdiňiz. Çagalarynyň bagtyna bendäniň jany berk eken, ölmän galdy. Han jezasy bir bolýandyr. Ikinji gezek jeza berseňiz han buýrugyny bozdugyňyz bolar. Ýasawullar bu sözi eşidip, iki oduň arasynda galypdylar. Ahyry maslahat edişip: «Dogry aýdýar– – da, dogry aýdýar» bolşup, daýhany hossarlaryna berip, köşge gidipdirler. Magtymguly hanyň ýanyna baryp, bolan işi aýdypdyr. Öňden içi güjüklü han şahyryň sözünü eşidip, gazap donuna giripdir. Ol: «Jellat!» diýip gygyrypdyr. Şu pursatda şahyryň öz janyna haýpy gelmändir. Ol garyba, onuň çagalarynyň ýetim galyp, hor– homsy güne düşjegine gynanypdyr. Şahyr çykalga agtarypdyr. «Agtaran tapar» diýenleri. Magtymguly ahyrynda dini hana garşy ýarag hökmünde peýdalanmagy ýüregine düwüpdür. Ol hana «Güzeşt eýle» diýen şygryny okap beripdir:

Eý, Kerimi– kârisaz, Günâhim güzeşt eýle. Eý, Rahymy– çâresaz, Günâhim güzeşt eýle.	Saňa bakan yüzler çün, Sen diýp ýyglan gözler çün, Hamdyň okan sözler çün, Günâhim güzeşt eýle.
Ermese kerem Senden, Gitdi ygtyýar menden, Jürmüm çykardym çenden, Günâhim güzeşt eýle.	Gökde ýyldyz hormaty, Ýerde nowruz hormaty, Gije– gündiz hormaty, Günâhim güzeşt eýle.
Ýüz gam birle tende jan, Isteýir Senden aman, Pazlyň birle, ýa, Suhan, Günâhim güzeşt eýle.	Belent daglar hakyna, Çölde gyrlar hakyna, Ýerler, suwlar hakyna, Günâhim güzeşt eýle.
Gerçe oldum günäkär, Setr eýle aýbım, Setdar, Kerem eýle, ýa, Gapbar, Günâhim güzeşt eýle.	Senden bolmasa haraý, Bu meniň halymga, waý, Pyragy diýr, ýa, Hudaý, Günâhim güzeşt eýle.

– Han size ‘minareden atın’ demiş. Siz onun buyruğunu yerine getirdiniz. Çocuklarının yüzü suyu hürmetine hayatta kaldı, ölmedi. Han cezasını vermiş oldu. İkinci defa ceza verirsiniz hanın buyruğunu bozmuş olursunuz.

Askerler bu sözü işitmiş ve iki ateş arasında kalmışlar. “Doğru söylüyor, doğru söylüyor.” diyerek, çiftçiyi arkadaşlarına verip köşke gitmişler. Mahtumkulu hanın yanına gidip, olan biteni anlatmış. İlk önce gülen han, şairin sözünü işitince kızmış, “cellat” diye bağırılmış. Şair kendi canı için endişeye düşmemiş. O garibe, onun çocuklarının yetim kalıp zor durumda kalacağına üzülmüş. Şair köşkten çıkmış. “Arayan bulur.” demişler. Mahtumkulu dini bilgisini hana karşı silâh olarak kullanmayı düşünmüş ve hana “Güzeşt eyle” şiirini okumuş:

Ey, ‘Ekrem’el ekremîn’, Günahım güzeşt eyle Ey, ‘Erhame’r rahimin’, Günahım güzeşt eyle.	Sana bakan yüzler çün, Sana ağlayan gözler çün, Hamd u sena sözler çün, Günahım güzeşt eyle.
Olmasa kerem senden Giti iradem benden, Cürmüm çıkardım çenden, Günahım güzeşt eyle.	Gökte yıldız hürmeti, Yerde nevrüz hürmeti, Gece gündüz hürmeti, Günahım güzeşt eyle.
Yüz gam ile tende can, İsterim senden aman, Fazlın ile ya Sübhan, Günahım güzeşt eyle.	Yüksek dağlar hakkına, Çölde kırlar hakkına, Yerler, sular hakkına, Günahım güzeşt eyle,
Gerçi oldum günahkâr, Setr eyle aybım, Settar, Kerem eyle, ya Gaffar, Günahım güzeşt eyle.	Senden olmasa yardım, Bu benim halime, vay, Firaki der ya Hüday, Günahım güzeşt eyle.

Han şygry diňläp, şahyryň zehinine aňk bolupdyr. Göwni ýumşapdyr. Ol tagtdan düşüp:

– Men aklyly kem emeldarlaryň sözünüň çöplüdigini duýýardym. Şeýlede eken. Sen– ä bir akyl hazynasy ekeniň. Hazyna hanlyga ýaraşyandyr. Şeýle dana sözleri wagtal– wagtal okap ber. Özüň bilen garybam ölüm jezasyndan halas etdiň. Han jezasy bir bolýandyr – diýip, sözünü jemläpdir. Şeýdip, Magtymguly özüni we garyp daýhany ölümünden halas edipdir.

ÝAT BOLAR⁸⁹

Magtymguly Şirgazy medresesinde okap ýörkä, zyndan kömek alman, öz gününü özi görmeli bolupdyr. Okap ýören talyplaryň köpüsiniň zyndan halat, pul, iýmek– içmek üçin azyk geler eken. Şoňa görä olaryň sözleri geçginli bolupdyr. Olar garyp– gasarlary äsgermez ekenler. Bir gezek Magtymguly bazara baranda pukara halkyň gözgyny durmuşyny gözi bilen görüpdür. Münlerçe garybyň agyr gününe, gören horluklaryna ýüregi awan şahyr:

Muhammet ymmaty malsyz bolmasyn,
Malsyz bolsaň, dogan– gardaş ýat bolar.
Gaçar agaň, iniň, bolmaz hatyraň,
Guwanar duşmanyň, dostuň mat bolar.
– diýen goşgusyny aýdypdyr.

BIZI RYSWA EDER⁹⁰

Magtymgulynyň ýaşan döwründe gökleňler daglaryň, baýyrlaryň üstüne düme ýazlyk eker ekenler. Ýyl gurak gelse ilat açlykdan horlanar eken. Bir ýyl Hywa gidýän kerwenler bilen Magtymgulam öz düýesini iberipdir. Ýolda hanyň birtopar nökeri kerweni talapdyr. Adamlar: «Oba boş baranymyzdan ölenimiz gowudyr» diýip, göni hanyň huzuryna arz etmäge barypdylar. Olar bolan wakany hana aýdypdylar. Haçanda kerwenbaşy talanan düýeleriň biriniň Magtymgulynyňkydygyny aýdanda, han dergazap bolup, nökerlerini çagyrypdyr. Han olara:

– Gökleňleriň kerwenini talasak, olaryň Magtymgulusy goşgy ýazyp, bizi ryswa eder. Derrew mallary galladan ýükläp, ýurduna goýberiş – diýip buýruk beripdir. Hanyň buýrugy berjaý edilip, kerwen sag– aman yzyna gaýdyp gelipdir.

89 Rowaýat «Mugallymlar gazetini» gazetiniň 1960-njy ýylyň 21-nji maýyndaky sanyndan alyndy. Taýýarlan: K. Berkeliýew.

90 Rowaýat M. Garryýewiň «Edebiýat we sungat» gazetiniň 1959-njy ýylyň 19- -njy noýabrnyndaky sanynda çykan «Etrege syýahat» diýen makalasyndan alyndy. Aýdan: Berdi Ämedow. Balkan welaýatynyň Esenguly etrabyňyň Çalaoýuk obasy.

Han, šiiri dinlemiş ve şairin yeteneğine hayran kalmış. Tahttan inerek:

– Ben akly noksan vezirlerin sözünü dinledim de böyle oldu. Sen bir akıl hazinesiymişsin. Hazine hanlığa yaraşır. Böyle bilgece sözleri zaman zaman okuyuver. Sen kendini ve bir garibanı ölüm cezasından kurtardın. Hanın cezası bir kez olur, diyerek sözünü tamamlamış. Böylelikle, Mahtumkulu kendisini ve gariban çiftçiyi ölümden kurtarmış.

HATIRA OLUR

Mahtumkulu Şirgazi medresesinde okurken kimseden yardım almamış, kendi ihtiyaçlarını kendisi karşılamış. Okuyan öğrencilerin hepsine giyecek, para, yiyecek içecek için de azık gelirmiş. Onların birçoğu fakir fukarın halini hiç düşünmemiş. Bir defasında Mahtumkulu pazara gittiğinde fukara halkı kendi gözleri ile görmüş. Binlerce garibanın perişan haline yüreği yanan şair:

Muhammet ümmeti malsız olmasın,
Malsız olsan, dost-kardeşin uzak olur,
Kaçar büyüğün küçüğün, olmaz hatrın,
Sevinir düşmanın, dostun ziyan olur.
– adlı şiirini söylemiş.

BİZİ REZİL EDER

Mahtumkulu'nun yaşadığı dönemlerde Göklenler dağların, bayırların üstünde bahar mevsiminde tarım işleri ile uğraşmış. Yıl kurak geçerse halk kıtlık nedeniyle sıkıntı çekermiş. Bir yıl Hive'ye giden kervan ile Mahtumkulu kendi devesini de göndermiş. Yolda hanın bir grup askeri kervanı talan etmiş. İnsanlar: “Köye boş gidenimizden ölenimiz iyidir.” diyerek hanın huzuruna arz etmeye gitmişler. Onlar olan biteni hana anlatmışlar. Ne zaman ki kervanbaşı, talan olan develerden birinin Mahtumkulu'na ait olduğunu söylemiş işte o zaman han askerlerini çağırması ve onlara:

– Göklenlerin kervanını talan edersek onların şairi Mahtumkulu şiir yaparak bizi rezil eder. Derhal malları kaleden çıkarıp yükleyin ve yurduna geri gönderin, diyerek buyruk vermiş. Hanın buyruğu yerine getirilerek, kervan sağ sağlim yerine ulaşmış.

ÖKÜNÇ⁹¹

Magtymguly bir sebäp bilen Hywa gidipdir. Magtymguly bilen bir wa-gtlar medresede bile okan bir adam bolsa, onuň Hywa gelenini eşidip: – Ma-gtymguly gelipdir diýýärler welin, göreniňiz– ä yokdur? – diýip, üşüp oturan märekä ýüzlenipdir.

Onda oturanlaryň arasyndan biri: – Gelse gelipdir– dä, ol bir gezip ýören köpekdir– dä – diýipdir. Muny gaty gören Magtymgulyň tanşy oňa kelim agyz zat diýmändir. Magtymguly Hywa barandan soň, saý– sebäp bilen bir öýe myhman bolupdyr. Öý eýesi Magtymgula bolanja zady bilen hezzet– hormat edipdir. Magtymguly ojagyň daşyna tegelenip oturan üç– dört sany ýarym– ýa-laňaç çagalara gözi düşüp, olara rehimi inipdir. Ol ýanynda barja oduk– buduk zatlaryny öý eýesine berip, gaýtmakçy bolupdyr. Emma öý eýesi almajak bolup, garşylyk görkezse– de, Magtymguly bolanja zatlaryny goýup ugraberipdir.

Onda öý eýesi: – Myhman, azajyk duruň! Siziň adyňyza kim diýerler? – diýip sorapdyr. Myhman yzyna öwrülip:

– Bize Magtymguly diýerler – diýip, öz ýoly bilen gidiberipdir.

Öý eýesi onuň Magtymguly diýen sözünü eşidip, bir hili bolupdyr. Ol adam şol märekäniň içinde Magtymgula «Ol bir gezip ýören köpekdir– dä» diýen adam eken. Ol özüniň şol diýen sözi üçin ökünip, aňyrsyna çykyp bilmändir.

YLMY MAGTYMGULY ÄKITDI⁹²

Magtymguly Şirgazy medresesinde üç ýyl okap, ýurduna gaýdypdyr. Medresede okaýan talyplar şahyr gidenden soň, «Öň Magtymguly halypamy-zydy. Bilmedik ýerimizi ondan sorardyk. Şygyr okap berip, göwnümüzü göte-terdi. Indi biziň halypamyzy kim bolar? Haýsomyzyň ylmymyz köpkä?» diýip, özara jedleşip başlapdyrlar.

Medresede ders berýän hezreti Pälwan talyplaryň jedelini eşidip:

– Talyplar, siz jedleşip azara galyp ýörmäň. Ylmyň baryny Magtym-guly äkitdi – diýipdir.

⁹¹ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1769e - -nyj bukjasynnda saklanýar. Aýdan: Mämmeddurdy aga. Aşgabat şäheriniň Ruhabat etra-bynyň Ýasmansalyk ýaşayyş toplumy. Ýazyp alan: A. Nursähedow. Rowaýat «Magtym-guly–225» diýen kitabyň 308-nji sahypasynda ýerleşdirilipdir.

⁹² Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1864e -nji (6-njy depder) bukjasynnda saklanýar. Aýdan: Baýramtäç eje. Balkan welaýatynyň Esenguly etrabynyň Çalaýuk obasy. Ýazyp alan: A. Oraztaganow. 1960-njy ýylyň 20-nji maýy. Rowaýat ilkinji gezek «Muğallymlar gazetiniň 1960-njy ýylyň 8-nji sentýabryndaky sanynda hem neşir edilipdir.

PIŞMANLIK

Mahtumkulu bir sebep ile Hive’ye gitmiş. Mahtumkulu ile bir zamanlar medresede okuyan biri onun Hive’ye geldiğini işitmiş:

– Mahtumkulu gelmiş diyorlar, gören var mı?, diyerek merakla bakan yüzlere yönelmiş. Onların arasında oturanlardan biri:

– Gelse gelirdi, o hep gezen köpek gibidir, demiş. Bu sözü çirkin bulan Mahtumkulu’nun tanışı o adama yine de bir tek söz söylememiş. Mahtumkulu Hive’ye vardıktan sonra bir eve misafir olmuş. Ev sahibi Mahtumkulu’na hür-met etmiş. Mahtumkulu ocağın dışında toplanmış oturan üç dört yarı çıplak çocuga gözü takılmış ve onlara bir hayli acımış. O yanında ne var ne yoksa ev sahibine verip gitmek istemiş.

Ama ev sahibi almak istememiş, Mahtumkulu eşyaları olduğu gibi bırakıp çıkmış. O anda ev sahibi:

– Misafir, lütfen biraz bekleyin! Sizin adınız nedir? diye sormuş. Misa-fir arkasına doğru dönerek:

– Bana Mahtumkulu derler, demiş ve kendi yoluna doğru yönelmiş.

Ev sahibi ise onun “Bana Mahtumkulu derler.” sözünü duyduğunda bir tuhaf olmuş. O, kalabalığın içinde Mahtumkulu için “O hep gezen bir köpek gibidir.” diyen adammış. Adam, bu sözünden dolayı büyük pişmanlık duymuş ve şairin arkasından gidememiş.

İLMİ MAHTUMKULU GÖTÜRDÜ

Mahtumkulu Şirgazi medresesinde üç yıl okuduktan sonra yurduna dönmüş. Medresede okuyan öğrenciler şair gittikten sonra, Mahtumkulu bi-zim üstadımızdı bilmediğimiz şeyleri ona sorardık. Şiir okuyup gönlümüzü hoş ederdi. Şimdi bizim üstadımız kim olacak? diyerek münakaşa etmeye başlamışlar. Medresede ders veren Hazreti Pelvan öğrencilerin tartışmalarını işitip:

– Ey öğrenciler, tartışıp durmayın. İlmin hepsini Mahtumkulu alıp gö-türdü, demiş.

NÄBILSIN⁹³

Magtymguly Etrek töwereginden gelip, Marynyň üsti bilen geçip bar-ýarka, bir pukaranyň öýüne myhman bolýar. Magtymgulynyň gelenini eşiden oba adamlary şahyry görmäge we şygrylaryny diňlemäge ýygnanýar. Magtymguly bulara ýazan şygrylarynyň birnäçesini aýdyp berýär.

Şahyryň gulaga ýakymly owazyny, çuň manyly şygrylaryny diňlän oba adamlarynyň göwni göterilýär. Magtymgulynyň dürdäne sözlerini öz agzundan eşidip haýran galýarlar.

Magtymguly ötenden– geçenden gürrüň berip otyrka, bir adam gýşaryp ýatan yerinden turup:

– Magtymguly aýdylyşyndan hem beter akyldar adam eken. Oraz baý baýak bir üşmeleňde «Magtymguly hakdan içen dälidir, ol ýöne bir çanak aýran içäýen şahyrlardandyr» diýipdi welin, onuň aýdan zatlary biderek ekeni. Asyl Magtymguly hakynda aýdylyan öwgüler heniz hem bärden gaýdýar ekeni – diýipdir.

Onda Magtymguly: – Maly köp zehinsiz adamlardan başga näme tama etjek. Iki atyň iýmlik arpasyny deň bölüp bilmeýän, eşek ýatakdan aňryny saýgarmaýanlardan näme tama etjek?! – diýip, «Näbilsin» diýen goşgusyny şol yerde döredip, oturanlara aýdyp beripdir:

Öz gadryny özün bilmez adamdan, Diňle sözüň, ner zarbyny ner tanyr,
Aňlamaz ol, a:m– u hasy näbilsin. Har bakan har tanyr, mähek zer tanyr,
Ne tama bar hamr içen gedemden, Eý, ýaranlar, är ýigidi är tanyr,
Buzahor ýagşyny, ýasy näbilsin. Namartlar ýagşyny, pisi näbilsin.

Ýamana ýagşy söz ýokmaz, taşlanar, Magtymguly aýdar, sözlerim hakdyr,
Aňlar äriň aňlamasy güýçlener, Emma ki hak söze ten beren ýokdur,
It ýalyn topraga dökseň hoşlanar, Bir gözli diýmese, garadyr, akdyr,
Topragy, tabagy, tasy näbilsin. Kör pakyr kümüşü, misi näbilsin.

Butparaz müň kylsa roza– namazy,
Oňa nesip bolmaz behişdiň ýazy,
Älemi göterse ebrin owazy,
Eşitmez, ker pakyr sesi näbilsin.

⁹³ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1777e - -nji bukjasynynda saklanýar. Aýdan: Çary Gurbangylyç, 47 ýaş, sowatly. Ýazyp alan: N. Kürräýew. 1960- -njy ýylyň fewraly.

NE BİLSİN?

Mahtumkulu Etrek şehrinden gelip Marı’ya vardığında bir fukaranın evine konuk olmuş. Mahtumkulu’nun geldiğini duyan köy halkı, şairi görmek ve onun şiirlerini dinlemek için fukaranın evine toplanmışlar. Mahtumkulu, onlara yazdığı şiirlerden birini okumuş. Şairin sesi kulağa o kadar güzel geliyormuş ki dokunaklı şiirlerini dinleyen köy halkının gönülleri şenleniyormuş. Mahtumkulu’nun inci tanesi gibi kıymetli sözlerini kendi ağzından dinleyenler hayran kalıyormuş. Mahtumkulu ahaliyle sohbet ederken bir adam yerinden doğrulup:

– Mahtumkulu söylendiğinden daha akıllı bir adammış. Ramazan ayında zenginlerin bulunduğu bir cemaatte, “Mahtumkulu Haktan içen şair⁹⁴ değildir, o sadece bir çanak aýran içen şairlerdendir.” demişlerdi, fakat bu sözler doğru değilmiş. Mahtumkulu hakkında söylenen övgülerin boşuna olmadığını aşikâr, demiş. Bunun üzerine Mahtumkulu:

– Malı çok akli kıt adamlardan başka ne beklenir ki? İki atın yemlik arpasını bile denk bölemeyen, atın ahırını eşeğinkinden ayırt edemeyenlerden ne beklenir? dedikten sonra “Ne Bilsin” adlı şiirini irticalen orada bulunanlara okuyuvermiş:

Kendine saygısı olmayan adam, Dinle sözüň, deve gücünü deve tanır,
Anlamaz ki has adamı ne bilsin. Eşeklik edeni eşek, mihenk altını tanır.
Ne beklenir mey içen ukaladan, Ey yarenler, er yiğidi er tanır,
Sarhoş iyiyi kötüyü ne bilsin. Namertler iyiyi, kötüyü ne bilsin.

Kötüye iyi söz söylenmez, kaçır, Mahtumkulu söyler, sözlerim hakdır,
Akıllı kişinin analaşılması güçtür. Ama hak sözüne canın veren yoktur.
İt, toprağa ateş dökse hoşlanır, Gören biri demezse, karadır, aktır,
Toprağı, tabağı, tası ne bilsin. Kör fakir gümüşü, bakırı ne bilsin.

Putperest bin kez oruç tutup kılma namazı,
Ona nasip olmaz cennetin baharı.
Kaplama âlemi bulutun sesi,
İşitmez, sağır fakir sesi ne bilsin.

⁹⁴ Haktan içen şair: Bâdeli âşık. Düşünde bir pirin elinden aşk badesi içerek saz çalıp söyleyen halk şairi.

MAGTYMGULY WE NURY KAZYM⁹⁵

Nury Kazym ibn Bahr diýen alym, günlerde bir gün, Buhara medreselerinde okaýan talyplaryň arasynda dörän bozuklygy halaman, Yspyhana gaýdyar.

Birnäçe wagt geçenden soň, Magtymguly hem Buhara medresesini taşlap, ähli türkmen ilatynyň üstüni syryp, öz ýurduna gelýär. Soňra ökde alymy yzarlap, Eýrana gidýär. Ol pars dostlarynyňkyda myhman bolýar. Dostlary öz aralarynda galmagy Magtymguludan haýyş edýärler. Emma ol özüniň ýola-gçydygyny aýdyp, olar bilen hoşlaşýar.

Magtymguly ilki gadymy Yspyhan şäheri bilen tanşyp, sorag– ideg bilen Nury Kazymy tapýar. Ondan köp zatlary öwrenýär. Bular türkmen halkynyň erkinligi hakynda maslahatlaşyp, Owganystanyň Kâbil (häzirki Kabul) şäherine gelýärler. Bu ýerde birnäçe wagt bolanlaryndan soň, Hindistana ugraýarlar. Olar baryp, Hindistanyň köp ýerleri bilen tanyşýarlar, meşhur Babyl guýusy hakynda soraşýarlar. Penjap sebitlerini gezýärler.

Dostlar Hindistanda bir ýyl üç aý bolanlaryndan soň, ýene Kâbil şäheriniň üsti bilen geçip, Özbekistanyň Andijan, Margelan şäherlerine gelýärler.

Köp ýurtlary gezenlerinden soň, bular ahyrda Horezme barýarlar. Bu ýerde Hywa hany – Ilbars hanyň zulumy astynda ilat gaty horlanýan ekeni.

Şol ýerdäki türkmenler Magtymguludyr Nury Kazymyň öz ýurtlaryna gelmeklerine gaty begenýärler. Şular ýaly abraýly adamlaryň ilaty zulumdan gutarmak barada edýän işlerine minnetdar bolýarlar. Şahyryň göwün galkyndyryjy şygryrlaryny diňläp, oňa minnetdarlyk bildirýärler.

Şondan soň, Nury Kazym bilen Magtymguly maslahat edip, Hywanyň meşhur Şirgazy medresesinde galýarlar.

Magtymguly Şirgazy medresesine girende otuz baş ýaşynda eken. Şirgazy medresesinde ön diňe barly adamlaryň perzentleri okadylýar eken. Bular bu ýerde galanlaryndan soň, ol medresä Arkaç sebitlerinden hem okamaga gelýänleriň sany köpeliýär. Şol gelenlerden Bäherdeniň (häzirki Baharly) Börme obasyndan bolan Nazaraly diýen adam hem okuwa girýär. Nury Kazym, Magtymguly, Nazaraly üçüsi bir hüjrede ýaşap başlaýarlar. Nazaralynyň ilki sowady azrak bolany üçin, Magtymguly oňa kömek berer eken.

95 Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1739e -nji bukjasynyda saklanýar. Rowaýat P. Agalyýewiň Magtymguly hakyndaky makalasyndan alnyp, «Magtymguly hakynda halk rowaýatlary» diýen kitabyň 29–31-nji sahypalarynda çap edilipdir.

MAHTUMKULU VE NURİ KADI⁹⁶

Nuri Kadı İbn Bahr adındaki âlim bir gün Buhara medreselerinde okuyan öğrencilerinin arasında vuku bulan problemlerden rahatsız olmuş ve İsfahan'a dönmüş.

Biraz zaman geçtikten sonra Mahtumkulu da Buhara medresesini bırakıp Türkmen halkının ikamet ettiği yerleri gezerek kendi yurduna gelmiş. Sonra bu büyük âlimin peşine düşüp İran'a gitmiş ve orada dostlarının evinde misafir olmuş. Dostları Mahtumkulu'na kendi yanlarında kalması için ricada bulunmuşlar. Fakat o kendi yolculuğundan bahsedip onlarla vedalaşmış. Mahtumkulu önce kadim İsfahan şehrine gitmiş. Sorup soruşturmuş ve Nuri Kadıyı bulmuş. Onu bulduktan sonra ondan çok şey öğrenmiş.

Onlar Türkmen halkının özgürlüğü hakkında istişare ede ede Afganistan'ın Kabil şehrine gelmişler. Burada biraz kaldıktan sonra Hindistan'a gitmişler. Hindistan'ın birçok yerini gezip meşhur Babil kuyusu hakkında bilgi edinmişler. Öte yandan Pencap bölgesini de gezmişler.

İki dost, Hindistan'da bir yıl üç ay kaldıktan sonra Kabil şehriden geçerek Özbekistan'nın Andican, Margelan şehirlerine gelmişler.

Birçok farklı yeri gezdikten sonra bu iki dost sonunda Harezm'e varmışlar. Burada Hive Hanı olan İlbars Han'ın zulmü altındaki halk çok zor durumdaymış.

Buradaki Türkmenler Mahtumkulu ve Nuri Kadı'nın kendi yurtlarına geldikleri için çok mutlu olmuşlar. Onlar gibi şöhret sahibi insanların halkı zulümden kurtarmak için yaptıklarına minnettar olmuşlar. Şairin gönülleri mest eden şiirlerini dinleyip ona minnettarlıklarını gösteriyorlarmış.

Daha sonra Nuri Kadı ile Mahtumkulu istişare edip Hive'nin meşhur Şirgazi medresesinde kalmışlar.

Mahtumkulu, Şirgazi medresesine girdiğinde otuz beş yaşındaymış. Şirgazi medresesinde sadece varlıklı insanların çocukları okuyormuş. Onlar, bu medresede kalmaya başlayınca buraya Arkaç bölgesinden de okumak için gelenlerin sayısı artmış. Baherden'in Börme köyünden Nazarali diye biri de okumak için gelmiş. Nuri Kadı, Mahtumkulu ve Nazarali üçü birlikte aynı odada yaşamaya başlamışlar. Nazarali'nin tahsili az olduğu için, Mahtumkulu ona yardım ediyormuş.

Bu medresäniň ders berýän ussadyňa hezreti Pälwan diýer ekenler. Magtymguly Nury Kazymyň kömegi bilen düýpli bilim alyp, beýleki talyplardan saýlanýar. Aradan iki ýyl geçenden soň, Magtymguly ähli talyplaryň damylasy (halypasy) bolýar. Okadýan ahun bir ýana gidende talyplary okatmagy Magtymgula tabşyrýar. Magtymguly talyplara diňe bir ders bermek bilen çäklenmän, olaryň bet iş bilen meşgul bolýanyňa– da çäre görýär.

Magtymguly medresede, Nury Kazymda okamak bilen birlikde, öz döredijiligini alyp barýar. Onuň türkmenlerden, özbeklerden, gazaklardan, garagalpaklardan we başga milletlerden köp sanly dostlary we aşnalary bolupdyr. Şonuň üçin Magtymgulyň bolýan hüjresiniň myhmansyz wagty bolmandyr. Soň onuň ýeke özi aýry bir hüjra geçýär. Onuň bolýan hüjresi hakyky döredijilik öýüne öwürülýär, hatda Magtymgulyň döredijilik ussatlygyna ders berýän ahunlar hem pitowa berýärler.

Günleriň birinde şahyryň halypasy hezreti Pälwan onuň «Jelil» diýen goşgusyňy eşidip:

– Magtymgulyň aýdan pikiri her bir adamyň tapjak zady däl, muňa bu ylmy– çäbiklik! Allatagalanyň dergähinden berlipdir. Ol muňa berlen uly ülüş. Bu adam hakyky hakdan içen – diýen ýaly bahalar berýär.

Magtymgulyň dabarasy dag aşýar, onuň ady ähli ýere ýaýraýar. Onuň öýüniň myhmansyz wagty bolmaýşy ýaly, onuň özüni– de köp ýerlere myhmançylyga çagyýarlar. Ähli Kesearkaç taraplaryndan hem ilat zat ýygnaý, harçlyk diýip, Magtymgula iberer ekenler. Magtymguly hem öz nobatynda ol zatlary beýleki talyplara paýlap berer eken.

DOGRY ÝOL⁹⁷

Bir ulama ömrünü dini kitaplary okap geçiripdir. Ol garrylyga ser uranda Magtymgulyň goşgularyny okapdyr. Dini bildiginden tutan bu ulama:

– Men «Rownakyl–yslamy», «Sopy Allaýary», «Muhteseri» birnäçe gezek okadym, emma Magtymgulyňky ýaly dogry ýola duşmandym. Indiden beýläk Magtymgulyň şygrylaryny okaryn – diýip kasam edipdir.

⁹⁷ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1754e-nji bukjasynynda saklanýar. Aýdan: Nuraly Sary ogly, 67 ýaş. Balkan welaýatynyň Serdar etraby. Ýazyp alan: D. Nuralýew. 1954-nji ýylyň ýazy. Rowaýat ilkinji gezek «Magtymguly–225» diýen kitabyň 304- -nji sahypasynda ýerleşdirilipdir.

Bu medresede ders veren üstadın adı “Hazreti Pelvan” imiş.

Mahtumkulu, Nuri Kadı’nın yardımı ile oldukça iyi bir eğitim alıp diğer öğrenciler arasından sıyrılmayı başarmış.

Aradan iki yıl geçtikten sonra Mahtumkulu öğrencilerin hocası olmuş. Ders veren öğretmen, bir yere gittiğinde öğrencileri okutma işini Mahtumkulu üstlenmeye başlamış. Mahtumkulu öğrencilere sadece ders vermekle yetinmemiş onlara kötü alışkanlıklar ile meşgul olmamaları için de yol gösteriyormuş.

Mahtumkulu, medresede Nuri Kadı ile birlikte okurken diğer taraftan şiir sanatı ile ilgili çalışmalarını da geliştireyormuş. Onun Türkmen, Özbek, Kazak, Karakalpak ve başka milletlerden birçok eşi dostu olmaya başlamış. Böylece Mahtumkulu’nun odasında misafirsiz gün geçmiyormuş. Bu sebeple, tek başına ayrı bir odaya geçmek zorunda kalmış. Onun yaşadığı oda gerçek bir sanat atelyesine dönüşmüş, hatta Mahtumkulu’nun sanatsal yaratıcılığına okulda ders veren hocalar da izin veriyormuş.

Günlerden bir gün şairin üstadı Hazreti Pelvan onun “Celil” isimli şiirini işitip:

– Mahtumkulu’nun dilinden dökülenler her insanın yapabileceği bir şey değil, ona bu ilim Allah’ın dergähından verilmiştir. Bu, ona kaderin verdiği en büyük şeydir. Bu adam yeteneğini Hak’tan alıyor, diyerek ona büyük kıymet vermiş.

Mahtumkulu’nun ünü dağları aşıyor, adı her yere yayılıyor. Odasının misafirsiz vakti olmadığı gibi kendi de birçok yere misafirliğe çağırılıyor. Kesearkaç halkından insanlar toplanıp Mahtumkulu’na harçlık gönderirlermiş. Mahtumkulu da gelenleri öğrenciler arasında paylaştırmış.

DOĞRU YOL

Bir din adamı ömrünü dinî kitapları okuyarak geçirmiş. Yaşlılığında Mahtumkulu’nun şiirlerini okumaya başlayan bu din adamı:

– Ben “Rovnak’ül–Islam”ı, “Sofu Allayar”ı ve “Muhteseri” birkaç kez okudum fakat Mahtumkulu’nunki gibi doğru yola rastlamadım. Bundan böyle Mahtumkulu’nun şiirlerini okuyacağım. – diye yemin etmiş.

GAÝGYLY HABAR⁹⁸

Magtymguly Hywadaky Şirgazy medresesinde üç ýyl okap, dördünji ýyla aýak basanda, tätil wagty Etrek tarapdan Magtymgulyň oglunyň näsaglygy hakdaky habar gelýär. Magtymguly Etrege gaýtmaly bolýar. Magtymgulyň gaýtjak habary onuň dost ýarlaryny, bile okaýan talyplaryny, ony tanaýan adamlary örän gynandyryar.

Magtymgulyň ýakyn dostlary Nury Kazymdyr Nazaraly gaýgyly günde şahyry ýeke goýbermejek bolup, oňa goşulyp gaýdyrlar.

Bular Was, Uzboý, Döwgala, Gyzylgala, Topýatanyň üsti bilen geçip, günbatarky ýoldan, Bal kan daglarynyň gapdalyndan, Küren dagynyň ýany bilen Etrek tarapa geçýärlər. Bular gadymy şäher Maşady– Misseriana ýetelerinde Nury Kazym näsaglaýar. Olar şol ýerde düşlemeli bolýarlar. Nurynyň ýagdaýy agyrlaşyp, aradan çykýar. Magtymguly özüniň ýakyn dosty Nury Kazym ibn Bahryny şol ýerde jaýlap, ýadygärlik üçin sypa galdyryar. Soň Magtymguly Nazaraly bilen Etrege gelýär. Görseler, şahyryň ogly Mollabäbek ölüm halynda ýatyr eken. Şahyr perzendiniň eljagazyndan tutup, onuň bilen hoşlaşýan ýaly:

Gapymyň miweli bagy,
Üzüldi ýüregmiň ýagy,
Hem arkamyň gara dagy,
Razy bolgun, Mollabäbek.
– diýen sözler bilen gözýaşyny dökýär.

Oglaň gutarandan soň, Nazaraly şol ýerde birnäçe wagt galyp, Magtymgulyň agyr derdini paýlaşýar hem oňa göwünlik berýär. Soň ol obasy Börmä gaýdyar.

Magtymgulyň Ybraýym diýen ogly hem ýaş wagty dünýäden ötyär. Çagasy üçin Magtymguly köp gözýaş dökýär. Şonda pata baranlara «Bolar-my?» diýen goşgusyny aýdyp berenmiş. Çagalarynyň ölümü şahyra uly urgy bolýar.

⁹⁸ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1739e-njy bukjasynda saklanýar. Kimden we haçan ýazylandygy görkezilmändir. Megerem, rowaýaty 1941-nji ýylda P. Agalyýew ýazyp alan bolsa gerek. Rowaýat «Magtymguly hakynda halk rowaýatlary» diýen kitabyň 32–33-nji sahypalarynda ýerleşdirilipdir.

KAYGILI HABER

Mahtumkulu Hive’deki Şirgazi medresesinde üç yıl okuyup dördünji yıla geçerken tatil zamanı Etrek şehrinden Mahtumkulu’nun oğlunun hastalığı hakkında haber gelmiş. Mahtumkulu, bu haberdan sonra Etrek’e geri dönecek olmuş. Mahtumkulu’nun gideceği haberi dostlarını, arkadaşlarını, onunla okuyan öğrencilerini, onu tanıyan herkesi üzümüş.

Mahtumkulu’nun yakın dostları, Nuri Kadı ve Nazarali bu kötü günde şairi tek başına göndermeyip ona eşlik etmişler. Onlar Vas, Uzboy, Dövgala, Gızygala, Topyatan’dan geçerek batı taraftaki yoldan, Balkan dağlarının eteklerinden ve Küren dağının yanından geçerek Etrek’e ulaşmışlar. Meşet–Misserian’a⁹⁹ ulaştıklarında Nuri Kadı hastalanmış. Bu yüzden yola devam edememişler. Nuri’nin durumu ağırlaşmış ve hayatını kaybetmiş. Mahtumkulu, yakın dostu Nuri Kadı İbn Bahr’i orada defnedip mezar taşını dikmiş. Mahtumkulu, Nazarali ile Etrek’e ulaşmış. Şairin oğlu Mollabebek’in tıpkı bir ölü gibi yattığını görmüşler. Şair çocuğunun ellerinden tutup onunla vedalaşır gibi konuşmaya başlamış:

Kapımın meyveli bağı
Koptu yüreğimin yağı
Arkamdaki kara dağım
Razı olasin, Mollabebek.
diyerek gözyaşı dökmüş.

Oğlan öldükten sonra Nazarali orada biraz kalıp Mahtumkulu’nun üzüntüsünü paylaşıp onu teselli etmeye çalışmış. Sonra köyü Börmä’ye dönmüş.

Mahtumkulu’nun İbrahim adındaki oğlu da genç yaşta vefat etmiş. Mahtumkulu çocuğu için çok gözyaşı dökmüş. Taziye için gelenlere “Olur mu?” adlı şiirini söylüyormuş. Çocuklarının ölümü şairi perişan etmiş.

⁹⁹ Meşet-misserian: Dehistana halk arasında «Maşat-Misserian» denilmekte.

Iň pugta sapak – jöwzaly Orta Aziýa giňişlikleriniň ýaşayyş arteriýasy bolan beýik Amyderya biziň ülkelerimizi birleşdirýär. Emma munuň özi suwuň janly akymy dälde, eýsem, siwilizasiýanyň, ylmyň, pikiriniň halkdanhalka hereket edişidir. Bu akym Rudakynyň pikirlerini, Jamynyň goşgularyny, Ibn Sinanyň (Awisennanyň) çäksiz bilimlerini umumy baýlyga öwürdi. Beýik Magtymgulynyň poeziýasy hem hemmelere, şol sanda täjiklerde de degişlidir.

Mumin Kanoat, täjik şahyry

Edil enial Puşkiniň, ukrain halkynyň beýik kobzary Şewçenkonyň, Nyzamynyň hem-de Rustaweliniň, Saýat Nowaryň we Abaýyň döredijiliginiň halklaryň hemmesine ýakyn hem ýakymly bolşy ýaly, Magtymgulynyň jadyly döredijiligide bize ýakyn hem ýakymly.

Grigol Abaşidze, gruzin ýazyjysy

Beýik Magtymguly adamlaryň sada, ak ýürekli we mähirli gatnaşykda bolmagyny arzuw edipdir. Onuň halk aladasyna ýugrulan lirikasy şu günler hem ýaşayar we beýik maksada – hemmetaraplaýyn kämil adamy terbiýeläp ýetşirmäge gulluk edýär.

Lýuosian Klimowiç, rus alymy

Bu gün Magtymgulynyň şygrylary dünýä halklarynyň pähim baýlygynyň hazynasyna ymykly goşuldy. Sebäbi dünýä okyjysy olardan diňe türkmen durmuşyny däl, eýsem, öz durmuşynyda görüp bilýär.

Kerimbay Kurambayew, garagalpak edebiyatçysy

Magtymguly – türkmen halkynyň beýik ogly. Ol türkmenleriň ruhy taýdan galkynmaklarynda, ruhy ösüşinde, milli medeniýetinde täze döwri açan beýik şahyrdyr. Çuňňur demokratizm, döwrüň öndebaryjy pikirlerine ýykgyň etmek, duýgularyň güýji we laryň beýan edilişiniň aýdyňlygy şahyryň eserlerine baklyk berdi. Magtymguly parahatçylygy, halklaryň arasynda dostlugy ündäpdir. Onuň şygryýetiniň bu äheňi bolsa döwrebap äheňdir.

Georgiy Markow, rus ýazyjysy

En sağlam bağ olarak sıcak Orta Asya bozkırlarının hayat kaynağı olan büyük Amuderya bizim ülkelerimizi birleştiriyor. Ama önemli olan bu suyun bir topraktan öbürüne akması değil, özellikle medeniyet, ilim ve fikrin halktan halka akışıdır. Bu akış Rudakı'nın fikirlerini, Camî'nin şiirlerini, İbni Sina'nın (Avisenna'nın) sınırsız bilimini zenginliğe çevirdi. Bu açıdan büyük Mahtumkulu'nun şiiri herkese, tabii ki Taciklere de aittir.

Mumin Kanoat, Tacik Şair

Dâhi Puşkin'in, Ukrayna halkının büyük üstadları Şevçenko'nun, Nizami ve Rustaveli'nin, Sayat Neva ve Abay'ın yaratıcılığı bütün halklara ne kadar yakın ve hoş ise Mahtumkulu'nun sihirli yaratıcılığı da bizim için o kadar yakın ve beğenilirdir.

Grigol Abaşidze, Gürcü yazar

Büyük Mahtumkulu insanların sade ve iyi yürekli olmalarını, ilişkilerinin samimi ve yakın olmasını arzu etmiştir. Onun halkın kaygısı ile yoğrulan lirik şiirleri bugün de yaşıyor. Onun sözleri bahsi geçen yüce amaca insanları terbiye ederek ulaştırmaya hizmet ediyor.

Lyuosian Klimoviç, Rus akademisyen

Mahtumkulu'nun şiirleri dünya halklarının idrak hazinesine sürekli olarak katkı sağladı. Çünkü dünya okuyucusu onlarda sadece Türkmen hayatını değil kendi hayatını da görebiliyor.

Kerimbay Kurambayev, Karakalpakistanlı Edebiyatçı

Mahtumkulu, Türkmen halkının büyük oğlu. O Türkmenlerin manevi açıdan kalkınması ve gelişimi ile milli kültüründe yeni bir devir açan büyük şairdir. Demokrasi anlayışı, devrin aydınlanmacı fikirlerine katılmak, duyguların gücü ve onların açıklanmasındaki aydınlık şairin eserlerine kalıcılık ve ebedilik verdi. Mahtumkulu, insanları huzura ve dostluğa çağırmıştır. Onun şiirindeki bu âhenk, devrin ruhuna uygun bir âhenktir.

Georgiy Markov, Rus Yazar

HOŞA BUGDAÝY ARASSA BOLÝAR¹⁰⁰

Birinji rowaýat

Magtymguly öýüne gelen adamlara goşgularyny okap berip, olara öwüt–nesihat eder eken. Onuň goşgularyny diňlemedik, nesihatyny almadyk adamlar ömürbaky ökünip ýörer eken. Şoňa

görä ýomutda, gökleňde Magtymgulyň agzyndan çykan sözünü, nesihatyny diňläň adamyň armany ýok eken. Magtymguly şeýle günleriň birinde «Sizden soň kim şahyrçylyk eder?» diýen soraga:

– Menden soň bir arassa hoşaçy dörär – diýip, Zeliliniň adyny tutupdyr.¹⁰¹

Zelili kemala gelenden soň:

– Hoşa bugdaýy arassa bolýar eken – diýip aýdypdyr.

Ikinji rowaýat

Başga bir gün Magtymgulyň deň–duşlary onuň ýanyna gelip:

– Ey Magtymguly, sen dünýäde sözlär ýaly söz goýman, hemmesini öz goşgularyň içine salyşdyrdyň. Indikiler seniň hoşañy ýygnaýmasalar, başga zat tapmasalar gerek – diýipdirler.

Onda Magtymguly:

– Biz hoşamyzyň ýygnalmagyna razy. Ýöne desselerimizi ogurlaýarlar-mykan öýdüp gorkýarys – diýipdir.

¹⁰⁰ TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynda «Hoşa bugdaýy arassa bolýar» atly iki rowaýat bar. 1-nji rowaýat. Rowaýatyň asyl nusgasy 809e - -nny bukjada saklanýar. Aýdan: Allaýar Gurban ogy, 53 ýaş. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1940-njy ýylyň 12- -nji dekabry. 2-nji rowaýat. Rowaýatyň asyl nusgasy 766e - -nny (1-nji depder) bukjada saklanýar. Aýdan: Sähetguly Taňryguly ogy, 86 ýaş. Aşgabat şäheriniň Ruhabat etrabynyň Gökje ýaşayyş toplumu. Ýazyp alan: B. Dolyhanow. 1941-nji ýylyň 12-nji ýanwary.

¹⁰¹ Başga bir rowaýatda şahyr «Hoşamy Şabende çöplär, şondan soňkulara hiç zat galmaz» diýip aýdýar. Seret: 72e bukja, 34 sah.

HOŞA¹⁰² BUĞDAYI TEMİZ OLUR

Birinci Rivayet

Mahtumkulu evine gelen insanlara şiiirlerini okuyup onlara nasihat edermiş. Onun şiiirlerini dinlemeyen, nasihatını anlamayan insanlar ömürleri boyunca pişman olurmuş. Bu yüzden Yomut'ta¹⁰³, Göklen'de¹⁰⁴ Mahtumkulu'nun ağızından çıkan sözünü, nasihatini dinleyen insanın başka bir arzusu olmazmış.

Mahtumkulu böyle günlerin birinde “Sizden sonra kim şairlik eder?”- şeklindeki soruya:

– Benden sonra bir temiz hoşaçı türer, deyip Zelili'nin adını vermiş.¹⁰⁵

Zelili olgunluğa ulaştıktan sonra:

– Hoşa buğdayı temiz oluyormuş, diye söylemiş.

İkinci Rivayet

Bir gün Mahtumkulu'nun kendi yaşıtları yanına gelip:

– Ey Mahtumkulu, senin dünyada söylediğin gibi kimse söz söylemedi, her şeyi kendi mısralarının içine koydun. Şimdikilerin senin hoşanı (senden arta kalanları) toplamaktan başka bir şey yapmamaları gerekir, demişler.

Bunun üzerine Mahtumkulu :

–Biz, hoşamızın (bizden arta kalanların) toplanmasına razıyız. Fakat desteleri gizlice alıp evlerine götürmelerinden korkarız, demiş.

¹⁰² Hoşa: Arpa, buğday vb. ekinler toplandığı zaman dökülen başak. Mahsülün hasadından sonra tarladan kalan başaklara, tanelere genel olarak hoşça adı verilir. Bu ifade buğday, arpa, mısır, karpuz, kavun vb. tarım ürünlerinin tamamı için kullanılır. Hasattan sonra kalanları toplayana da hoşaçı denilir. Genelde bu işlem tarla sahibi tarafından değil, ihtiyaç sahipleri tarafından gerçekleştirilir ve böylece hem tarlada kalan bir mikyar ürün değerlendirilmiş olur hem de ihtiyaç sahipleri kendi emekleriyle gıda sahibi olurlar.

¹⁰³ Yomut: Türkmen boylarından biri.

¹⁰⁴ Göklen: Mahtumkulu'nun da mensubu olduğu Türkmen boyu.

¹⁰⁵ Başka bir rivayette şair “Hoşamı Şabende toplar, ondan diğerlerine hiçbir şey kalmaz.” demiştir. Bakınız 72 numaralı nüsha, 34. Sayfa.

GOŞGYNYŇ GUDRATY¹⁰⁶

Birinji rowaýat: Köne zamanda Hywa argyşa gider ekenler. Bir gezek argyşa barýan argyşçylara ýolda Hywaly galtamanlar duş gelyärler. Olar sen–men ýok, derrew kerweni talap, zatlaryny olja edip alýarlar. Argyşçylar hem nalaç yzyna gaýtaly bolýarlar. Şol wagt Magtymgulynyň ady şöhratly eken. Argyşçylar Magtymgulynyň ýanyna gelip, bolan wakany şahyra gürrüň berýärler. Magtymguly şonda Bolar sen» diýen goşgusyny goşýar. Ony argyşçylaryň eline berip:

– Baryň muny Hywa hanyna eltip beriň. Han galtamanlaryň alan zatlaryny gaýtaryp berer – diýýär. Olar goşgyny Hywa hanyna eltip berýärler. Han goşgyny okap, emeldarlaryna argyşçylardan galtamanlaryň alan zatlaryny tapyp, yzyna gaýtaryp bermegi buýurýar. Şeýdip, bir goşgy bilen bir kerwen zat yzyna gaýtarylyp alnypdyr.

Ikinji rowaýat: Magtymgulynyň medresede okan döwründe talyplar hut hanyň rugsat bermegi boýunça kabul ediler eken. Medresä okuwa girmek isleýän her bir adam hanyň huzuryna baryp, rugsat almaly eken. Garyp adamlar hanyň gazabyndan gorkup, onuň ýanyna arza baryp bilmezler eken. Bir dul kempiriň ýalňyz ogly bar eken, özlerem gaty garyp eken. Olaryň ogluny okatmaga handan rugsat alaryň diýen tamsy ýok eken. Kempir ogly bilen medresäniň ýanyna gelip, her gününü aglap geçiripdir.

Günlerde bir gün, bu ýagdaý Magtymgulynyň gözüne ilipdir. Şahyr ol biçäreleriň ýagdaýyny eşidenden «Geçer sen» diýen gazalyny düzüpdir. Gazaly kagyza geçirip, kempiriň eline beripdir–de:

– Ynha, şu kagyzy hana eltip ber. Han ogluňy medresä kabul eder – diýip aýdypdyr.

Kempir Magtymgulynyň maslahatyny berjaý edipdir. Gazaply han Magtymgulynyň gazalyny eşidenden soň, «Kempiriň ogluna medresede okamaga rugsat etmeli» diýip perman beripdir.

106 TYA-nyň Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynda «Goşgynyň gudraty» atly iki rowaýat bar. 1-nji rowaýat. Rowaýatyň asyl nusgasy 1743e - -nji bukjada saklanýar. Aýdan: Seyitmämmet aga. Balkan welaýatynyň Magtymguly etrabynyň Näre obasy. Ýazyp alanlar: K. Jumayew bilen M. Hudaýgulyýew. 1958-nji ýylyň oktýabry. 2-nji rowaýat. Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynyň 1737e -nji bukjasynyň birinji depderinde saklanýar. Aýdan: Eziz aga, sazanda. Özbegistan Respublikasynyň Horezm welaýatynyň Hywa şäherindäki medeniýet öýüniň işgäri. Ýazyp alanlar: K. Seyitmyradow bilen G. Garryýew. 1959-njy ýylyň 21-nji maýy. 3-nji rowaýat. Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynyň 847e -nji we 863e -nji bukjalarynda saklanýar. Birinji nusgany aýdan: Nury Weli ogly. Balkan welaýatynyň Serdar etrabynyň Pürmüwar obasy. Ýazyp alan: Molla Püri. Ikinji nusganyň kimden, haçan ýazylandygy görkezilmändir. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1941-nji ýyl.

ŞIIRIN KUDRETI

Birinci rivayet: Eski zamanlarda Hive’ye ticaret yapmak için gidilirmiş. Bir gün ticaret yapmak için gidenler yolda Hiveli yağmacılarla karşılaşmış. Yağmacılar kervanı talan edip buldukları her şeyi ganimet olarak almışlar. Tüccarlar da mecburen mallarını vermek zorunda kalmış.

O zamanlarda Mahtumkulu’nun adını, şöhretini bilmeyen yokmuş. Tüccarlar Mahtumkulu’nun yanına gelip olanları anlatmışlar. Mahtumkulu olanı biteni dinledikten sonra “Olursun” isimli şiirini okumuş. Onu tüccarların eline verip:

– Bunu alın Hive hanına götürün. Han, haydutların aldığı şeyleri geri verir, demiş.

Şiiri Hive hanına götürmüşler. Han şiiri okuyup emrindekilere haydutların aldığı şeyleri bulup kendisine getirmelerini emretmiş. Böylelikle Mahtumkulu, yalnızca şiiri ile bir kervanın yağmalanan mallarını kurtarmış.

İkinci rivayet: Mahtumkulu’nun medresede okuduğu devirde öğrenciler hanın izni ile okula kabul ediliyorlarmış. Medresede okumak isteyen her insanın önce hanın huzuruna çıkıp izin alması gerekiyormuş. Gariban insanlar, hanın gazabından korkup onun yanına isteklerini söylemeye gidemezlermiş.

Dul yaşlı bir kadının sadece bir oğlu varmış ve çok fakirmiş. Oğlunu okutmak için handan izin almak istiyormuş ama alabileceğine dair umudu yokmuş. Yaşlı kadın ile oğlu her gün medresenin yanına gelip ağlıyorlarmış.

Günlerden bir gün, bu durum Mahtumkulu’nun dikkatini çekmiş. Şair o biçarelerin durumunu duyduktan sonra “Göçersin” adlı gazelini yazmış. Gazeli kâğıda geçirip yaşlı kadının eline vererek:

– İşte, bu kâğıdı götürüp Han’a ver. Han oğlunu medreseye kabul edecek, demiş.

Yaşlı kadın Mahtumkulu’nun sözüne riayet etmiş. Öfkeli han Mahtumkulu’nun gazelini duyduktan sonra “Yaşlı kadının oğluna medresede okuması için izin verilsin.” diye ferman vermiş.

Üçünji rowaýat: Magtymgulynyň ýaşan döwründe talaňçylar gelip, gökleň obalaryny talaýarlar. Şol talaňda birnäçe adam bilen birlikde, Magtymgulynyň agasy hem olara ýesir düşýär. Ýesirleriň hossarlary at– esbap ýygnap, olary şadan dilemäge gidýärler. Magtymguly hem agasyny boşatmak üçin bulara goşulýar.

Şol döwürde Magtymgulynyň at– owazasyny goňşy ýurduň şasy eşiden eken. Ol baran adamlara garap:

– Hany, araňyzda Magtymguly ýokmy? – diýip sorayar. Magtymguly adamlaryň arasyndan saýlanyp:

- Men Magtymguly – diýýär. Şa:
- Şygyr okap ber! – diýip ýüzlenýär.

Magtymguly ýesirleri diňe sözüň güýji bilen şadan boşadyp boljakdygyna göz ýetirip, «Bagyşla bizi» diýen gazalyny labyzly okap berýär:

Nasry– Seýýar, Merwan–Hekem döwründe,
Ymamlar galdylar jepa– jöwründe,
Çaýa atdyrdylar Dymask şährinde,
Zeynelabydyna, bagyşla bizi.

Patmaýy– Zähradyr onuň enesi,
Zatynda bir zerre ýokdur günäsi,
Humayun dagydyr ahyr binasy,
Muhammet Bakyra, bagyşla bizi.

Üçüncü rivayet: Mahtumkulu'nun yaşadığı devirde yağmacılar gelip Göklen halkını yağmalamışlar. O yağmada birçok insan ile birlikte Mahtumkulu'un ağabeyi de esir düşmüş.

Esirlerin akrabaları at ve eşya toplayıp Şah'dan esirleri istemeye gitmişler. Mahtumkulu da ağabeyinin serbest kalması için onlara katılmış. O günlerde Mahtumkulu'nun adını, ününü komşu yurdun Şahı da işitmiş.

Şah gelenlere:

– Hani, aranızda Mahtumkulu yok mu? diye sormuş. Mahtumkulu insanların arasından sıyrılıp:

– Ben Mahtumkuluyum, demiş.

Şah:

– Şiir oku! diye karşılık vermiş.

Mahtumkulu sadece sözünün gücü ile esirlerin serbest bırakılmasını sağlayacağından emin bir şekilde “Bağışla Bizi” adlı gazelini ahenkli bir şekilde okumaya başlamış:

Nasr b.Seyyâr¹⁰⁷, Mervân Hakem¹⁰⁸ devrinde,
İmamlar kaldılar cefa içinde,
Çaya attırdılar Dımaşk şehrinde,
Zeynelabidin'e¹⁰⁹, bağışla bizi.

Fatimatü Zehra¹¹⁰ onun annesi,
Kendinde bulunmaz günah zerresi,
Hümayun dağıtır ahir binası,
Muhammet Bakır'a¹¹¹ bağışla bizi.

107 Nasr b. Seyyar: Emevîler'in son Horasan valisi.

108 Mervan: Emevî halifesi ve Mervânî kolunun kurucusu.

109 **Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî b. Ebî Tâlib (ö. 94/712)**: İsnâaşeriyye'nin dördüncü ve İsmâiliyye'nin üçüncü imamı kabul edilen tâbî. Ebû Muhammed ve Ebü'l-Hüseyn künyeleriyle de anılmakla birlikte daha çok Zeynelâbidîn lakabıyla meşhur olmuştur.

110 Fâtıma: Hz. Peygamber'in soyunu devam ettiren kızı. Lakabı “beyaz, parlak ve aydınlık yüzlü kadın” anlamında Zehrâ'dır.

111 **Ebü Ca'fer Muhammed b. Alî b. Hüseyn b. Alî b. Ebî Tâlib (ö. 114/733 [?])**: İsnâaşeriyye'nin beşinci ve İsmâiliyye'nin dördüncü imamı. Bâkır lakabı, “bâkırü'l-ilm” tamlamasının kısaltılmış şekli olarak “ilmi yarıp derinliklerine ulaşan, geniş ilim sahibi” anlamına gelir. Zaman zaman Şâkir, Emîn, Hâdî ve Şebîh lakaplarıyla da anılmıştır.

Kemaly pelekden, aşypdyr arşdan,
Başa goýdy jeddi geýdigi täçden,
Üç keramat bile galdy Hajjajdan,
Ýa ymam Jagfara, bagyşla bizi.

Kim biler işinde niçiksi syr bar,
Akl oňa ýetişmez gudratly Jepbar,
Duşmanyga dostuň etdiň giriftar,
Ýa Musa Kázime, bagyşla bizi.

Deň– duşlar ýanynda bir bikemalam,
Aşygam, mejnunam, şikeste halam,
Synaýy– Horasan, zuwwary– älem,
Ýa ymam Ryzaýa, bagyşla bizi.

Ymamlar yşkynda maňa bergin jam,
Açaýyn zypany, okaýyn Kelam,
İlähi behakky– Patmaýy– kyýam,
Muhammet Takyýa, bagyşla bizi.

Kemali felekten, aşmış arştan,
Başa koydu cedit giydiği taçtan,
Üç keramet ile kaldı Haccac'tan¹¹²,
Ya İmam Cafer'e¹¹³ bağışla bizi.

Kim bilir işinde nasıl bir sır var,
Akıl ona erişmez kudretli Cabbar,
Düşmanına dostun ettin giriftâr,
Ya Musa Kazım'a¹¹⁴ bağışla bizi.

Akranlar yanında bir bî-kemalim,
Âşığım, Mecnun'um, yaralıyım.
Sina-yı Horasan, zuvvar-ı âlem,
Ya İmam Rıza'ya¹¹⁵ bağışla bizi.

İmamlar aşkına bana ver bir cam,
Açayım ağzımı, okuyayım Kelam,
İlahi hakkına Fatma'yı kıyam,
Muhammet Takî'ye¹¹⁶ bağışla bizi.

112 Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sekafî : Zalim lakabıyla meşhur Emevî valisi.

113 Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Alî Zeynil'âbidîn (ö. 148/765): İsnâaşeriyye'nin altıncı, İsmâiliyye'nin beşinci imamı, Ca'ferî fikhının kurucusu.

114 Ebü'l-Hasen Mûsâ el-Kâzım b. Ca'fer es-Sâdık b. Muhammed el-Bâkır (ö. 183/799): İsnâaşeriyye'nin yedinci imamı.

115 Ebü'l-Hasen Alî er-Rızâ b. Mûsâ el-Kâzım (ö. 203/819): İsnâaşeriyye'ye göre on iki imamın sekizincisi. Kendisine Sâbir, Râzî, Vefî ve Rızâ gibi çeşitli lakaplar verilmiş olup bunlar içinde en meşhur olanı, Halife Me'mun tarafından verilen er-Rızâ'dır.

116 Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî er-Rızâ b. Mûsâ el-Kâzım b. Ca'fer es-Sâdık (ö. 220/835): İsnâaşeriyye'nin dokuzuncu imamı. Ebû Ca'fer Muhammed "cömert" anlamındaki Cevâd'dan başka Takî, Münteceb, Necîb, Murtazâ, Kâni' lakaplarıyla da anılır.

Dünýäde çekdiler ýüz derdi– dagy, Kap dagyndan ýol açylsa Ýajuja,
 Magşar gün müneler saýlap Byragy, Dünýä ýüzi dolar zulm ile güýje,
 Hakykat ýolunyň şemi– çyragy, Zaman ahyrynda geler hyruja,
 Alyýýyn– Nakyýa, bagyşla bizi. Ýa Sahypzamana, bagyşla bizi.

Ýakyn köňül birle muştagam bende, Magtymguly aýdar, men häki– paýam,
 Ýadyňyz eýlärem tä bar men zinde, Ymamlar ýolunda hem jan pidaýam,
 Ady Günden meşhur olmuş älemde, Kemine bendeýem, gelip– gideýem,
 Ýa ymam Esgere, bagyşla bizi. Ýa Apbas Alyýa, bagyşla bizi.

Şahyryň gazaly hökümdara ýiti täsir edýär. Ol:

– Bagyşladym, bagyşladym. Ýesirleriňizi alyp gidiň – diýip, zöwwe ýe-
 rinden turup, aglap, Magtymgulynyň ýanyna gelýär. Ol şahyra sylag– serpaý
 edýär. Şeýlelikde, şa ähli gökleň ýesirlerini boşadýar.

Dünyada çektiler onca derdi tasayı, Kaf dağından yol açılsa Yecüc’e,
 Mahşerde binerler seçip Burak’ı, Dünyanın yüzü dolar zulm ile güçle,
 Hakikat yolunun mumu, çırası, Ahir zaman olur, gelir huruca,
 Aliyyü’n Nakî’ye¹¹⁷ bağışla bizi. Ya Sahipzaman’a¹¹⁹ bağışla bizi.

Can-ı gönülden özlüyorum ben de Mahtumkulu der ki, ben hak-i payım¹²⁰,
 Hatırlarım hep ben oldukça zinde İmamlar yolunda da can fedayım,
 Adı güneşten meşhurdur âlemde, Garip bir insanım, gelip gideyim,
 Ya, İmam Asgar’a¹¹⁸ bağışla bizi. Ya, Abbas Ali’ye¹²¹ bağışla bizi.

Şah, şirin şiirinden çok etkilenmiş ve: – Bağışladım, bağışladım. Esir-
 lerinizi alıp gidin, demiş. Herkes yerinden kalkıp ağlayarak Mahtumkulu’nun
 yanına gelmiş. Şaire hürmet göstermişler. Böylece Göklen halkının esirleri
 serbest kalmış.

117 Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed el-Cevâd b. Alî er-Rızâ el-Hüseynî el-Askerî (ö. 254/868). Ali evlâdından biri ve on iki imamın onuncusu. Künyesi Ebü’l-Hasan, en meşhur lakapları Hâdî ve Nakî’dir.

118 **Ebü’l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî b. Ebî Tâlib (ö. 94/712):** İsnâaşeriyye’nin dördüncü ve İsmâiliyye’nin üçüncü imamı kabul edilen tâbîf. Resûl-i Ekrem’in ve Hz. Hüseyin’in neslini devam ettirdiği için “Âdem-i Âl-i abâ” ve “Ebü’l-eimme” diye zikredilmiştir. Hüseyin’in Kerbelâ’da şehid edilen büyük oğlu Ali’den (el-Ekber) ayırt edilmesi için Ali el-Asgar adıyla da bilinir.

119 **Muhammed b. el-Hasan b. Alî b. Muhammed el-Mehdî el-Muntazar** (gaybeti 260/874): İmâmiyye Şıası’nca halen gaybet halinde olduğuna, gelecekte mehdî olarak ortaya çıkıp dünyada adaletli bir düzen kuracağına inanılan on ikinci imam. Sâhibüzzamân, Mehdi’l-enâm, Halef gibilakapları vardır.

120 **Hâk-i pay:** ayağının tozu.

121 **Abbas b. Ali b. Ebû Tâlib:** Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’da şehid edilen baba bir kardeşi.

SYRLY TORBA¹²²

Bir sapa talaňçylar parahat oturan ýomut, gökleň taýpalaryny talap, köp mallaryny sürüp, birnäçe adamlaryny hem ýesir alyp gidipdirler.

Oba adamlary birnäçe oňat atlary, owadan halylary, gyzyly şaýlary, halat–serpaýlary ýygnap, sowgat eltip, ýesirleri boşatmakçy bolýarlar.

Şol wagtlar Magtymguly tüýs diýen wagtyndaky ýaş ýigit eken. Magtymguly ýaşulularyň ýanyna baryp:

– Ýesir dilemäge gidýän bolsaňyz, meni hem ýanyňyz bilen äkidiň, belki zyýanym degmez – diýse, ýaşulular:

– Seniň ýaly jahyllaryň munuň ýaly möhüm ýerlerde işi bolmaz. Bu işler aksakallaryň, ýaşulularyň işidir – diýip, Magtymgulyň özlere bile äkitmändirler.

Magtymguly–da olara duýdurman, garaba–garaba yzlaryna düşüp gidipdir.

Şol wagtlar talaňçylaryň baştutany ýazlagda eken.

Türkmen ýaşululary talaňçylaryň baştutanynyň ýanyna baryp, özlere matlabyňy aýdanlarynda, ol:

– Beýle möhüm iş üçin gelen bolsaňyz, Magtymguly şahyr haýsy biriňiz bolarsyňyz? – diýip sorapdyr.

Şol wagt agajyň aňrasynda gizlenip duran Magtymguly öňe çykýar–da:

– Magtymguly diýeniňiz şu kemine guluňyzdyr – diýýär.

Talaňçylaryň baştutany:

– Siz Magtymguly bolsaňyz, näme dilegiňiz bolsa aýdyberiň! – diýýär.

Magtymguly «Bagyşla bizi» goşgusyňy aýdýar. Şahyr goşgusynda gündogar halklarynyň uly hormat goýýan Muhammet pygamber, Hezreti Aly, Ymam Hasan, Ymam Hüseyin, Zeýnelabydyn, Muhammet Bakyr, Musa Kâzim, Ymam Ryza ýaly beýik şahsiýetlerini birin–birin ýatlaýar.

SIRLI TORBA

Bir keresinde soyguncular huzur içinde ýaşayan Yomut, Göklen taýfalarını talan edip mallarının çoğuna el koymuş ve birçok insanı da esir alıp gitmişler.

Obadakiler birçok güzel atı, güzel kilimleri, altın ve gümüş takıları, elbise ve kıyafetlerini toplayıp vererek esirlerini geri alıyormuş.

O vakitler Mahtumkulu delikanlılık çağından genç bir yiğitmiş. Mahtumkulu yaşlıların yanına gidip:

–Esirleri kurtarmaya gidecekseniz beni de yanımızda götürünüz, size bir zararım olmaz, deyince yaşlılar:

–Senin gibi cahillerin, böyle önemli yerlerde işi olmaz. Bu işler aksakallıların, yaşlıların işidir, deyip Mahtumkulu’nu kendileriyle götürmemişler.

Mahtumkulu da kimseye belli etmeden gizli gizli peşlerine düşüp onları takip etmiş

O vakitler soyguncuların reisi yayladaymış.

Türkmen yaşlıları soyguncuların reisinin yanına gelip isteklerini anlattıklarında o:

–Böyle önemli bir iş için geldiyseniz Mahtumkulu adlı şair hanginiz oluyorsunuz?, diye sormuş.

O vakit ağacın arkasında gizlenen Mahtumkulu öne çıkarak:

–Mahtumkulu dediğiniz şu zavallı kulunuzdur, demiş.

Soyguncuların reisi:

– Siz Mahtumkulu’ysanız ne dileğiniz varsa söyleyin, demiş.

Mahtumkulu “Bağışla Bizi” adlı şiirini okumuş. Şair mısralarında Doğu halkları için büyük kıymeti olan Muhammed Peygamber, Hazreti Ali, İmam Hasan, İmam Hüseyin, Zeýnelabidin, Muhammed Bakır, Musa Kazım, İmam Rıza gibi büyük şahsiyetlerin isimlerini bir bir zikretmiş.

¹²² Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1739e-njy bukjasynda saklanýar. Aýdan: Molla Püri Abam ogyly, 50 ýaş. Aşgabat şäheriniň Abadan etrabynyň merkezi. Ýazyň alan: S. Durdyýew. 1959- -njy ýyl. 1941-nji ýylyň 1-nji sentýabrynda Molla Püriniň aýdan nusgasy «Türkmenistan» gazetiniň 1959-njy ýylyň 18-nji oktýabryndaky sanynda we S. Durdyýewiň taýýarlan nusgasy bolsa «Watan» gazetiniň 1959-njy ýylyň 1-nji martyndaky sanynda çap edilipdir.

Magtymguly bu goşgusyny heniz doly aýaklamanka, talaňçylaryň baştutany iki eli bilen ümläp:

– Berdim, berdim, berdim... – diýip aglaberipdir. Soňra ol Magtymgulynyň öz şahyrlary bilen goşgy aýdyşmagyny talap edipdir. Magtymguly olar bilen goşgy aýdyşanynda içi gumly at torbanyň üstünde oturyp aýdyşýar. Şeýlelikde, Magtymguly ýerli şahyrlaryň hemmesini ýeňýär. Talaňçylaryň baştutany bu ýagdaýa haýran galyp, näme üçin onun at torbanyň üstünde oturdygyny sorapdyr.

Onda Magtymguly:

– Bu torbanyň içinde hiç hili keramat ýok. Munuň içinde diňe öz ata watanymyň topragy bar.

Men şol topragyň üstünde oturan wagtym, oturan ýerim berk, sarsmaz hem ähli halkym arkamda duran ýaly bolup, hiç zatdan gorkmaýan hem hiç kimden ýeňilmeýän – diýip jogap berýär.

Talaňçylaryň baştutany Magtymgulynyň olar bilen galmagyny arzuw edip:

– Sen, iň ýagşysy, şu ýerde gal. Men seni ömrün ötyänçä hor bolmaz ýaly ederin – diýende, Magtymguly:

– Ýok, men bu ýeriň adamsy dälidirin, halk adamsydyryn. Halkym maňa garaşýandyr – diýýär.

Talaňçylaryň baştutanynyň gahary gelip:

– Halkym, halkym... näme halkyň bar? Ne onda baş bar, ne onda aýak bar! – diýende, Magtymguly:

Ýomut, gökleň täsip edip özünden,

Çyksa goşun, öňi–ardy bilinmez.

Sygmaý çyksa Deşti–dahan düzünden,

Ýörän ýoly, gonan ýurdy bilinmez.

– diýip başlanýan goşgusyny aýdypdyr.

Mahtumkulu bu şiirini daha bitirmemişti ki soyguncuların reisi iki eli ile işaret ederek:

–Verdim, verdim, verdim... diye ağlayıvermiş. Sonra o Mahtumkulu'nun kendi şairleriyle karşılıklı şiir söylemesini talep etmiş. Mahtumkulu onlarla atışırken içi kumlu beygir torbasının üstüne oturup şiir söylemiş. Böylelikle Mahtumkulu oradaki şairlerin hepsini yenmiş. Soyguncuların reisi bu duruma hayran kalıp neden onun beygir torbasının üstüne oturduğunu sormuş.

O zaman Mahtumkulu:

Bu torbanın içinde her hengi bir keramet yok. Bunun içinde sadece kendi ata vatanımın toprağı var. Ben o toprağın üzerinde oturduğum vakit, oturduğum yer sağlam, güçlü ve arkamda tüm halkım varmış gibi oluyor, hiçbir şeyden korkmuyorum ve hiç kimseye yenilmiyorum, diye cevap vermiş.

Soyguncuların başı Mahtumkulu'nun onlar ile kalmasını isteyip:

– Sen en iyisi, burada kal. Ben ömrünce seni rahat ettiririm, deyince Mahtumkulu:

– Yok, ben buranın insanı değilim, halk insanıyım. Halkım beni bekler, demiş.

Soyguncuların başı öfkelenerek:

– Halkım, halkım diyorsun, nerede halkın? Onda ne baş ne de ayak var!, deyince Mahtumkulu:

Yomut, Göklen birlik olup,

Kursa ordu, önü ardı bilinmez.

Sığmayıp çıksa çölün içinden,

Yürüdüğü yolu, konduğu yurdu bilinmez.

– diye başlayan şiirini söylemiş.

Türkmen nusgawy şahyrlarynyň arasynda Magtymgulynyň sygryýeti biçak baý halk parasaty bilen tapawutlanýar. Halky sygryýetiň bu pälwanynyň eserlerini okanyňda, şu ümmülmez alaňlyklaryň içinde şeýle tapylgysyz zehinleriň döreyändigine haýran galýarsyň.

Guwanbek Mälikow, gyrgyz ýazyjysy

* * *

Üns bermeli ýagdaý şudur, ýagny Magtymguly türkmen dilinde goşgulary düzmek bilen bu diliň täze edebi dilini doretmek, baýlaşdyrmak maksadyna eýeripdir, ol öz diňleýjilerini «Hemdemlik hem zybanlykdan gowudyr» diýen beýik Möwlana kimin, söýgä, pikirdeşlige we ýürekdeşlige çagyryar.

Mostafa Naseri, eýran edebiyatçysy

* * *

Göklen urugynyň gerkez tiresinden bolan Magtymguly şahyr ähli türkmeniň halypasydyr.

Aleksandr Samoýlowiç, rus alymy

* * *

Magtymgulynyň nähili ömür sürüp ötendigini jikmejik göz önüne getirmek häzir gaty kyn. Biz ol barada köp zatlary bilemzok, yöne çak edýäris. Emma biz onuň sygyrlaryny okaýarys, bularda şahyr bize öz döwri hakynda taryhçy adamada başartmajak ussatlyk bilen gürrüň berýär.

Nikolay Tihonow, rus şahyry

* * *

Magtymguly – beýik realist. Ol öz döwriüniň hakykatyna dury akyl nazaryny salmak bilen çäklenmeyär, onuň geljek hakyndaky örän hakyky we dury akyllyk aýlanan arzuwhyýallary göýä onda öndengörüji şahyryň we öz isleyän zadyny oňat bilýän, öz maksatlaryny amala aşyrmaga erjel çalyşýan tejribeli halypanyň ukyby birleşen ýaly görünýär.

Leonid Perwomayskiý, ukrain şahyry

Türkmen şairleri arasında Mahtumkulu'nun šiiriyeti, zengin halk anlayışı ve düşüncesinden beslenmesi yönüyle farkediliyor. Halkın bu güçlü şairinin eserlerini duyduğumuzda uçsuz bucaksız çöllerin içinde böyle bulunmaz yeteneklerin yetiştiğine şaşırırız.

Guvanbek Melikos, Kırgız Yazar

Dikkat çekici olan Mahtumkulu'nun Türkmen diliyle şiir yazarak bu dilin edebî dil olarak gelişmesini ve zenginleşmesini sağlamasıdır. O, okurlarını “Sır tutmak konuşmaktan daha iyidir” diyen büyük Mevlânâ gibi sevgiye, fikirdaşlığa ve gönüldaşlığa çağırıyor.

Mostafa Naseri, İranlı yazar

Göklen boyunun Gerkez oymağından olan şair Mahtumkulu, bütün Türkmenlerin halifesidir.

Aleksandr Samoýlaviç, Rus Akademisyen

Mahtumkulu'nun nasıl yaşayıp öldüğünü tam olarak hayâl etmek çok zor. Biz, onun hakkında birçok şeyi bilmiyoruz, fakat tahmin ediyoruz. Şiirlerini okuyoruz. Şair bu şiirlerde kendi dönemi ile ilgili tarihçilerin bile vermekte zorlanacağı bilgileri ustalıkla bildiriyor.

Nikolay Tihonov, Rus Şair

Mahtumkulu, büyük bir realist. O, kendi devrinin hakikatlerine akıl gözüyle bakmakla yetinmiyor. Gelecekle ilgili olarak gerçek ve duru bir akılla kavradıklarını arzu ve hayalleri ile ve büyük bir ileri görüşlülükle değerlendiren şair, isteklerini iyi bilen, amaçları doğrultusunda yaşayan ve hayallerini gerçekleştirmek için azimle çalışan tecrübeli bir halife olarak da görünüyor.

Leonid Perwomayskiý, Ukraynalı Şair

HİLE HEM BİR BATYRLYKDYR ÝERİNDE¹²³

Magtymgulynyň döwründe gökleňlerden ne salgyt gelipdir, ne–de onuň ugruna gidenler. Gaýta, «Bu gün hanyň pylan obasyna çozupdyrlar», «Pylan oba gökleňlere birleşipdir» kimin habarlar şadyr hanlary ynjalykdan gaçyrypdyr. Aýratyn–da, Magtymguly şahyryň bütin gökleňleri birleşdirip, beýleki türkmen taýpalarynam birleşdirmäge çagyryp ýörmegi şadyr hanlary belli–külli pikirlenmäge mejbur edipdir. Olar ahyry «Kimde–kim şol şahyry tutup getirse, baş müň rupyýany nagt berip, bir ýap boyuna häkim etjek» diýip, jar çekdiripdirler.

Şundan soň atbaşylaryň biri şahyry baş–on sany türkmen bilen ýesir alypdyr. Ol şanyň Serwili kerwensaraýyna gelip, ýesirleri ýerdölä salýar. Işi şowuna düşen atbaşy bitiren hyzmatyndan göwni hoş halda keýpi–sapa çekmäge başlaýar.

Ep–esli wagt geçenden soň, ýerdölä pişik basyşyny edip, bir adam girýär. Ol:

– Siziň haýsyňyz Magtymguly diýen şahyr – diýip sorayar.

Garaňky ýerde oturanlaryň arasyndan şahyryň:

– Öz ilimizde–hä bize şahyr diýýärler – diýen saldamly sesi çykýar.

Näbelli adam:

– Hormatly şahyr, men siziň dürdäne sözleriňiziň ýesiri. Bu gün siziň boýnuňyza syrtmak düşenden, goý, men heläk bolayyn – diýip, ol adam şahyry boşatmaga gelendigini aýdýar. Şahyrrazy bolandan soň, ol adam eşiklerini Magtymgula berip, özi zyndanda galýar.

Ertesi ýesirleri agyr märekäniň üýşen ýerine – şanyň Gülçemen diýen köşgüne getirýärler.

Şa olardan:

– Hany, siziň haýsyňyz şahyr bolarsyňyz – diýip sorayar.

Näbelli adam öňe çykyp:

– Häzir–ä biz bolarys – diýýär.

Şanyň muňa gahary gelýär:

– O nähili sen häzir şahyr bolýaň. Öň nämедиň?

Näbelli adam ýerdölede şert edilişi ýaly:

HİLE DE CESURLUKTUR YERİ GELDİĞİNDE

Mahtumkulunun devrinde Göklenlerden ne yer vergisi gelmiş, ne de onun uğruna gidenler. Bir zaman “Bugün hanın filan köyünde toplanmışlar”, “Filan köy, Göklenlerle birleşmiş” gibi haberler şah ve hanların huzurunu kaçırmış. Anlatılanlara göre Mahtumkulu’nun bütün Göklenleri toplayıp diğer Türkmen kabilelerini de birlik olmaya çağırması şah ve hanları bu soruna bir çözüm bulmaya mecbur bırakmış. Onlar sonunda “her kim bu şairi yakalayıp getirirse beş bin rupiyayı¹²⁴ nakit olarak alacak ve bir kanal boyunda söz sahibi edilecek.” deyip, ilan etmişler.

Bundan sonra atlı grupların reislerinden biri şairi beş on tane Türkmen ile esir almış. O, şahın Servili Kervansarayına gelip esirleri bırakmış. İşi başarıyla bitiren reis, hizmetinden memnun halde keyifle vakit geçirmeye başlamış.

Epey süre geçtikten sonra, bir adam kedi gibi sessizce yürüyerek avıla girmiş. O:

–Sizin hanginiz Mahtumkulu denen şair oluyor, diye sormuş.

Karanlık yerde oturanların arasından şairin:

–Kendi yurdumuzda bize şair derler, şeklindeki tok sesi çıkmış.

Kim olduğu bilinmeyen adam:

–Hürmetli şair ben sizin güzel sözlerinizin esiriyim. Bugün sizin omzunuzdaki yük benim olsun, ben helak olayım, deyip şairi kurtarmaya geldiğini söylemiş. Şair buna razı olduktan sonra, o adam kıyafetlerini Mahtumkulu’na verip kendisi zindana girmiş.

Ertesi gün esirleri kalabalığın toplandığı yere, şahın Gülçemen adlı köşküne getirmişler.

Şah onlara:

–Hani sizin hanginiz şair oluyor, diye sormuş.

Kim olduğu bilinmeyen adam öne çıkıp:

–Şimdilik biz oluyoruz, demiş.

Şah buna öfkelenerek:

“Şimdilik şair olmak da ne demek? Önceden neydin ki? demiş.

Kim olduğu belli olmayan adam avılda konuşulduğu gibi:

¹²³ Rowaýat M. Gurbansähedowyň «Edebiýat we sungat» gazetiniň 1959-njy ýylyň 8-nji oktyabryndaky sanynda çykan adybir makalasyndan alyndy. Aýdan: Gurban Mergen. Mary welaýatynyň Sakarçäge etraby.

¹²⁴ Rupiya: Hindistan’ın para birimi.

– «Häzir» diýenimi geň görmän, şahym! – diýip, gürrüň bermäge başlaýar. – Men hakyky şahyr däl–de, diňe häzir şahyr. Biler bolsaňyz, men Serwili kerwensaraýynyň hyzmatçysy Mämmedaly. Atbaşy ýesirleri alyp gelende, derwezäni men açypdym. Bular çayyny içip bolmanka, ýene derweze kaklydy. Derwezäni açdym. Iki sany türkmen atlysy eken. Atlaryň birindäki horjunda agyr zadyň bardygy bildirip durdy. Olaryň biri atbaşyny sorady. Atbaşa türkmenleriň soradygyny aýtdym. Ol muňa örän begendi.

Türkmenler gidenden soň, atbaşy ýanyma gelip:

«Meniň howply bir ýumşum bar. Bitirseň baý bolarsyň, bitirmeseň heläk bolarsyň» diýdi. Alajym näme, jan süýji, razy boldum. Atbaşy meni ýesirleriň ýanyna eltdi. Aýagyma gandal urup, golumy bagladylar. Şahyry gelen iki sany türkmen äkiden eken. Şahym, çakym çak bolsa, atbaşy şahyry olara satypdyr öýdýän.

Mämmedalynyň sözüne ynanan şa ýanynda oturan atbaşydan:

– Ýeri, sen näme aýdarsyň? – diýip sorayar.

Dili tutulan atbaşy gepläp bilmän, sakawlaýar.

Şa yerinden turup:

– Dar agajyny boş goýmaň. Atbaşyny ýaranlary bilen syrtnakdan geçiriň – diýýär.

Şa Mämmedalyny we türkmen ýesirlerini boşadýar. Mämmedaly ýesirleri hem alyp, Magtymguly şahyryň öýüne barýar.

Gözi ýolda galan şahyr olar bilen ýeke–ýekeden görüşýär. Bolan wakany üns bilen diňlän şahyr özüniň dostuna bagyşlap:

Mert oldur ki, bolsa köňli rehimli,

Göwresi giň gerek, özi pähimli,

Giň yerde garga deý bolsun wehimli,

Ýerinde hünäri, işi gerekdir.

– diýen sözler bilen başlaýan «İşi gerekdir» goşgusyny aýdýar.

– “Az önce dediklerime şaşırmanın şahım!” diyerek, konuşmaya başlamış. Ben gerçek şair değilim fakat şimdilik şairim. Biliyor musunuz ben Servili kervansarayının hizmetçisi Muhammet Ali’yim. Atlıların reisi esirlerini alıp geldiğinde kapıyı açan da benim. Bunlar çaylarını içerlerken yine kapı çalındı. Kapıyı açtım. İki tane Türkmen atlısıymış. Atlılardan biri hircunda değerli bir şeyin olduğunu söyledi. Onlardan biri atlıların reisini sordu. Ona, Türkmenlerin kendisini sorduğunu söyledim. Bu onun çok hoşuna gitti.

Türkmenler gittikten sonra, reis yanıma gelip:

“Benim tehlikeli bir görevim var. Bitirirsen bey olursun, bitirmezsene helak olursun.” dedi. Çarem yok, can tatlı, razı oldum. Reis beni esirlerin yanına götürdü. Ayağıma kelepçe vurup, kolumu bağladılar. Şairi gelen o iki Türkmen alıp götürmüş. Şahım, benim anladığım atlıların reisi şairi onlara satmış.

Mämmedali’nin sözlerine inanan şah yanında oturan atlıların reisine:

–“Hadi, sen ne diyeceksin? diye sormuş.

Dili tutulan atlıların reisi konuşamayıp kekelemiş.

Şah yerinden kalkarak:

–Darağacını boş koymayın. Atlıların reisini arkadaşlarıyla beraber urgandan geçirin, demiş.

Şah, Mämmedali ve Türkmen esirleri bırakmış. Mämmedali esirleri de alıp Mahtumkulu şairin evine gitmiş.

Gözü yolda kalan şair, onlar ile tek tek görüşmüş. Olanları dikkatle dinleyen şair kendi dostuna itafen:

Mert o dur ki, olsa gönlü merhametli,

Gönlü yüce gerek, kendi akıllı.

Geniş yerde karga gibi olsun vehimli,

Yerinde hünäri, işi gerekdir.

sözleriyle başlayan “Gerektir” adlı şiirini söylemiş.

ASLYMDAN DÄNMEN¹²⁵

Günlerde bir gün, Magtymgulyny öz obadaşlary bilen birlikde tussag edip äkidipdirler. Şol ýeriň adamlary şahyry alyp galmak üçin:

– Indi sen biziň şahyr bolduň. Seni bu ýerden goýbermeris – diýip aýdypdyrlar.

Onda Magtymguly:

– Menden han şahyry bolmaz. Men hiç wagt aslymdan dänmen. Her hili gynasaňyzam men ýurdumdan, halkymdan jyda düşmen! – diýip, «Meniň aslym gerkez, ýurdum Etrek, adym Magtymguludyr» diýen goşgusyny aýdypdyr.

Magtymgulyny tanaýan oba adamlary ýyndam atlaryny berip, şahyry ýesirlikden boşadypdyrlar.

GUDRAT¹²⁶

Günlerde bir gün, talaňçylar Magtymgulyny ýesir edip äkidipdirler. Ol ýerde şahyry bir jaýa salyp, daşyndan gulplap goýupdyrlar. Ertesi garawul gelip görse, gapy açyk duranmyş. Şahyr bolsa eline kagyz–galam alyp, işläp otyr eken.

Garawul gapyny başga bir adam maňa ýamanlyk edip açandyr öýdüp, gapa täze gupl goýupdyr.

Garawul ertesi gelse ýene gapy açykmyş. Ol:

«Gapyny kim açýarka?» diýip, otly köýnek geýipdir. Gysynyp, Magtymgula ýüzlenipdir.

Şonda Magtymguly:

– Daşymdan gulplap heläk bolmaň. Men hiç ýere gitmen. Meniň aslym gerkez, gysyk tiresindendirin – diýipdir.

Garawul şondan soň, şahyryň daşyndan gulplamandyr. Ildeşleri talaňçylara mal–dünýä berip, Magtymgulyny ýesirlikden boşadypdyrlar.

¹²⁵ Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 614e -nji we 840e -nji bukjalarynda saklanýar. Aýdan: Anna Begmyrat ogly, 53 ýaş, daýhan. Balkan welaýatynyň Magtymguly etrabynyň Arapata obasy. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1940-njy ýylyň 27- -nji iýuny.

¹²⁶ A. Baýmyradowyň şahsy arhiwinden alyndy. Aýdan: Baýramsoltan Durdyýewa, 73 ýaş, pensioner. Balkan welaýatynyň Magtymguly etrabynyň Gerkez obasy. Kyssany 90 ýaşap dünýäden öten gaýyny Döndi ejeden eşidipdir. Ýazyp alan: Balkan welaýatynyň Magtymguly etrabynyň Magtymguly adyndaky orta mekdebinin mugallymy A. Aşyrowa. 1982-nji ýylyň 5-nji marty.

ASLIMDAN DÖNMEM

Günlerden bir gün Mahtumkulu kendi köylüleri ile birlikte tutsak edilip götürülmüş. Buradaki insanlar şairi alıkoymak için:

– Şimdi sen bizim şairimiz oldun. Seni buradan bırakmayız, demişler.

Bunun üzerine Mhatumkulu:

– Benden han şairi olmaz. Ben hiçbir vakit aslımdan dönmem. Ne yaparsanız yapın ben yurdumdan, halkımdan ayrı kalmam! diyerek “Benim aslım Gerkez, yurdum Etrek, adım Mahtumkulu’dur” diye başlayan şiirini söylemiş.

Mahtumkulu’nu tanıyan köylüler, en güzel atlarını verip şairi esirlikten kurtarmışlar.

GÜÇ

Günlerden bir gün yağmacılar Mahtumkulu’nu esir alıp götürmüşler. Orada şairi bir yere koyup kilitlemişler. Sabahleyin nöbetçi gelip baktığında kapı açık durmaktaymış. Şair ise elinde kâğıt kalem oturup çalışmaktaymış.

Nöbetçi, kapıyı başka birisi bana kötülük yapmak için açmıştır, diye düşünüp kapıya yeni bir kilit koymuş.

Nöbetçi ertesi sabah geldiğinde yine kapıyı açık bulmuş. O:

“Kapıyı kim açıyor ki? deyip çok telaşlanmış. Çekinerek Mahtumkulu’na dönmüş.

O sırada Mahtumkulu:

–Dışarıdan kilitlemene lüzüm yok. Ben hiçbir yere gitmem. Benim aslım Gerkez’dir ve ben Gıssık tiresindenim, demiş.

Nöbetçi bir daha şairi dışardan kilitlememiş. Yurttaşları yağmacılara fidye verip Mahtumkulu’nu esirlikten kurtarmışlar.

Beyik şygryýet bilen duşulanda, adatça, hemişe bolşy ýaly, biziň ýaşlarymyz hem Magtymgulynyň döredijiligini öwrenip, has ajaýyp, ruhy taýdan has baý bolup ýetişýärlər. Magtymgulyny söýmän bolanok! Sebäbi onuň ýekeje goşgusyny okamagyň özide ýeterlik, onsoň täze duşuşyga garaşyber, çünki şonuň ýaly her gezekki duşuşyk täze we şatlykly açyşdyr.

Füsis Rokpelnis, latys ýazyjysy

* * *

Magtymgulynyň şygryýeti joşgunly hyjuwy taýdanda, iň ýokary derejedäki milliwatançylyk duýgusy meselesindedede, önüpösen ýurdunyň tarypy hemde ýaşan döwrüni umumlaşdyrmak babatdada hakykatyň şygryýetidir... Dogrusy, Gündogaryň hiç bir şahyrynda wagtyň obrazy (onuň durmuşy manysynda) Magtymgulynyň döredijiligindäki ýaly esasy orny eýelemeyär... Eger XVIII asyr Magtymgulusyny, aýdaly, XVIII asyryň rus klassisizminiň wekilleri bilen deňeşdirsek, biz diňe bir Magtymguluda hökman bolaymaly edebi-çeper aýratynlyklary badabat görmek bilen çäklenmän, eýsem, käbir meselede artykmaçlygy hem görýäris.

Aryf Gajyýew, azerbayjan alymy

* * *

Magtymgulynyň eserleri kitap bolup dükana çykanda, ol kitap maňa ýetmän galdy we onuň tä soňky neşirine çenli men armanly gezdim. Onuň şygrylary iki halkyň ýürek duýgularyny beýan edipdir. Şonuň üçin hem Magtymgulynyň didaktikasy atamyň nesihaty dek maňa täsirli. Buharada we Hywada onuň okan ýerlerini görkezenerinde, özümi Kokantda Mukymynyň hüjresinde duran ýaly duýdum... Eger Pyragy Nowaýyny ussady hasaplan bolsa, şahyryň özi hem şägirtlerini, muhlislerini bir ýere ýygnasa, olaryň içinde özbegiň hem wekili köp bolar.

Laziz Kayumow, özbek alymy

* * *

Her zaman olduğu gibi bu büyük şiir dünyası ile karşılaşan gençlerimiz Mahtumkulu'nun yaratıcılığını araştırarak manevi açıdan da zengin şekilde yetişiyorlar. Mahtumkulu'nu sevmeyen yok! Çünkü onun tek bir şiirini okumak bile yeterli, sonra tekrar buluşmayı bekle. Çünkü onunla her yeni buluşma, yenilik ve mutluluğu tekrar karşılayıştır.

Füsis Rokpelnis, Latin yazar

Mahtumkulu'nun şiirleri coşku, hiciv ve vatanseverlik duygusu açısından gelişmekte olan ülkesini tanıtan ve yaşadığı devrin özelliklerini genel olarak yansıtan gerçeğin şiiridir. Hakikaten Doğu'nun hiçbir şairinde halk konusu Mahtumkulu'nun şiirlerindeki gibi yer almıyor... 18. Yüzyılda yaşayan Mahtumkulu'nu aynı yüzyılın Rus klasisizm vekilleriyle karşılaştırsak Mahtumkulu'nun üstünlüğünü ve onu mutlaka okumamız gerektiğini anlarız. Edebî ustalıktaki farklılığını anında görmekle yetinmez, ayrıca bazı meselelerde daha üstün olduğunu da görürüz.

Arıf Gacıyev, Azerbaycanlı akademisyen

Mahtumkulu'nun eserleri kitap olarak satışa çıktığında o kitap bana yetmedi, onun son neşrine kadar istekle takip ettim. Onun şiirleri iki halkın yürek duygularını dile getirir. Bunun yüzden Mahtumkulu'nun öğreticiliği babamın nasihatı gibi bana tesir etti. Buhara ve Hive'de onun okuduğu yerleri gösterdiklerinde kendimi Hokant'ta Mukimî'nin odasında duruyor gibi hissettim... Eğer Firâki, Nevâi'yi üstadı saysa, şair olacak öğrencileri ve takipçilerini bir yere toplasa onların içinde Özbeklerden de birçok vekili olur.

Laziz Kayumov, Özbek akademisyen

* * *

ÝURDY BILINMEZ¹²⁷

Bir sapar ähli gökleň ilatynyň üstüne ýagy dökülýär. Oba adamlary bilen bile Magtymgulynyň maşgalasy hem ýaga ýesir düşýär.

Ýesirleri eltip, zyndana taşlaýarlar. Zyndanda iki hepde ýatandan soň, «Şeýle adamlary ýesir getirdik» diýip, patyşa habar berýärler.

Patyşa bulary köşge çagyryýar. Ol ilki Garry aýaldan:

– Bu tutulyp getirilenler seniň nämäň bolýar? – diýip sorayar. Ol:

– Biri oglum, beýlekisi giýewim, ol biri hem doganym – diýip jogap berýär. Patyşa:

– Sen gaty garran ekeniň. Seni boşatjak. Ýurduňa aşaryň ýaly bularyň birini dile – diýýär.

Garry aýal şonda:

– Giýew diýeniň ýoldadyr, ogul diýeniň bildedir, dogan diýeniň tapylmaz – diýip, doganyny dileýär. Patyşa kempiriň sözi ýarayar. Ol:

– Sen näme üçin doganyňy dilediň. Bularyň näme käri bar? – diýip sorayar.

– Oglum şahyrdy. Gepe gezek gelende gepiň ondan gutuljak gümany ýok. Ol öz başyny özi çarar – diýende, patyşa onuň sözünü bölüp:

– Onda, ogluň bilen bir aýdysyp göreli. Ýeňse, ähliňi boşatjak – diýýär.

Şol ýerde Magtymguly «Bilmezmiň» diýen goşgusyny aýdypdyr.

Aýdysykda patyşa asgynlapdyr. Görse, Magtymguly ol diýen adamlaryndan däl. Patyşa ýesirleriň hemmesini boşadypdyr.

YURDU BİLİNMEZ

Bir zamanlar bütün Göklen halkının üstüne düşman saldırmış. Köy halkı ile birlikte Mahtumkulu'nun ailesi de düşmana esir düşmüş.

Esirleri götürüp zindana atmışlar. Zindanda iki hafta yattıktan sonra “Birtakım kişileri esir getirdik.” deyip şaha haber vermişler.

Şah bunları köşke çağırmiş. O, ilkin ihtiyar kadına:

– Bu tutulup getirilenler senin neyin oluyor? diye sormuş. O:

– Biri oğlum, diğeri kocam, öbürü de kardeşim, diye cevap vermiş. Şah: – Sen pek ihtiyarmışsın, seni serbest bırakacağım. Yurduna giderken bunlardan birini götürebilirsin, demiş.

İhtiyar kadın:

– Koca dediğin yoldadır, oğul dediğin beldedir, kardeş dediğin bulunmaz deyip kardeşini dilemiş. İhtiyar kadının sözleri şahın hoşuna gitmiş. O:

– Sen niçin kardeşini diledin? Bunların işi gücü nedir?, diye sormuş.

– Oğlum şairdir. Söze sıra geldiğinde “sözün” ondan kurtulacak şans yoktur. O kendi başının çaresine bakar dediğinde padişah onun sözünü kesip:

– O zaman oğlunla karşılıklı şiir söyleyelim. Mağlup ederse hepsini serbest bırakacağım, demiş. Orada Mahtumkulu “Bilmez misin?” adlı şiirini söylemiş.

Atışmada şah zayıf kalmış. Mahtumkulu'nun bildiği kişilerden olmadığını anlayan şah hepsini serbest bırakmış.

¹²⁷ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 809e-njy bukjasynda saklanýar. Aýdan: Taňryberdi Tagan ogly. 57 ýaş, sowatsyz. Balkan we-latynnyň Magtymguly etrabynyň Daýna obasy. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1940-njy ýyl-nyň 8-nji dekabry.

OGURLANAN ÇAGA¹²⁸

Magtymguly öz obadaşlaryndan bir ýigit bilen daga awa–şikara çykýar. Olar günün gyrasy çyzylyp çykyberende, bir çeşmäniň başynda düşýärler. Şol wagt olaryň ýanyna bir atly gelýär. Olar atly bilen salam–helik edişip duran wagtlary, Magtymgulyň gulagyna birden çaga sesi eşidilýär. Atly suw–söl alyp gidiberjek bolanda, çaganyň sesi has–da batly çykyp başlaýar. Magtymguly ýaňky adamyň bolup barşyny halaman:

– Garyndaş, bir azajyk aýak çekiň, ugruňyz nirä? – diýip sorayar. Atly özüni bildirmejek bolup, barýan ugrum diýip, Magtymgulyň öz obasyny salgy beripdir. Magtymguly öz gelen ugrunyň salgy berlendigine geňirgenip durka, atly atyny ýüzin salaýypdyr. Magtymguly ýanyndaky ýigit bilen atlyny kowup–kowup ahyry yzyndan ýetipdir. Olar iki bolup, ony öz obalaryna alyp gelipdirler. Magtymguly ýaňky adamy äkidip barýan çagasy bilen bir–iki gün öýünde saklapdyr. Soňra Etrekde bir adamyň çagasynyň ogurlanandygyny eşidipdir.

Magtymguly «Bolsaň, ogurlanan çaga sen bolarsyň» diýip, öýündäki çagany eltip görkezipdir. Dogrudanam, ol şol öýüň çagasy eken. Ol çaga bir gurply adamyň ýeke ogly eken. Çaganyň kakasy Magtymgula nähili hormat etjegini bilmän, özüniň gowy görýän atyny sylag beripdir.

BOLJAK OGLAN BOLŞUNDAN BELLİ¹²⁹

Günlerde bir gün Magtymguly oýnap ýören çagalaryň arasynda bir oglanjygyň gulpagyny sypapdyr. Muny gören adamlaryň arasynda wäşiräk, dili duzlurak bir kişi degşip: «Bäh, ejeň owadan bolsa, Magtymguly–da gulpagyňy sypalajak eken–ow» diýipdir. Onda Magtymguly agraslyk bilen:

– Men bu oglanjygyň başyny sypalamagymyň sebäbi, «Boljak oglan bolşundan belli» diýipdirler. Men hem onuň beýleki çagalardan tapawutlanandygy üçin, oýnanda–da, geplände–de üýtgeşikligi sebäpli gulpagyny sypaladym – diýipdir. Magtymgulyň gulpagyny sypan şol oglanjygy il sylagly kişi bolup ýetişipdir.

¹²⁸ Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynyň 1739e-njy we 1769e-njy bukjalarynda saklanýar. Aýdan: Saparguly Kowus ogly, daýhan. Aşgabat şäheriniň Abadan etrabynyň merkezi. Ýazyyp alan: A. Nursähedow. Rowaýat «Magtymguly hakynda halk rowaýatlary» diýen kitabyň 47-nji we «Magtymguly–225» diýen kitabyň 308–309-njy sahypalarynda neşir edilipdir.

¹²⁹ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynyň 1521-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Magtymgulyň neberesi Ata işanyň ogly Gara işan. 1987-nji ýyl.

KAÇIRILAN ÇOCUK

Mahtumkulu kendi köylülerinden bir yiğitle avlanmak için dağa çıkmış. Onlar güneş doğduğunda bir çeşmenin başında konaklamış. O sırada yanlarına bir atlı gelmiş. Onlar atlı ile selamlaşp dururken Mahtumkulu’nu kulağına birden çocuk sesi gelmiş. Atlı suyunu alıp gidecek olduğunda, çocuğun sesi daha güçlü çıkmaya başlamış. Mahtumkulu az önceki adamın gidecek olmasına bakmadan:

–Kardeş, birazcık bekle, gideceğin yer neresi? deyip sormuş. Atlı kendisini tanıtmadan gideceği yer olarak Mahtumkulu’nun köyünü söylemiş. Mahtumkulu kendisine verilen bu cevaba şaşırıp kalmışken atlı atını sürüp gitmiş. Mahtumkulu yanındaki yiğitle atlıyı takip edip sonunda izini bulmuş. Onlar iki kişi olup adamı kendi obalarına getirmişler. Mahtumkulu bu adamı yanında götürdüğü çocuğuyla bir iki gün evinde saklamış. Sonradan Etrek’de bir adamın çocuğunun kaçırıldığını duymuş.

–Mahtumkulu “Öyleyse kaçırılan o çocuk sensin.” deyip evindeki çocuğu götürüp göstermiş. Gerçekten de o, bu evin çocuğu imiş. O çocuk zengin bir adamın tek evladıymış. Çocuğun babası Mahtumkulu’na nasıl hürmet edeceğini bilemeyip kendisinin çok sevdiği atını hediye etmiş.

OLACAK OĞLAN OLUŞUNDAN BELLİ

Günlerden bir gün Mahtumkulu, oynayp duran çocukların arasından bir ufaklığın saçını okşamış. Bunu gören insanlar arasından ağzının perhizi olmayan bir kişi: “Vay, annen güzel olsa, Mahtumkulu senin de başını okşayacakmış.” demiş.

O anda Mahtumkulu ağırbaşlılıkla:

– Benim bu çocuğun başını okşamamın sebebi, “Olacak oğlan oluşundan belli.” sözünde saklıdır. Ben de bu sebeple onun diğer çocuklardan farklı olduğunu, oynadığında da konuştuğunda da diğerlerinden üstün olduğunu gördüğüm için saçını okşadım, demiş.

Mahtumkulu’nun saçını okşadığı o ufaklık, halk arasında saygı gören bir kişi olarak yetişmiş.

HALAS EDILEN GYZ¹³⁰

Bir gün daň bilen talaňçylar dagdan bäräk geçipdirler. Olar gözlöp–gözlöp dag eteğinden hiç zat tapmanlaryndan soň, günbatar tarapa ugrapdyrlar. Olar Garrygalanyň bäsünde ençeme ýyl bəri dul oturan bir aýaly ýenjip, elinden ýekeje gyzyny alyp gidipdirler.

Edil şol gün bolsa, Magtymgulynyň ýanyna buýran şaý–sepini almaga barýan bir ýolagçy muny eşidipdir. Ýolagçy Magtymgulynyň ýanyna baranynda, eşiden zatlaryny ýeke–ýeke gürrüň beripdir.

Magtymguly derrew obanyň ýigitlerini ýygnap, olaryň zyzndan kowmaga başlapdyr. Kowujylar dag içinde talaňçylaryň zyzndan ýetip, äkiden gyzlaryny ellerinden alypdyrlar. Magtymgulynyň ýigitleri olary öldürmekçi bolupdyrlar. Emma Magtymguly talaňçylary öldürmän, öz ýurtlaryna kowup goýberipdir. Gyzy bolsa, öz ejesine getirip beripdir.

TERSAKAN¹³¹

Ýazan kitaplarym sile aldyryp,

Gözlerim zyznda girýan eýledi.

Soňudagynyň üstüne hüjüm edilende, Magtymguly bu ýerde oturýan gökleň ilatyna dagyň ýeňsesindäki Gyzybaýyr diýen ýere barmagy maslahat berýär. Duşman atlarynyň geçjek geçelgelerinde Mergenleri ýatyryar.

Bu wagtlar nowruz günleridi, häli–şindi çabga ýagyp, sil gelýärdi, çaylar dolup akýardy. Soňudagynyň gaýrasyndaky Tersakanyň olumyndan geçjek bolanlarynda, Magtymgulynyň göçüni sil alýar. Magtymgulynyň ýazan ýedi sany kitaby suwa akýar. Adamlara akan kitaplaryň diňe ýekejesini alyp galmak başardýar.

¹³⁰ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1769e-njy bukjasynda saklanýar. Aýdan: Mämmeddurdy aga. Aşgabat şäheriniň Ruhabat etrabynyň Ýasmansalyk ýaşayyş toplumu. Ýazyp alan: A. Nursähedow. Rowaýat «Magtymguly–225» diýen kitabyň 309–310-njy sahypalarynda ýerleşdirilipdir.

¹³¹ Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1739e-njy we 1756e-njy bukjalarynda saklanýar. Rowaýatyň kimden we haçan ýazylandygy görkezilmändir. Bu rowaýat «Edebiyat we sungat» gazetiniň 1959-njy ýylyň 19-njy noýabryndaky sanynda we «Magtymguly hakynda halk rowaýatlary» diýen kitabyň 35-nji sahypasynda çap edilipdir.

BELADAN KURTULAN KIZ

Bir sabah tan vakti eşkiýalar dağdan geçip gidiyorlarmış. Onlar bekleýe bekleýe dağ başında hiçbir şey bulamadıktan sonra, batıya doğru yol almışlar. Ardından Garrigala'nın ötesinde birkaç yıldan beri dul yaşayan bir kadına saldıırıp elinden biricik kızını alıp gitmişler.

Birkaç gün geçtikten sonra Mahtumkulu'nun yanına altın gümüş gibi takılar almaya gelen bir yolcu olanları işitmiş. Yolcu, Mahtumkulu'nun yanına vardığında duyduklarını ona tek tek anlatmış.

Mahtumkulu da hemen obanın yiğitlerini toplayıp eşkiyaların izini sürmeye koyulmuş. Onlar dağ içinde eşkiyaların izini bulup kaçırılan kızını eşkiyaların elinden kurtarmışlar. Mahtumkulu'nun yiğitleri onları öldürmek istediye de Mahtumkulu yağmacıları öldürmeyip kendi yurtlarına kovup göndermiş. Kızı da kendi annesine götürüp teslim etmiş.

TERSAKAN

Yazdığım kitaplarımı sele kaptırıp,

Gözlerim ardından giryan eyledi.

Sonudağı'nın üstüne hücum edildiğinde Mahtumkulu burada oturan Göklen halkına dağın arkasındaki Gızılbayır denen yere gitmeyi tavsiye etmiş. Duşman atlarının geçeceği yerlere nişancıları yatırmışlar.

Bu zamanlar nevrüz günleriydi, hali hazırda sağanaklar yağıp sel oluyor, dereler dolup taşıyordu. Sonudağı'nın ötesindeki Tersakan geçitinden geçerken Mahtumkulu'nun eşyaları sele kapılmış. Mahtumkulu'nun yazdığı yedi tane kitabı da suya düşmüş. İnsanlar, sele kapılan kitapların arasından yalnız tek bir tanesini kurtarmayı başarmışlar.

TEBIGAT KÖMEK ETDI¹³²

Bir gün Magtymguly ýola çykyp gidip barýarka, önünden iki sany ýol uran çykypdyr. Olar Magtymgulyňyň zatlaryny almaga başlapdyr. Şonda şahyr olara:

– Ähli zadymy alyň. Ýöne eginbaşyma degmäň – diýip aýdypdyr.

Talaňçylar:

– Sen kim, näme kär edýäň? – diýip sorapdyrlar.

– Men – Magtymguly, kärim şahyrçylyk.

– Sen Magtymguly bolýan bolsaň, bize bir nyşan görkez? – diýip, olar aýdypdyrlar.

Magtymguly göge seredipdir. Ýagyş ýagjak bolup dur eken. Ol ýokary seredip durşuna «Galdym dermanda» diýen goşgusyny aýdýar. Şol wagt hem ýagyş ýagyp başlaýar. Talaňçylar bu gudrata hayran galyp, aljyrap, el–aýaklaryny ýitirýärler. Magtymguly zatlaryny alyp, öz ýoluny dowam etdirýär.

MENIŇ PENDIM ALMADY¹³³

Magtymguly ýetginjek döwründe alamançylar bilen ýola düşýär. Alamançylar Gökdepä ýetiberende Magtymguly alamançylygyň gabahat işdigini, talanyň ýa–da talananyň biriniň helak boljakdygyny ýoldaşlaryna düşündirjek bolýar.

– Adamlar, ýene bir gezek aýdýaryn. Alamançylyk gabahat iş. Gitsek, ajala duşarys. Biderek helak bolanymyz galar. Gowusy yzmyza gaýdalyň – diýip aýdýar. Emma alamançylyga gidýänler şahyryň aýdanyna gulak asman, ýollaryny dowam edýärler. Magtymguly şol ýerden yzyna gaýdýar. Alamançylyga gidenler birnäçe obalary talap, mal–janlaryny olja edip, yzyna dolanýarlar. Bir ýere gelip, olar dynç almaga düşleýärler. Ýadaw adamlar çalt uka batýar. Şol halatda yzlaryndan kowgy gelip, uklap ýatan adamlaryň ählisini gyrýar.

Magtymguly:

– Wah, olar meniň pendimi almady. Yzlaryna gaýdan bolsa, beýle gyr-gynçylyk bolmazdy – diýip, gaty gynanýar.

¹³² Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 809e -niji bukjasynnda saklanýar. Aýdan: Baýramguly Aşyr, 60 ýaş, daýhan. Ýazyp alan: P. Agalyýew.

¹³³ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 809-nji bukjasynnda saklanýar. Aýdan: Gurbangylyç Durdy, 1912-nji ýylda doglan. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1940-njy ýylyň 20-nji dekabry.

TABIAT YARDIM ETTI

Bir gün Mahtumkulu yolda giderken, önüne iki tane eşkiya çikmiş. Onlar Mahtumkulu'nun eşyalarını almaya başlamış. O anda şair onlara:

– “Bütün eşyalarımı alın. Ancak giysilerime dokunmayın.” demiş.

Eşkiyalar:

– “Sen kimsin, ne işle uğraşıyorsun?” diye sormuşlar.

– “Ben Mahtumkulu, işim şairlik.”

– “Eğer sen Mahtumkulu isen, bunu bize kanıtla, demişler.

Mahtumkulu gökyüzüne bakmış. Yağmur yağmak üzereymiş. O da gökyüzünü seyrederken “Kaldım Dermanda” adlı şiirini söylemiş. Tam da o anlarda yağmur yağmaya başlamış. Eşkiyalar da bu kudrete hayran kalıp yerlerinde dona kalmışlar. Mahtumkulu da eşyalarını alıp yoluna devam etmiş.

BENİM ÖĞÜDÜMÜ TUTMADI

Mahtumkulu gençlik zamanında talancılar ile birlikte yola koyulmuş. Talancılar Göktepe'ye vardığında Mahtumkulu talancılığın kötü bir şey olduğunu, soyguncuların ya da soyulanlardan birilerinin helak olabileceğini yoldaşlarına anlatmaya çalışmış.

– Arkadaşlar, yine bir kez daha tekrar ediyorum. Talancılık kötü bir şey. Gitsek ecele rastlarız. Boşuna insanlar acı çeker. En iyisi geri dönelim. ” demiş.

Ama arkadaşları şairin bu sözlerine kulak asmayıp yollarına devam etmişler. Mahtumkulu ise oradan geri dönmüş.

Talancılığa gidenler bazı obaları talan etmiş, insanların canlarına kast edip mallarını da gasp ettikten sonra geri dönerken bir yerde mola vermişler. Yorgun düşen adamlar uyuyakalmış. Bu sırada izlerini takip edip gelenler uyumakta olanların hepsini öldürmüştü.

Mahtumkulu:

–“Vah! Onlar benim öğüdümü tutmadı. Bu işten vazgeçselerdi bunlar başlarına gelmeyecekti.” deyip üzülmüş.

Beýik türkmen şahyry, aryfy we akyldary Magtymguly Pyragyny hatyralamak dünýäniň, esasanam, Merkezi Aziýanyň ägirtlerine hemde medeniýetine we taryhyna hormatsarpa goýmakdyr. Ol özüniň beýik hem inçe ruhy, çeper hem düşnükli dili, şonuň ýaly da hikmetli öwütpentleri bilen öz adyny we öz milletiniň adyny taryhda hemişelik galdyrmagy başardy.

Muhammet Isa Ziräk, eýran ýazyjysy

* * *

Biz Magtymgula türkmen halky bilen deň derejede guwanýarys. Onuň hut özbek halkynyň hem gamyny iýenligi üçin, biz özümizi oňa şarikli hasap edýäris.

Askad Muhtar, özbek ýazyjysy

* * *

Magtymguly halky şygryýetiň şam çyragydyr. Duşmanlar onuň golyazmasynyň köp sanlysyny ýok etdiler, emma olar diňe kagyzy ýakdylar – beýik sözi ýok edip bolmaýar.

Nabi Hazri, azerbayjan şahyry

* * *

Şahyr özüniň «Nahana geldiň» diýen goşgusynda yüz ýaşamagyň hup-batlydygyny nygtapdyr. Bu gün bolsa Magtymgulynyň ýubileýi, toýy. Onuň doglan gününden bəri ençeençe ýyllar geçipdir, şeýlede bolsa onuň ýüregi ýaşlyk hyjuwy bilen lowurdaýar we ol hemişe gürsüldäp, adamlary bagtyýarlyga çagyrrar durar.

Nguyen Kong Hoan, wýetnam ýazyjysy

* * *

Büyük Türkmen şairi, arifi ve düşünürü Mahtumkulu Firâkî'ye saygı göstermek dünyanın ve dahi Orta Asya'nın büyüklerine, ayrıca medeniyyetine ve tarihine hürmet ve saygı göstermektir. O, ulu, nazik ve ince ruhu, usta ve açık dili, bunun yanında hikmetli öğütleri ile adını ve milletinin adını tarihe yazdırmayı başardı.

Muhammet İsa Zirek, İranlı yazar

Biz, Mahtumkulu'yla Türkmen halkı kadar gurur duyuyoruz. Bizim kadar Özbek halkının da kederiyle kederlendiği için biz onu kendimizden sayıyoruz.

Askad Muhtar, Özbek yazar

Mahtumkulu halk şairinin ışığıdır. Duşmanlar, elyazmalarının çoğunu yok ettiler ama onlar sadece kâğıtları yaktılar. Büyük sözlerini yok etmek mümkün değildir.

Şair “Nahana Geldin” adlı şiirinde yüz yıl yaşamamanın azabı üzerinde durur. Bugün Mahtumkulu'nun toyu. Doğduğu günden beri uzun yıllar geçmiş. Öyle de olsa yüreği gençlik arzusuyla yanan her dem taze bir şair ve daima insanlara seslenerek onları bahtiyarlığa çağırır.

Nguyen Kong Hoan, Vietnamlı yazar

HATLY ÝONALAR¹³⁴

Magtymguly şahyrçylykdan daşgary ýona tikmek hünärini hem öwrenip, ata–babalarynyň kesbini dowam etdiripdir. Boş wagtlary bolsa, göwnüni açmak üçin, dag aralaryna seýil etmeği gowy görer eken. Dag iýmişleriniň bişen güýz günleriniň birinde, şahyr daga gezmäge gidýär. Ol dag derelerinde biten üzüm-leriň, narlaryň arasyny gezip, hezil edip dynç alýar. Şahyr obasyna gaýtjak wagty bir topar garakçy pete–pet gelýär. Olar Magtymgulyyny öldürjek bolýarlar.

Onda ol: – Meni öldüreniňiz bilen hiç hili peyda görmersiňiz. Gowusy siz meni öldürmäh. Men bir tükeniksiz hazynadyryn – diýýär.

– Sende hazyna näme işlesin. Hazynaň bar bolsa bize görkez? – diýip, garakçylar gyssapdyrlar.

Şahyr: – Meniň altyn–kümşüm ýok, size zerur gerekli hünärim bar. Atlaryňyza owadan ýonalary tikip bererin. Tiken ýonalarymy görüp, akylyňyz haýran galar. Artan ýonalary bazarda satarsyňyz welin, kisäňiz galňar. Öldürmek kyn däl. Ýöne size peyda bolmaz – diýip aýdýar.

Şahyryň sözi garakçylara makul bolýar. Olar Magtymgulyyny öldürmäh, adam barmaýan dagnyň gowagynda göz tussagy edip saklaýarlar. Olar tikin senetlerini–enjamlaryny jemläp, Magtymgula getirip berýärler.

Magtymguly ýona tikýär, garakçylaryň ynamyna girmek üçin ýonalardan başga–da, olaryň atlaryna çeki, uýan, gamçy taýýarlap berýär. Garakçylar artykmaç ýonalary bazara äkidip, satyp başlaýarlar.

Bu ýagdaýy duýan şahyr bazar üçin taýýarlan ýonalarynyň arasyna hatdan nagyş edip, özünüň nirede göz tussagy edilip saklanýandygyny ýazýar.

Magtymgulynyň tiken gizlin hatly ýonalary köp ýerlere ýaýrap başlaýar. Haçanda hatly ýonalaryň biri şahyryň öz obasyna düşende, Magtymgulynyň hatyna, ýonasyna belet adamlar onuň nirede saklanýandygyny aňsyryýarlar. Magtymgulynyň nirededigini bilen jemagat şondan soň, çalt atlanyp, garakçylary dargadyp, söýgüli şahyrlaryny tussaglykdan boşadýarlar.

Şeýdip, Magtymgulynyň garakçylardan boşamagyna onuň el hünäri sebäp bolýar. Şondan soň «Magtymgulynyň hatly ýonalary» diýen gürrüň il arasynda galydyr.

¹³⁴ Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 809e -niji we 863e -nji bukjalarynda saklanýar. Birinji nusgasyny aýdan: Orazmyrat Nury ogyly. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1940-njy ýylyň 19-njy dekabry. Ikinji nusgany ýazyp alan P. Agalyýew. Kimden we haçan ýazylandygy görkezilmändir. Ýöne şu rowaýatyň 1739e -niji we 1956e -niji bukjalarda saklanýan göçümlerinde «Aýdan: Mämmetnury ogyly, 35 ýaş» diýlip belenenipdir.

YAZILI KEÇELER

Mahtumkulu şairliğin yanında keçe dikmek sanatını da öğrenip atalarının mirasını devam ettirmiş. Boş vakitlerinde, ferahlamak için, dağ içlerine gezinti yapmayı da severmiş.

Dağ yemişlerinin olgunlaştığı güz günlerinden birinde, şair dağa gezintiye gitmiş. O, dağdaki vadilerde yetişen üzümün, narların arasında gezip huzur içinde dinlenmiş. Şair obasına döneceği zaman bir grup eşkiya ile karşılaşmış. Onlar Mahtumkulu’nu öldürmeye kastetmişler.

O anda Mahtumkulu:

– “Beni öldürmeniz size bir fayda vermez. En iyisi siz beni öldürmeyin. Ben bir tükenmez hazineyim.” demiş.

– “Sende hazine ne arasın? Hazinen varsa bize göster? deyip, eşkiyalar onu sıkıştırmışlar.

Şair: – “Benim altınım, gümüşüm yok, ama size lazım olan sanatım var. Atlarınıza çok güzel keçeler dikerim. Diktiğim keçeleri gördüğünüzde, hepimizin aklı başından gider. Kalan keçeleri de pazarda satarsınız. Böylece keseniz de dolar. Öldürmek zor değil. Lakin size fayda vermez.” diye söylemiş.

Şairin sözü eşkiyalara makul gelmiş. Onlar Mahtumkulu’nu öldürmekten vazgeçmiş. Issız bir dağın kovuğunda göz hapsinde tutarak ona iş yaptırıyorlar. Onlar dikiş araç gereçlerini toplayıp Mahtumkulu’na veriyormuş.

Mahtumkulu da keçe dikiyor, eşkiyaların güvenini kazanmak için de keceden başka onların atlarına ne lazımsa hazırlamaya çalışıyormuş. Çeki, dizgin, kırbaç... Eşkiyalar yapılan keçeleri pazara götürüp satmaya başlamışlar.

Bu durumu öğrenen şair, pazar için hazırladığı keçelerin arasına yazılı bir keçe işleyip kendisinin nerede olduğunu, nasıl göz hapsinde tutulduğunu bildirmiş.

Mahtumkulu’nun gizli olarak diktiği yazılı keçeleri birçok yere yayılmaya başlamış. Ne zaman ki, Mahtumkulu’nun keçeleri şairin kendi obasına düşmüş, işte o zaman Mahtumkulu’nun sanatına hâkim olan adamlar onun nerede saklandığını anlamışlar. Mahtumkulu’nun ne anlatmak istediğini anlayan halk derhal atlarına binip eşkiyaları dağıtıp sevgili şairlerini tutsaklıktan kurtarmışlar.

Böylece, Mahtumkulu’nun eşkiyalardan kurtulmasına onun kendi el sanatını sebep olmuş. Bu olaydan sonra “Mahtumkulu’nun Yazılı Keçeleri” ifadesi halk arasında yayılmış.

«TOTUGUŞ DILLI DESSAN»¹³⁵

Magtymgulynyň bir gatyra yük bolarlyk kitaby bar eken. Bir gije talaňçylar Hajygowşana duýdansyz dökülip, öýleri talap, adamlary ýesir alyp gidipdirler. Şonda şahyryň ýedi kitaby ýitipdir. Ýiten kitaplaryň arasynda Magtymgulynyň «Totuğuş dilli dessan» diýen kitaby hem talaňçylara olja bolupdyr. agtymguly, aýratyn hem şol kitabyň ýitenine gynanypdyr. Ol: – Arman, şol kitap galan bolsa, halka köp peyda bererdi. Men ony näçe ýyllar iş edinip ýazypdym – diýip gynanyp, «Reýgan eýledi» diýen goşgusyny aýdypdyr:

Gaygy–gamda eziz ömrüm solduryp, Şum pelek azabym reýgan eýledi. Ýazan kitaplarym sile aldyryp, Gözlerim zynda giryan eýledi.	Şum pelek birehim, maňa bildirdi, Aglamakdan gül yüzlerim soldurdy, Golýazma kitabym sile aldyrdy, Duşmanymy jeýhun derýa eýledi.
--	--

Gapyllykda duşman aldy daşymyz, Dargatdy her ýana deňi–duşumyz, Bäş ýylda bir kitap eden işimiz – Gyzylbaşlar alyp, weýran eýledi.	Niçeler dünýäde boldy bir kişi, Niçäniň agzyny doldurmaz aşy, Niçäniň matamdan gutulmaz başy, Gije–gündiz waweyleta eýledi.
---	--

Bir niçämiz goly bagly gul bolup, Niçeler zynda sargaryp, solup, Kimi berip, onuň bahasyn alyp, Her kime bir belli baha eýledi.	Köydürer şum pelek zulmy–jepasy, Ýalandyr, ynanmaň, ähdi–wepasy, Magtymguly, ýok bu sözüň hatasy, Pelek elip kaddym duta eýledi.
--	---

Magtymgulynyň şol kitaby hünärler kitaby eken. Onda otuza golaý hünär agzalyan eken. Her hünärden habar bereni üçin halk oňa «Totuğuş dilli dessan» diýip at beripdir.

“TUTI DILLİ DESTAN”

Mahtumkulu’nun bir katıra yük olacak kadar kitabı varmış. Bir gece eşkıyalar Hacıgovşan’a baskın yapmış, evleri talan edip insanları esir alıp gitmişler. O sırada şairin yedi kitabı kaybolmuş. Kaybolan kitapların arasında Mahtumkulu’nun “Totuğuş Dilli Destan” adlı kitabı da talancılara ganimet olmuş. Mahtumkulu bilhassa o kitabının kaybolduğuna çok üzülmüş. O: –“Çok yazık, o kitap olsaydı halka çok faydalı olacaktı. Ben onu ne emeklerle yazmıştım.” diye üzülp “Viran Eyledi” adlı şiirini söylemiş:

Kaygı gamda aziz ömrüm soldurup, Kötü felek azabım ziyan eyledi. Yazdığım kitapları sele kaptırıp, Gözlerim ardında giryan eyledi.	Kötü felek acımasız, bana bildirdi, Ağlamaktan gül yüzüm soldurdu, El yazma kitabım sele kaptırdı, Düşmanımı Ceyhun derya eyledi.
---	--

Gafil iken düşman kuşattı bizi, Dağıttı dört yana dostlarımızı, Beş yıl uğraşıp yazdığım kitabı – Kızılbaşlar alıp vîran eyledi.	Niceler dünyada oldu bir kişi, Nicenin ağzını dolduramaz aşy, Nicenin matemden kurtulmaz başy, Gece gündüz vaveyla eyledi.
---	---

Birçoğumuz eli bağlı kul oldu, Niceler ardında sararıp soldu, Kimi verip fidyasını geri aldı, Herkesine belli bir değer biçildi.	Yandırır kötü felek zulm ü cefası, Yalandır, inanmayın, ahd ü vefası, Mahtumkulu, yok bu sözün hatası, Felek elif gibi boyumu dal eyledi.
---	--

Mahtumkulu’nun o kitabı meslekler kitabıymış. Onda otuza yakın meslek tanıtılıyormuş. Her meslekten haber verdiği için halk da ona “Tuti Dilli Destan” diye ad vermiş.

¹³⁵ Asyl nusgasy TYA- -nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1754e -nji bukjasında saklanýar. Göçürmesi 1739e -nny bukjada. Aýdan: Muhammetberdi Ne-jebaly ogly, 50 ýaş, sowatly. Balkan welaýatynyň Serdar etrabynyň merkezi. Ýazyp alan: D. Nuralyýew. 1959-nny ýylyň ýanwary. Rowaýat «Magtymguly hakynda halk rowaýatlary» diýen kitabyň 44-nji we «Magtymguly–225» diýen kitabyň 306-nny sahypalarynda hem-de «Türkmenistan» gazetiniň 1959-nny ýylyň 18-nji oktyabryndaky sanynda neşir edilipdir.

BİR DÜYE YÜKİ KİTAP¹³⁶

Magtymgulynyň öz eli bilen ýazan golýazmaları ýok. Bölek–büçek kagyzlara ýazan eserleri–de ýok diýen gürrüňleri häli–şindi eşidýäris. Ýöne, onuň öz eli bilen ýazan «el–kätibil Magtymguly» atly Gurhan kitaby bolanmyş. Bu kitaby Hajygala diýen ýerde görenmişler. Onuň haty hem gaty owadan eken. Magtymguly gaty köp zahmet çekip, kitaplaryň ençemesini ýazypdyr. Eger şol kitaplar doly bolan bolsa, bu ruhani–danyşmentleriň şahyr bilen işi bolmaly däl. Öz kitaby barada aýtsak, Soňudagynyň töweregindäki oturymly ýerlerdäki türkmenleriň üstüne talaňçylar çözüş edipdirler. Basybalyjylar Magtymgulynyň üstüne gelip, onuň dükanyny, ussahanasyny dargadyp, ýazan kitaplaryny alypdyrlar. Sebäbi olar hem Magtymgulynyň kitabynda hikmet bardygyny bilipdirler. Şonuň üçin olar kitaplary düýä ýükläpdirler. Eşidişimize görä, Magtymgulynyň in ygtybarly kitaplary bir düye yüki bolupdyr.

Bu waka alayaz, nowruz gabadyraklary bolupdyr. Nowruz gabatlary Etregiň sili köp bolýar. Şeýle silde üsti kitap ýükli düye siliň suwy bol bolandygy sebäpli, büdräp ýykylypdyr we ähli kitaplary düye bilen bilelikde, siliň suwy alyp gidipdir. Şondan soňra «Magtymgulynyň kitaplaryny Etrekden gelen sil alyp gidipdir» diýen gürrüň halkyň arasyna ýaýrapdyr.

Arkaçda, gum içinde Magtymgulynyň bir dosty bar eken. Onuň ady şu wagt ýadyňa düşenok. Şol dosty Magtymgulynyň ýanyna gelip, aglap–eňröp, Magtymgula garap: «Wah, Magtymguly jan, ahyrýet azabyndan bolsun. Öwezini Hudaý dolsun, jan gardaş, şeýle boldumy» diýipdir. Şonda Magtymgulynyň muňa ýüregi ynjap, kalby bozulyp, ýadynda bolan goşgularyny şol ýerde ýatdan aýdypdyr. Şol dosty hem ony ýazyp alypdyr diýýärler. Olaryň näçe wagtlap oturyp ýazanlygy belli däl, belki ol bir aý oturandyr, belki–de bir ýyl. Arkaçdan gelen dosty Magtymgulynyň goşgusyny öz eli bilen ýazypdyr. Şon haty bilenem gidipdir. Soňra: «Magtymguly onuň ýazanlaryny düzedipdir, gaýtadan ýazypdyr» diýip eşitmedik. Magtymguly ol dostuna ýadynda bar goşgulary aýdypdyr. Ýarsyny aýtdymy, barsyny aýtdymy, ol bize belli däl. Dosty gumda ýaşapdyr. Günlerde bir gün, onuň öýüne ot düşüpdür. Magtymgulynyň goşgulary otda ýanypdyr.

Magtymgulyny gören Molladurdy Guşlukly diýen ulama hem Magtymgulynyň goşgularynyň, gazallarynyň gadyryny bilýän adam bolupdyr. Ol hem ikinji gezek Magtymgulynyň dostundan otda ýanman galan kagyzlaryň tikelerini tapyp, käbir şygyrlary ýazyp alypdyr. Galanlaryny bolsa, ýadynda galanlardan ýazyp alypdyr.

BİR DEVE YÜKÜ KİTAP

“Mahtumkulu’nun kendi eliyle yazdığı el yazmaları yok. Bölük pörçük kağıtlara yazdığı eserleri de yok.” şeklindeki ifedeleri de hali hazırda işitiyoruz. Lakin onun kendi eliyle yazdığı “El-Katib’ül Mahtumkulu” adlı Kur’an kitabı varmış. Bu kitabı Hacıgala diye bir yerde görmüşler. Onun yazısı da çok güzelmiş. Mahtumlu bin bir emek sarf edip kitapların birkaçını yazmış. Eğer o kitapları tam bulsaydık, bu din adamlarının şair ile işi olmadığı görülürdü. Kendi kitabı hakkında konuşacak olursak, Sonudağı’nın etrafındaki yerlerde oturan Türkmenlerin üstüne eşkıyalar saldırmış. Eşkıyalar Mahtumkulu’nun üstüne yürüyüp onun dükkânını, imalathanesini dağıtıp yazdığı kitaplarını alıp götürmüşler. Bunun sebebi Mahtumkulu’nun kitaplarında hikmetlerin olduğunu bilmeleriymiş. Bu yüzden onlar kitapları deveye yüklemişler. Duyduğumuza göre, Mahtumkulu’nun en itibarlı kitapları bir deve yükü kadarmış.

Bu olay, ilkbaharda nevruz zamanlarında olmuş. Nevruz zamanlarında Etrek’in seli çok olurmuş. Bu nedenle, üstü kitap yüklü deve yükselen sel suları nedeniyle yıkılmış ve bütün kitapları deve ile birlikte sel alıp götürmüş. Bundan sonra “Mahtumkulu’nun kitaplarını Etrek’ten gelen sel alıp götürmüş.” diye söylentiler halk arasında yayılmış.

Arkaç’ta, çölde yaşayan Mahtumlu’nun bir dostu varmış. Onun adı şu an aklıma gelmiyor. O dostu Mahtumkulu’nun yanına gelmiş ve ağlayıp inleyerek Mahtumkulu’na bakıp: “Vah, Mahtumkulu canım, Allah seni ahiret azabından korusun. Can kardeşim bunlar mı geldi başına.” demiş. O zaman Mahtumkulu’nun içi daralmış, kalbi sıkışmış, aklında olan şiirlerini oracıkta ezberden okumuş. Dostu da onları hemen kâğıda geçirmiş, derler. Bunların ne kadar süre oturup yazdıkları belli değil. Belki bir ay, belki de bir yıldır. Arkaç’tan gelen dostu Mahtumkulu’nun şiirlerini kendi eli ile yazmış. Ardından yazdıklarıyla beraber gitmiş. Sonra “Mahtumkulu onun yazdığı yerleri tekrar kendisi düzeltti.” diye bir şey duymadık. Mahtumkulu o dostuna aklında olan şiirleri söylemiş. Yarısını mı söyledi, hepsini mi söyledi belli değil. Dostu çölde yaşıyormuş. Günlerden bir gün onun evi yanmış. Mahtumkulu’nun şiirleri de ateşte yanmış.

Mahtumkulu’nu tanıyan Molladurdy Guşlukly adlı bir bilgin de Mahtumkulu’nun şiirlerinin, gazellerinin değerini bilen bir adammış. O da ikinci defa yokolmak tehlikesiyle karşı karşıya kalan Mahtumkulu’nun şiirlerini, dostunun evindeki yanmamış şiir parçaları arasından bulup kâğıda geçirmiş. Kalanları da aklında kalanlardan yazmış.

¹³⁶ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1521-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Mymgulynyň neberesi Ata işanyň ogly Gara işan. 1987-nji ýyl.

«BÄŞ ÝYLDA BIR KITAP EDEN IŞIMIZ...»¹³⁷

Sumbar jülgesinde ýaşan garry enem Ogulnur Haýdar Meňli gyzy 1972-nji ýylda togsan alty ýaşynda aradan çykdy. Garry enem durşy bilen gürrüňdi. Köneden sowatlydy. Dessan, erteki, rowaýat, läle, garaz, halk döredijiligini ilik-düwme bilerdi. Olary ussatlyk bilen ýerine ýetirerdi. Garry enem Magtymguly atamyz barada-da kân-kân gürrüň bererdi. Çaga ekenik, onuň aýdan gürrüňleriniň köpüsi gulagymyzyň duşundan geçip gidipdir. Ýöne enemiň on sekiz ýaşymdakam gürrüň beren bir hekaýaty welin, henizem gulagymda ýaňlanyp duran ýaly.

Enemiň aýtmagyna görä, bahar aýlarynda Magtymguly Ahalda myhmançylykda eken. Şahyr haýsy ýere barsa – şol ýerde toý-meýlis eken. Şeýle günleriň birinde şahyr Çendire ýagy çozandygyny eşidip, Ahaldan yzyna dolanypdyr. Magtymguly Çendire gelip, nämäniň-nämedigine göz ýetirip, şeýle diýipdir:

Öter ömrüň – dünýä seýliň,
Hak ýoluna bagla biliň,
Agzy ala bolan iliň
Döwleti gaçan ýalydyr.

Görse, tutuş oba talanypdyr. Şahyr bu ahwaly görüp, örän gynanypdyr. Ile göwünlik beripdir. Soňra şahyr hemişeki myhman bolup, goňşy-golamlara goşgy okap berýän ýeri bolan Mämi agalarda düşläpdir. Mämi aganyň ogul-gyzlaram özi ýaly birtopar obadaşlary bilen ýesir edilip, sür-lüp äkidilipdir. Magtymguly muny görüp, dört-bäş ýyllykda Gerkeziň hem talanandygyny, onda özüniň gymmatly golýazmalarynyň ýok edilendigini gürrüň beripdir.

Magtymguly gijesi bilen şygyr aýdyp, çendirlileriň gaýgy-gama batan göwünlerini galkyndyrypdyr. Ertesi oba adamlary bilen hoşlaşyp, Gerkeze gaýdypdyr. Gelse, Gerkeze-de ýagy çozan eken. Oba talanypdyr. Ähli ýerde weýrançylyk, ahy-nala. Nala-nala, Magtymguly bu çozuşlykda iki

bükülipdir. Şahyr Hywa okuwa gitjek bolanda «Şu kitabymy sakla» diýip, Meňlä «Totuguş dilli dessan» atly kitabyňy beren eken. Oljaçylar bu kitap barada eşidip, onam özleri bilen äkidipdir. Magtymguly «Har kyldyň» şygrynda:

Goldan gidendir dessanym,
Göýä tenden çykdy janym,
Gözi ýaşly Meňli hanym,
Ýüregim içre nar kyldy.

– diýip, Meňliniň adyny tutupdyr. «Totuguş dilli dessan» tapylmandyr.

¹³⁷ Asyl nusgasy ýazyjy Goçy Annasähedowyň şahsy arhiwinden alyndy. Aýdan: belli ertekiçi Ogulnur Haýdar Meňli gyzy. 1972-nji ýylda togsan alty ýaşynda aradan çykan. Balkan welaýatynyň Magtymguly etrabynyň Könekesir obasy. Ýazyp alan: Goçy Annasähedow. 1982-nji ýyl. Könekesir obasy.

“BEŞ YILDA BİR KİTAP OLAN İŞİMİZ...”

Şumbar vadisinde yaşayan yaşlı ninem Ogulnur Haydar Menli kızı 1972 yılında doksan altı yaşında vefat etti. Yaşlı ninem hayat doluydu. Oldukça eğitimliydi. Destan, masal, rivayet, kısacası halk yaratılığını tam manasıyla bilirdi. Onları ustalıkla yerine getirirdi.

Yaşlı ninem Mahtumkulu atamız hakkında da ara sıra sohbet ederdi. Çocuktuk, onun yaptığı sohbetlerin birçoğu bir kulağımızdan girdi bir kulağımızdan çıktı. Fakat ninemin ben on sekiz yaşındayken anlattığı bir hikâye, hala kulağımda yankılanıp duruyor.

Ninemin anlattığına göre, bahar aylarında Mahtumkulu Ahal’da misafirlikteymiş. Şair nereye gitse, orada ziyafet düzenleniyormuş. İşte o günlerin birinde şair Çendir’e düşmanın hücum ettiğini haber almış. Ahal’dan geri dönmüş.

Mahtumkulu Çendir’e gelip neler olup bittiğini görünce şöyle demiş:

Geçer ömrün, dünya seylin,
Hak yoluna bağla belin,
Hep kavgalı olan ilin,
Huzuru kaçmış gibidir

Görmüş ki bütün oba talan edilmiş. Şair gördüğü bu duruma çok üzül-müş. Halka teselli vermiş. Sonra her zaman misafir olup konu komşuya şiir okuduğu yer olan Mâmi ağalarda durmuş. Mami ağanın çocukları da kendi gibi birçok arkadaşı ile esir edilip götürülmüş. Mahtumkulu bunu görünce dört beş yıl önce Gerkez’in talan edildiğini ve bu sırada da kendisinin kıymetli el yazmalarının yok edildiğini anlatmış.

Mahtumkulu geceleri şiirler okuyup Çendirliler’in kedere boğulmuş gönüllerini bir nebze de olsa rahatlatıyormuş. Ertesi gün oba halkı ile istişa-re edip Gerkez’e gitmiş. Gittiğinde, Gerkez’in de düşman tarafından yağma-landığını görmüş. Oba talan edilmiş, her yer viran haldeymiş. Mahtumkulu bu olanlar sebebiyle perişan haldeymiş. Şair Hive’ye medrese eğitimine gi-deceği zaman “Şu kitabımı saklayabilir misin?” deyip, Menli hanıma “To-tuguş Dilli Destan” adlı kitabını emanet etmiş. Eşkiyalar bu kitabın varlı-ğında haberdar olduklarından, kitabı alıp götürmüşler. Mahtumkulu “Hor Kıldı” şiirinde:

Elden gitmiştir destanım,
Sanki tenden çıktı canım,
Gözü yaşlı Menli hanım,
Yüreğim içre kor oldu.

deyip, Menli hanımın adını burada geçirmiş. “Totuguş Dilli Destan” ise bulunamamış.

ZAMAN GASSAP¹³⁸

Garrygalanyň Gyzyldüyp obasynda ýaşayan Zaman işanyň öýüne iki sany mal aljak hywaly adam gelipdir. Bu myhmanlaryň ýanynda iki horjun teňňeleri bar eken. Zaman işan olaryň teňňelerine göz gyzdyryp, iki sany haramyny tapypdyr. İşan olara:

– Men öýdäki hywaly myhmanlary ýola salyp, size habar bererin. Olar pylan ýere baranlarynda siz duýdansyz gapdallaryndan çykyp öldürüň, ýanlaryndaky pullary bilen ulaglaryny alyp, meniň ýanyma getiriň, oljany üçimiz deň paýlaşarys – diýýär. Ol iki adam Zaman işanyň diýenini edip, mal aljak hywaly myhmanlary öldürüp, iki horjun pullaryny hem alyp, getirip Zaman işanyň önünde goýýarlar.

Soň Zaman işan: – Men indi neneň il içinde gezerin. Ile aýan bolmanka Magtymgulyň ýanyna baraýyn. Eger Magtymguly meniň adam öldürendigimi biläýse, onuň aýagyna ýykylaýyn. Bilmese, öýüme gaýdaýyn. Magtymguly biläýmese, beýlekiler adam ganyna galandygymy aňaslary ýok – diýip, Etrege ugrapdyr. Barsa Soňudagynyň ilersinde ýaý berip oturan märekäniň ortasynda Magtymguly gürrüň edip oturan eken. İşan–da çök düşüp, Magtymguly bilen görşüpdir.

Şahyr işanyň ýüzüne ýiti–ýiti seredip: – Size kim diýerler, nireden gelseňiz? – diýip sorayar. İşan:

– Bize Zaman işan diýerler, Gyzyldüyp obasyndan bolarys – diýýär.

Onda Magtymguly:

– Size Zaman işan diýmezler, Zaman gassap diýerler. Öýüne gelen myhmanlary öldürüp, gassapçylyk etdiň – diýip aýdýar. Bu söze oturan märeke haýran galýar. Zaman işan masgara bolup, märekeden turup gidýär.

KASAP ZAMAN

Garrygalan’ın Gızıldüyp obasynda yaşayan Zaman İşan’ın evine iki tane mal (hayvan) alacak adam gelmiştir. Bu misafirlerin yanında iki torba para varmış. Zaman İşan onların paralarına göz koymuş ve iki tane harami bulmuş. İşan onlara:

–“Ben evdeki misafirleri uğurlayınca size haber vereceğim. Onlar filan yere vardıklarında siz aniden önlerine çıkıp onları öldürün, yanlarındaki paralar ile atlarını alıp benim yanıma getirin, ganimeti üçümüz paylaşırız.” demiş. O iki adam Zaman İşan’ın dediğini yapmış ve mal almaya gelen misafirleri öldürüp iki torba parayı da alarak Zaman İşan’ın evine getirmişler.

Sonra Zaman İşan: – “Ben şimdi nasıl insan içinde gezerim. Olanlar duyulmadan, Mahtumkulu’nun yanına varayım. Eğer Mahtumkulu benim adam öldürdüğümü bilirse, onun ayağına kapanayım. Yok, bilmezse, evime döneyim. Mahtumkulu anlamazsa diğerlerinin de adam öldürdüğümü bilmeleleri mümkün değil.” diyerek, Etrek’e gitmiş. Sonudağı’nın ilerisine vardığında halka olup oturan kalabalığın ortasında Mahtumkulu sohbet etmekteymiş. İşan da diz çöküp Mahtumkulu ile görüşmüş.

Şair, İşan’ın yüzüne dikkatlice bakıp: –“Size kim derler, nereden geliyorsunuz?” diye sormuş. İşan:

–“Bana Zaman İşan derler, Gızıldüyp obasından geliyorum.” demiş.

O zaman Mahtumkulu:

–“Size Zaman İşan demezler, size Kasap Zaman derler. Evine gelen misafirleri öldürüp kasaplık ettiğin için.” diye söylemiş. Bu sözlere orada bulunan kalabalık şaşırıp kalmış. Zaman İşan ise rezil olup kalabalıktan uzaklaşmış.

¹³⁸ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 809e-njy bukjasynda saklanýar. Aýdan: Meňli Şyhymguly gyzy, 55 ýaş. Balkan welaýatynyň Magtymguly etrabynyň Çendir jülgesiniň Ýartygala obasy. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1940-njy ýylyň 18-nji dekabry. Rowaýatyň nusgalary 863e-nji, 1739e - -njy bukjalarda saklanýar. Ol «Magtymguly hakynda halk rowaýatlary» diýen kitabyň 34-nji sahypasynda we «Türkmenistan» gazetiniň 1959-njy ýylyň 18-nji dekabryndaky sanynda neşir edilipdir.

DELALAT ÝAGŞY¹³⁹

Magtymguly şahyryň obasynyň ortasynda bir uly bag bar eken. Tomus aýlary salkyn saýaly şol бага oba adamlary üýşer eken. Magtymguly hem kämahallar bu ýerde obadaşlaryna goşgy okap berer eken.

Tomus günleriniň birinde obanyň iki sany belli baýy – Düňle baý bilen Köçek baý bu ýerde küşt oýnap oturanmyş. Oba adamlary bularyň oýnuna syn edýän ekenler. Magtymguly hem şol günki üýşmeleňe barypdyr. Görse, baýlaryň gykylyk–galmagaly dik asmana galýarmyş. Gelene–gidene gözleri–de ilmeýärmiş. Şol wagt obanyň ýarlykly garyby Sary diýen bir ýigit aljyraňny ýagdaýda bu ýere gelýär. Ol oturanlara salam berip, Düňle baýa ýüzlenýär:

– Baý aga, ýap–ýaňy ejemiň kazasy doldy. Elimiz ýuka bolansoň, ahyrky ýoluna ugradyp bilemzok. Kepenlik mata gerek. Bahasyny elim aşa ýeten wagty bererin.

Baý küştiden ünsüni sowmandyr. Ol:

– Ine, ejeň ölen bolsa, tur küştiden! – diýip, göçümini dowam etdirýär.

Sary pahyr garört bolan ýüzünü aşak salyp, hyrçyny dişleýär. Şol mahalam oýun tamamlanýar. Ähli gürrüňi diňläp duran Magtymguly baýyň golaýyna baryp:

Asla adamzada aýy söz urma,
Pahyra–misgine delalat ýagşy.
Bahyla ugrama, ýüzünü görme,
Möhüm bitirmäge kifäyat ýagşy.

– diýip aýdýar. Şahyryň bu sözi baýa ýaramandyr. Ol göwni galan kişi dek, ýüz–gözünü turşadyp:

– Hawa, men näme etmelimişim? – diýip, gahar gatyşykly kinaýa bilen sorayar. Onda şahyr:

Ýetimi göreňde güler yüz bergil,
Goldan gelse, oňa tagam–duz bergil,
Gamgyny göreňde, ýagşy söz bergil,
Entäni goldara hemaýat ýagşy.

¹³⁹ Rowaýat žurnalist Allaberdi Ataberdiýewiň şahsy arhiwinden alyndy. Aýdan: Berdiýew Durdymyrat, bagşy. Ahal welaýatynyň Tejen etrabynyň «Türkmenistan» daýhan birleşigi. Ýazyp alan: Allaberdi Ataberdiýew. 1982-nji ýyl.

YOL GÖSTERMEK İYİDİR

Mahtumkulu'nun obasının tam ortasında büyük bir bağ varmış. Sıcak yaz aylarında serin ve gölge bir yer olduğu için o bağa obanın tüm insanları toplanır-mış. Mahtumkulu da zaman zaman orada obadaşlarına şiirler okurmuş.

Sıcak yaz günlerinin birinde obanın hatırı sayılır iki zengin beylerinden Dünle bay¹⁴⁰ ile Köçe bay burada satranç oynamaktaymış. Oba insanları da onların oyununu seyrediyormuş. Mahtumkulu da o gün o bahçeye gidiyormuş. Bir görmüş ki, beylerin gürlütu patirtisi ta gökyüzüne kadar ulaşıyormuş. Geleni gideni gözleri görmüyormuş. O vakit köyün fakirlerinden Sarı adlı bir delikanlı mahcup bir şekilde oraya doğru geliyormuş. Oturanlara selam verdikten sonra, Dünle baya doğru eğilerek:

–Ağam, daha yeni annemi kaybettim. Elimizde avucumuzda yok, onu son yolculuğuna bile uğurlayamıyoruz. Kefenlik kumaş gerekli. Ederini elimiz bol-laştığında size veririm. Zengin adam, hiç istifini bozmadan:

– Öf, Annen öldüyse öldü, çekil şuradan! diyerek, hamlesini yapmaya devam etmiş. Biçare kıpkırmızı olan yüzünü öne eğip dargın bir şekilde oradan uzaklaşmış. O anlarda oyun da tamamlanmış. Olanlara bizzat şahit olan Mahtumkulu, zenginin kulağına eğilerek:

Asla bir insana acı söz deme,
Fakire miskine delalet¹⁴¹ yahşi.
Cimriye uğrama, yüzünü görme,
Mühim bitirmeye kifäyet yahşi.

diye söylemiş. Şairin bu sözleri zengine hoş gelmemiş. O, kalbi kırılan bir kişi gibi, yüzünü gözünü buruşturup:

– İyi de, ben ne yapmalıy mışım? diye öfkeli ve kinayeli bir şekilde sormuş.

O zaman şair:

Yetimi görünce, güler yüz ver,
Elden gelse, ona yemek tuz ver,
Dertliyi görünce, şirin söz ver,
Düşküne destek ve himâyet yahşi.

¹⁴⁰ Bay: zengin.

¹⁴¹ Delalet: yol gösterme, kılavuzluk etme.

– diýip, nesihat berýär. «It – iti goldar» diýenleri. Köçek baý:

– Náme üçin agzyňa gelenini samrap dursuň? Biz ony çagyryp getiremezok. Onsoňam, ölse, onun ejesi ölüpdür, bize näme? – diýip, Dünle baýyň tarapyňy çalyar.

Magtymguly ynsabyny ýitiren bu iki baýa üns hem bermän:

– Asla adamzada aýy söz urma, Pakýra–misgine delalat ýagşy. Bahyla ugrama, ýüzüni görme, Möhüm bitirmäge kifäyat ýagşy.	Ýigit oldur – söze eýlese amal, Goldan gelmez işe etmese jedel, Allanyň emrine kylmagyl bedel, Bege – berim, şaha – adalat ýagşy.
--	--

Ýetimi göreňde, güler yüz bergil, Goldan gelse, oňa tagam–duz bergil, Gamgyny göreňde, ýagşy söz bergil, Entäni goldara hemaýat ýagşy.	Garyplyk bir dertdir – adam öldürmez, Öldürmese, dirilikde güldürmez, It hem arryklygyn gurda bildirmez, Elbetde, düşmana syýasat ýagşy.
---	---

diye, nasihat vermiş. “It iti kollar.” derler, Köçek bey:

–“Ne için ağzına geleni söyleyip duruyorsun?” Biz onu çağırıp yanımıza getirmedi. Üstelik, ölen onun annesi, bize ne?” deyip, Dünle bayın tarafını tutmuş.

Mahtumkulu insafını yitirmiş bu iki zengini umursamadan:

Asla bir insana acı söz deme, Fakire miskine delalet yahşi. Cimriye uğrama, yüzünü görme, Mühim bitirmeye kifâyet yahşi.	Yiğit odur söze eylese amel, Elden gelmez işe etmese cedel ¹⁴² , Allah’ın emrine kılma bedel, Beye verim, şaha adalet yahşi.
---	--

Yetimi görünce, güler yüz ver, Elden gelse, ona yemek tuz ver, Dertliyi görünce, şirin söz ver, Düşküne destek ve himâyet yahşi.	Gariplik bir derttir, insanı öldürmez, Öldürmese de dirilikte güldürmez, İt de arıklığını kurda bildirmez, Elbette, düşmana siyâset yahşi.
---	---

142 Cedel: tartışma, çekişme.

Magtymguly, şükür, şirin til berdi,
Şejerler gögerip, semer gül berdi,
Görogly Reýhana niçik ýalbardy,
«Amandyr» diýene diýanat ýagşy.

– diýip, Saryny yzyna tirkäp, öýüne gelýär. Oba adamlary hem bularyň yzyna düşýärler. Magtymguly atasyndan galan bagana possunyň mawut matasyny sypyryp başlaýar. Sary Magtymgula «Muny beýtme! » diýýär. Emma dana şahyr:

– Heý, Sary, «Gerek deregi ýykar», sen şuny alyp git – diýip, mawut matany bagana possunyň daşyndan sypyryp, onuň eline berýär.

Oba adamlary Magtymgula alkyş aýdyp, onun bilen bile Sarynyň ejesini jaýlapdyrlar. Iki baýy tutuş oba näletläpdir.

GÖZEL TEBIGATYŇ AŞYGY¹⁴³

Magtymguly oňat eserler döretmekden ötri, ýaz hem tomus wagtynda döwet–galamyny, depder–kagyzlaryny göterip, Etrek çaylarynyň owadan kenarlarynda, salkyn saýalarda, gysyna bolsa, daglaryň ümür düşmeýän, şemal geçmeýän ýyly gowaklarynda oturyp, goşgy ýazýar eken.

Magtymguly öz–özünden ösýän injir, hoz, nar, badam, jenuwüt (söwüt), arça, üzüm, zirk, böwürslen we beýleki miweli–miwesiz ağaçlar ýazyna parç bolup, dyza ýetip duran gülli otlar bilen bezelen çäýiň owadan kenarlarynda, çal goçlary, umga–aýraklary, şöwkeleri we başga dürli janawarlary bolan seri dumanly daglarda gzmegi, seýil etmegi özüne endik edinipdir.

Mahtumkulu, şükür, şirin dil verdi,
Ağaçlar gögerip, meyve çiçek verdi,
Köroğlu Reyhan’a nasıl yalvardı,
«Amandır» diyene diyânet¹⁴⁴ yahşi.

deyip, Sarı’yı peşine takıp evine gitmiş. Oba adamları da onların peşinden gitmiş. Mahtumkulu dedesinden kalan kıymetli deriden yapılmış kürkünün kumaşını dışından sıyırmaya başlamış. Sarı Mahtumkulu’na “Yapma bunu.” dediyse de şair:

–“Hey, Sarı, “Gerek kavağı yıkar.”, sen şunu alıp git, deyip kıymetli deriden yapılmış kürkünün kumaşını dışından sıyıdırıp onun eline vermiş.

Oba insanları da Mahtumkulu’nun yaptığı hareketi tebrik edip onunla birlikte Sarı’nın annesini defnetmişler. Daha sonra bütün oba iki beyi de ayıplamış.

GÜZEL TABİATIN AŞIĞI

Mahtumkulu güzel eserler yazabilmek için bahar ve yaz zamanlarında, divit-kalemi ve defter-kâğıtlarını alıp Etrek çayının güzel kenarlarında ağaç gölgelerinde, kışın da dağların sisli olmayan rüzgar esmeyen sıcak kovuklarında oturup şiir yazarmış.

Mahtumkulu kendi kendine yetişen incir, ceviz, nar, badem, söğüt, çam, üzüm, sarı çalı, böğürtlen ve diğer meyvalı– meyvasız ağaçların baharda büyüüp gelişmesini, dize kadar gelen çiçekli güllü otlarla süslenmiş derenin kenarlarında dağ keçileri, geyikler ve onların yavruları ile çeşitli canlıları olan başı dumanlı dağlarda gezip dolaşmayı kendine huy edinmiş.

¹⁴³ Rowaýat «Magtymguly hakynda halk rowaýatlary» diýen kitabyň 24-nji sahypasyndan alyndy. Aýdan: Mämmet Nury ogly, 35 ýaş. 1940-njy ýyl.

¹⁴⁴ Diyanet: Din, din kuralları ve bunlara tam uyma, bağlı olma durumu.

Türkmenleri klassyky edebiyaty Gündogaryň eýik edebiyatynyň aýrylmaz bölegidir. Bu ajaýyp edebiyatda diňe Magtymgulynyň adyny tutmaklykda ýeterlikdir.

Ýuriý Oleşa, rus ýazyjysy

* * *

Magtymgulynyň bütin ömri we döredijiligi onuň öz halkyna bolan ynsanperwerlige we söýgä ýugrulypdyr. Sada zähmetkeşiň hesretleri beýik watançy şahyryň ýüregini awadypdyr. Şonuň üçinem ol özüniň dünýä poeziýasynyň hakyky göwheri bolan ajaýyp eserlerinde halky birlige, azatlyk we özbaşdaklyk ugrundaky göreşe, ýagty geljege hyjuwly çagyrypdyr. Müňlerçe we müňlerçe zähmet adamlarynyň islegumytlaryny aňladýan beýik Magtymgulynyň arzuwy bütin dünýäde durmuşa geçirilýär.

Pak Un Ger, koreý edebiyatçysy

* * *

Öz beýik oglunyň dana setirlerini ajaýyp labyzly aýdymlaryna siňdiren, hatyrasyna dag ýaly heykeller bina edip, dabarasyny ildenile ýaýýan türkmen halkyna guwanjym çäksiz. Men ilkinji gezek Magtymgulynyň dogduk mekanynda bolup gördüm. Şahyr töweregi belent gözəl daglar bilen gurşalan kiçijik obada dünýä inipdir. Meniň ol daglary «Magtymguly daglary» diýip atlandyrasym gelýär. Beýik şahyryň poeziýasy bolsa belent dagdan gözbaş alyp, şaglap inýän kuwwatly derýa meňzeyär. Ol derýanyň suwy indi iki ýarym asyr bäri diňe bir öz iliniň däl, beýleki halklaryň sygra, dana söze muşdaklarynyň hem teşneligini gandyrýp gelýär.

Kenesbay Rahmanow, garagalpak şahyry

* * *

Türkmen klasik edebiyaty, büyük Doğu edebiyatının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu güzel edebiyatta sadece Mahtumkulu'nun adını bilmek bile yeterlidir.

Yuriy Oleşa, Rus Yazar

Mahtumkulu'nun bütün ömrü ve yaratıcılığı onun kendi halkına karşı gösterdiği insanperverliğe ve sevgiye dönüşmüştür. Halkının içinde bulunduğu zor durum büyük vatan şairinin gönlünü yakmıştır. Bunun için de o, dünya şiirinin hakiki cevheri olan güzel eserlerinde halkı birliğe, azatlık ve bağımsızlık uğrunda savaşa, aydınlık bir geleceğe büyük bir heyecanla çağırmıştır. Bugün farklı çalışmalarla büyük emek vererek insanın istek ve umutlarını anlatan Mahtumkulu'nun arzusu bütün dünyada hayata geçiriliyor.

Pak Un Ger, Koreli edebiyatçı

Yüce evladının bilgi dolu mısralarını güzel ezgili türkülere dönüştüren, hatırası için dağ gibi heykeller diken, anma programlarını ilden ile yayan Türkmen halkına güvenim sonsuzdur. Ben ilk defa Mahtumkulu'nun doğduğu mekânı gördüm. Şair, etrafı yüksek dağlarla çevrelenmiş küçük bir köyde dünyaya gelmiş. O dağları "Mahtumkulu dağları" diye adlandırmak istiyorum. Yüce şairin şiiri de bu yüce dağdan doğup şakırdarak akan kuvvetli bir şelaleye benziyor! Bu deryanın suyu bugün iki buçuk asırdan beri sadece kendi ülkesinin değil diğer halkların şiire ve bilgi taşıyan sözlere olan susuzluğunu da kandırıyor.

Kenesbay Rahmanov, Karakalpak şairi

* * *

DAŞY SYNDYRAR¹⁴⁵

Tomus günlerini birinde bir oğlan düýe ýitiripdir. Ol ýiten düýesini yzarlap, Etrege gelipdir. Şol ýerde Magtymgulyň öýüne sowlup, şahyryňky-da oturan adamlardan düýesini sorapdyr. Şahyr ýadap gelen myhman oglana bir kâse çay hödürleýär. Emma oğlan elindäki kâsani ýere gaçyryp döwürdir.

Magtymguly şonda özüniň Buharadan getiren kâsesiniň döwlenine her-näçe gynansa-da, syr bildirmändir. Edil şol wagt şahyryň başga bir ýakyn dostlaryndan biri içeri girip, ondan täze düzen goşgularyndan birkisini okap bermegini haýyş edipdir.

Şahyr dostunyň we öýünde oturan beýleki adamlaryň isleglerine görä, eline sazyny alyp, «Daşy syndyrrar» goşgusyny aýdyp beripdir:

Ykbalyň oýansa, döwlet ýar bolsa,	Akylyň sözüne köňül söýüner,
Daga azy ursaň, daşy syndyrrar.	Akmanyň işine zehin käýiner,
Täleýiň ters gelse, bagtyň şor bolsa,	Muhannes giň ýerde akyl saýynar,
«Paluda» diýen aş dişi syndyrrar.	Dar ýerde akly-huşy syndyrrar.

Ajalyňdan gorkup girseň ummana,	Magtymguly, çölde gezen naşyny,
Gorkudan ne peýda gidejek jana,	Bilik sorma, köp sürdi diýp ýaşyny,
Ömrüň ahyr bolup, dolsa peýmana,	Dar mejlisde doly berseň kâşini,
Haşhaşyň samany başy syndyrrar.	Aşyn iye bilmez, kâşi syndyrrar.

Bar sözüne gulak goýgul bileniň,
Ahyry hiç ýere ýetmez ýalanyň,
Ömür saly artar alkış alanyň,
Gargyş galyndyrmaz, ýaşy syndyrrar.

Bu sözleriň manysyna magat göz ýetiren oğlan ýerinden turup, ýuwaşlyk bilen öýden çykyp gidipdir.

TAŞI KIRAR

Yaz günlerinden birinde bir oğlan deve kaybetmiş. O, kaybolan devesini bulmak için Etrek'e gelmiş. Burada Mahtumkulu'nun evine gelip şairle birlikte oruran insanlara devesini sormuş Şair yanına gelen misafir oglana bir bardak çay ikram etmiş. Ama oğlan elindeki kâseyi yere düşürmüş.

Mahtumkulu kendisinin Buhara'dan getirttiği çay kâsesinin kırılmasına üzülse de bunu bildirmemiş. O sırada şairin yakın dostlarından biri içeri girip ondan yeni söylediği şiirlerinden birkaçını okumasını rica etmiş.

Şair dostunun ve evinde oturan diğer adamların isteği ile eline sazı alıp, “Taşı Kırar” şiirini söyleyivermiş.

İkbalin uyansa, devlet yar olsa,	Aklın sözüne gönül sevinir,
Dağa azı vursan, taş kırar.	Ahmağın işine akıl üzülür,
Talihin ters dönse, bahtın kötü olsa,	Namert rahatlıkta akıllı geçinir,
“Pelte” olan pilav dişi kırar.	Zor zamanda akıl zekâsı kırılır.

Ecelinden korkup girsen denize,	Mahtumkulu, çölde gezen cahile,
Korkudan ne fayda gelir cana,	Bilgi sorma, çoktur diye yaşı,
Ömrün son bulup kadehin dolsa,	Dar meclisde dolu versen tabağı,
Haşhaşın sapı başı kırar.	Yemeğini yiyemez, tabağı kırar.

Var, sözüne kulak ver bilenin,
Sonunda hiç işe yaramaz yalanın,
Ömrü uzarmış dua alanın,
Beddua yaramaz, yaşı kırar.

Bu sözlerden kendine ders çıkaran oğlan, sedirden kalkıp yavaşça evden çıkıp gitmiş.

¹⁴⁵ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 3423e-nji (3-nji depder) bukjasynda saklanýar. Kimden we haçan ýazylandygy görkezilmändir. Ýazyp alan: A. Nursähedow. Daşoguz welaýatynyň Köneürgenç etrabynyň merkezi, Magtymguly köçesiniň 5-nji jaýy.

BIEDEPLERDEN ÖWRENDİM¹⁴⁶

Bir adam Magtymgulynyň şygrydyr gazallaryny okap, okamadygyny hem halkdan eşidip: «Bu gazallary nähili adam ýazdyka? Ony bir görüp bolsady?» diýip, arzuw edip ýör ekeni. Günlerde bir gün, ol adam bir toýda Magtymgulyny görüpdir. Ol adam şahyryň ýanyna baryp:

– Şahyr aga, men siziň ýazan goşgularyňyzy okadym, eşitdim. Siziň akyly sözleriňizi meni hayran etdi. Men onuň täsirini häzir söz bilen düşündirip biljek däl. Ýöne, siz aýdyň, bu ýagşy edebi, şahyrana setirleri nireden aldyňyz, kimden öwrendiňiz? – diýip sorapdyr. Onda şahyr:

– Bu edebi, ýagşy sözi biedeplerden öwrendim – diýip, nagt jogap beripdir. Ol adam şahyryň jogabyna öňküden hem hayran galyp, ýene oňa ýüzlenipdir:

– Şahyr aga, biedep adamlarda ýagşy söz näme işlesin. olara ýagşy sözi sürtseňem ýokmaýar? Bu nähili beýle bolýar ahyryn?!

– Men hem şony aýdýan–da! – diýip, Magtymguly jogap beripdir. – Olar aýdylan ýagşy sözi tutmaýar, men bolsa tutýan.

«SÄHRA BITEN BOÝ DEREK...»¹⁴⁷

Türkmen akyny – şahyry Magtymgulynyň ene–atasy pukara bolupdyr.

Günlerde bir gün, barly toparyň wekilleri şahyra degmek üçin:

– Seniň ata–eneň kim? Olar nätüýsli adam bolan? Şony bize aýdyp ber bakaly? – diýip ýüzlenipdirler.

Şonda Magtymguly duran ýerinde olara şeýle jogap beripdir:

Atam aslyn sorasaň – Meniň aslym sorasaň –

Däne seçýän daýhan är. Sähra biten boý derek.

Enem aslyn sorasaň – Zähmetimiň miwesi

Tohum berýän gara ýer. Köp eýýama gitse gerek.

Akynyň jogabyny eşiden barly adamlar sesini çykaryp bilmän, öz ugruna gidipdirler.

¹⁴⁶ Asyl nusgasy TYA- -nyň Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynyň 1862e-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Hudaýberdi Yzbasty, 80 ýaş, sowatsyz. Garagalpagystan Respublikasynyň Dörtgöl etrabynyň Kelteminar obasy. Ýazyp alan: S. Arazgulyýew. 1960-njy ýyl. Rowaýat ilkinji gezek «Edebiyat we sungat» gazetiniň 1960-njy ýylyň 1-nji sentýabryndaky sanynda «Menem şony aýdýaryn» diýen at bilen çap edilipdir.

¹⁴⁷ » Asyl nusgasy Gazagystan YA-nyň M. O. Öwezow adyndaky Edebiyat we sungat institutynyň golyazmalar hazynasynyň 143-nji bukjasynyň 2-nji depderinde saklanýar. Aýdan: Karagul Janibekow, Gurýew welaýatynyň Şewçenko etraby. 1957-nji ýylyň 20-nji dekabry. Ýazyp alan: Mustahi Bimagambetow. Rowaýaty gazak dilinden terjime eden A. Baýmyradow.

EDEPSİZLERDEN ÖĞRENDİM

Bir kişi Mahtumkulu'nun gazellerini okuyor, okumadıklarını da ise halktan duyduğunda: Bu gazelleri nasıl bir insan yazdı ki? Onu bir görebilseydim, diyerek dolaşıyormuş. Günlerden bir gün o kişi bir toyda Mahtumkulu'nu görmüş ve hemen şairin yanına gitmiş.

–Şair Ağa, ben sizin yazdığınız şiirleri okudum ve işittim. Sizin akıllı sözlerinize hayran kaldım. Bana olan tesirini hiçbir kelime ile anlatamam. Lütfen söyleyin, bu edebî, şairâne satırları nereden aldınız, kimden öğrendiniz söyler misiniz?

Şair:

–Bu edebî, iyi sözleri edepsizlerden öğrendim, demiş. Şairin cevabını duyan adamın hayranlığı daha artmış ve Mahtumkulu'na dönerek:

–Şair Ağa, edepsiz insanlarda iyi söz ne arasın? Onlarda iyi sözler bulunmuyor. Bu iş nasıl mümkün olabilir?

–Ben de şunu diyeyim o vakit, diyerek Mahtumkulu cevap vermiş: “Onlar söylenen iyi sözleri tutmuyor, ben ise tutuyorum.

ÇÖLDE YETİŞEN AĞAÇ

Türmen şairi Mahtumkulu'nun anne ve babası fakirmiş. Günlerden bir gün varlıklı ailelerin vekilleri şaire laf atmak için :

“Senin annen baban kim? Onlar nasıl insanlardı, bunu bize anlat bakalım?” demişler.

Bunun üzerine Mahtumkulu olduğu yerden onlara şöyle cevap vermiş:

Babamın aslını sorarsan–

Benim aslımı sorarsan–

Tane seçen çiğçi er.

Çölde yetişen ağacım.

Annemin aslını sorarsan–

Zahmetimin meyvası

Tohum veren kara yer.

Çok günlere gitse gerek.

Şairin cevabını işiten varlıklı insanlar, seslerini çıkarmadan oradan gitmişler.

GUŞY GONANDA TUT¹⁴⁸

Magtymgulynyň ussahanasy adamsyz bolmaz eken. Kimsi ýüzük, kimsi göwüs bent, eýer, gamçy oňardar eken. Bir gün bir gelin Magtymgulynyň ussahanasyna gülýakasyny gaşlatmaga gelipdir. Magtymguly onuň gülýakasyna gaş oturtmaga başlapdyr.

Ol birden gülýakany goýup, ýanyndaky döwet–galamy alyp, bir zatlar ýazyp başlapdyr. Bu zatlary synlap oturan gelin:

– Şahyr aga, näme gyssandyňyz? – diýip sorapdyr. Onda Magtymguly:

– Keýgim, ylham diýilýän zat bir uçup ýören guşdur. Ony gonanda tutmasañ, uçar gider. Gülýaka bolsa hiç ýere gitmez – diýipdir. Gelin ondan:

– Şahyr aga, ol nähili guş bolýar? Görünýän zat ýok–la? – diýip sorapdyr. Magtymguly heniz syýasy guramadyk kagyzy eline alyp, gelne «Dilberin» diýen goşgusyny okap beripdir:

Köňül şährine ot saldy,
Wah, neýleý, nary dilberin.
Etrapymy duman aldy,
Gelendir gahry dilberin.

Oldur aşyklar ataşy,
Eripdir Mejnunyň ýaşy,
Kenizidir hem syrdaşy –
Behişdiň hüýri dilberin.

Adam nesli dälidir meger,
Hüýri–gulman başyn eger,
Handan eýläp, bize deger,
Gorkaram, mary dilberin.

Ýandy, goja, ýürek ýaraň,
Hyrydary sen biçäräň,
Magtymguly – bagty garaň,
Namysy, ary dilberin.

Göwher, ýakut ýar boýnunda,
Pelek lertzandyr oýnunda,
Ýetişipdir ýar goýnunda,
Pynhandyr nary dilberin.

¹⁴⁸ Rowaýat «Magtymguly–225» diýen kitabyň 304-nji sahypasyndan alyndy. Aýdan: Baba Neжебaly ogly, 58 ýaş. Balkan welaýatynyň Serdar etraby. Ýazyp alan: D. Nuralyýew. 1957-nji ýyl. Rowaýat ilkinji gezek «Türkmenistan» gazetiniň 1959-njy ýylyň 18-nji oktyabryndaky sanynda çap edilipdir.

KUŞU KONDUĞUNDA TUT

Mahtumkulu'nun imalathanesi boş olmazmış. Kimi yüzük, kimi gümüş kemer, eýer, kamçı tamir ettiriyormuş. Bir gün bir gelin Mahtumkulu'nun imalathanesine, broşuna taş taktırmaya gelmiş. Mahtumkulu gelinin broşuna taş oturtmaya başlamış ama daha sonra birden broşu bırakıp yanındaki kağıt ve kalemi alıp bir şeyler yazmaya başlamış. Bunun üzerine gelin :

–Şair Ağa niye acele ettiniz? diye sorunca Mahtumkulu:

– Ceylanım, ilham denen bu şey uçup giden bir kuştur. İlham geldiğinde tutmazsan uçup gider ancak broş hiçbir yere gitmez, demiş. Gelin ona:

–Şair Ağa bu nasıl bir kuştur? Görünüşte hiçbir şey yok ki? demiş. Mahtumkulu henüz mürekkebi kurumamış kâğıdı eline alıp geline “Dilberin” adlı şiirini okuyuvermiş.

Gönül şehrine od saldı,
Eyvah, o narı dilberin.
Etrafımı duman aldı,
Gelmiştir kahrı dilberin.

O'dur âşıklar ateşi,
Ermiş Mecnun'un yaşı,
Eşi ve dahi sırdaşı,
Cennetin hûri dilberin.

İnsan nesli değildir meğer,
Hûri, gılmân başını eğer,
Handan olup, bize değer,
Korkarım, marı dilberin.

Yandı, koca, yürek yaran,
Alıcısı sensin biçaren,
Mahtumkulu,,bahtı karan
Namusu, ârı dilberin.

Cevher, yakut yar boynunda,
Felek lertzandır oynunda,
Yetişmiş yâr koynunda,
Pinhandır¹⁴⁹ nârı dilberin.

¹⁴⁹ Pinhan: sır.

Magtymgulynyň poeziýasy durmuşy, watançylyk we söýgi lirikasynyň ölmez-ýitmez nusgalarydyr. Häzirkî zamanyň ýazyjylary şahyrdan Watana we halka asyly hyzmat etmek baradaky ýörelgesinden nusga alýarlar we öz işlerini hemde oýpikirlerini durmuşa geçirmekte ony nusga edinýärler. Magtymguly ruhbelentligiň we sagdyn ýaşayşyň simwolydyr.

Süleyman Rüstem, azərbayjan şahyry

Şahyr bilen tanşanynda, şol şahyry döreden halkyň kalby bilen tanyş bolýarsyň. Hala Magtymgulyň oka, hala Fizulyňy, hala Nowaýyny oka, hala Rustawelini, hala Abaýy oka, hala Puşkini – sen, barybir, şol şahyry döreden halkyň kalbyny aňsatlyk bilen aňýarsyň. Poeziýa diýilýän zat– ol ýa bu halkyň häzirkî durmuşy bilen geçmişiňi baglanyşdyrmaga hemme zatdan beter ýardam edýän beýik güýç. Geçmişňi şahyrlaryny okanymyzda, biz şol şahyrlary döreden halkyň durmuş ýagdaýyny, şol halkyň alyp baran göreşini we islegarzuwlaryny göz önüne getirip bilýäris. Beýik türkmen şahyry Magtymguly öz halkynyň arzuwisleglerini ökdelik bilen beýan etmegi başaran poeziýa pälwanlarynyň biridir.

Rasul Rza, azərbayjan şahyry

Ruslary Puşkinsiz, Tolstoýsyz göz önüne getirmek mümkin bolmaýşy ýaly, türkmenleri hem Magtymgulusyz göz önüne getirmek kyndyr. Ol türkmen halkynyň ruhy dünýäsiniň iň ýokary derejede ýüze çykmasydyr.

Ýuriý Surowsew, rus alymy

Magtymguly öz eserlerinde Hindistany ýatlapdyr. Şahyr: «Uzak dumanlaryň aňrysýnda Hindistan bar» diýip aýdypdyr. Ol Hindistany arzuw edipdir, şoňa görä-de türkmen halky şahyryň şanly senesini belleýän wagty hindi galamgärleriniň hem bu ýerde siziň bilen bile bolmagy kanunalaýykdyr. Öz wagtynda biziň liderlerimiz Aşgabada gelip görüpdiler, olaryň arasynda Jawaharlal Neru we Indira Gandi bar. Nerunyň atasy Magtymguly ýaly Hywa medresesinde okapdyr. Bir söz bilen aýdylanda, biziň gatnaşyklarymyzyň gadymy däbi bar.

Subhi Rabat Bhattaçariya, hindi alymy

Mahtumkulu'nun şiiri; hayatın, sevgi ve vatanla ilgili lirik şiirlerin kaybolmaz nüshalarıdır. Bugünkü yazar ve şairler vatana ve halka hizmet etmeyi ondan öğreniyor, eserlerini yaymak ve fikirlerini hayata geçirmekte onu örnek alıyorlar. Mahtumkulu, mutluluğun, sağlığın ve hayatın sembolüdür.

Süleyman Rüstem, Azerbaycanlı Şair

Şair ile tanıştığında, o şairi yetiştiren halkın kalbiyle de tanışmış oluyorsun. Mahtumkulu'nu okuyarak, Fuzuli'yi, Nevâi'yi okuyarak, Rustavelli, Abay ve Puşkin'i okuyarak; o şairi yetiştiren halkın kalbini kolaylıkla anlıyorsun. Şiir, bir halkın bugünü ile geçmişini bağdaştırmak için her şeyden çok yardım eden büyük bir güç. Geçmişteki şairlerini okuduğumuzda o şairleri yetiştiren halkın hayat durumunu, halkın yaşadığı mücadeleyi, istek ve arzularını gözümüzde canlandırabiliriz. Büyük Türkmen şairi Mahtumkulu, halkının isteklerini ustalıklı dile getirmeyi başaran şiir kahramanlarından biridir.

Resul Rıza, Azerbaycanlı Şair

Rusları Puşkinsiz, Tolstoysuz göz önüne getirmek nasıl mümkün değilse, Türkmenleri de Mahtumkulusuz göz önüne getirmek o kadar zordur. O, Türkmen halkının ruhi dünyasının en yukarı derecede tecellisidir.

Yuriy Surovsev, Rus akademisyen

Mahtumkulu eserlerinde Hindistan'dan da bahsetmiş. Şair "Uzak sislerin arasında Hindistan var" demiş. O, Hindistan'ı görmeyi arzu etmiş. Bunun için de Türkmen halkının, şairin anma günlerinde Hint kalem erbabını da buraya kendileriyle birlikte olmaları için davet etmesi çok manidardır. Onun yaşadığı dönemde Hint liderler Aşkabat'a gelmişler. Onların arasında Jawaharlal Neru ve Indira Gandhi de vardır. Neru'nun atası Mahtumkulu gibi Hive medresesinde okumuş. Kısaca dile getirmek gerekirse, ilişkilerimiz uzun süredir bir gelenek haline gelmiştir.

Subhi Rabat Bhatta çariya, Hindistanlı akademisyen

KYRKGYZ BÖWÜR¹⁵⁰

Yurt serdarsyz galypdyr. Oba ýaşululary birbada kimi serdar saýlajaklaryny bilmän aljyrapdyrlar. Olaryň biri goňşy obada bolan toydan gelyän baş–on sany ýigidi görüp:

– Şu gelyän oğlanlaryň edebini barlalyň. Haýsysy gelip saglyk–amanlyk soraşsa, şony oba serdar belläliň – diýýär. Onuň teklibini beýlekiler goldapdyrlar. Şol wagt oğlanlardan saýlanan Buzlypolat atdan düşüp, ýaşulular bilen saglyk–amanlyk soraşýar. Olar şerte görä, Buzlypolady oba serdary saýlaýarlar.

Buzlypolat adalatly bolupdyr, oba adamlarynyň agzyny bir edipdir. Emma gyz çykaryp, ogul öýermek meselesine üns bermändir. Ýurtda gyzyň galyňyna köp zat talap edilipdir. Galyň zerarly ýigit magşugyna, gyz aşygyna duşup bilmän, armanda galypdyr. Günlerde bir gün, obanyň garyp–gasarlary galyň belasyna çydaman, Buzlypolada arz edipdirler. Ol oýlanyp–ölçerip bolandan soň:

– Hak aýdýaňyz! – diýip, sözüni başlapdyr. – Bizniň ädimizi ýakyp, sütünimizi süýndürýän galyň. Galyň zerarly Magtymguly şahyrymyz nä günlere düşdi. Jarçy jar çek. Şu günden ertir gün agýança aşyk–magşuklara ýol açyk. Kim–de kim olara päsgel berse, goh–galmagal turuzsa, zowaly meniň boýnuma.

Ertesi günortana çenli obada segsen sany nowjuwan maksadyna ýetipdir. Olaryň arasynda Buzlypoladyň gyzam bar eken. Özi perman berensoň, Buzlypolat ýaş juwanlara batyrynyp bilmän, toýy uludan tutmaly bolupdyr. Kyrk gyz, kyrk ýigidiň toýy bir ýerde geçirilipdir.

Magtymguly ýaş juwanlaryň toýuny tüýs ýürekden goldapdyr. Ol gülälele ýaly gyzlara, bürgüt dek ýigitlere diýseň guwanyp, «Bu gün!» diýen goşgyny aýdypdyr:

Dogdy asmanyň Zöhresi,
Çyn aşyga döwran bu gün.
Açyldy zemin lälesi,
Işbu dünýä reyhan bu gün.

KIRKGIZ BÖĞÜR

Yurt lidersiz kalmış. Köyün ihtiyarları ise kimi lider seçeceklerini bilememişler. Onlardan biri komşu köydeki toydan gelen beş on yiğidi görünce:

–Şu gelen oğlanların edebini kontrol edelim. Hangisi gelip hal hatır sorarsa onu obamıza lider seçelim, demiş. Onun teklifini diğeri de desteklemiş. O sırada oğlanlar arasından Buzlypolat attan inip ihtiyarlara hal hatır sormuş. Onlar da anlaştıkları üzere Buzlypolat’ı lider seçmişler.

Buzlypolat adaletli olmuş, insanların birlik ve beraberliğini sağlamış. Fakat kız çıkarıp oğlan evlendirme meselelerine önem vermemiş. Yurtta kızların başlık parası için çok fazla şey talep ediliyormuş. Bundan dolayı sevenler birbirlerine kavuşamıyorlarmış. Günlerden bir gün köyün yoksulları başlık parası için istenen şartlara dayanamayıp Buzlypolat’a hallerini arz etmişler. O, düşünüp taşındıktan sonra:

–Doğru söylüyorsunuz, diyerek söze başlamış!. Bizim belimizi büken şey bu başlık parasıdır. Başlık parası yüzünden şairimiz Mahtumkulu ne günlere düştü. Tellak ilan etsin. Bugünden yarın güneş batana kadar âşıklara yol açık. Kim onlara engel olmaya kalkarsa karşısında beni bulur.

Ertesi gün öğlen vaktine kadar köyde seksen genç muradına ulaşmış. Onların arasında Buzlypolat’ın kızı da varmış. Kendisi emir verdikten sonra, Buzlypolat gençlerin hiçbirine müdahale etmeden büyük bir toy düzenlemiş. Kırk kız ve kırk yiğidin toyu hep birlikte aynı yerde yapılmış.

Mahtumkulu, gençlerin toyunu yürekten desteklemiş. O çiçek gibi kızlar ve kartal gibi yiğitlerle gururlanarak ‘Bu Gün’ adlı şiirini söylemiş:

Doğdu âsumânın Zühresi,
Gerçek aşığa devran bu gün.
Açıldı zemin lalesi,
Bu dünyaya reyhan bu gün.

¹⁵⁰ Rowaýat A. Baýmyradowyň şahsy arhiwinden alyndy. Aýdan: Saparmyrat Aşyrow, hasapçy. Balkan welaýatynyň Magtymguly etrabynyň Gerkez obasy. Bozpoladyň çowlugy. Ýazyp alan: Ü. Esenow.

Her saýranda şeyda bilbil,
Öwşün atar öwüsip gül,
Aşyk bolsaň, muny ýat bil,
Maşuk saňa gurban bu gün.

Dil senewer şekeristan,
Älem–jahan gül–gülüstan,
Goýnuň içre biten bossan,
Goç ýigitler bagban bu gün.

Gül dessesin tirer bolsaň,
Gülşen içre girer bolsaň,
Menden habar sorar bolsaň,
Toty güftar zyban bu gün.

Daglar başy ümür basan,
Jülgesinde güller ösen,
Her deminde namart gysan,
Adyl şadan perman bu gün.

Dowamatdyr il merdine,
Awun bermez şir gurduna,
Çyn aşygyň ol derdine,
Pyragydan derman bu gün.

Şundan soň segsen sany aşyk–maşugyň toý tutan ýeri «Kyrkgyz böwür» diýlip atlandyrylypdyr.

Her ötüşte şeydâ bülbül,
Parıldayıp hoş kokar gül,
Âşık olsan, bunu iyi bil,
Maşuk sana kurban bu gün.

Dil senaver¹⁵¹ şekeristan,
Älem-i cihan gül-i gülüstan,
Koynun içre biten bostan,
Koç yiğitler, bağban bu gün.

Gül demetin derer olsan,
Gülşen içre girer olsan,
Benden haber sorar olsan,
Tütü dilli lisan bu gün.

Dağ başını duman basan,
Vadisinde gül yetişen,
Her deminde namert sıkan,
Adil şahtan ferman bu gün.

Her daim il merdine,
Avını vermez şir kurduna,
Gerçek aşığın o derdine,
Firaki'den derman bu gün.

Daha sonra seksen tane aşığın düğün toyunun yapıldığı bu yer “Kırkgız Böğür” olarak adlandırılmış.

ORAZMEÑLI ŞAHR¹⁵²

Magtymgulynyň ýakyn dosty Orazmeñli diýen şahyr ýaş wagtynda bir dul aýalyň Serwer diýen gyzyna aşyk bolýar. Gyz hem ony söýýär. Olaryň bu syry bir gün gyzyň hossarlaryna mälim bolýar. Gyzyň hossarlary: «Biz bu ýerden göçüp gitmesek, Orazmeñli günümüze goýmaz» diýip, hiç kime duýdurman, başga ýere göçüp gidýärler.

Orazmeñli şahyr Serwer dagynyň göçüp gidendigini şol aňşam bilipdir. Ol biline gylç asyp, ata münüp, olaryň zyzndan kowupdyr. Ol ep-esli ýol ýöräp, daglyk ýerde göçüň zyzndan ýetipdir. Barsa, göç iki dagyň arasyndan geçip bilmän duran eken. Göçüň önünde bir ýolbars garysyny ýassanyp, göçi geçirmän ýatan eken. Orazmeñli batyr, gaýduwsyz ýigit bolan. Ol barandan soň, Serweriň doganlarynyň biri:

– Orazmeñli, dogrusyny aýtsak, biz senden gaçyp gelýärdik. Sen batyr ýigit. Eger bizi şu ýolbarsdan sag-aman sypdysañ, Serweri saňa öz razylygymyz bilen bereli – diýipdir. Orazmeñli atdan düşüp, ýolbars bilen başa—baş söweşipdir. I Ahyry ýolbarsyň bilinden gujaklap, oňurgasyny omrup, ony öldüripdir. Serweri berjek bolsalar, ol: «Janlarym, meniň bu işim telek boldy. Ýolbarsy öldürdiň nä, iti öldürdiň nä?! Il: «Orazmeñli it öldürip, gyz alypdyr» diýer. Gowusy, gyzy soň alayyn» diýip pikir edip, gyzy alman, yzyna gaýdydyr.

Günlerde bir gün, Orazmeñli bilen Serwer gaýtadan geleşip, bir ýana gaçyp gitmek üçin dilleşipdirler. Olar tapysyk ýeri diýip, dagyň çetindäki uly bir gaýanyň gapdalyny belleşipdirler.

Nowruz günleri, aý aýdyň gije. Orazmeñli bellenen wagtynda uly gaýanyň ýanyna baryp, Serwere garaşýar. Serwer gelmeýär. Ol esli wagt garaşandan soň, ahyry Serwerleriň öýüniň töweregine barmaga mejbur bolýar. Ol ýerde o ýana, bu ýana gezmeläp ýörşüne täze at aýaklarynyň yzyna gözi düşýär. Orazmeñli atlaryň yzyny alyp gidýär. Barsa, gyzyň doganlary: «Öň gyzy alman bizi masgara etdi» diýip, Serweri başga birine durmuşa çykarýan ekenler. Ol ýerde eýýäm toý başlanan eken.¹⁵³

¹⁵² Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 766e-njy (1-nji depder) we 1739e-njy bukjalarynda saklanýar. Aýdanlar: 1. Sähulguly Taňryguly ogly, 86 ýaş, sowatsyz. Aşgabat şäheriniň Ruhabat etrabynyň Gökje ýaşayş toplumy. Ýazyp alan: B. Dolyhanow. 1941-nji ýylyň 12-nji ýanwary. 2. Zylyha Baký gyzy. 1958-nji ýylyň 12-nji awgusty. Şuňa meňzeş rowaýat «Magtymguly–225» diýen kitabyň 304–305-nji sahypalarynda hem ýerleşdirilipdir. Aýdan: Baba Neжебaly ogly, 58 ýaş. Balkan welaýatynyň Serdar etraby. Ýazyp alan: D. Nuralyýew. 1958-nji ýyl.

¹⁵³ Birinji nusgada hem Serweri başga birine durmuşa çykarýarlar. Serweriň ol adamdan per-

ORAZMENLI ŞAİR

Mahtumkulu'nun yakın dostu Orazmenli şair, gençliğinde dul bir kadının Server adlı kızına aşık olmuş. Kız da onu seviyormuş. Onların bu sırrı birgün kızın akrabalarına malum olmuş. Kızın akrabaları “Biz buradan göçüp gitmezsek Orazmenli bizi asla dinlemez.” diyerek hiç kimseye duyurmadan oradan göçmüşler.

Server ve diğerlerinin göçüp gittiğini o akşam anlayan Orazmenli şair, beline kılıcını takıp ata binerek onların izini sürmüş. Epey yol gittikten sonra dağlık bir yerde izlerini bulmuş. Görmüş ki göç kervanı iki dağın arasından geçmiyormuş. Göçün önünde bir kaplan boylu boyunca yatmaktaymış. Cesur bir yiğit olarak bilinen Orazmenli'nin geldiğini gören Server'in kardeşlerinden biri:

–Orazmenli doğrusunu söylemek gerekirse biz senden kaçıyorduk. Sen bahadır bir yiğitsin. Eğer bizi bu kaplandan sağ salim kurtarırsan Server'i sana kendi rızamızla vereceğiz, demiş.

Orazmenli attan inip kaplan ile teke tek mücadele etmiş. Sonunda kaplanı belinden kavrayıp omurgasını kırıp öldürmüş. Server'i verecekleri zaman o: “Dostlar, benim bu yaptığım iyi olmadı. Ha kaplan öldürdün ha köpek. İnsanlar, Orazmenli köpek öldürüp kızı almış, diyecek. En iyisi ben kızı sonra alayım.” diyerek kızı almdan geri dönmüş.

Günlerden birgün Orazmenli ile Server tekrar konuşup başka bir yere kaçıp gitmek için sözleşmişler. Buluşma yeri olarak dağın oradaki büyük kayanın olduğu yeri belirlemişler.

Nevruz günleri ayın aydın olduğu bir gecede Orazmenli, belirlenen vakte büyük kayanın yanına gidip Server'in gelmesini beklemiş ama Server gelmemiş. Orazmenli, epeyce vakit bekledikten sonra Server'in evinin çevresinde dolanmaya başlamış. Bir o yana bir bu yana yürürken gözü yeni oluşmuş at izlerine takılmış ve bu izleri takip etmiş. Vardığında, kızın kardeşlerinin, “Kızı almayı bizi maskara etti.” diyerek Server'i başka biriyle evlendirmek üzere olduğunu görmüş.

zendi bolmaýar. Orazmeñli hem ony yzarlap barmaýar. Serwer bir gün toý edip, oňa Orazmeñli bilen Magtymgulyny çagyryýar. Olar toýa barýarlar. Seret: 766e-njy bukja, 8–11 sah.

Özüne göwni ýetýän Orazmeňli dogry toý jaýa barýar. Gyzyň üstünde galmagal başlanýar. Obada dawa–jenjel, düşünişmezlik bolsa, Magtymguly çagyrylar eken. Adamlar bu gezegem toý jaýa Magtymgulyny çagyrypdyrlar. Magtymguly «Oýunçy utulanyny bilse ýagşy» diýip, şonda dostuna basalyk bolupdyr. Orazmeňli bolan bu keç işe tolgunyp:

Deň–duşlar ýanynda boldum bikemal, Orazmeňli aýdar, inçedir, zildir,
Bir bikemal ýigit ili ýandyrar. Ýar lebinden daman, gör, niye baldyr,
Aklysyza akyl bermek hebesdir, Han Serwerim bu gün bakjada güldür,
Görüň, akyllyny däl ýandyrar. Bilbil köp saýrasa, güli ýandyrar.

– diýen goşgusyny aýdýar. Serwer aşyk ýigidiň ýangynly sözlerini eşidip, çydaman kellesindäki bürenjegi zyňyp goýberýär–de:

– Men bu ýeriň gelni däl. Men seniň bilen gitmägerazy – diýip aýdýar. Emma Magtymgulynyň aýdysy ýaly, olaryň ikisi hem beýtmegiň indi giçdigi-ne düşüňärler. Toý sowlandan soň, Orazmeňli Magtymgula ýüzlenip:

– Eý Magtymguly, boljak iş boldy. Ykbaldan çykyp gitme ýok. Serwer hakda näçe aýtsaň hem az. Serweriň toýy, özi hakda seniň hem birki agyz söz aýtmagyňy isleýän – diýipdir.

Magtymguly ýalňyşlyk bilen agyr ýagdaýa düşen gözi ýaşly Serweriň gyzaran yüzüne, balkyldap duran gözlerine garap, «Gözel sen!» diýen goşgusyny aýdýar.

Soňra Magtymguly Orazmeňliniň elinden tutup, ony oba alyp gaýdýar. Bular ýolda ondan–mundan gürrüňleşip, obanyň töwereginde gezelenç edýärler. Gezip yürüşlerine Orazmeňliniň gözi Serwer bilen belleşilen gaýa düşýär. Ol şol gaýa garap:

Beýabanyň ýaýlagyna çykanda,
Ol görünen han Serweriň dagydyr.
Ýene görsem han Serweriň dagyny,
Aklymy teň eden gamy dagydyr.
– diýip aýdýar.

İçi içine sığmayan Orazmenli doğru toy yerine gelmiş. Kız nedeniyle kavga gürültü başlamış. Köyde ne zaman bir anlaşmazlık, kavga filan olsa Mahtumkulu’nu çağırırlarmış. Mahtumkulu, ‘Oyuncu yenilgisini bilse iyi’ diyerek orada dostunu sakinleştirmeye çalışmış. Orazmenli olanlara çok üzülüp:

Akranlar yanında oldum bîkemal, Orazmenli söyler, incedir, zildir,
Bir görgüsüz yiğit ili yakar, Yârin dudağından dökülen nice baldır
Akılsıza akıl vermek boşdur, Han Server’im bugün bahçede güldür,
Görün, akıllıyı deli yakar. Bülbül çok ötse gülü yakar.

diyerek şiirini okur. Server âşık yiğidin yangınlı sözlerini duyduktan sonra hemen başındaki başörtüsünü fırlatıp:

‘Ben buranın gelini değilim. Seninle buradan gitmeye razıyım’, demiş.

Toy sona erdikten sonra Orazmenli Mahtumkulu’na dönüp:

–Eý Mahtumkulu! Olanlar oldu ve artık kaderden kaçılmaz. Server hakkında ne desen yine de az ama senin de birkaç şey söylemeni istiyorum, demiş.

Mahtumkulu yanlışlıkla zor durumda kalan gözü yaşlı Servi’nin kızaran yüzüne, ışıldayan gözlerine bakıp “Güzelsin!” adlı şiirini söylemiş.

Sonra Mahtumkulu, Orazmenli’nin elinden tutup onu obaya götürmüş. Bunlar yolda oradan buradan sohbet edip obanın etrafında gezip dolaşırken Orazmenli’nin gözü Server ile belirledikleri kayaya takılmış. O, kayaya bakıp şunları söylemiş:

Beyaban’ın yaylasına çıktığında,
O görünen han Server’in dağıdır.
Yine görsem han Server’in dağını,
Aklımı hasta eden gam dağıdır.

Nusgawy Gündogar edebiyaty dünýä edebiyatynda hersi bir özboluşly, ajaýyp dünýä bolan beýik şahyrlary bilen uly orun eýeleýär: Hafyz, Sagdy, Firdöwsî, Magtymguly ýaly şahyrlaryň eserleri—uly mekdep. Men Magtymgulyň goşgularyny okap, şeýle pikire geldim: eger Magtymgulyň dünýäsini doly öwrenip bolsa, onda özüni dünýäde iň bagtly adam hasap etse bolar, islän menziliňde ýetip bilersiň.

Andre Marlo, fransuz ýazyjysy

* * *

Çehiýanyň ylym adamlarynyň arasynda beýik türkmen şahyry Magtymgulyň ady giňden ýaýrandyr. Esasan hem, onuň filosofik eserleri Gündogar sygryýetini we XVIII asyryň sopusylygyny öwrenýän çehiýaly türkologlaryň arasynda diýseň meşhurdyr.

Wit Mihalik, çeh alymy

* * *

Magtymguly türkmen halkynyň beýik akylдар şahyrydyr. Ol dünýä edebiyatynyň gaýtalanmajak hadysasy, Orta Aziýa sâhralarynyň Dankosy, biziň yklymymyzyň şahyrlarynyň iň zehinlisidir.

Ybraýym Ýusubow, garagalpak şahyry

* * *

Magtymgulyň poeziýasy Merkezi Aziýa medeniýetiniň möhüm bölegi bolup durýar. Şonuň üçin Karagandanyň Ý.A. Buketow adyndaky uniwersitetiniň taryh fakultetinde «Gazagystanyň we Orta Aziýanyň medeniýeti» diýen okuw sapaklary (kurs) geçilende, Magtymgulyň we Buhar Jyryň döredijiliginiň deňeşdirme derňewi berilýär; olaryň terjimehallary öwrenilýär; olaryň ýaşan we döreden taryhy döwri häsiýetlendirilýär. Şeýle okuw sapaklarynyň çäklerinde Magtymgulyň döredijiligini öwrenmegiň esasy maksady, Merkezi Aziýada türki edebiyatyny we medeniýetini köpdürlüligin we şol bir wagtyň özünde de bitewi ösüşiň (logikasynyň) bardygyny görkezmekden ybaratdyr.

Ýelena Zimowina, gazagystanly edebiyatçy

* * *

Örnek Doğu edebiyatı, dünya edebiyatı içerisinde kendine has güzel bir yeri olan büyük şairleri ile özel bir yer kaplar: Hafız, Sa'dî, Firdevsî, Mahtumkulu gibi şairlerin eserleri, insanları yetiştiren bir yüksek okul gibidir. Ben, Mahtumkulu'nun şiirlerini okuyup şu fikre vardım: Bir kişi, eğer Mahtumkulu'nun dünyasını iyice öğrenirse, o zaman kendini dünyada en bahtlı kişi sayar; istediği menzile de ulaşabilir.

Andre Marlo, Fransız yazar

Çek ilim adamlarının arasında büyük Türkmen şairi Mahtumkulu'nun adı geniş ölçüde yayılmıştır. Aslında, onun felsefi eserleri Doğu şiir dünyasını ve 18. asrın tasavvufunu araştıran Çekli Türkologların arasında da meşhurdur.

Wit Mihalik, Çek akademisyen

Mahtumkulu Türkmen halkının büyük düşünürü, büyük şairidir. O, dünya edebiyatının tekrar edilemeyecek bir hadisesidir. Orta Asya bozkırlarının Danko'su, asrımız şairlerinin en yeteneklisidir.

Ibrayım Ywubov, Karakalpakistanlı Şair

Mahtumkulu'nun şiiri Orta Asya medeniyyetinin önemli bir kısmını oluşturur. Bunun için Karaganda Y. A. Buketov Üniversitesi Tarih Fakültesinde "Kazakistan ve Orta Asya Medeniyyeti" adlı bir sempozyum yapıldı. O dönemde Mahtumkulu'nun ve Buhar Jır'ın yaratıcılığının karşılaştırılması çalışmaları veriliyor; onların biyografileri araştırılıyor; onların yaşadıkları ve yazdıkları tarihi devir kaleme alınarak anlatılıyordu. Bu tür sempozyumların içeriğinde Mahtumkulu'nun yaratıcılığını araştırmanın asıl amacı, Orta Asya'da Türk edebiyatının ve medeniyyetinin çok çeşitliliğini ve o dönemdeki kültürel gelişmelerin (mantığın) var olduğunu göstermekten ibarettir.

Yelena Zimovina, Kazakistanlı edebiyatçı

* * *

İKİ ŞAHYRYŇ DOSTLUGY¹⁵⁴

Magtymgulynyň at–owazasy il içine giňden ýaýran wagtlary ýomutlardan biri uly toý tutupdyr. Toýa köp ýerden adam çagyrylypdyr. Şol wagtlar Magtymguly Köneürgençde ýaşayan gökleňleriň arasyna gezelenje gelipdir. Şabende onuň bilen görüşmek arzuwuny edip ýören eken. Ol şahyryň gelenini eşidip, toý eýesinden Magtymgulynyň çagyrylyp getirilmegini haýys edipdir. Şabendäniň teklibi köpüň göwnünden turupdyr. Ol: «Uzak ýoldan bu ýere gezmäge gelen arzyly myhmany üstümize getirmän, ilki özümüz onuň üstüne baraly!» diýip, çakylykçy bolup, özi gidipdir.

Şahyry şahyr toýa alyp gelipdir. Toýuň märekesi bulary uly hormat bilen garşylapdyr. Giçde iki şahyr gezek–gezegine goşgy okap, köpçülige hezil beripdirler.

Şonda Magtymguly öz durmuşyndan timsal getirip, oturan märekä öwüt–nesihat edip, «Aýrylma» diýen şygryny aýratyn labyz bilen okapdyr:

Messana gezinçäň gaýry ýurtlarda,	Namartlaryň köňli şalygy istir,
Önüp–ösen öz ýurduňdan aýrylma.	Nadanlaryň köňli düşmana dost diýr,
Melul käkilik deý nebsiň ugrunda,	Biakyllar ýalan sözni rast diýr,
Dama düşüp, ganatyňdan aýrylma.	Gadryň bilen ülpetiňden aýrylma.

Töwekgel et, haka syryň biribar,
Sabr eýlegil, bisabyrlyk ne derkar.
Her ýerde işleseň, nesibäňiz bar,
Baý bolaý diýp, yzzatyňdan aýrylma.

İKİ ŞAİRİN DOSTLUĞU

Mahtumkulu'nun ünü halk içinde geniş bir çevreye yayıldığı vakitlerde Yomutlardan biri büyük bir toy düzenlemiştir. Toya birçok yerden insanlar çağırılmış.

O vakitler Mahtumkulu, Köneürgenç'te yaşayan Göklenlerin arasına gezmeye gelmiş. Şabende onun ile görüşmek istiyormuş. Mahtumkulu'nun geldiğini duyan Şabende toy sahibinden, Matumkulu'nun da davet edilmesini rica etmiş. Şabende'nin teklifi herkesin hoşuna gitmiş. Şabende: 'Uzak yoldan buraya gezmeye gelen kıymetli misafiri ayağımıza çağırmayalım, önce biz onun yanına gidelim!' demiş.

Şair, şairi alıp toya getirmiş. Toydaki insanlar bu iki şairi büyük bir hürmetle karşılamış. İki şair sırayla şiirlerini okuyup herkesi eğlendirmişler.

Mahtumkulu kendi yaşamından örnekler vererek oradakilere nasihatler vermiş ve "Ayrılma" adlı şiirini ahenkle söylemiş:

Mestâne gezeceğine başka yurtlarda,	Namertlerin gönlü şahlığı ister,
Doğup büyüdüğün öz yurdundan ayrılma.	Cahil gönlü düşmana dost der,
Melul keklik gibi nefsin uğruna	Akılsızlar yalan söze doğru der,
Tuzağa düşüp, kanadından ayrılma.	Kadrini bilen dostundan ayrılma.

Tevekkül et Hakk'a sırrın bir u vâ,
Sabır eyle sen, sabırsızlık ne derkar,
Nerede çalışsanız nasibiniz var,
Zengin olayım deyip izzetinden ayrılma.

¹⁵⁴ Asyl nusgasy TYA- -nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1837e -nji bukjasynnda saklanýar. Aýdan: Nury bagsy, 63 ýaş, sowatsyz. Daşoguz welaýatynyň Köneürgenç etrabynyň «Täze güýç» daýhan birleşigi. Ýazyp alan: M. Öwezgeldiyew. 1962-nji ýylyň iýun aýy. Rowaýatyň başga bir nusgasy 3423e -nji (3-nji depder) bukjada saklanýar. Kimden we haçan ýazylandygy görkezilmändir. Ýazyp alan: A. Nursähedow.

Namartlar hem muhannesler – naçarlar, Kimse gallaç bolsa, kimse baý bolar,
 Tagamyň ýýp, işiň bolsa gaçarlar, Her kişiniň bagty ykbaly bolar,
 Syryňy paş edip, aýbyň açarlar, Herne gelse başa diliňden geler,
 Tälim beren ussadyňdan aýrylma. Magtymguly, hak ýadyndan aýrylma.

Bu şygry eşidenden soň, jemagat bilen birlikde, Şabende hem arzyly myhmanyndan minnetdar bolup, oňa sag bol aýdypdyr. Şol jemagat iki şahyrdan hem hoşal bolupdyr. Toý eýesi bulara halat–serpaý ýapypdyr. Magtymguly Şabendäniň öýünde birnäçe gün bolupdyr. Şabende ony Wasyň sähralaryna, Uzboýuň kenarlarına gezelenç etdiripdir. Üstýurduň gyrlaryna, Barsagelmeze aýlap, myhmanyň göwnüni açypdyr.

Magtymguly iline gaýtjak wagty Şabendäni öz obasyna myhmançylyga çagyrypdyr. Aradan ep—esli wagt geçenden soň, Şabende kerwene goşulyp, Magtymgulyň mekanyna gidipdir.

ÜÇ DOST¹⁵⁵

Magtymguly märeke söýen, köpe ýaraşykly bir adam bolupdyr. Her bir ugurdan özüne göwni ýetýän adamlaram onuň bar ýerinde arkaýyn gürläbermäge çekinipdirler. Magtymgula hemişe öýüň töründen ýer beripdirler. Ol obada Ussagara, Orazmeňli ýaly şahyrlar bilen tirkeşer eken.

Ussagara diýilýän adam el hünärine diýseň ökde bolupdyr. Ol hat ýazanda harplary şeýlebir owadan çekýän eken, hatda görenler oňa haýran galar eken. Magtymguly öz dostunyň hatdatlygyny taryp edip, ýörite goşgy ýazypdyr. Şol goşgynyň ilkinji bendi şeýle başlaýar:

Bizden salam bolsun Ussagara'ya,
 Bir galam çekişin dagy men, dagy.
 Melhem olsun synamdaky ýara'ya,
 Bir galam çekişin dagy men, dagy.

Orazmeňli şahyr hem bir iş etmekçi bolsa, mydama Magtymgula geňeşer eken.

Nâmertler ve muhannesler nâçârlar, Kimi fakirdir, kimi zengin olur,
 Yemek yiyip, iş olursa kaçarlar, Herkesin bir bahtı ikbali olu,
 Sırrını ifşâ edip, ayıbını açarlar, Herne gelse başa, dilinden gelir,
 Talim veren üstadından ayrılma. Mahtumkulu, Hak yâdından ayrılma.

Bu şiiri dinledikten sonra, halk ile birlikte Şabende bu kıymetli misafire minnettar olup çokça teşekkür etmişler.

Toyda bulunanlar bu iki şairden çok mennun kalmış ve toy sahibi de her ikisine çeşitli hediyeler vermiş. Mahtumkulu Şabende'nin evinde birkaç gün kalmış. Şabende onu Vâsin sahralarına, Uzboyun civarına gezmeye götürmüş. Üstyurt'un kırlarına, Barsagelmez'e götürüp miafirin gönlünü hoş etmiş.

Mahtumkulu kendi yurduna dönerken Şabende'yi misafirliğe davet etmiş. Aradan uzun bir zaman geçtikten sonra Şabende bir kervana katılıp Mahtumkulu'nun yanına gitmiş.

ÜÇ DOST

Mahtumkulu kalabalığı seven ve kalabalığın da onayladığı bir insan olmuş. Her kesimden insan onun olduğu yerde öyle gelişigüzel konuşmaya çekinirmiş. Mahtumkulu'na daima evin baş köşesinden yer vermişler. O, köyde Ussagara ve Orazmenli gibi şairlerle biraradaymış.

El hünlerinde usta olan Ussagara, yazı yazarken harfleri o kadar güzel yazıyormuş ki görenler hayran kalıyormuş. Mahtumkulu kendi dostunun hattatlığını tarif eden özel bir şiir yazmış. Bu şiirin ikinci bendi şu şekilde başlamaktadır:

Bizden selam olsun Ussagara'ya,
 Kalem çekişin bir başkadır başka,
 Merhem olsun sinemdeki yaraya,
 Kalem çekişin bir başkadır başka.

Orazmenli şair de ne zaman bir iş edecek olsa her zaman Mahtumkulu'na danışmış.

¹⁵⁵ Aýdan: Öwez aga. Balkan welaýatynyň Etrek etrabynyň Baýathajy («Şarlawuk») obasy. Ýazyp alan: M. Garryýew. Rowaýat M. Garryýewiň «Edebiýat we sungat» gazetiniň 1959-njy ýylyň 19- njy noýabryndaky sanynda çykan «Etrege syýahat» diýen makalasyndan alyndy.

GARAGUŞY TUTUP, ODA SALDYM¹⁵⁶

Oba adamlary Magtymgulynyň ýanyna gelip, her babatdan ondan maslahat sorar ekenler.

Bir gün bir garry aýal gelip:

– Magtymguly, meniň garaguş keselim bar. Şony dep edip ber – diýipdir.

Magtymguly garry aýalyň göwnüni ýykmajak bolup, onuň depesinden elini üç gezek aýlapdyr–da:

Bar, keyigim, bizden em bolsun,

Garaguş sizden güm bolsun,

Keseli tutup oda saldym,

Indi hiç wagt garaguş tutmaz.

– diýipdir.

Şahyryň sözüne ýürekden ynanan ol aýalyň garaguşy şondan soň tutmandyr.

SOŇUDAG¹⁵⁷

Magtymguly Soňudagda bolup, ol ýerde birnäçe goşgusyny ýazypdyr. Şahyryň bolan Soňudagy hakynda şeýle rowaýat aýdylýar:

...Öň zamanlarda bir akylyly, parasatly adam bolupdyr. Onuň özi bagly–bakjaly gülzarlyk ýerde ýaşayan eken. Ol adam miweleriň tohumyny hemme ýere ýaýratmak isläpdir. Şonuň üçin Gürgençden Hywa barýan ýolagçylaryň birine bir saçagy dolduryp, dürli miweli baglaryň tohumlaryndan berip: «Hywa barýançaň sepip git» diýip, sargyt edipdir. Ol adam ýola düşüp, tabşyrygy berjaý edip ugrapdyr. Emma saçakdaky tohum uzaga ýetmändir. Ýolagçy tohumlaryň soňuny Etrek derýasynyň ýeňsesindäki dagda baýadypdyr. Şondan soň, ol dagyň adyna Soňudag diýipdirler.

¹⁵⁶ Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1739e-njy we 1754e-nji bukjalarynda saklanýar. Aýdan: Nuraly Sary ogly. Ýazyp alan: D. Nuralyýew. 1954-nji ýyl. Rowaýat ilkinji gezek «Magtymguly–225» diýen kitabyň 303-nji sahypasynda ýerleşdirilipdir.

¹⁵⁷ Rowaýat M. Garryýewiň «Edebiýat we sungat» gazetiniň 1959-njy ýylyň 19-njy noýabryndaky sanynda çykan «Etrege syýahat» diýen makalasyndan alyndy. Aýdan: Garryja aga. Balkan welaýatynyň Etrek etrabynyň Güdri obasy.

SARA HASTALIĞINI TUTUP ATEŞE ATTIM

Köyün adamlary Mahtumkulu'nun yanına gelerek her türlü konuda ondan nasihatler istemiş.

Bir gün yaşlı bir kadın gelip:

– Mahtumkulu, benim sara hastalığım var. Şunu yok ediver. – demiş.

Mahtumkulu yaşlı kadının gönlünü kırmamak için kadının başının üstünde elini üç defa çevirerek:

Git, ceylanım bizden şifa ollsun,

Sara sizden uzak olsun,

Hastalığı tutup ateşe attım,

Artık hiçbir vakit sara tutmaz.

demiş.

Şairin sözüne yürekten inanan o kadın bir daha sara nöbeti geçirmemiş.

SONUDAĞ

Mahtumkulu Sonudağı'nda bulunmuş ve orada birkaç şiir yazmış. Sonudağı hakkında şöyle bir rivayet vardır:

...Eski zamanlarda akıllı, düşünceli bir adam varmış. Adamın kendisi bağı bahçesi, çiçekleri olan bir yerde yaşıyormuş. Bu adam meyvelerin tohumlarını her yere dağıtmak istiyormuş. Bu yüzden Gürgenç'ten Hive'ye giden yolculardan birine bir kese dolusu meyve tohumu verip: “Hive'ye giderken saçarak git.” diyerek yolcuyu tembihlemiş.

O adam, yolculuğu esnasında adamın istediğini yerine getirmiş. Ancak kesedeki tohum yolun tamamına yetmemiş. Yolcu son kalan tohumları Etrek nehrinin arkasındaki dağda saçmış. Bundan dolayı o dağın adına Sonudağ demişler.

«YKBALLY BENDÄNIŇ PAÝY GÖZEL SEN!..»¹⁵⁸

Magtymgulynyň obasynda bir uly baý ýaşayan eken. Ol baýyň gaty owadan ýetişen gyzy bar eken. Ine, şol gyza obanyň bir garyp oglany aşyk bolupdyr. Ol ýigit öz söýgülisiniň daşyndan guwanyp köp gezipdir. Gyz hem muny aňyp, ol oglany halapdyr.

Bir gün ol gyz suw almagy bahanalap, ýap boyuna gelende oylan bilen duşupdyr. Bir üşmeleşden gelýän Magtymgulynyň ýoly olaryň üstünden düşüpdür. Şahyr aşyk–magşuklary utandyrmazlyk üçin ýanlaryndan görmedik-siräp geçiberjek bolupdyr.

Şol wagt şahyry gören gyz utanyp, gaçyp gidipdir. Oylan bolsa şahyryň yzyndan ýetip:

– Magtymguly aga, men şol gyzy gowy görýän. Siz oňa bagyşlap, maňa bir goşgy düzüp beriň! – diýip haýyş edipdir.

Magtymguly baý ýeriň gyzyny ol ýigidiň alyp bilmejekdigine göz ýetirip, «Gözel sen!» diýen goşgusyňy ýazypdyr. Magtymguly başky üç bendi okap berýänçä, ýigit sesini çykarman diňläp durupdyr. Haçanda:

Her kim güýçli bolsa, oňa pir diýrler,
Dertli gülüň dermanyňy biýr diýrler,
Gawunyň gowusyn şagal iýr diýrler,
Ykbally bendäniň paýy gözəl sen!

– diýen dördünji bendini okanda, ol:

– Magtymguly aga, men ol gyzy, ol hem meni söýýär. Siz ol gyzy başganyň däl–de, meniň paýyma degişli gözəl diýip gazal düzmeli ahyryn! Siz bolsa:

«Gawunyň gowusyn şagal iýr diýrler,

Ykbally bendäniň paýy gözəl sen!»

diýdiňiz! – diýip, nägilelik bildiripdir.

Magtymguly beýle diýmek bilen, ol gyzyň özüne mynasyp bolmadyk bir baý ogluna beriljegini göz önünde tutupdyr. Sebäbi Magtymgulynyň zamanasy şeýle eken. Magtymguly aşyk ýigidiň halyna gaty gynanypdyr. Ýigidiň göwnüni ýykmajak bolup, ol goşgusyňy şeýle soňlapdyr:

Magtymguly halkdan syryn gizlese,

Dişini owardyp ýalan sözlese,

Owalda, ahyrda eýäm gözlese,

Garyp biçäräniň paýy gözəl sen!

¹⁵⁸ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1785e-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Geldi Muhadow. Ýazyp alan: A. Nursähedow. 1959-njy ýylyň 7-nji dekabry.

ŞANSLI KULUN PAYI OLAN GÜZELSİN!

Mahtumkulu'nun köyünde zengin bir adam yaşarmış. O zengin çok güzel yetişkin bir kızı varmış. İşte o kıza, köyden garip bir oğlan âşık olmuş. O yiğit, sevgilisinin güzelliği ile övünüp gurur duymaktaymış. Kız da bunu bilir ve oğlanı severmiş.

Bir gün kız su doldurma bahanesiyle çeşmenin yanına geldiğinde oğlan ile karşılaşmış. Bir toplantıdan gelen Mahtumkulu'nun yolu da onların yanına çıkmış. Şair, aşık ile maşuğu utandırmamak için yanlarından geçerken onları görmezden gelmiş.

O anda şairi gören kız utanarak kaçıp gitmiş. Oğlan ise şairin arkasından yetişip:

– Mahtumkulu ağam, ben o kızı çok seviyorum. Siz ona ithafen bana bir şiir yazıverin! – diye rica etmiş.

Mahtumkulu, zengin ailenin kızının o yiğide yar olmayacağını öngerek “Güzelsin!” adlı şiirini yazmış.

Mahtumkulu ilk üç dördlüğü okurken yiğit sessizce dinliyormuş. Ancak ne zaman:

Her kim güçlü olsa, ona pir derler,
Dertli gülün dermanını bir derler,
Kavunun iyisini çakal yer derler
İkballi kulun payı olan güzelsin!

– şeklindeki dördüncü bendi okuduğunda, o:

Mahtumkulu ağam, ben o kızı, o kız da beni seviyor. Siz o kızın başkasının değil de benim kısmetim olduğunu anlatan bir şiir yazmalıydınız. Siz ise:

Kavunun iyisini çakal yer derler

İkballi kulun payı olan güzelsin!

– dediniz! diyerek memnuniyetsizliğini bildirmiş.

Mahtumkulu böyle demekle o kızın kendisine münasip olmayan bir zengin oğluna verileceğini anlatmak istemiş. Çünkü Mahtumkulu'nun döneminde bu işler böyle oluyormuş. Mahtumkulu âşık yiğidin haline çok üzül-müş. Yiğidin gönlünü kırmamak için şiirini şöyle sonlandırmış:

Mahtumkulu halktan sırrını gizlese,
Dişini sıkıp yalan söylese,
Eninde sonunda sahibin gözlese,
Garip çaresizin payı olan güzelsin!

HYZMAT ETSEÑ, HARA DÖNER¹⁵⁹

Magtymguly garran wagty Döwletýar bilen Astrahanda duşuşydyr.

Döwletýar Allaýar hanyň gyzyna aşyk bolupdyr. Şonuň üçin ol Müsür patyşasyndan zorluk görüp, ýedi ýyl zyndanda oturydyr. Müsürden gelenden soň, ýigitlerini ýygnap, ýene at üstüne çykypdyr.

Kyrk ýigidi bilen adalatsyzlyga garşy arlap söweşip ýören Döwletýar metjidiň önünde duran Magtymgulyň ýanyna gelipdir. Atdan düşüp, şahyr bilen görşüpdir. Olar bir–biriniň aslyny soraşypdyr. Magtymguly şol ýerde Döwletýara:

– Gylyjyň ötgür bolsun, abraý–syýasatyň artyk bolsun, sözüň kesgir bolsun – diýip, nesihat edipdir. Şahyr hyzmaty kime etmelidigini Döwletýara ýatladyp, «Gadryň bilinmegen ýerde» diýen şygryny aýdypdyr:

Yzzat, hormat, syn etmegin, Görüm görülmegeň ýerde. Akyl bolan söz açarmy? Nobat berilmegen ýerde.	Namart goş üstünde harlar, Öter, aş üstünde gürlär, Söweş gurup, gylyç parlar, Jyza urulmagan ýerde.
Akly ýagşylar unutmaz, Gury agaja ýaprak bitmez, Akyly är mesgen tutmaz, Hulky söýülmegeň ýerde.	Öý içinde hyra döner, Muhannes bir nere döner, Tilki, şagal şire döner, Söweş gurulmagan ýerde.
Batyl galan aryk akmaz, Her naşydan kerem çykamaz, It gözlemez, pişik bakmaz, Supra ýaýylymagan ýerde.	Parasat kyl, bakyp akla, Goç ýigidiň sözün hakla, Magtymguly, diliň sakla, Habar soralmagan ýerde.
Haj eýleseň, jara döner, Gül açylsa, hara döner, Hyzmat etmek hara döner, Gadryň bilinmegen ýerde.	

¹⁵⁹ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 659e-njy (2-nji depder) bukjasynda saklanýar. Aýdan: Myrza Ibragimow, 29 ýaş, bagşy, sowatly. Demirgazyk Kawkaz. Oržanikidze ülkesi. Türkmen etrabynyň Baýşypty obasy. Ýazyp alan: B. A. Garryýew. 1940-njy ýylyň 7-nji oktýabry.

HİZMET ETMEK ZOR GELİR

Mahtumkulu ihtiyarlığında Döwletýar ile Astrahan’da karşılaşmış.

Devletýar, Allayar Han’ın kızına âşık olmuş. Bunun için de Mısır pa-dişahının zulmüne uğrayarak yedi yıl zindanda kalmış. Mısır’dan geldikten sonra da yiğitlerini toplayıp yine at üstüne çıkmış.

Kırk yiğidi ile adaletsizliğe karşı gürleyip savaşan Döwletýar, mescidin önünde oturan Mahtumkulu’nun yanına gelmiş. Attan inip şairle görüşmüş. Onlar birbirlerinin hangi boydan olduklarını sorarken Mahtumlu bir ara Devletýar’a:

– Kılıcın keskin olsun, siyasi otoriten çok olsun, sözün keskin olsun. – diye nasihat vermiş. Şair hizmeti kime etmesi gerektiğini Devletýar’a anlatarak “Kıymetin Bilinmediği Yerde” adlı şiirini söylemiş:

İzzet, hürmet, aramayın, Göğünün olmadığı yerde. Aklı olan söz açar mı? Sıra verilmeyen yerde.	Namert mal mülk için gürlər, Öter, aş üstünde gürlər, Savaş çıkar, kılıç parlar, At sürülmegeň ýerde.
Aklı yerinde olan unutmaz, Kuru ağaçta yaprak bitmez, Akıllı er mesken tutmaz, Ahlakın sevilmediği yerde.	Ev içinde beygire döner, Korkaklar, nere ¹⁶⁰ döner, Tilki, çakal aslana döner, Savaşın olmadığı yerde.
Kurumuş arık akmaz, Ham kişiden kerem çıkmaz, İt gözlemez, kedi bakmaz, Sofra serilmeyen yerde.	İyi düşün, bakıp akla, Koç yiğidin sözünü doğrula, Mahtumkulu, dilini sakla, Haber sorulmayan yerde.
Hacca gitsen, tellal döner, Gül açsa, dikene döner, Hizmet etmek zor gelir, Kıymet bilinmeyen yerde.	

¹⁶⁰ Ner: Kahramanlık ve cesaret sembolü olan deve.

MAGTYMGULY WE BEGALY¹⁶¹

Magtymgulynyň Begaly şyh diýen ýakyn dosty bolupdyr. Şahyr Begaly bilen ýakyn aragatnaşyk saklapdyr. Käte Magtymguly, käwaqt Begaly bir–biriniň ýanyna myhmançylyga barar ekenler. Şeýle duşuşyklarda Magtymguly özüniň täze ýazan goşgularyny dostuna okap berer eken. Begaly şyhyň iki gyzy bar eken. Olaryň ulusyna Ogulbäbek, kiçisine Amanbibi diýer ekenler. Ogulbäbek sekiz ýaşyndaka Begaly ony ýanyna alyp, Magtymgulyny görmäge barypdyr. Şonda şahyr keselläp ýatan eken. Begaly Magtymgula ýüzlenip:

– Hä sakgaldaş, syrkawladymy? – diýip, şahyryň saglygyny sorapdyr.

– Syrkawlamak syrkawlamakmy?! Biz indi tutuş syrka öwrülipdiris.

Dost, bu garrylyk syrka. «Garrylyk öldürmez, öldürmese–de güldürmez» diýenleri. Indi dyzda kuwwat galmady, bilde gurbat, göwrede–de mydar galmady – diýip jogap beripdir.

Begalyň Magtymgulyny gören Ogulbäbek diýen gyzy bir ýüz dört ýaşap, bir müň dokuz ýüz dokuzynjy ýylda aradan çykypdyr. Ogulbäbek bir müň sekiz ýüz başınjy ýylda doglan. Sekiz ýaşly Ogulbäbek Magtymgulyny gören bolsa, onda Magtymgulynyň bir müň sekiz ýüz on üçünjü ýyly çenli ýaşandygyny aýtmak bolar.

ORUP GITDI¹⁶²

Halk arasynda bir gürrüňe görä, bir gün şahyr men diýeniniň başy jemlenipdir. Mejlisde şahyrlaryň biri:

– Magtymguly şahyr ähli zat hakynda goşgy ýazyp, özgelere ýazmaga zat goýmandyr. Biz indi näme hakda ýazarkak? – diýen meseläni orta atypdyr. Bu soraga şonda Kemine şahyr (başga bir golýazmada Zelili diýilýär) şeýle jogap beripdir:

– Magtymguly bize ýazmaga zat goýman, söz meýdanynyň oragyny orup gitdi. Indi bize diňe onun hoşasyny çöplemek galdy.

¹⁶¹ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1865e-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Ataberdi Nursähedow. Daşoguz welaýatynyň Köneürgeç etrabynyň 1-nji orta mekdebiniň mugallymy. Ýazyp alan: B. Mämmedýazow. 1960-njy ýylyň 25-nji iýuny. Rowaýat ilkinji gezek «Mugallymlar gazetini» gazetiniň 1960-njy ýylyň 8-nji sentýabryndaky sanynda çap edilipdir.

¹⁶² Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 863e-nji we 1739e-nji bukjalarynda saklanýar. Ýazyp alan: P. Agalyýew. Şu rowaýatyň dürli nusgalary A. Ahundow-Gürgenliniň Magtymgulynyň 1940-njy ýylda çykan «Saýlanan goşgularyna» ýazan sözbaşysynda, M. Garryýewiň «Türkmenistan» gazetiniň 1958-nji ýylyň 19-njy oktyabryndaky sanynda çap edilen «Söz ussady» diýen makalasynda neşir edilipdir.

MAHTUMKULU VE BEGALI

Mahtumkulu'nun Begalı Şeyh adında yakın bir dostu varmış. Şair, Begalı ile çok samimi arkadaşmış. Bazen Mahtumkulu, bazen de Begalı birbirlerinin yanına misafirlige giderlermiş. Böyle buluşmalarında Mahtumkulu yeni yazdığı şiirleri dostuna okurmuş.

Begalı Şeyh'in iki kızı varmış. Kızlarının büyüğüne Ogulbebek, küçüğüne Amanbibi derlermiş.

Ogulbebek sekiz yaşındayken, Begalı onu yanına alıp Mahtumkulu'nu görmeye gitmiş. O vakit Şair hastalanmış halde yatıyormuş. Begalı, Mahtumkuluna bakarak:

– Hey dostum, hastalandın mı? – diyerek şairin halini sormuş.

– Hastalanmak, hastalanmak mı?! Biz şimdi tamamen hastalığa bürünüyoruz. Dostum, bu yaşlılık hastalığı. “Yaşlılık öldürmez, öldürmese de güldürmez” dedikleri şey işte.. Artık dizde kuvvet kalmadı, belde güç, bedende can kalmadı, diye cevap vermiş.

Begalı'nın Mahtumkulu'nu gören Ogulbebek adındaki kızı yüz dört yıl yaşamış, bin dokuz yüz dokuz yılında ölmüştür. Ogulbebek bin sekiz yüz beş yılında doğmuş. Sekiz yaşındaki Ogulbebek Mahtumkulunu gördüyse, o zaman Mahtumkulu'nun bin sekiz yüz on üç yılında hayatta olduğunu söyleyebiliriz.

BIÇIP GİTTİ

Halk arasındaki bir rivayete göre, bir gün ben şairim diyenler bir araya gelmiş. Mecliste şairlerden biri:

– Şair Mahtumkulu her şey hakkında şiir yazıp başkalarına yazacak bir şey koymamış. Biz şimdi ne hakkında yazacağız? diyerek meseleyi ortaya koymuş.

Bu soruya şair Kemine (başka bir el yazmada Zelili) şöyle cevap vermiş:

– Mahtumkulu bize yazacak bir şey bırakmadı, söz meydanını orağıyla biçip gitti. Şimdi bize ondan arta kalanları toplamak kaldı.

Magtymgulynyň çeper söz meýdanynda görkezen edermenligi hakyky zergäriň edermenligidir. Türkmen halky bolsa şol zergäriň gadyryny bilýän, oňa yürekden uýýan halkdyr.

Abdylly Myradow, türkmen alymy

* * *

Hywadaky beýleki ýadygärlikleriň arasynda belli medreselerden hasaplanýan Şirgazy medresesine seredip gördüm. Maglumatlara görä, bu medresede ähli türkmenleriň şahyry bolan Magtymguly okapdyr. Bu medrese maňa mukaddes duýulýar.

Wiktor Uspenskiý, rus alymy

* * *

Magtymgulynyň goşgularynda halkyň kalby, söýgüsi we hasraty, oýhyýallary we ymtlyşlary, zähmeti we göreşi, yhlasy hem umydy, ajaýyp geljege bolan ynamy öz beýanyny tapýar.

Mirseid Mirşeker, täjik şahyry

* * *

Magtymgulynyň eserlerini okadygyň saýy, olaryň manysynyň düýplüdigine, barha güýjeyändigine geň galýarsyň, çuňňur guýudan suw alsañ, ertir ýene onuň öwezi dolýar. Bu ýerde hem edil şonuň ýaly. Bu gün bir goşgyny okasaň, lezzet alýarsyň.

Ertir şol goşgy ýenede täzetäze lezzet berýär. Şeýle ussat şahyry döreden öz halkyma guwanjymy men hiç zat bilen deňäp biljek däl.

Beki Seytâkow, Türkmenistanyň halk ýazyjysy

* * *

Türkmen halkynyň beýik şahyry Magtymgulynyň gyzyla gaplaýmaly eserleri tatar okyjysyna biziň öz ene dilimize terjimesi arkaly örän ýakýndan tanyşdyr. Biz, tatar ýazyjylary, Magtymgulyny terjime etmek bilen, şygyr ussatlygynyň mekdebini geçdik, ol bize parasatly pikir ýöretmegi, baý obrazlylygy, halk pähimine dayanyp, gysga sözler bilen çuň many bermegi öwredýär. Halk bilen we halk üçin döred ýänlere bu mekdebi geçmek bagtdyr.

Zaky Nury, tatar şahyry

* * *

Mahtumkulu'nun söz meydanında gösterdiği kahramanlık, hakiki bir kuyumcu kahramanlığıdır. Türkmen halkı da bu kuyumcunun kadrini bilen, ona yürekten inanan halktır.

Abdilla Miradov, Türkmen akademisyen

Hive'deki diğer yadigarlar arasında yer alan meşhur medreselerden Şirgazi medresesine baktım. Malumatlara göre, bu medresede bütün Türkmenlerin şairi olan Mahtumkulu okumuş. Bu yüzden medrese bana mukaddes görünüyor.

Wiktor Uspenskiy, Rus akademisyen

Mahtumkulu'nun şiirlerinde halkın kalbi, sevgisi, hasreti, fikir ve hayalleri, ümitleri, zahmeti ve mücadelesi, ihlası ve umudu, güzel geleceğe olan inancı kendi ifadesini buluyor.

Mirseid Mirşeker, Tacik şair

Mahtumkulu'nun eserlerini her okuduğunda, anlamının derinliğine, gittikçe güçlenmesine şaşırıyorsun. Derin bir kuyudan su alsan, ertesi gün tekrar onun şırlıtısını duyuyorsun. Burada da tıpkı öyle. Yarın bu şiir tekrar yepyeni bir tat veriyor. Böyle üstat şairi yetiştiren halkıma olan kıvancımı ben hiçbir şeyle kıyaslayamam.

Beki Seytekov, Türkmenistan Halk Yazarı

Türkmen halkının büyük şairi Mahtumkulu'nun altın kaplı eserleri Tatar okuyucusunun ana diline tercüme edilmiş ve yakından tanınmaktadır. Biz Tatar yazarları, Mahtumkulu'nu tercüme ederek şiirde üstatlık okulundan geçtik. O, bize anlayışla fikir yürütmeyi, halkın kavrayışına dayanan kısa sözlerle derin anlamlar vermeyi öğretiyor. Halk için eser yaratanlara bu okulu geçmek bahittir.

Zakı Nuri, Tatar şairi

* * *

ÖLÜM ÝASSYGYNDA¹⁶³

Magtymguly näsaglap, ölüm ýassygynda ýatyrka, töwereğine üşüşüp oturan adamlara garap:

– Meni bir usul bilen daşaryk çykaryň – diýýär. Şahyryň dostlary, hos-sarlary onuň goltugyna girip, emäý bilen işige çykarýarlar. Şonda Magtymguly daş işikde öýe arkasyny berip oturýar. Onuň oturan yerinden seri dumanlap duran gojaman daglar, ulgam–ulgam jülgeler, beýikli–pesli baýyrlar, geçitler we ummasyz tekizlikler görünýär.

Şahyr bir meýdan garap durandan soň, «Näler görüner» goşgusyny aýdanmyş:

Seyl edeliň bu jahana, Jahanda näler görüner. Isgender, Jemşit saldyran Beýik binalar görüner.	Serinden dumany gitmez, Eýýam geçip, ýere batmaz, Garryp galmaz, ölmez, ýitmez, Gorganly daglar görüner.
---	---

Bişeleri şir, peleňli, Gülgüzar, nowça beleňli, Gün düşmeýen ter öleňli, Çeşmeli zawlar görüner.	Ne külbe galar, ne çeten, Senemler seyl edip öten, Toty, bilbil mesgen tutan, Howaly baglar görüner.
---	---

Ýaradan bar etdi ýokdan, Daglar dünýä sürer çohdan, Sorsaň habar berer Nuhdan, Garrygan awlar görüner.	Magtymguly, kim bar ölmez? Ajal doýmaz, zemin dolmaz, Asman inmez, yer çöwrülmez Gün ýörir, Aýlar, görüner.
---	--

Çağlan, ýalan dünýä çağlan,
Ne gülen galar, ne aglan.
Gar–ýagmyrlar, burjy baglan
Sapaly çaylar görüner.

Soňra Magtymguly:

– Meni indi öýe salyň – diýipdir. Magtymgulyň öýe salyp, deň–duşlary ony yerinde rahat ýatyranyşlar. Şondan soň şahyr tiz jan berenmiş.

ÖLÜM DÖŞEĞİNDE

Mahtumkulu hastalanıp ölüm döşeginde yatarken, etrafına toplanan adamlara bakarak:

– Beni bir şekilde dışarı çıkarın, demiş.

Şairin dostları, akrabaları onun kollarına girip, usulca kapıya çıkarmışlar. Mahtumkulu da eşikte sırtını eve yaslayıp oturmuş. Oturduğu yerden başı dumanlı yüce dağlar, ardı sıra teepeler vadiler, büyüklü küçüklü bayırlar, geçitler ve çokça düzlükler görünüyormuş. Şair bir süre baktıktan sonra “Neler Görünür” şiirini okumuş:

Seyredin bu cihanı, Cihanda neler görünür. İskender, Cemşit’in yaptırdığı Büyük binalar görünür.	Başından dumanı gitmez, Günler geçer, yere batmaz, Yaşlanmaz, ölmez, kaybolmaz, Görkemli dağlar görünür.
---	---

Ormanları aslanlı, kaplanlı, Gülgüzar, taze fidanlı, Gün düşmeyen serin gölgeli, Pınarlı tepeler görünür.	Ne yurt kalır, ne mekân Güzeller seyredip geçen, Tûtî, bülbül mesken tutmuş, Görkemli bağlar görünür.
--	--

Yaradan var etti yoktan, Dağlar devran sürer çoktan, Sorarsan haber verir Nuh’tan, Yaşlanmış avlar görünür.	Mahtumkulu, kim var, ölmez? Ecel doymaz, toprak dolmaz, Gök inmez, yer ters dönmez Güneş gider, aylar görünür.
--	---

Çağla, yalan dünya çağla sen,
Ne gülen kalır, ne ağlayan.
Kar, yağmur, kırağı kaplamış
Coşkulu çaylar görünür.

Sonra Mahtumkulu:

– Beni şimdi eve alın. – demiş. Mahtumkulu’nu eve alan dostları onu yerine rahatça yatırmışlar. Ondan sonra şair hemen oracıkta can vermiş.

¹⁶³ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1739e-njy bukjasynyda saklanýar. Aýdan: Sähretguly Taňryguly oğly, 80 ýaş, sowatsyz. Aşgabat şäheriniň Ruhabat etrabyňyň Gökje ýaşayş toplumy. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1941-nji ýylyň 12-nji ýanwary.

«JAHANDA NÄLER GÖRÜNER...»¹⁶⁴

Magtymguly mazarynda ýokmuş», «Ol ölmändir, uçanmış» diýen gürrüňler bar. Magtymguly «symsyk» (garahassalyk) diýen kesele duçar bolupdyr. Ol wagtlar her hili keseller köp bolupdyr. Magtymguly «symsyk» keselinden köp dert çekipdir. Üç aý, dört aý, hatda alty aýlap kesel ýatypdyr. Şonda ýüregi gyzyp: «Meni Soňudagyna çykaryň» diýipdir.

Soňudagy Magtymgulyň aslynda gowy gören dagy bolmaly. Oba oğlanlary, deň-duşlary, uly adamlar ony daga alyp gidipdirler. Şol wagt ol elli ýedi ýaşynda eken. Soňudagyna çykanda Magtymguly kybla tarapa garap, «Näler görüner» goşgusyny döredenmiş.

Şol dagyň düýbünde Abu Sary diýen bir çeşme bar eken. «Ol şol çeşmäň başynda—da jan beripdir» diýip, Täçhally Garry diýen adam gürrüň berdi. Şondan soň, Magtymgulyň Akmaýa ýükläp, Aktokaýa alyp gelip, öz atasynyň gaýra ýanynda jaýlapdyrlar. Ýöne ol ýerde bir suw bolanmış. Şol suwdan ötenlerinde öýle namaz wagty golaýlanmış. Namaz okap gelip, düýä «Haýt!» diýip, ýerinden turuzjak bolanlarynda, üstünde Magtymgulyň jesedi ýokmuş. «Ol uçup, gaýyp bolup gidenmiş» diýen gürrüňler bar.

YNHA, ODUN HEM TAPYLAR¹⁶⁵

Annagurban işanyň ogly Nazarmämmet işan öz döwründe ýaz aýlary sopolary, oba adamlary bilen Garrymollanyň guburyňa zyýarat eder eken.

Bir sapa zyýarata baranlarynda ýagyn ýagyp, odun tapylymandyr. Şonda Nazarmämmet işan «Häý oğlanlar, sabyr ediň, ynha odun hem tapylyr» diýende ýokardan sil gelip, kân odun, agaç getiripdir. Adamlar «Häý, Nazarmämmet işanda hem keramat bar—ow» diýişýärmişler.

Şu gürrüňi Nazarmämmet işan bilen tirkeşen adamlaryň özi maňa gürrüň berdi. Nazarmämmet işan Ata işany Aktokaýa äkidip, «Bu Garrymollanyňky, bu—da Magtymguly işanyňky» diýip, guburlaryny görkezipdir. Şondan soňra, Magtymgulyň Aktokaýdadygy dünýä belli boldy.

¹⁶⁴ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynyň 1521-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Magtymgulyň neberesi Ata işanyň ogly Gara işan. 1987-nji ýyl.

¹⁶⁵ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynyň 1521-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Magtymgulyň neberesi Ata işanyň ogly Gara işan. 1987-nji ýyl.

DÜNYADA NELER GÖRÜNÜYOR...

Mahtumkulu mezarında yokmuş, “o ölmedi, uçup gitti” diye söylentiler varmış. Mahtumkulu “sımsık” (kötü hastalık?) denen hastalığa yakalanmış. O zamanlar her türden hastalığa rastlanırmış. Mahtumkulu “sımsık” hastalığından dolayı çok acı çekmiş. Üç ay, dört ay hatta altı ay boyunca hastalıkla mücadele etmiş. Sonunda öfkelenip: “Beni Soñudağı’na çıkarın” demiş.

Soñudağı, herhalde Mahtumkulu’nun çok sevdiği bir dağ olmalı. Köydeki çocuklar, yaşlıları ve ulu kişiler onu dağa götürmüşler. Mahtumkulu o zaman elli yedi yaşındaymış. Soñudağı’na çıktığında Mahtumkulu kible tarafına dönerek, “Neler görünüyor” adlı şiirini yazmış.

Dağın yamacında Abu Sary denen bir çeşme varmış. Täçhally Garry : “Mahtumkulu bu çeşmenin başında can verdi” demiş. Mahtumkulu’nu akmayaya (beyaz deve) yüklemişler ve Aktokay’a getirip atasının arka tarafına gömmüşler. Ancak daha sonra oradan su çıkmaya başlamış. Sudan geçtiklerinde öğle namazı vakti yakınmış. Namaz kılınırken deve: “Hayt” diye ses çıkarmış, insanlar yerden kalktıklarında Mahtumkulu’nun ölü bedeni yok oluvermiş. “O uçup kayboluvermiş” diye söylentiler var.

ODUN DA BULUNUR

Annagurban İşan’ın oğlu Nazarmemmet İşan kendi devrinde bahar aylarında din adamları ve köylüler ile Garrymolla’nın mezarını ziyaret edermiş.

Bir seferinde ziyarete gittiklerinde yağmur yağdığından dolayı odun bulamamışlar. Nazarmemmet İşan “Hey çocuklar biraz sabredin, odun da bulunur.” dediği anda yukarıdan sel gelmiş ve beraberinde birsürü odun, ağaç getirmiş. Adamlar “Vay, Nazarmemmet İşan’da keramet varmış ya!” demişler.

Bu konuşmayı Nazarmemmet İşan ile birlikte olan adamlar bana söyledi. Nazarmemmet işan, Ata İşan’ı Aktokay’a götürüp, “Bu Garrymollanınki, bu da Mahtumkulu İşanın ki” deyip mezarlarını göstermiş. Ondan sonra Mahtumkulu’nun Aktokay’da olduğu belli olmuş.

HORMATLY MYHMAN¹⁶⁶

Bendesen obaly Amandurdy jüýk diýen şyh «Magtymgulyny göreni gördüm» diýip aýdardy. Amandurdy gyzyly eňek jahyl wagtynda ol adam tog-sandan aşan eken. Ol Amandurdy jüýge şeýle gürrüň beripdir.

Bahar aýlary obamyzdan Öwezberdi şyh çallygyna (goýun–geçä) ýaz-lag diýip, Hasar dagyna göçmekçi boldy. Men ýaş–ýeleň bolamsoň, oňa göç göçürişdim. Baryp Mezitli diýen çeşmäniň (häzir şol çeşme Hasar dagynda bar) golaýynda ýurt tutduk. Öwezberdi şyh tapdan düşen garry bolansoň, «Dostumyň ogly Magtym jany (Magtymgulyny) göreýin» diýip, Garrygala sargyt etdi. Şondan soň bir adam geldi.

Öwezberdi şyh oňa söwüş etdi. Ol gelen adamyň Magtymguly şahyrdy-gyny bilip galdym. Ol ortadan uzyn, siňirlek, goýun göz, pakga gulagy otagaly, ýaýylyp ýatan tüňnüräk maňlaýly, ýuka dodak, kakçekge, at ýüzlü, oňurga burun, selçen sakgaly döşüni basyp duran adam eken. Ol Mezitlide birküç gün boldy. Dagyň gündogaryndaky Serkemere çykyp, aw awlady. Magtymguly gaýtjak bo-landa, Öwezberdi şyh bilen şahyry Çylgym eňnitden aşynça ugratdyk. Şonda Ma-gtymguly Hasar bilen hoşlaşyp, käýarym töwerege ser salyp, şu goşgyny aýtdy:

Hasar dagy beýik bolar, Üsti doly keyik bolar, Mergenlere seýik bolar, Barsaň Hasar dagyndadyr.	Pereňler çyrpynyp çykan, Boz mallar gaýa bakan, Serkemerdir deriň döken, Ýörseň Hasar dagyndadyr.
--	--

Kuh erer ýeriň soltany, Göwsünde gurmuş dükany, Üç ýüz altmyş şir mekany, Görseň Hasar dagyndadyr.	Magtymguly diýr bu dagy, Ýakypdyr heseriň dagy, Yşk edip sapaly çagy, Sürseň Hasar dagyndadyr.
---	---

Mesgen tutar çarwadarlar,
Ýalçysynda ýatar marlar,
Deresinde biter barlar,
Tirseň Hasar dagyndadyr.

¹⁶⁶ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1754e-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Baba Neжебaly ogly, 60 ýaş, çala sowatly. Balkan we-layatyň Serdar etraby. Ýazyp alan: D. Nuralyýew. 1958-nji ýylyň tomsy. Rowaýat «Ma-gtymguly hakynda halk rowaýatlary» diýen kitabyň 42–43-nji we «Magtymguly–225» diýen kitabyň 305–306-njy sahypalarynda neşir edilipdir. Göçürmesi 1739e bukjada.

KIYMETLİ MİSAFİR

Bendesen köyünden olan Amandurdy Şeyh “Mahtumkulu”nu göreni gördüm.” demiş. Amandurdy küçükken o kişi doksan yaşlarındaymış. Aman-durdy şeýle bir şey anlatmış:

Bahar aylarında köyümüzden Öwezberdi Şeyh her yıl bahar gelince keçi ve koyunlarını alıp Hasar dagındaki yaylağa göç edermiş. Ben biraz büyü-yünce onunla birlikte yaylağa göç ettim. Biz, Mezitli adıyla bilinen çeşmenin (hala o çeşme Hasar dagında bulunmakta) yakınına yerleştik. Öwezberdi şeyh güçten kuvvetten düşen bir yaşlı olduktan sonra “Dostumun oğlu Mahtumku-lu”nu bir göreyim” deyip, Garrygala’ya haber gönderdi. Ondan sonra bir adam geldi.

Öwezberdi Şeyh konuğu ağırladı. Gelen kişinin şair Mahtumkulu oldu-ğunu öğrendim. O biraz uzun boylu, kemikli, koyun gözlü, kulakları büyük, geniş çıkık alınlı, ince dudaklı, çenesi kurutulmuşş kavun gibi, at yüzlü, sey-rek sakalları bağına kadar inen bir adamdı.

O, Mezitli’de birkaç gün kaldı. Dağın doğu tarafındaki Serkemere çı-kip, avlandı. Mahtumkulu geri döneceği zaman Öwezberdi şeyh ile birlikte şairi, Çılgım yamacını aşincaya kadar geçirdik. Sonra Mahtumkulu Hasar ile vedalaşyp etrafına bakınarak şu şiiri söyledi:

Hasar dağı büyük olur, Üstü dolu geyik olur, Avcılara destek olur, Gitsen Hasar dağındadır.	Kaplanlar çırpınıp çıkar, Boz marallar hoşça bakar, Serkemerdir, teriň döker, Gezsen Hasar dağındadır.
--	---

Dağdır yerin sultanı, Gögsünde kurmuş dükkânı, Üç yüz altmış pir mekânı, Görsen Hasar dağındadır.	Mahtumkulu söyler bu dağı, Yakamıştır heserin dağı, Aşk edip keyifli zamanı, Sürsen Hasar dağındadır.
--	--

Mesken tutar göçebeler,
Kayasında yatar yılanlar,
Vadisinde biter meyveler
Dersen Hasar dağındadır.

Türkmenleriň köňül nagyşlaryna öwrülen Magtymguly Pyragyny bu gün bütin dünýä tanayar, çünki ol umumadamzat gymmatlyklaryny tug deýin belentde göteren beýik akyldar şahyrdyr.

Maar Bayjyýew, gyrgyz ýazyjysy

Magtymguly wagtdan bir gapdala çykyp, ony kesesinden synlaýan ýaly duýgy döredýär: şahyr wagtyň hem dünýäniň bir bölegi dälde, eýsem, wagtyň başlangyjyny, ortasyny hem ahyryny, geçeni hem geljegi gören beýik şahyrdyr. «Pyragy» sözüniň «el çeken», «boşan», «dynan» ýaly many jäheti «Aňryk ätläp gören» diýmekdir. Hut şonuň üçinem Magtymgulyň adyňň abraýynyň barha artmagy tebigy hadysadyr, çünki şahyr sözüň doly manyсында umumadamzat ruhunyň tugudyr, şamşyragydyr.

Timur Pulatow, özbek ýazyjysy

Pyragynyň baş terjimeçisi Arseniy Tarkowskiň «Magtymgulyň durmuş kodeksleri» diýip atlandyran goşgularynyň setirlerini içimden gaýtalaýaryn. Ol goşgular durmuşa dogry düşünmegi, günisagady ölçelip berlen gysgajyk ömrüň ýeke pursadynyda manyşy geçirmezligi, halallygy, rehindarlygy, adamçylygyň, ynsabyň çäginde çykmazlygy, kanagatlylygy öwredýär. Magtymgulyň döredijiligi durşy bilen düşünje, päklik, ylym, adalat, ynsap. Bular bolsa ýaşayşyň esasy sütünleri.

Sergeý Baruzdin, rus ýazyjysy

Magtymguly Pyragy türkmen halkynyň ynsap ölçegidir, onuň şygrylary ýaşayş düzgünnamasydyr. Ol düzgünnamalar diňe bir halk üçin däl, eýsem, külli adamzat üçin hem ýaşayş düzgünnamasydyr. Özem bu şygrylar diňe bir ýaşayş düzgünnamalary bolmak bilen çäklenmeyär, olar durmuşyň kadakanunlary boýunça ýaşamaga borçly edýär. Hut şu hyzmaty üçin Magtymguly beýik şahyrdyr.

Wasiliý Ýan, rus ýazyjysy

Türkmenlerin gönül nakışlarına dönişen Mahtumkulu Firâki'yi bugün bütin dünýa tantyor, çünki o insanlığın değerlerini tug gibi yüksekere kaldıran büyük bir düşünür ve şairdir.

Maar Bayciyev, Kırgız Yazar

Mahtumkulu, zamanın dışına çıkıp onu bir kâseden seyredencesine duygular yaşamamızı sağlıyor. Şair, vaktin ve dünyanın bir kısmını değil de sanki zamanın başlangıcı, ortası ve sonunu, geçmiş ve geleceği gören büyük bir şairdir. “Firâki” sözü “el çeken”, “bırakan”, “duran” anlamlarının yanında “ileri atlıp giden” demektir. Bu sebeple Mahtumkulu'nun adının, ününün gittikçe artması tabii bir olaydır, çünkü şair sözün tam anlamıyla insanlık ruhunun tuğudur, çerağıdır.

Timur Pulatov, Özbek Yazar

Firâki'nin eserlerini tercüme eden Arseniy Tarkovski'nin “Mahtumkulu'nun hayat kanunları” diye adlandırdığı mısralarını içimden tekrarlıyorum. Bu şiirler hayatı doğru anlamayı, günü ve saati ölçülü verilmiş kısacık ömrün tek fırsatını da anlamsız geçirmemeyi, helal yaşamayı, merhameti, insanlığın, insafın çizgisinden çıkmamayı, kanaatkârlığı öğretiyor. Mahtumkulu'nun yaratıcılığında ve yaşamında temizlik, ilim, adalet, insaf gibi kavramlar öne çıkar. Bunlar ise hayatın asıl sütunları.

Sergey Baruzdin, Rus Yazar

Mahtumkulu Firâki, Türkmen Halkının insaf ölçegidir, onun şiirleri hayat kanunudur. Bu kanunlar sadece bir halk için değil ayrıca bütün insanlık için de hayat kanunlarıdır. Ayrıca bu şiirler sadece hayat kanunları olmakla kalmıyor, onlar hayatın kural ve kanunlarına göre yaşamayı borçlu kılıyor. İşte bu hizmeti için Mahtumkulu büyük şairdir.

Vasiliy Yan, Rus Yazar

MYNASYP ŞÄGİRTLER¹⁶⁷

Hywadaky Şirgazy medresesinde okaýan talyplar üçin salnan darajyk hüjreleriň birinde Gündogaryň parasatly alym şahyry Magtymguly ýaşapdyr. XIX asyr türkmen şahyrlary Seýdidir Zelili hem şol medresede okapdyrlar. Emma bularyň elleri ýuka bolany üçin, her haýsy bir hüjräni kireýine alyp bilmän, ikisi bir hüjrede ýaşamaly bolupdyr.

Halk rowaýatlaryna görä, bu ýerde elmydama bir hüjre boş durar eken. Şol hüjrede bir wagtlar Magtymguly şahyr ýaşapdyr. Medresäniň däbine görä, bu ýerde okap giden iň güýçli talybyň ýaşan hüjresi, her tarapdan bäsdeş şahyr tapylyança boş durmaly eken. Şonuň üçin bu ýerde okan talyplardan Magtymgulyň hüjresine ýaşamaga milt edip bilen bolmandyr. Diňe Seýdi bilen Zelili baryp, şol hüjrede gijesine ýatar ekenler. Sebäbi bular Magtymgulyň özleriniňki, öz halypasy hasap edipdirler.

Bir sapa iki şahyr şol hüjreden çykyp gelýärkäler, gapdallaryndan bir mollasumak çykyp:

– Magtymguly siziň nämäňiz bolýar? – diýip sorapdyr.

Bular:

– Magtymguly biziň ussadymyz bolýar – diýip jogap berýärler.

Onda molla:

– Beýle bolsa, Magtymguludan bir şygyr okap beriň – diýýär.

Şonda şahyrlaryň biri Magtymgulyň:

Mollalar ahyret sözün söýlärler,

«Müňkür olma, boljak işdir eýlärler»,

Kim biler ki ahyrette neýlärler –

Iýip, içip, münüp, guçup öt ýagşy.

– diýen bendini aýdýar.

Bu setirler mollasumaga ýaraman, hüňürdäp, bularyň ýanyndan gidiberýär.

MÜNASIP ÖĞRENCİLER

Hive'deki Şirgazi medresesinde okuyan öğrenciler için yapılan daracık odaların birinde doğunun akıllı, bilgili, âlim şairi Mahtumkulu yaşamış. 19. yüzyılın Türkmen şairlerinden Seydi ve Zelili de aynı medresede okumuş. Fakat her ikisi de fakir olduğu için, bir odanın kira ücretini karşılayamadıklarından ikisi aynı odada kalmışlar.

Halk arasındaki rivayetlere göre burada daima bir oda boş durmuş. O odada bir zamanlar şair Mahtumkulu yaşamış. Medresenin geleneğine göre, burada eğitim almış en başarılı öğrencinin yaşadığı oda, ona denk bir şair ortaya çıkana kadar boş durmalıymış. Bu yüzden burada okuyan öğrencilerden Mahtumkulu'nun odasında yaşamaya yeltenen olmamış. Ancak Seydi ile Zelili gidip o odada bir gece kalmışlar. Çünkü onlar Mahtumkulu'nu ustaları olarak görüyorlarmış.

Bir seferinde bu iki şair odadan çıkıp gelirken karşılına çıkan bir molla:

– Mahtumkulu sizin neyiniz olur? – diye sormuş. Bunlar:

– Mahtumkulu bizim üstadımız olur. – diye cevap vermişler. Bunun üzerine Molla:

Öyleyse Mahtumkulu'ndan bir şiir okuyuverin. – demiş. Sonra şairlerden biri Mahtumkulu'nun:

Mollalar ahiret sözü söylerler,

“Şüpheli olma, olur iş eylemler”,

Kim bilir ahirette neylemler

Yiyip, içip, binip, göçüp giderler.

mırsalarını söylemiş. Bu satırlar mollanın hoşuna gitmemiş, homurdanarak yanlarından uzaklaşmış.

¹⁶⁷ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1739e-njy bukjasynda saklanýar. Kimden, haçan ýazylandygy görkezilmändir. Rowaýat ikinji gezek «Edebiyat we sungat» gazetiniň 1959-njy ýylyň 19-njy noýabryndaky sanynda çap edilipdir.

MAGTYMGULYNYŇ NEBERELERİ¹⁶⁸

Magtymgulynyň ogly Mollabäbeğiň we Akgyzyň ady dakylmandyr. Indi Meñliniň ady Şyhbegleriniňkide bar. Garrymolla, Magtymguly, Abdylla, Mämetsapa dagynyň ady dakylan. Zübeýda doganym Seyitjanyň gyzy. Orazgölüň hem ady bar. Oňa Garry mama diýýäs. Pälwannyyaz gaýry ýurtda bolmaly. Olaryň içinde onuň ady bar. Ýaryň ady dakylan ilerki derede oturýar. Garrymollanyň körpe oglumyş, ady Ýarymyş. Ol gazak aýalyndan bolupdyr. Ony men Şagurbadyň gyzymyka diýip çak edýän. Şol gazak aýalyndan iki çagasy bolupdyr. Garrymollanyň ýedi ogly, bir gyzy barmyş. Bulary Täçhally garry aýdypdyr.

ADYNA HAÝRULLA GOÝDUK¹⁶⁹

Ata işan garyndaş–doganlaryny görmek üçin Garrygala atly gidipdir. Gerkezlerden bir ýaşuly onuň elinden tutup, gaýralygyna bir derä äkidipdir. Ata işan gaty gorkup:

– Eý–dat, meni satjak bolýarmyň, öldürjek bolýarmyň? – diýipdir.

Ol adam:

– Men seni tanaýan, Magsymjan men. Öldürjek däl, gorkma! – diýip, ony bir tūmmegiň üstüne eltip – Aýat oka! – diýipdir. Ata işan «Kulhuwal-lany» okapdyr. Ol adam:

– Bu seň babaň bolmaly. Ady–da Haýrulla bolmaly. Magtymgulynyň gardaşy, Garrymollanyň ogly bolmaly – diýdi. «Men Haýrullanyň kimdigini, onuň neberesini bilemok» diýip, Ata işan aýtdy.

Ata işanlarda gadym galan bir kitap bar eken, şonda «Ata işan – Nazarmämmet işan – Annagurban işan» şondan ýokarsy bir hata ýazlypdyr. Şol sahypanyň arasynda kebelek galyp, onuň suwuna iki kagyz ýapyşypdyr.

Kagyz agdarylanda, iki kagyz bir bolup agdarylypdyr. Kagyzyň ikidigi 1950–nji ýylda bilnip, Haýrullanyň kimdigi belli bolan. Şondan soň özümden kiçi Aly işanyň ogly boldy, oglunyň adyna Haýrulla goýduk.

¹⁶⁸ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynyň 1521-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Magtymgulynyň neberesi Ata işanyň ogly Gara işan. 1987-nji ýyl.

¹⁶⁹ Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golyazmalar institutynyň golyazmalar hazynasynyň 1521-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Magtymgulynyň neberesi Ata işanyň ogly Gara işan. 1987-nji ýyl.

MAHTUMKULU'NUN AKRABALARI

Mahtumkulu'nun oğlu Mollabebeg ve Akgız'ın adı kimseye verilme-miş. Şimdi Menli'nin adı Şihbegler ailesinde var. Garrymolla, Mahtumkulu, Abdulla, Memmetsapa ve diğlerlerinin isimleri de başkalarına verilmiş. Zü-beyda, kardeşim Seyitjan'ın kızı. Orazgül'ün de adı var. Ona Garry nine de-riz. Palvannyyaz başka yurttta olmalı. Onların içinde onun adı var. Yarı'nın adının verildiği kişi ilerdeki vadide oturuyor. Garrymolla'nın genç oğluymuş, adı Yarı imiş. Onun annesi Kazakmış. Onu ben Şagurbad'ın kızı mı ki diye tahmin ediyorum. Kazak eşinden iki çocuğu daha olmuş. Garrymolla'nın yedi oğlu, bir kızı varmış. Bunları ihtiyar Taçhally söylemiş

ADINI HAYRULLA KOYDUK

Ata İşan kardeşlerini görmek için atla Garrygala'ya gitmiş. Gerkezler-den bir ihtiyar onun elinden tutup kuzeydeki bir vadiye götürmüş. Ata İşan çok korkup:

– İmdat, beni satacak mısın yoksa öldürecek misin? demiş.

O adam:

– Ben seni tanıyorum. Ben Magsımcın. Seni öldürmeyeceğim korkma! deyip onu bir tūmseğın üstüne getirip “Ayet oku!” demiş. Ata işan “Kulhuval-lahı” okumuş. Adam:

– Bu senin deden olmalı. Adı da Hayrulla olmalı. Mahtumlu'nun kar-deşi, Garrymolla'nın oğlu olmalı, demiş. “ Ben Hayrulla'nın kim olduğunu, onun akrabalarını bilmiyorum.” demiş Ata işan.

Ata İşanlarda geçmişten kalan bir kitap varmış. O kitapta “Ata İşan, Nazarmemmet İşan, Annagurban İşan” ve diğler aile üyeleri hakkında bilgiler varmış. Bu sayfanın arasında bir kebelek kalmış, onun ıslaklığıyla iki kâğıt birbirine yapışmış.

Kağıt aktarıldığında, iki kağıt birmiş gibi aktarılmış. Kağıdın ikili ol-duğu 1950 yılında anlaşılmiş ve Hayrulla'nın kim olduğu belli olmuş. On-dan sonra benim küçüğüm Alı İşanın oğlu oldu ve oğlunun adını da Hayrulla koyduk.

Magtymgulynyň aýdymalaryny iki tarly tamdyrasyna goşup aýtmak türkmen üçin aňrybaş hezillikdir. Magtymguly türkmenleriň gökleň urugyn dan bolup, ol dünýäniň ähli kitaplaryny, ylmy gowy bilip, ajaýyp zatlar döredipdir, örän oňat goşgular ýazypdyr. Onuň kitaby Gurhandan soň, türkmenleriň arasynda uzak wagtlaý ikinji orny eýelär.

* * *

Magtymgulynyň eserleriniň biziň üçin gymmaty onda türkmen diliniň örän sap nusgalarynyň barlygyndadyr. Bu hili nusgalary onuň at, ýarag hakda we ş.m. temalara bagyşlaý ýazan goşgularynda görmek bolýar. Munuň ýaly ýagdaý Gündogar halklarynyň edebiyatynda juda seýrek duş gelyär. Toýdatomguda ýada ýönekeý bir üýşmeleňde Magtymgulynyň aýdymaryndan aýdýan bagşyny diňlemek miýesser gelen pursatlary meniň aňymda asla ýitmejek täsir galdyrdy.

* * *

Magtymgulynyň sygyrlar ýygındysy iňňän gzykly. Onda, bir tarapdan, türkmen diliniň arassa nusgasyny görsek, ikinjiden, şu ýygındyda beýleki Gündogar şahyrlarynyň eserlerinde seýrek duş gelyän zatlar barada jikmejik aýdylýar.

Arminiý Wamberi, wenger alymy

Mahtumkulu'nun türkülerini iki telli dutarına koşup söylemek Türkmen için en büyük zevktir. Türkmenlerin Göklen boyundan olan Mahtumkulu, ilim sahibi biri olarak pek çok kitap okumuş ve oldukça güzel şiirler yazmıştır. Onun divanı, Kur'an'dan sonra Türkmenler arasında uzun süre ikinci sırada yer alacaktır.

Mahtumkulu'nun eserlerinin bizim için kıymeti, şairin şiirlerinde Türkmen dilinin çok saf örneklerinin yer almasıdır. Bu nitelikteki örnekleri şairin at, silah, savaş konulu şiirlerinde açıkça görmek mümkündür. Böyle bir duruma Doğu halklarının edebiyatında çok az rastlanır. Düğünde bayramda ya da sade bir eğlencede Mahtumkulu'nun türkülerini icra eden bir bahşığı dinlemenin verdiği mutluluk, benim zihnimde asla silinmeyecek izler bıraktı.

Mahtumkulu'nun şiirlerinin hepsi oldukça ilgi çekicidir. Onun şiirlerinde, bir taraftan Türkmen dilinin en saf örneklerini görülürken, diğer yandan Doğu'nun diğer şairlerinin eserlerinde çok az rastlanılan özellikler ayrıntılı olarak dile getirilmiştir.

Armin Vamberi, Macar akademisyen

MAGTYMGULY HAKYNDAKY MAGLUMATLAR

1.¹⁷⁰

Magtymguly Ýonaçy ogulsyz-gyzsyz geçip barandan soň, aýaly bilen Bilewke ata diýen öwlyä ýykylypdyr. Şol ýerde «Bir ogul berdik» diýlipdir. Ogly bolupdyr. Olar «Garran wagtymyz oglumyz boldy» diýip, oňa Garrymolla dakypdyrlar. Magtymguly Ýonaçy tiken ýonasynyň ondan birini garyp-gasarlara berenmiş. Garrymollanyň oglunyň ady hem Magtymguly. Oňa atasynyň adyny dakypdyrlar. Bu Magtymguly dogandan dünýä dür saçyberenmiş.

2.¹⁷¹

Aýdan aý, günden gün geçip, wagty-sähedi bilen Magtymguly Ýonaçynyň bir ogly bolýar. Oňa Döwletmämmet diýip at goýýarlar. Soň ony Salyh Nyýaz ahuna berýärler. Döwletmämmet ýaşka-da örän zehinli eken. Ol her bir meselede Salyh Nyýazy ýeňer eken. Ahun onuň örän güýçländigini bilipdir we oňa yhlas bilen hyzmat etmäge başlapdyr.

3.¹⁷²

Azadynyň çyn ady Döwletmämmet ekeni. Ol halkyň azatlygyny, oňat ýaşamagyny arzuw edipdir. Şonuň üçin ol öz adyna-da «Azady» diýen lakam goýupdyr. Döwletmämmediň ýaşı otuzdan agansoň, onuň bir ogly bolupdyr. Toý, şatlyk başlanypdyr. Edil şu toýuň üstüne bolsa, Azadynyň iň oňat görýän dosty Selim Magtym gelipdir. Ýaňky bolan çagany:

– Al, sen şuny ogul edinäý – diýip, Selim Magtymyň etegine atypdyrlar. Ol bolsa bäbegiň maňlaýyndan ogşap, kellesini sypalapdyr-da:

– Entek siz muny idediň, ulalandan soň, özüm äñederin – diýip, çagany yzyna beripdir. Şondan soň bu oglanjyga her kim «Magtymyň ogly, Magtymyň guly» diýişip ýörensoňlar, onuň ady hem Magtymguly bolup galyberýär.

170 Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 842e-nji bukjasynynda saklanýar. Aýdan: Begmyrat Halyl ogly, 82 ýaş. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1940-njy ýyl.

171 Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1743e-nji bukjasynynda saklanýar. Aýdan: Baba Neжебaly, 62 ýaş. Balkan welaýatynyň Serdar etrabynyň Çukur obasy. Ýazyp alanlar: K. Jumaýew bilen M. Hudaýgulyýew. 1958-nji ýyl.

172 Görnükli edebiýatçy Mäti Kösäýewiň «Edebiýat taryhynyň käbir meseleleri» (Aşgabat: TDN, 1963, 150 sah.) atly kitabynyndan alyndy.

MAHTUMKULU HAKKINDAKI MAĞLUMATLAR (s. 141-154)

1

Mahtumkulu Yonaçy, çocuksuz geçip giden yıllarından sonra eşi ile birlikte Bilewke Ata diye bilinen bir türbeye gitmişler. Orada “Bir oğul verdik” denilmiş ve oğlu olmuş. Onlar “Yaşlılık çağında bir oğlumuz oldu.” deyip evlatlarına Garrımolla ismini vermişler.

Mahtumkulu Yonaçy diktiği kayışlardan kazandığının onda birini fakir ve yoksullara vermiş. Garrı Molla’nın oğlunun adı da Mahtumkulu’dur. Ona dedesinin adını vermişler. Mahtumkulu doğduğunda dünyaya bir inci gibi saçılıvermiş.

2

Aydan ay günden gün geçmiş, vakti saati gelince Mahtumkulu Yonaçy’nın bir oğlu olmuş. Ona Döwletmämmet adını koymuşlar. Sonra onu Salih Niyaz Molla’ya vermişler. Döwletmämmet çok zeki bir çocukmuş. O, her konuda Salih Niyaz’ı yenermiş. Hocası onun çok akıllı olduğunu bildiği için ona ihlas ile hizmet etmeye başlamış.

3

Azadi’nin asıl adı Döwletmämmet’miş. O, halkının bağımsızlığını ve iyi bir şekilde yaşamasını arzulamış. Bu sebeple “Azadi” mahlasını kullanmıştır. Döwletmämmet’in yaşı otuzu geçtikten sonra bir oğlu olmuş. Ziyafet ve toy düzenlenmiş. Tam da bu ziyafetin üstüne Azadi’nin en iyi dostu Selim Magtım gelmiş. Yeni doğan çocuğu:

- Al, bunu kendine oğul edin, deyip Selim Magtım’ın eteğine atmışlar. O da bebeğin alnından okşayıp başını sıvazlamış ve:

- Şimdilik buna siz bakın, büyüdükten sonra ben ona göz kulak olurum, deyip çocuğu geri vermiş. Bu olaydan sonra bu oğlancığa herkes “Magtım’ın oğlu, Magtım’ın kulu” demeye başlamış ve onun adı da Mahtumkulu olarak kalmış.

4.¹⁷³

Magtymguly Ýonaçy kyrk alty ýaşyndaka Garrymolla diýen ogly bolýar. Ýonaçy bolsa altmyş alty ýaşynda ýogalydyr.

5.¹⁷⁴

Gazak aýal Azadynyň ýanyna gelip:

– Ölinçäň hyzmatynda boljak – diýýär. Şonda Azady ýaş Magtymgula sala salýar. Ol ilki razy bolmaýar. Soň razylyk berýär. Magtymgulyň özem ýeňne aýal bilen ýaşapdyr. Ondan Mollabäbek diýen bir ogul bolýar. Ol yedi ýaşynda ölýär. Soň Magtymgulyň ogly bolmaýar. Ol zürýatsyz dünýäden ötyär.

6.¹⁷⁵

Döwletmämmedin dokuz ogly, üç sany gyzy bolupdyr. Ogullarynyň ady: Çaky, Päki, Gulça, Çerre, Janesen, Seýit, Magtymguly, Mämmetsapa (Mämmetsapanyň aýaly hem Akgyzdyr), Abdylla. Gyzlarynyň ady Hurma (Zeliliniň ejesi), Baýram, Hanmeňli.

Musa ahunyň aýtmagyna görä, Abdylla öýlenmänkä dünýäden ötüpdir. Gulçany bolsa Öweznepes serdar Bagajykda öldüripdir. Magtymguly ömrüniň köpüsini Gökýantamda ýaşap geçiripdir.

7.¹⁷⁶

Döwletmämmed bir gün Magtymgula garap: – Men ölenimden soň, pylan-pylan mallary öldürüp, yzymda sadaka berersiň – diýende, Magtymguly sesini çykarman, elindäki çyrany yzyna tutupdyr.

173 Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 842e-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Gazak Agajyk ogly, 52 ýaş. Magtymgulyň garyndaşlaryndan. Balkan welaýatynyň Magtymguly etrabynyň merkezi. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1940- -njl ýyl.

174 Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 842e-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Gazak Agajyk ogly, 52 ýaş. Magtymgulyň garyndaşlaryndan. Balkan welaýatynyň Magtymguly etrabynyň merkezi. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1940- -njl ýyl.

175 Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1743e-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Baba Nejebaly, 62 ýaş. Balkan welaýatynyň Serdar etrabynyň Çukur obasy. Ýazyp alanlar: K. Jumaýew bilen M. Hudaýgulyýew. 1958-njl ýyl.

176 Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 614e-nji, 1739e-njl we 1756e-njl bukjalarynda saklanýar.

4

Mahtumkulu Yonaçy'nın kırk altı yaşındayken Garri Molla adında bir oğlu olur. Yonaçy ise altmış altı yaşında vefat eder.

5

Kazak bir kadın Azadi'nin yanına gelip:

- Ölünceye kadar hizmetinizde olacağım, demiş. O sırada Azadi genç Mahtumkulu'na danışmış. O, ilk önce razı olmamış ama sonra razı gelmiş.

Mahtumkulu yengesi ile evlenmiş. Ondan Mollababek adında bir oğlu olmuş. O, yedi yaşında ölmüş. Daha sonra Mahtumkulu'nun oğlu olmamış. O, zürriyetsiz bir şekilde dünyadan göçüp gitmiştir.

6

Döwletmämmed 'in dokuz oğlu, üç tane de kızı olmuş. Oğullarının adı: Çakı, Päki, Gulça, Çerre, Canesen, Seyit, Mahtumkulu, Mehmet Sefa (Mehmet Sefa'nın eşi de Akkız'dır), Abdullah. Kızlarının adı Hurma (Zelili'nin annesi), Bayram, Hanmenli. Musa Molla'nın söylediğine göre Abdullah evlenmeden dünyadan göçmüş. Gulça'yı ise Öweznepes Serdar Bagacık'da öldürmüş. Mahtumkulu ömrünün çoğunu Gökýantam'da geçirmiştir.

7

Döwletmämmed bir gün Mahtumkulu'na bakıp:

- Ben öldükten sonra şu hayvanları kesip ardından sadaka verirsin, dediğinde Mahtumkulu sesini çıkarmadan elindeki lambayı arkasına almış.

Azady onuň diýjek bolýanyňa düşüniň: «Aý, onda özüň bil» diýipdir. Magtymgulynyň bu hereketi «Ölüm-ýitim hakda däl-de, ýagty jahan hakda pikir edeli. Çyramyzyň ýşgy sönmesin» diýdigi eken.

8.¹⁷⁷

Garrymollany Şagurbatýň ýanynda, Etregiň Hajygowşan obasynda jaýlaýarlar. Garrymolla bilen Şagurbatýň aralygynda Magtymgulynyň gubury bolmaly. Halk gürrüňine görä, üç günden soň Magtymgulynyň jesedi uçup gidenmiş. Şondan soň «Şahyryň gubury ýok» diýen gürrüň ile ýaýrapdyr.

9.¹⁷⁸

Meniň kakam elli baş ýaşlarynda Magtymgulyny gören adamdan eşiden gürrüňini bize aýdyp berdi. Ol Magtymgulynyň şekili hakynda şeýle diýdi:

– Magtymguly çar deň, saryýagy, at ýüzli, çokarak köse sakgally, gözi mawa ýakyn, goýun göz adam eken. Çekgesakgaly hem ýukatap eken. Gulagynyň iç çentinde tüýi bar eken.

10.¹⁷⁹

Magtymguly örän owadan adam bolupdyr. Ol saryýagy, siňirdenräk, uzyna golaý, at ýüzli, sakgaly döşüne düşüp duran, emma aşagy selçeňräk, özem goýun göz adam eken.

11.¹⁸⁰

Magtymguly ýeňne aýal bilen geçipdir. «Durusyn içmişler, laýa sataşdym» diýip, ýeňne aýala dakylandygyny aýdypdyr. Bu habary Kór bagşy (Batyr) aýdym aýtmazdan oň gürrüň bererdi. Ol Magtymgulynyň «Sataşdym» diýen goşgusyny şirwan perdede saza salyp aýdardy. Kór bagşyň asly tekäniň tilkilerindendir. Ol örän güýçli bagşydy. Kór bagşy Gökdepe urşunda kyrk sekiz ýaşynda ok degip öldi.

177 Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1613e-nji bukjasynda saklanýar. Ýazyp alan: D. Nuralyýew. 1957-nji ýyl

178 Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 614e-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Mämmetyrza Çakan ogly, 60 ýaş. Balkan welaýatynyň Magtymguly etrabynyň Arapjyk obasy. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1940-njy ýylyň 25-nji iýuny.

179 Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1743e-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Baba Neжебaly, 62 ýaş. Balkan welaýatynyň Serdar etrabynyň Çukur obasy. Ýazyp alanlar: K. Jumaýew bilen M. Hudaýgulyýew. 1958-nji ýyl.

180 Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 842e-nji we 846e - -njy bukjalarynda saklanýar.

Azadi onun ne diyeceğini anlayıp: “Peki, o vakit kendin bilirsin” demiş.

Mahtumkulu bu hareketi “Ölüm-yitim hakkında değil de aydınlık cihan hakkında konuşalım. Lambamızın ışığı sönmesin.” demekmiş.

8

Garrı Molla’yı Şagurbat’ın yanına yani Etrek’in Hacıgovşan köyüne defnederler. Garrı Molla ile Şagurbat’ın arasında Mahtumkulu’nun mezarı olmalı. Halkın söylentilerine göre üç gün sonra Mahtumkulu’nun cesedi oradan uçup gitmiştir. Bu sebeple “Şairin mezarı yok” diye bir söylenti yayılmış.

9

Babam elli beş yaşındayken Mahtumkulu’nu gören bir adamdan duyduğu konuşmayı bize anlattı. O, Mahtumkulu’nun fiziği hakkında şöyle demiş: Mahtumkulu sözü bir, sarışın, at yüzlü, uzun sakallı, gözü maviye yakın, koyun gözlü bir adammış. Elmacık kemiğindeki sakalı da inceymiş. Kulağının iç kısmında da tüyler varmış.

10

Mahtumkulu çok güzel bir adammış. O, sarışın, zayıf, uzuna yakın, at yüzlü, sakalı göğsüne kadar inen fakat aşağı tarafları seyrek, koyun gözlü bir adammış.

11

Mahtumkulu yengesi ile evlenmiş. “Durusın içmişler, laya sataşdım” diyerek yengesi ile evlendirildiğini dile getirmiş.

Bu bilgiyi Kór Bahşı (Batır) türkü söylemeden önce anlatmış. O, Mahtumkulu’nun “Sataşdım” adlı şiirini şirvan perdesinde saz çalarak söylemiş. Kór Bahşı’nın aslı Teke yöresindedir. O, çok güçlü bir bahşıymış. Kór Bahşı, Göktepe Savaşı’nda kırk sekiz yaşında ok saplanması sonucu vefat etmiştir.

12.¹⁸¹

Öwezberdi şyh, Selim magtym diýen adamlar öz zamanasynyň akylyly kişileri ekeni. Olar Magtymgulynyň neberesi bilen elmydama dostlukly aragatnaşyk saklapdyrlar. Şonuň üçin Öwezberdi şyh, Selim magtym Magtymgululy bilen dogan okaşypdyrlar. Öwezberdiniň mazary Magtymgululy etrabında, Sumbaryň boýunda, Gerkez ýaýlasyndadyr.

13.¹⁸²

Magtymgulynyň ýakyn dostlarynyň biri Nazaraly ahun eken. Beýik şahyryň terbiýesini alan Nazaraly özüniň ahunlygyna garamazdan, öz zähmeti bilen ýaşapdyr. Hemme ruhanylara berlişi ýaly, obadaşlary oňa-da bir keleme suwy artyk berjek bolupdyrlar. Emma ol almandyr.

14.¹⁸³

Magtymgulynyň Eýranda ýaşayan nebereleriniň aýtmagyna görä, Magtymgululy Garrynohurda ýaşayan Allaberdi beg atly adam bilen ýakyn aragatnaşyk saklapdyr. Şahyr Hywa, Buhara argyşa gidende-de, şu obanyň üstünden geçip, Allaberdi begiňkide ýygy-ýygydan myhmançylykda bolar eken. Allaberdi beg daban azaby bilen ýaşayan, zähmetsöýer, halalhon tebip eken. Ýazyjy Goçy Annasähedowyň aýtmagyna görä, Allaberdi beg onuň altynjy arkasy. Sowatly, sylagly, şahandaz Allaberdi beg hemişe at üstünde gezipdir. Obada sözi geçýän, halkyň önüne düşüp, agzybirliги saklaýan adamlaryň hatarynda tanalypdyr. Allaberdi begiň aňyrsy Arçman obasyndan eken. Tebipçiligi özüne kesbi-kär edensoň, ir mahallar dermanlyk ot-çöpüň mesgeni bolan Garrynohur jülgesine maşgalasy bilen ymykly göçüp barypdyr. Soňra onuň agtyk-çowluklary Sumbar ýakalaryna, Könekesir obasyna ýaýrapdyr. Magtymgululy bilen Durdy şahyryň aýdyşygy hem Allaberdi beg tarapyndan şu obada ösüp oturan äpet goşa çynaryň saýasynda gurnalypdyr. Allaberdi beg öz çakylygy bilen Magtymgulynyň Garrynohura gelip, Durdy şahyr bilen şygyr aýdyşjakdygy baradaky habary ýakyndyr alys obalara ýollapdyr. Şeýle bolansoň, bu habary eşidip, oňa tomaşa kylmak üçin dumly-duşdan, paý-pyýadalap gelen mähelle barysy Garrynohura ýygnanypdyr. Iki şahyr şygyr aýdyşyp, uly ile hezil beripdir. Ertesi Magtymgululy, Durdy şahyr, Allaberdi beg dagy dermanlyk ot gözlegine hem awa çykypdyr.

181 Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1739e-njy bukjasynda saklanýar. Aýdan: Orazmyrat Öwezberdi oğly. Ahal welaýatynyň Kaka etrabynyň Babadurmaz obasy. 1941-nji ýyl.

182 Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1739e-njy we 1756e-njy bukjalarynda saklanýar.

183 Aýdan Goçy Annasähedow, ýazyjy. 1953-nji ýylda Magtymgululy etrabynyň Könekesir obasynda doglan. Ýazan Amanmyrat Baýmyradow, filologiya ylmlarynyň doktory. 2013-nji ýylyň 15-nji noýabry. Aşgabat şäheri.

12

Öwezberdi Şeyh, Selim Magtım gibi adamlar kendi devirlerinin akıllı isimleriymiş. Onlar Mahtumkulu'nun akrabaları ile daima dostane ilişkiler sürdürmüşlerdir. Bu sebeple Öwezberdi Şeyh ve Selim Magtım, Mahtumkulu ile kardeş gibi beraber okumuşlar. Öwezberdi'nin mezarı Mahtumkulu ilçesinin yakınlarında, Sumbar nehrinin kenarında Gerkez yaylasındadır.

13

Mahtumkulu'nun yakın dostlarından biri de Nazaralı Ahun'dur. Büyük şairin terbiyesini alan Nazaralı, molla olmasına rağmen alın teri ile öalışarak yaşamış. Bütün din görevlilerine verildiği gibi köyündekiler de ona biraz daha fazla su verecek olmuş. Fakat o almamıştır.

14

Mahtumkulu'nun İran'da yaşayan akrabalarının söylediklerine göre, Mahtumkulu'nun Garrinohur'da yaşayan Allaberdi Bey adlı kişi ile yakın bir ilişkisi varmış. Şair, Hive ve Buhara'ya ticaret için gittiğinde köyün yakınından geçip Allaberdi Bey'in yanında misafirliğe kalmadan gitmezmiş. Allaberdi Bey alın teri ile yaşayan, kendi emeği ile kazanan, haram lokma yemeyen bir doktormuş. Yazıcı Goçı Anna Sahedov'un söylediğine göre, Allaberdi Bey onun altıncı göbekten akrabasıymış. Edepli, saygılı, neşeli olan Allaberdi Bey daima at üstünde gezermiş. Köyde sözü geçen, halkı bir araya getiren birlik ve beraberliği sağlayan adamlardan biri olarak tanınmış. Allaberdi Bey'in soyu Arçman köyündenmiş. Doktorluk mesleğini yaptıktan sonra yakın bir zamanda şifalı bitkilerin yeri olan Garrinohur vadisine ailesi ile son kez göç etmiş. Sonra onun torunları Sumbar kıyılarına, Könekesir köyüne dağılmış.

Mahtumkulu ile Durdı Şair'in karşılıklı söylediği şiirler, Allaberdi Bey tarafından bu köydeki iki dev çınarın gölgesinde derlenmiştir. Allaberdi Bey, kendi daveti üzerine Mahtumkulu'nun Garrinohur'a geleceği ve Durdı şair ile şiir söyleyeceği haberini yakın uzak tüm köylere duyurmuş. Daha sonra bu haberi duyup şairleri izlemek için dört bir yandan yürüyerek gelen kalabalıklar Garrinohur'da toplanmış. İki şair şiir okuyarak oradaki insanlara büyük bir keyif vermişler. Ertesi gün Mahtumkulu, Durdı şair ve Allaberdi Bey hastalıklara deva bulmak için şifalı ot bakmaya ve ava çıkmışlar.

15.¹⁸⁴

Magtymguly şahyr ylmy, bilimi bolmadyk, hüşür, zekat diýip ilin malyna göz tikip ýören mollasumaklary ýigrenipdir. Olaryň syryny paş edipdir. Şonuň üçin ruhanylar hem oňa at dakyp «Bu şahyr-a gökleňin guly-la» diýer ekenler. Şonda Magtymguly «Başlady», «Sopular» diýen goşgularyny goşanmyş.

16¹⁸⁵

Meniň kakam «Magtymgulynyň aýal doganyny gördük» diýip aýtdy. Onuň ady Zübeýda bolup, gözi gögräk, uzyn boýly, saryýagyzy aýal eken. Magtymgulynyň ýakyn garyndaşlary, agtyk- -çowluklary ilerde diýýärdiler. Meniň kakam ýetmiş ýaşap dünýäden ötdi. Men şonda otuz-otuz iki ýaşymdadym. Häzir men segsen iki ýaşadym. Kakamdan eşitmegime görä, Magtymgulynyň dünýäden ötenine bir yüz elli – bir yüz altmyş ýyl bolandyr.

17.¹⁸⁶

Magtymguly «Men ýogalanymda bir düýe geler. Meni şoňa ýükläp goýberin. Düýäniň çöken ýerinde hem jaýlaň» diýip, wesýet edipdir. Adamlar düýäniň çöken ýerinde Magtymgulyny jaýlapdyrlar.

15

Mahtumkulu şair, ilmi olmayan, yardım ve zekât diyerek halkın malına göz dikip molla geçinen tiplerden nefret edermiş. Onların gerçek yüzlerini ortaya çıkarmış. Bundan dolayı mollalar da ona ad takarak “Bu şair Göklen’in kölesidir.” derlermiş. Bunun üzerine Mahtumkulu “Başladı”, “Sofular” isimli şiirlerini yazmış.

16

Babam “Mahtumkulu’nun kız kardeşini gördük” demişti. Onun adı Zübeyde’ymiş. Gözü mavimsi, uzun boylu, sarışın bir kızmış. Mahtumkulu’nun yakın akrabalarının, torunlarının güneyde olduğu söylenirmiş. Babam yetmiş yıl kadar yaşayıp dünyadan göçtü. Ben o zaman otuz otuz iki yaşındaydım. Şimdi ise seksen iki yaşındayım. Babamdan duyduğuma göre, Mahtumkulu dünyadan göçüp gideli yüz elli yüz altmış yıl olmuş.

17

Mahtumkulu “Ben öldüğümde bir deve gelecek. Beni ona yükleyin. Devenin çöktüğü yere de beni gömün” diye vasiyet etmiş. İnsanlar da Mahtumkulu’nu devenin çöktüğü yere defnetmişler.

184 Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1739e-njy bukjasynda saklanýar. Aýdan: Çakan Kötel ogly, Aşgabat şäheriniň Köşi obasy. 1941-nji ýyl.

185 Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 842e-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Begmyrat Halyl ogly, 82 ýaş. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1940-njy ýyl.

186 Asyl nusgasy A. Baýmyradowyň şahsy arhiwinde saklanýar. Aýdan: Annabibi Nazarowa, 76 ýaş, pensioner. Balkan welaýatynyň Magtymguly etrabynyň merkezi. Ýazyp alan: Balkan welaýatynyň Magtymguly etrabynyň Magtymguly adyndaky orta mekdebiniň mugallymy A. Aşyrowa. 1982-nji ýylyň 8-nji marty.

Biz doganlyk medeniýetleriň ümmülmez baýlygynyň eýeleridiris. Biziň edebiýatymyzyň genjihazynasyna doganlyk türkmen halkynyň beýik ogullarynyň biri, türkmen edebiýatynyň nusgawy şahyry Magtymguly ägirt uly goşant goşdy.

Petrus Browka, belarus şahyry

Men henize çenli şeýle özboluşly döredijiligi bilen şeýle original häsiýetli, sygyrlary çuňňur mazmunly şahyra az duşupdym. Ony dünýäniň ähli halklaryna giň möçberde tanatmak gerek. Magtymgulynyň döredijiliginde öwrenere zat judajuda köp.

Leonid Nowiçenko, ukrain alymy

Men henize çenli şeýle özboluşly döredijiligi bilen şeýle original häsiýetli, sygyrlary çuňňur mazmunly şahyra az duşupdym. Ony dünýäniň ähli halklaryna giň möçberde tanatmak gerek. Magtymgulynyň döredijiliginde öwrenere zat judajuda köp.

Leonid Nowiçenko, ukrain alymy

Biz kardeş medeniýetlerin uçsuz bucaksız zenginliğine sahibiz. Edebiyat hazinemize kardeş Türkmen halkının büyük evlatlarından biri olan Türkmen edebiyatının örnek şairi Mahtumkulu muazzam bir katkıda bulundu.

Petrus Brovka, Belaruslu şair

Bugüne kadar böyle özgün yaratıcılığı ile kendine has özellikleri olan ve şiirleri derin anlamlar taşıyan şairle az karşılaştım. Onu dünyanın bütün halklarına iyice tanıtmak gerekir. Mahtumkulu'nun yaratıcılığında araştırılacak ve öğrenilecek şey çok fazla.

Leonid Nowiçenko, Ukraynalı yazar

Türkmen şairi Mahtumkulu ile Moğol şairi Danzanravja'nın şiirleri Doğu'nun kıymetli edebî mirası olarak kabul ediliyor. İki halkın bu iki büyük şairi aynı devirde 1700'lü yılların sonu ile 1800'lü yılların başında yaşamıştır ve nesilden nesile miras kalan şiirleri yazmıştır. Bu büyük şairlerin yaratıcılığındaki benzerlik, halklar arasındaki sanat ve medeni ilişkilerin bir bölümünü de göstermektedir.

Oçurbat Kişugsgren (Kişugsiren), Moğol edebiyatçısı

18.¹⁸⁷

Magtymguly işany akmaýa ýükläp, Aktokaýda, atasynyň ýanynda jaýlandyklary barada Täçhally Garry diýen adam gürrüň berenden soň, Annagurban işan segsen-togsan ýyl mundan ozal, segsen-togsan sany talyby bilen her ýylda, ýaz aýlary Garrymollanyň guburyna zyýarata gelipdir we sadaka beripdir. Güýz, tomus, gýş gelmezmiş. Diňe ýaz aýlary gelermiş. Ýa Garrymollanyň doglan wagty, ýa-da aradan çykan wagty ýaz aýlary bolmaly. Ýa-da Magtymgulynyň aradan çykan wagty ýaz aýlary bolan bolmaly. Annagurban işan, takmynan, togsan ýyl öň segsen sany talyp bilen «Bu Garrymolla, bu-da Magtymguly işan» diýip, mazarlaryny görkezipdir. Garrymollanyň aýaly we beýleki ogullarynyň we garyndaşlarynyň köpüsi şol taýda (Aktokaýda) bolmaly. Annagurban işan yzyna ogly Nazarmämmet işany tirkäp getirip, zyýarat etdirip, «Bu Garrymollanyňky, bu Magtymgulynyňky» diýip aýdypdyr. Annagurban işan Täçhally garrydan eşidenlerini ogluna aýdypdyr. Soňra Nazarmämmet işan Ata işana aýdypdyr.

19.

Magtymguly hem il içinde belli we meşhur şahyr adam bolandygy sebäpli, ady dünýä dolan, tamam dünýäni gezen adam. Bütün Aziýany tekmlil (doly) gezipdir. «Wah, Romy, Pereňi görsem» diýipdir. Ol ýerleri görmändir. Mekgäni görendigi hakda iki rowaýat bar. Birinde görüpdür, beýlekisinde görmändir diýilýär.

20.

Magtymgulynyň şygrylarynyň bir nusgada birhili, başga nusgada başgaçarak berilmegi onuň agyzdan-agza geçenligi sebäplidir. Magtymgulynyň dosty Magtymgulynyň öz dilinden eşidipdir, ýöne çylşyrymly ýerini aňşyrmadyr. Ol özüçe, şeýle diýdi-how diýip ýazypdyr. Ikinji gezek bolsa, şol dostunyň agzyndan Molladurdy ýazyp alypdyr. Şu wagt şol Molladurdyň ýazan kitaplary bar. Düýesi ýykylypdyr diýen gürrüňi Agajan aga diýlen gözi kör, boýy uzyn adam mundan otuz ýyl ozal maňa gürrüň beripdi.

18

Mahtumkulu İşan'ı Akmaya adlı deveye yükleyip Aktokay'da babasının yanına defnettikleri hakkındaki bu bilgiyi Taçhallı Garrı denilen kişi verdikten sonra Annagurban Molla bundan seksen doksan yıl önce seksen doksan tane talebesi ile her yıl bahar aylarında Garrı Molla'nın mezarını ziyarete gelir ve sadaka verirmiş. Sonbahar, yaz ve kış aylarında gelmezlermiş. Sadece ilkbahar aylarında gelirlermiş. Ya Garrı Molla'nın doğduğu zaman ya da vefat ettiği zaman yani bahar aylarında olmalıymış. Ya da Mahtumkulu'nun vefat ettiği zaman olan bahar ayları olmalıymış. Annagurban İşan tahminen doksan yıl önce seksen tane talebesi ile “Bu Garrı Molla, bu da Mahtumkulu İşan” deyip talebelerine mezarlarını göstermiş. Garrımolla'nın eşi, oğulları ve akrabalarının hepsi buradaymış (Aktokay'da). Annagurban İşan peşine oğlu Nazar Mehmet İşan'ı takarak ziyarete götürmüş ve “Bu Garrı Molla'nın ki, bu da Mahtumkulu'nun ki” demiş. Annagurban İşan, Taçhallı Garrı'dan duyduklarını ogluna anlatmış. Sonra Nazar Mehmet İşan da Ata İşan'a söylemiş.

19

Mahtumkulu halk içinde belli bir konuma sahip olan meşhur bir şair olduğu için adı dünyaya yayılmış ve tüm dünyayı gezmiş birisidir. Bütün Asya'nın tamamını gezmiş. “Keşke, Rum'u, Frenk'i de görsem” demiş. Çünkü oraları görmemiş. Mekke'yi gördüğüne dair ise iki rivayet vardır. Birinde görmüştür, diğesinde ise görmemiştir denilmektedir.

20

Mahtumkulu'nun şiirlerinin bir nüshasında aynı başka bir nüshasında farklı olmasının sebebi onun şiirlerinin ağızdan ağıza geçerek yayılmasıdır. Mahtumkulu'nun dostu, Mahtumkulu'nun kendi ağzından aktarmış fakat karışık ve zor yerlerini anlamamış. O da kendince şöyle dedi böyle dedi, diyerek yazıya geçirmiştir. İkinci bir husus da şiirlerin bir kısmını da o dosttan Molladurdy adlı şair derlemiş. O vakitlerde Molladurdy'nın da yazdığı kitapları varmış. Devesi yıkılmış adlı rivayeti Ağacan Ağa diye bilinen gözü kör, boyu uzun bir adam bundan otuz yıl önce bana anlatmıştı.

187 18,19,20,21,22 ve 23. Malumatlar: Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1521-nji bukjasynda saklanýar. Maglumatlar Magtymgulynyň neberesi Ata işanyň ogly Gara işanyň magnit ýazgysyna düşen ses ýazgylary esasynda taýýarlanylady. Magnit ses ýazgylary 1987-nji ýylda Eminulla – Hajy Myratguly tarapyndan TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasyna tabşyrylypdyr.

21.

Molladurdy Guşlukly diýen adamyň öz eli bilen ýazan kitaby Garabäbek aga diýlen adamyň elinde saklanýarmyş diýýärler. Ol häzir segsen ýaşyndan geçen bolmaly. Onuň atasy özünden hem köp ýaşap ötüpdir. Oňa Torum ussa diýýärler. Torum ussanyň atasyna bolsa Garabäbek diýýärler. Ol kitap nähili ýol bilen bolsa-da, Garabäbegiň eline düşüpdür. Ol kitabyň ýazylanyna, ýagny üçünji gezek ýazylanyna iki ýüz ýyldan hem köp wagt geçen bolsa gerek.

22.

Magtymgulynyň ýasan bezeg şaýlaryndan hiç zat galmandyr. Ýöne onuň bir halysy barmyş diýýärler. Ol hem çen bilen aýdylýar. Oňa Mekgä gidende Mekgeden getiren halysy hem diýýärler.

23.

Öz elimizde galan ýeke zat Garrymollanyň öz eli bilen ýazan «Muhteser» eseri. Onuň gyrasy şerh bilen bezelipdir, ýagny düşündiriş berlipdir. Ol türkmen dilinde däl. Şol şerhi Magtymguly öz eli bilen ýazypdy.

24.¹⁸⁸

Köne zamanda poşulykda gulluk edýärkäm, Küm methowuzda, Marawa depede, Soňudagynyň ilersinde gezerdik. Şonda Magtymgulynyň garyndaşy Nyýazmämmet ahun diýlen adam Magtymguludan gürrüň edip bererdi. Men şol wagt otuz ýaşly ýigitdim. Onuň aýtmagyna görä, Magtymguly Süsüş, Totay öwlüýäleriniň golaýynda, ilersi Gökjäniň gädigi, Etrek çayynyň özi, Marawa depäniň ýakyn ýanynda syrkawlap, dünýäden ötüpdir. Ol dünýäden ötjek bolanda «Bady-sabany görsem» bilen «Seyil edeliň» diýen gazalaryny aýdypdyr.

21

Molladurdy Guşlukly'nın kendi el yazısıyla yazdığı kitabın Garababek Ağa diye bilinen bir adamın elinde olduğu söyleniyor. O, şimdi seksen yaşını geçmiş olmalı. Babası ondan da daha uzun yaşayıp bu dünyadan göçüp gitmiş. Ona Torum usta derlermiş. Torum ustanın babasına ise Garababek diyorlarmış. Nasıl olduysa o kitap bir şekilde Garababek'in eline geçmiş. Kitabın üçüncü kez yazılmasının üzerinden iki yüz yıldan fazla bir zaman geçmiş olması lazım.

22

Mahtumkulu'nun elleriyle yaptığı süs eşyalarından hiçbiri günümüze ulaşmamış. Fakat onun bir halısı varmış diyorlar. O da zamanla söylenmiş bir rivayettir. Onun için Mekke'ye gittiğinde Mekke'den getirdiği halısı da derlermiş.

23

Kendi elimizde kalan tek şey Garrı Molla'nın kendi eliyle yazdığı "Muhteser" adlı eseridir. Onun kenarları şerhler ile süslenmiştir, yani açıklamaları verilmiştir. Açıklama kısımları Türkmen dilinde değildir. Bu şerhleri Mahtumkulu kendi el yazısı ile yazmıştır.

24

Eski zamanda orduda hizmet ederken Küm methovuz'da, Marava tepesinde Sonudağı'nın ilerisinde gezerdik. Orada Mahtumkulu'nun akrabası Niyaz Mehmet Molla denilen bir adam Mahtumkulu hakkında sohbet ederdi. Ben o zaman otuz yaşında bir yiğittim. Onun söylediğine göre, Mahtumkulu Süsüş, Totay mezarlıklarının yakınında, ilerisinde Gökcen'in geçidi ve Etrek çayının olduğu yerde, Marava tepesinin yakınlarında hastalanarak dünyadan göçüp gitmiş. O, ölmeden önce "Badi-Sabanı Görsem" ile "Seyil Edeliň" adlı gazellerini söylemiş.

188 Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 842e-nji we 846e -niji bukjalarynda saklanýar. Aýdan: Täçmämmet Suhanguly ogyly, 77 ýaş, çala sowatly. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1941-nji ýyl.

25.¹⁸⁹

Gyzylarbat (häzirki Serdar etraby) bilen Garrygalada (häzirki Magtymguly etraby) yaşayan adamlaryň köpüsiniň aýtmagyna görä, bu etraplarda Magtymgulynyň ýakyn garyndaşlary az. Häzir Magtymgulynyň neberelerinden Rejep diýen oğlan bar. Käri sürüji. Gysgadan orta boýly oğlan. Rejebiň ata-babasy Magtymgulynyň Gulça diýen doganyndan döräpdir. Gulçanyň Annaş diýen ogly bolýar. Annaşyň ogluna Pälwanýaz diýer ekenler. Pälwanýazyň ogly Berdinyýaz, onuň ogly Rejep. Rejep Magtymgulynyň başinji arka dolananydyr.

26.¹⁹⁰

Köne zamanda Magtymgulynyň eski golýazmalary garagalpak mollalahunlarynda, köplenç, könenen sowatly adamlarda bolardy. Garagalpak topragynda köp millet yaşayar. Magtymgulynyň eserlerini garagalpak hem, gazak-da oňat görýär. Garagalpagyň meşhur şahyrlary Berdak, Hajynyýaz dagy Magtymguludan köp zatlary öwrenipdirler. Aýtmaklaryna görä, Magtymgulynyň dünýäden ötenine indi bir ýüz otuz ýyl bolan. Onuň aýdan sözleriniň hemmesi örän dogry aýdylan. Ol boljak işleri öňünden bilipdir.

27.¹⁹¹

Magtymgulynyň goşgularyny kän bagsylar aýdardy. Köşüli Akýusup Mämiti Magtymgulynyň «Turgul diýdiler» diýen goşgusyň ökdelik bilen ýerine ýetirirdi. Ýomutlardan Çowdur kör «Bady-sabany görsem» diýen heňde aýdardy. Garadäli Göklen bolsa, Nurberdi han çagylanda Magtymgulynyň «Seýil edeliň» goşgusyň «Ýandymyň» heňinde ýerine ýetiripdir. Bamyly Goňur Sary bagşy, köplenç, «Gökje kepderiden» aýdardy.

189 Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1743e-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Baba Neжебaly, 62 yaş. Balkan welaýatynyň Serdar etrabyňyň Çukur obasy. Ýazyp alanlar: K. Jumaýew bilen M. Hudaýgulyýew. 1958-nji ýyl.

190 Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1737e-nji (1-nji depder) bukjasynda saklanýar. Aýdan: Gulmyrat Kary, 63 yaş. Garagalpagystan Respublikasynyň Hojaılı şäheri. Ýazyp alanlar: K. Seýitmyradow bilen G. Garryýew. 1959-njy ýyl.

191 Asyl nusgalary TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 842e-nji we 846e -njy bukjalarynda saklanýar. Aýdan: Täçmämmet Suhanguly ogly, 77 yaş, çala sowatly. Ýazyp alan: P. Agalyýew. 1941-nji ýyl.

25

Gyzylarbat (şimdiki Serdar cıvırı) ile Garrygala'da (şimdiki Mahtumkulu cıvırı) yaşayan insanların çoğunun söylediğine göre, bu cıvarlarda Mahtumkulu'nun yakın akrabaları azmış.

Şimdi Mahtumkulu'nun akrabalarından Recep adında bir oğlan varmış. Mesleği şoförlükmüş. Kırsadan orta boylu bir oğlanmış. Recep'in dedesi ve babası Mahtumkulu'nun Gulça adındaki kardeşinden olmuş. Gulça'nın Annaş diye bir oğlu olmuş. Annaş'ın oğluna Pelvanyaz derlermiş. Pelvanyaz'ın oğlu Berdiniyaz, onun oğlu da Recep'miş. Recep, Mahtumkulu'nun beşinci göbekten akrabasıdır.

26

Eski zamanda Mahtumkulu'nun eski el yazmaları Karakalpak mollalarında ya da genellikle eski edebi şahsiyetlerde olurmuş. Karakalpak topraklarında birçok ulus yaşarmış. Mahtumkulu'nun eserlerini Karakalpaklar da Kazaklar da iyi bakarmış. Karakalpakların meşhur şairleri Berdak, Haciniyaz ve diğerleri Mahtumkulu'ndan çok şey öğrenmişler. Söylediklerine göre, Mahtumkulu dünyadan göçeli yüz otuz yıl olmuş. Onun söylediklerinin hepsi doğru bir şekilde aktarılmış. O, olcakları önceden bilirmiş.

27

Mahtumkulu'nun şiirlerini birçok bahşı söylemiş. Köşüli Akyusuf Mämiti, Mahtumkulu'nun "Turgul Dediler" adlı şiirini ustalıkla söylemiş. Yomutlardan Çovdur Kör "Badı-Sabanı Görsem" şiirini Türkü şeklinde söylemiş.

Garadeli Göklen ise, Nurberdi Han onu çağırdığında Mahtumkulu'nun "Seýil Edeliň" şiirini "Yandımıň" ezgisiyle söylemiş. Bamılı Gonur Sarı bahşı genellikle "Gökce Kepderinde"yi söylemiş.

28.¹⁹²

Etrekli Weşan diýen bagşy Magtymgulynyň «Gerekdir» diýen goşgusy toýda bir sygyr tutanlarynda hem aýtmaz eken. Weşan soň- -soňlar kör bolupdyr. Oglan-uşaklar onuň eline bir nan berip, «Gerekdir» diýen goşgyny aýtdyrypdyrlar.

29.¹⁹³

Türkmen halkynyň arasynda Nowaýynyň ady nähili meşhur bolsa, özbek-garagalpak halkynyň arasynda Magtymgulynyň, Zeliliniň, Keminäniň, Mollanepesiň ady dillerde dessandyr. Özbekistanda, aýratyn hem, Horezmde Magtymgulynyň adyny, sygyrlaryny bilmeýän öýi tapmak kyn. Toýlarymyz Magtymgulynyň sygyrlary bilen açylýar. Şahyryň bir ýüz on sany sygry özbek halk aýdymy edilip aýdylýar. Magtymgulynyň sözlerine aýdylýan aýdymlar her gün kalbymyza aram berýär, ruhumyza ruh goşýar.

30.¹⁹⁴

Il içinde Bala bagşy ady bilen meşhur bolan Hywa hanynyň bagşysy Gurbannazar Abdullaýew «Görogly» eposyny, türkmen hem özbek halkynyň söýgi dessanlarynyň onlarçasyny ýatdan bilýärdi. Ol han bagşysyny ýeňip, öz obasyndan ýer alan türkmen dessançysy Söyeg bagşynyň şägirdidi. Gurbannazar bagşy iki halkyň aýdym-saz sungatynyň ösmegine uly goşant goşan usatlaryň biridi. Ol Magtymgulynyň ýüze golaý sygryny aýdym edip aýdypdyr. Mollanepesiň, Zeliliniň, Keminäniň sözlerine saz düzüp, ussatlyk bilen ýerine ýetiripdir. Bagşy Magtymgulynyň sözlerine çalynýan sazlar türkmen- -özbek halk heňleriniň esasynda özi döredipdir.

28

Etrekli Weşan adlı bahşı Mahtumkulu'nun "Gerekdir" adlı şiirini toyda sadece bir sığır kesilmişse söylemezmiş. Weşan daha sonraları kör olmuş. Çoluk çocuk onun eline bir ekmek verip "Gerekdir" adlı şiiri söyletirmiş.

29

Türkmen halkının arasında Nevai'nin adı nasıl meşhursa Özbek ve Karakalpak halkının arasında da Mahtumkulu'nun, Zelili'nin, Kemine'nin, Mollanepes'in adı dillerde standır. Özbekistan'da, Harezm'de Mahtumkulu'nun adını, şiirlerini bilmeyen bir evi bulmak güçtür. Toylarımız Mahtumkulu'nun şiirleri ile başlar. Şairin yüz on tane şiiri Özbek halk türküsüne dönüşmüştür. Mahtumkulu'nun sözlerinden oluşan türküler her gün kalbimize huzur veriyor, ruhumuza işliyor.

30

Halk arasında Bala bahşı adı ile meşhur olan Hive Hanı'nın bahşısı Gurbannazar Abdullaýev "Köroğlu" destanını, Türkmen ve Özbek halkının aşk destanlarından onlarçasını ezber bilmektedir. O, han bahşısını yenip kendi köyünde yaşayan Türkmen destancısı Söyeg Bahşı'nın talebesidir. Gurbannazar Bahşı iki halkın da saz sanatının gelişmesine büyük katkı sağlayan ustalardan biridir. O, Mahtumkulu'nun yüze yakın şiirini türküleştiren söylemiş. Mollanepes'in, Zelili'nin, Kemine'nin sözlerine beste yapıp ustalıkla icra etmiş. Bahşı, Mahtumkulu'nun sözleri üzerine çalınan bestelerini Türkmen, Özbek halk ezgilerinin aslına uygun olarak kendisi üretmiştir.

192 Asyl nusgasy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň golýazmalar hazynasynyň 1864e-nji bukjasynda saklanýar. Aýdan: Baýramtâç eje. Balkan welaýatynyň Esenguly etraby-nyň Çalaýuk obasy. Ýazyp alan: A. Oraztaganow. 1960-njy ýyl.

193 Aýdan: Özbekistan Respublikasynyň al-Horezmi adyndaky Ürgenç döwlet uniwersiteti-niň professory Saparbaý Rozumbaýew. 2013-nji ýylyň 7-nji sentýabrynda Hywa şäheri. Ýazyp alan: A. Baýmyradow.

194 Aýdan: Özbekistanyň YA- -nyň A. Nowaýy adyndaky Dil we edebiýat institutynyň uly ylmy işgäri, dil-edebiýat ylmlarynyň kandidaty Ergeş Açyłow. Magtymgulynyň sygyrlaryny özbek diline terjime eden şahyr hem alym. Ýazyp alan: A. Baýmyradow. Hywa şäheri. 2013-nji ýylyň 7-nji sentýabry.

31. ¹⁹⁵

Özbek, garagalpak bagşylary, jyrawlary, halfalary, hapyzlary türkmen nusgawy şahyrlarynyň bir yüz ellä golaý şygryna aýdym döredipdir. Halk bagşylary Yslam şahyr Nazar ogly, Ergeş Jumanbilbil ogly, Fazyl Ýoldaş ogly, Gurbannazar bagşy, Mätazar Jepbarow, Abdylla Mätnyýazow, Omar bagşy Saparow, Berdi Öwezow, Abdysettar Şamyradow, Rozumbek Myradow, aýal-gyzlardan çykan halfalar Enejan halfa Sabyrowa, Enebibî Atajanowa, Mama halfa, Jemile halfa, hafyzlardan Gutlymyrat Hajyýew, Bekjan Atajanow, Alyjan Hasanow, Kamylyjan Atanyýazow, Hajyhan Baltayew, Mädrahim Ýakubow we beýleki onlarça bagşy Magtymgulynyň sözlerine aýdym döredip, ussatlyk bilen ýerine ýetiripdir. Magtymgulynyň «Girýana boldum», «Bolmaz», «Hyrydary bolmasa», «Aýrylma», «Aşyk bolmuşam», «Bolarsyň», «Gidiji bolma», «Malyna degmez», «Uýat eýleyir», «Ýigide» kimin şygrylary horezmli bagşylaryň ýörgünli aýdymlaryna öwrülipdir. Mysal üçin, Yslam şahyr Magtymgulynyň «Gidiji bolma», «Aýrylma», «Görüň», «Ýagşydyr» kimin öwüt-nesihat şygrylaryny şäherme-şäher, obama-oba aýlanyp, dessanyň öňünden tirme hökmünde aýdypdyr.

31

Özbek ve Karakalpak bahşyları, ozanları, ustaları, saz şairleri, Türkmen klasik şairlerinin yüz elliye yakın şiirini türküleştirmiştir. Halk bahşyları İslam Şair Nazaroğlu, Ergeş Cumanbilbilbişli, Fazıl Yoldaşoğlu, Gurbannazar Bahşı, Metnazar Cepbarov, Abdullah Miradov, Omar Bahşı Saparov, Berdi Evezov, Abdysettar Şamyradow, Rozumbek Miradov; genç kızlardan çıkan ustalardan Enecan usta Sabirova, Enebibî Atacanova, Mama usta, Cemile usta; saz şairlerinden Gutlımurat Hacıyev, Bekcan Atacanov, Alican Hasanov, Kamilcan Ataniyazov, Hacıhan Baltayev, Medrahim Yakubov gibi onlarca bahşı Mahtumkulu'nun sözlerini türküleştiren ustalıkla söylemişlerdir. Mahtumkulu'nun “Giryanı Boldum”, “Bolmaz”, “Hyrydary Bolmasa”, “Ayrılmı”, “Aşyk Bolmuşam”, “Bolarsyň”, “Gidiji Bolma”, “Malyna Degmez”, “Uyat Eyleyir”, “Yigide” gibi şiirleri horezmli bahşyların popüler türkülerine dönüştürülmüş. Mesela İslam Şair, Mahtumkulu'nun “Gidiji Bolma”, “Ayrılmı”, “Görüň”, “Yagşydyr” gibi öğüt ve nasihat içeren şiirlerini şehir şehir, köy köy dolaşarak destanların ilk bölümünde söylemiş.

¹⁹⁵ Aýdan: Özbegistanyň YA- -nyň A. Nowaýy adyndaky Dil we edebiyat institutynyň bölüm müdiri, dil-edebiyat ylymlarynyň doktory Mamatkul Joraýew. Ýazyp alan: A. Baýmyradow. Hywa şäheri. 2013-nji ýylyň 7-nji sentýabry.

SON SÖZ

18. yüzyılda yaşamış Türkmen şairlerinin hayatları hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Bunun başlıca nedenleri arasında Türmenlerin o dönemde konargöçer yaşam tarzını sürdürmeleri ve ülkede siyasi bir birliğin olmaması gösterilebilir. Bu nedenle başta Mahtumkulu olmak üzere bu devirdeki şairlerin yaşamları hakkında en önemli bilgiler kaleme aldıkları eserleri ve halk arasında anlatılagelen rivayetlerdir. Türkmenistan'daki Mahtumkuluşinaslar, şairin hayatı hakkında tespit ve değerlendirmelerde bulunurken onun hakkında söylenen rivayetlerden yararlanmışlardır. Tabi burada şunu belirtmekte fayda vardır. Rivayet olarak alandırılan sözlü kültür ürünleri tarihi belge değildir. Ancak tarihin bir dönemine, özellikle bir şahsiyet ile ilgiliyse, onun hayatına ışık tutmaktadır. Biz de Mahtumkulu ile ilgili rivayetleri bu açıdan değerlendirip tespitlerde bulunmaya gayret ettik.

Bilindiği üzere bireyin gelişimi ve başarısında doğuştan sahip olduğu yetenek ve beceriler yanında ailesi ve yetiştiği çevrenin de etkisi bulunmaktadır. Nitekim Mahtumkulu'nun babası Dövmemmet Azadı, kendi devrinin en üst seviyedeki ilim sahibi şahsiyetlerinden biridir ve Mahtumkulu'nun da ilk öğretmenidir. Baba oğul aynı zamanda zanaatkârdır. Gümüş işlemeciliği ve keçe yapımı gibi işlerde hüner sahibidir. Rivayetleri okuduğumuzda bu durumun öyle tesadüf eseri olmadığını görürüz. Rivayetlerde Azadı'nın babası Mahtumkulu Yonaçı çalışkan, hünerli ve güvenilir biri olarak anlatılmıştır. Çevresini çok iyi gözlemleyen ve etrafında olup bitenden ders çıkarabilen zeki bir kişi olan Yonaçı "İnsanı Toprak Besler" adlı rivayette, kör bir farenin rızkını kovalamasında etkilenir ve kıtlık zamanı zor durumda olan köy halkına umut olur. Bu durum özellikle kendini kadere teslim etmiş, elimizden bir şey gelmez diyen insanlar için ibretlik bir ders niteliği taşır. Bir başka rivayette dul bir kadın, oğlunu esirlikten kurtarması için Mahtumkulu Yonaçı'dan yardım ister. Bu da onun halkın güvenini kazanan ve müşkül durumda olanlara yardımcı olan biri olduğunu gösterir.

Yine rivayetlerde Dövlətmemmet, çalışkan ve akıllı biri olarak anlatılıyor. Kaynağı kurumuş bir pınarı kendi başına onaran ve orayı çok güzel bir bahçeye çeviren Dövlətmemmet, kıtlık çeken köy halkı ile tüm ürünlerini paylaşır. Onun bu girişimi diğer köylülere de örnek olur.

“Anlaşmazlık” adlı rivayette, Dövlətmemmet zalim yöneticilerin karşısında duran, halkın menfaatini koruyan biri olarak anlatılır. Dövlətmemmet’in o günlerdeki hanlardan biri olan Hanalı’ya “Sen malını kamçının ucuyla topluyorsun, senin topladığın mal yetimin gözyaşındır.” şeklindeki sözleri onun düşünce dünyasını en güzel

şekilde yansıtmaktadır. Yine “Yakma pişersin kazma düşersin” adlı rivayette de sadece kendi menfaatini düşünen yöneticilerin garibin, yoksulun hakkını gözetlemediği anlatılır.

Rivayetlerden anladığımız üzere Mahtumkulu Firaki’nin babası ve dedesi kendi dönemlerine göre ileri seviyede eğitim almış kişilerdir. Aynı zamanda zanaatkâr, halkın saygı ve güvenini kazanmış kanaat önderi olmuş kimselerdir. “Ben Hacca Kavuştum” adlı rivayette, Hacca gitmeye niyetlenen biri Garrımolla’nın yanına gelir ve onunla sohbet eder. Sonra da ben Hacca kavuştum, Kabe’ye gitmeme gerek kalmadı der. Bu rivayet bize Garrımolla’nın ilmi bilgisi hakkında ipuçları vermektedir.

Rivayetlerin birinde Mahtumkulu Firaki’nin çocukluğunda sık sık köyünden bazı aileleri akşam yemeğine çağırıldığını görürüz. Bir seferinde de tüm köylüyü yemeğe davet eden küçük Mahtumkulu’nun ağzından dökülen “Evlerimiz ayrı olsa da yemeklerimiz bir.” sözleri, onun daha bu yaşta birlik ve bereberlik içerisinde olmanın önemini kavradığını göstermektedir. Bu düşünce daha sonra onun yazdığı şiirlerde “bir sofrada yenilse aşlar” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Mahtumkulu’nun medrese eğitimi için gittiği Şirgazi ve diğer yerlerdeki yaşamı ile ilgili rivayetlerde, onun oldukça başarılı bir öğrenci olduğu, hocaları ve arkadaşları tarafından çok sevildiği görülmektedir. Yine bu rivayetlerde şairin gümüş işçiliği zanaatini yaparak geçimini sağladığı da anlaşılmaktadır.

Mahtumkulu pekçok şiirinde maddi imkânı iyi olanlara yoksul ve fakir kimselere yardımcı olmalarını öğütlemiştir. “Açı Aç Toku Tok İmiş” adlı

rivayette şair Merv’de bir zenginin evine konuk olur ve ona mallarının bir kısmını fakirlere dağıtırsa çok sevap kazanacağını söyler. Bu sözler zengin adamın hoşuna gitmez. Bunun üzerine şair “Helal haram toplamaktansa, bir aç doyurmak daha sevaptır.” diyerek zenginin evinden ayrılır. Bunun gibi rivayetler şairin Türkmen halkının gönlünde taşıdığı yeri ve Türkmenlerin toplumsal belleklerinde değer verdikleri olumlu davranış kalıplarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Birçok rivayetten anlaşılıyor ki Mahtumkulu Firaki’nin daha çocukluktan itibaren şiirlik sanatında kabiliyeti bulunmaktadır. Azadi’nin küçük yaştaki oğlunun şiirlerini beğenmesi, Mahtumkulu’nun Durdu Şair ile olan atışmaları bize bu konuda bilgiler vermektedir. “Doğru Cevap” adlı rivayet Türkmen kültüründe söze verilen değeri yansıtmaya bakımından çok kıymetlidir. Durdu Şair, Mahtumkulu ile atışma istediğini babasına söyleyince, babası bu işten vazgeçmesini, Mahtumkulu’nun çok yetenekli olduğunu, ona yenilip mahcup olabileceğini söyler. Ancak Durdu Şair babasına “Şairin şairi sınaması utanca neden olmaz.” diyerek oldukça veciz bir söz söyler. Birkaç rivayette Mahtumkulu’nun şiir okuyarak esaret altındaki yakınlarını kurtardığını da görmekteyiz. Bu durum Türkmenlerin yaşamında sözlü kültürün ve dolayısıyla sözün ne kadar etkili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Burada değinmeden geçemeyeceğimiz bir eser vardır. Nurmurat Sarihanov’un “Şükür Bahşı” adlı eseri. Bu uzun hikâyede bir bahşının esir düşen ağabeyini dutarını kullanarak kurtarması anlatılır. Kavga döğüş ile değil söz ile şiir ile mücadele edilir düşmanla. Ve yine sözün, şiirin gücü ile galip gelir kahraman. Bu bize Türkmenlerin milli çalgı aleti dutarın taşıdığı sembolik değeri de göstermektedir. Özellikle dutarın barışın, sevginin sembolü olması çok anlamlıdır. Yine Mahtumkulu, seyahatleri esnasında zaman zaman tanımadığı insanların evlerine konuk olur. Onun şiirlerinden etkilenen ev sahipleri, şaire büyük hürmet gösterir, ona hediyeler verir. Yeni doğan çocuklarına onun adını verir. Bu, Türkmen halkının söze, şiire ve şaire verdiği değerlerin bir göstergesidir.

Rivayetlerden öğrendiğimize göre Mahtumkulu’nun eşyalarının olduğu kervana eşkıyalar saldırmaz. Bu durum toplumun hemen her kesiminin şaire duyduğu saygı ile ilgilidir. Bunun bir başka nedeni de Mahtumkulu’nun “Hak’tan içen şair” olmasıdır. Türk dünyası ozanlık geleneğinde badeli âşıklar halk tarafından çok sevilir ve onlara hürmet gösterilir. Ozanların Piri Korkut Ata’da gördüğümüz kutsallık, Hızır, Hz. Ali ya da aksakallı bir pir elinden

içilen bade ile şairlik yeteneği kazandığına inanılan ozanlarda da görülür. Eşkıyalar onların olduğu kervanlara saldırmaktan çekinir. Nasıl ki Korkut Ata'yı kovalayan ve onu öldürmek isteyen Deli Karçar'ın eli taş kesilmişse, Hak'tan içen şairler de benzer şekilde halkın gözünde kutsal bir değere sahiptir.

Yine Mahtumkulu'nun birkaç rivayette bazı kişilerin hastalıklarını dua ederek iyileştirdiğini de görmekteyiz. Bu da toplumun şaire yüklediği manevi değerlerin bir tazahürü olarak açıklanabilir. Mahtumkulu'nun yaşadığı devrin önemli özelliklerinden biri de çapul/talan geleneğidir. Bu saldırılar Türkmen boyları arasında olduğu gibi başta İran tarafından olmak üzere dışarıdan da gelebilmektedir. Bu talanlar esnasında birçok kişi düşmanın eline esir düşmekte, değerli eşya ve hayvanlarını kaybetmektedir. Aileler fidye karşılığında yakınlarını düşmanın elinden kurtarmaya çalışır. Rivayetlere göre Mahtumkulu'nun şiirlerinin yazılı olduğu kitap da böyle bir baskın neticesinde kaybolmuştur. Dolayısıyla halk arasından derlenen bu rivayetler şairin yaşadığı dönemin sosyal, siyasi, dinî ve iktisadi durumu hakkında bizlere çok kıymetli bilgiler vermektedir. Ancak esas önemli olan Türkmen halkının aklında, kalbinde ve gönlünde var olan Mahtumkulu algısıdır. Söz konusu rivayetler en çok bize bu konuda bilgiler vermektedir.

Hayatı boyunca halkı ile içiçe yaşayan, onların dertleriyle dertlenen, sevinçlerine ortak olan, hanların ve beylerin köşkleri yerine kara çadırı yeğleyen, zulmün ve zalimin karşısında olup her daim mazlumun yanında olan, söylemleriyle ideal Türkmen tipini ve ideal toplum düzenini oluşturmayı amaçlayan Mahtumkulu, şüphesiz Türkmen halkının her daim öğretmeni, rehberi ve yol göstericisi olmuştur. Yine şairin gerek Menli kız için yazdığı şiirler, gerek vefat eden kardeşleri Abdulla ile Memmetsapa için yüreğinden dökülenler Türkmencenin ifade gücünü ve zenginliğini göstermesi bakımından çok kıymetlidir. Aşk, sevgi, ayrılık, özlem, hasret gibi duygular şair tarafından sanatsal bir dille ustaca dile getirilmiştir.

“Sırlı Torba” adlı rivayete baktığımızda şairin vatan toprağını kutsal sayması, gücünü cesaretini ondan aldığını söylemesi ve Türkmenlerin birlik içinde olduklarında önlerinde hiçbir gücün duramayacağını ifade etmesi oldukça manidardır. Uzun yıllar Rusların egemenliği altında yaşamak zorunda kaldıklarını göz önünde bulundurduğumuzda, bu rivayetin halk arasında nesilden nesile aktarılarak Türkmen halkının belleğinde vatan kavramının teşek-

külünde ve korunmasında oldukça önemli bir işleve sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

2024 yılı Türkmenistan için “Goşa Bayram” yani çifte bayram olarak kutlanmaktadır. Bilindiği üzere Anev, TÜRKSOY tarafından Türk dünyasının kültür başkenti olarak ilan edilmiştir. Türk dünyasının kültürel mirası bağlamında kadim şehir Anev çok müstesna bir yere sahiptir. Arkeolojik çalışmalar Anev'in bir yerleşim yeri olarak MÖ. 6000'li yıllara kadar gittiğini göstermektedir. Anev'in kültür başkenti olması nedeniyle bu konuda birçok önemli çalışma gerçekleştirilmektedir. Bunlardan biri de Türkmenistan Cumhurbaşkanı Sayın Serdar Berdimuhamedov'un Anev hakkında yazdığı kitaptır. Buradan anlaşıldığı üzere Türkmenistan toprakları insanlık tarihi için çok önemli kültürel mirasa sahip bir coğrafyadır. Aynı şekilde Matumkulu gibi bir Akıl ve Bilgelik Ummanına da sahiptir bu topraklar. Bu vesileyle Türkmenistanlı kardeşlerimizin çifte bayramını yürekten kutluyoruz.

Umudumuz o dur ki hazırladığımız bu kitap Türk dünyası edebiyatının zirve şahsiyetlerinden biri olan Mahtumkulu Firakî'nin tanınması ve daha iyi anlaşılması noktasında faydalı olur. Sözlerimizi büyük şaire ait olan şu mısralarla sonlandırırken doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine tüm Türk Dünyasına dostluk ve kardeşlik selamlarımızı gönderiyor ve Türk yurtlarının tamamının ebedi yazıya ulaşmasını temenni ediyoruz.

*Dervişler, gönlü bir dursun namaza,
Yiğitler yığılsın sohbeta saza,
Ulaşsın ilimiz ebedi yazıya,
Doksan günde, tamam olsun kışımız.*

Soner Sağlam, Rahimmemmet Kürenov

KAYNAKÇA

- Annapesov, M. (1990). *Magtimguly ve Onun Zamanası*, Aşgabat.
- Atayev, K. (1988). *XVIII Asyr Türkmen Edebiyaty*. Aşgabat, Magaryf
- Biray, H. (1992). *Mahdumkulu Divanı*. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çelebioğlu, Â. (1998). “Türk Edebiyatında Yaşnâmeler”. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Dinç, A - Çakır, R. (2008). *Türkmen Kültürü ve Türkmenlerin Sosyo-İktisadi Düşüncesi*, İstanbul, Ayrıkotu Yayınları.
- Godarov, R. (2012). *Döwletmämet Azady Eserler Ýygındısı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Köňül nagyşlary* (2014). Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy.
- Kara, M. (1998). “Mahtumkulu’nun Şiirlerinde Çağatgayca Ve Oğuzca Unsurlar”. *Bilig*, 7
- Magtymguly Eserler Ýygındısı 2 Cilt* (2013). Aşgabat: İlim Neşirýaty. hz. Annagurban Aşyrov.
- Mäti Kösäyew (1972). *Edebiyat barada söhbet*. Aşgabat, Sah. 67.
- Mahtumkulu Saylanan eserler (1941)*. Aşgabat.
- Magtymguly Hakyndaky Rowaýatlar* (2014). Aşgabat: Türkmenistanyň Ylymlar Akademiýasynyň Milli Golýazmalar İnstituty, Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy.
- Sağlam, S. (2011). *Azadı (Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Söylemez, M. (2002). *Mahtumkulu’nun Eğitim Görüşü*. Felsefe Dünyası, 35
- Temizkan, M. (2010). “On Sekizinci Yüzyılın Şartları İçinde Mahtumkulu”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1, 173-184.
- Türkmen Edebiyatının Tarihı (XVIII Asır Edebiyatı)* (1975). C.II, 1.Kitap, Aşgabat: İlim Neşirýaty. hzl. A. Garıyev)
- Türkmen, F. (1996). “Mahdumkulu Ve Tasavvuf Anlayışı”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1, 9-23.
- Türkmen, F. (2009). “Türkmen Edebî Geleneğinde Yunus Emre”, Karacaođlan, Mahtumkulu Çizgisi. *Milli Folklor*, 84.
- Uspenskiy W., Bel’ayew W. (1928). *Turkmenskaya Muzyka*. Moskwa.

EKLER:
MAHTUMKULU İLE İLGİLİ GÖRSELLER

Mıratmergen Kuliyev'in "Vatanın Vasfı" adlı resmi.

Senaryosu Hayt Yakubov tarafından yazılan ve Türkmen sanatçı ve yönetmen Altı Garliyev'in yönetmenliği yaptığı 1967 yılı yapımı "Mahtumkulu" adlı filmde bir sahne. Bu filmde tanınmış oyuncu Hommat Müllük Mahtumkulu'nu, Gülcan Dövmiradova da Menli'yi canlandırmıştır. Film dünyanın birçok ülkesinde gösterime girmiştir.

Amangeldi Hıdırov'un "Magtymgulyň daga siňen keşbi" (Mahtumkulu'nun Dağdaki Silueti) adlı resmi. Sanatçı bu resmi Magtymguly ilçesinin Arapçık köyünde görüğü manzara karşısında yapmıştır.

Mahtumkulu'nun Menli kız için yaptığı yüzük. Balkan vilayetine bağlı Mahtumkulu ilçesindeki müze 1983'te açılmıştır ve şaire ait birçok eşya burada sergilenmektedir. Müzedeki kayıta yüzüğün 1983 yılında müzeye bağışlandığı yazmaktadır. Yüzüğün üzerinde Kufi yazı ile Meñli yazmaktadır (Meretgılıç Yagmırov)